

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1977

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ
ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1978

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1977

Αἱ ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν γλῶσσαν μὲ τὴν
ὁποίαν ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἑταιρείαν.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ 1977

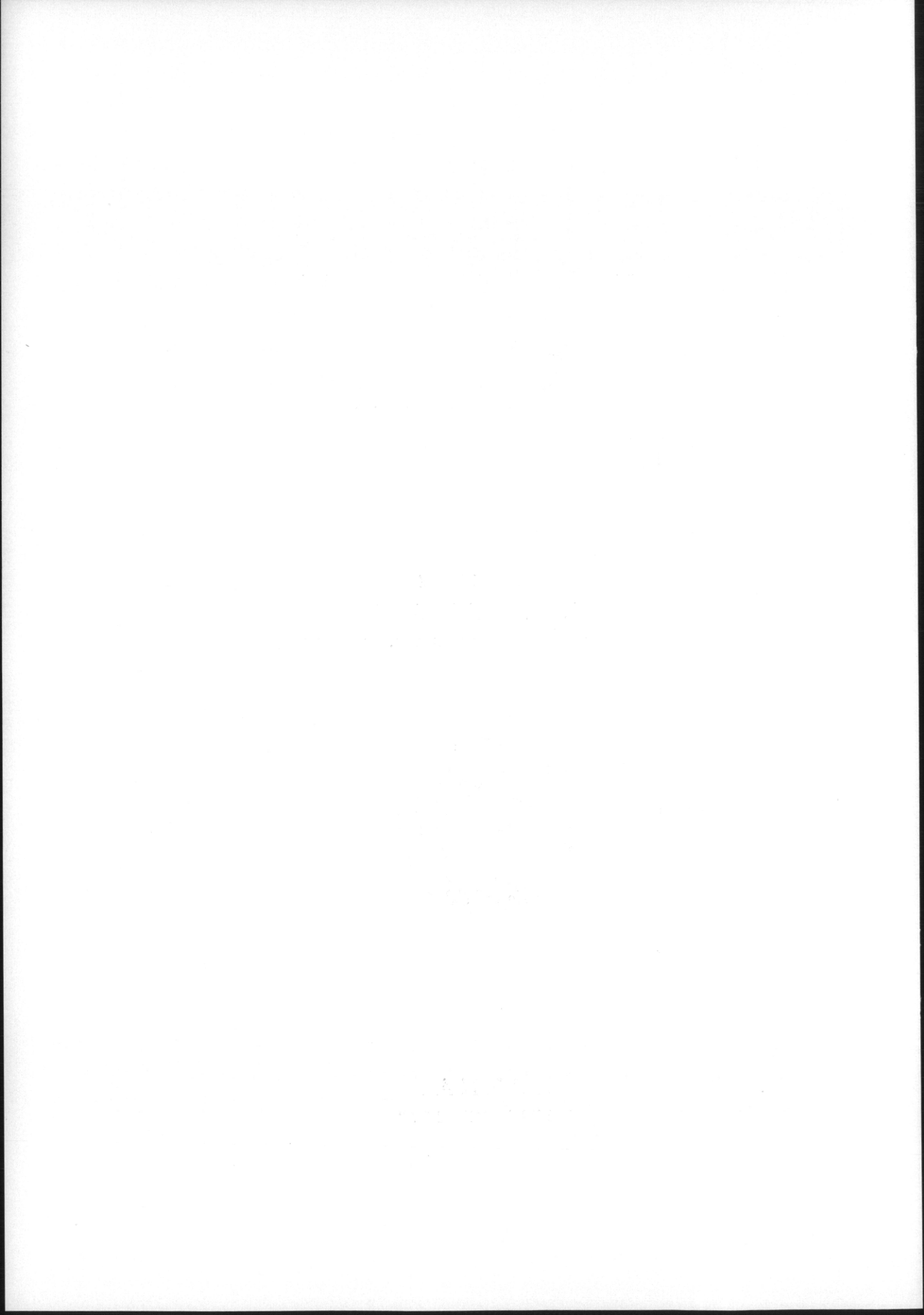
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1978

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παρά τὰς δυσχερεῖς ἐφετινὰς οἰκονομικὰς συνθήκας κατώρθωσεν ἐν τούτοις ἡ Ἑταιρεία νὰ συνεχίσῃ ἐντατικῶς τὴν ἐθνικὴν καὶ μορφωτικὴν αὐτῆς δραστηριότητα, πραγματοποιήσασα τὰς ἀκολούθους ἐργασίας :

1) Ἐνήργησεν ἀρτίως δι' ἐμπείρου ἀνασκαφικοῦ προσωπικοῦ ἐξ ὁμοτίμων, ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἐπικουρικῶν ἀρχαιολόγων καθηγητῶν τῶν Πανεπιστημίων καὶ ἐφόρων καὶ ἐπιμελητῶν ἀρχαιοτήτων, ὡς καὶ τινων εἰδικῶν ἀρχαιολόγων, τριάκοντα τρεῖς ἐν ὅλῳ ἀνασκαφικὰς ἐρεῦνας εἰς Ἀττικὴν, Βοιωτίαν, Εὐβοίαν, Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν, Θράκην, Ἡπειρον, Ἐπτανήσον, Πελοπόννησον, Κυκλάδας, Κρήτην καὶ Δωδεκάνησον. Διὰ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἤλθον καὶ πάλιν εἰς φῶς σημαντικὰ εὐρήματα τῆς προϊστορικῆς, τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς περιόδου, πλουτίσαντα τὴν ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ Μουσεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

2) Ἐπελήφθη ἔργων ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως μνημείων διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου αὐτῆς καὶ ἄλλων ἐμπείρων τεχνιτῶν.

3) Ἐπεράτωσε καὶ ἐκυκλοφόρησε τοὺς ἐξῆς τόμους τῶν πρακτικῶν αὐτῆς ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων, ἥτοι : τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1975 καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1976.

Ἦρχισε τὴν στοιχειοθεσίαν τῶν τόμων τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1976 καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1977.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων τῆς «Βιβλιοθήκης» τῆς Ἑταιρείας ἐδημοσίευσε : α) τὸν Β' τόμον (πρῶτον μέρος κειμένου) τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου, «Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος», β) τὴν ἐναίσιμον διατριβὴν τοῦ ἐπιμελητοῦ Ἰω. Παπαποστόλου, «Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων» καὶ γ) τὸ βιβλίον τῆς ἐπικ. καθηγητρίας Χρ. Καρδαρά, «Ἀπλώματα Νάξου, κινητὰ εὐρήματα τάφων Α καὶ Β».

Ἐπεράτωσε τὴν στοιχειοθεσίαν τοῦ βιβλίου τῆς ἀρχαιολόγου Εὐγ. Γιούρη, «Ὁ κρατήρας τοῦ Δερβενίου».

Ἦρχισε τὴν στοιχειοθεσίαν τοῦ Γ' τόμου (δεύτερον μέρος κειμένου) τοῦ ἔργου τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου, «Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος» ὡς καὶ τοῦ τόμου ΙΙΙ τῶν περὶ ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης Πρακτικῶν τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Τέλος ἀνετύπωσε φωτομηχανικῶς τοὺς ἐξαντληθέντας Α' καὶ Β' τόμους τοῦ βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Κ. Ὁρλάνδου, «Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν», προσέτι δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. IV καὶ VI τεύχη τῶν περὶ τῶν εἰς Θήραν ἀνασκαφῶν τοῦ Σπ. Μαρινάτου ἐκθέσεων.

4) Ἐπλούτισε τὰς βιβλιοθήκας τῶν Μουσείων καὶ Ἐφορειῶν τοῦ Κράτους διὰ τῆς εἰς αὐτὰς δωρεὰν ἀποστολῆς δεδεμένων πάντων τῶν δημοσιευμάτων τῆς, ὡς καὶ ἄλλων χρησίμων εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν ἐγχειριδίων.

5) Παρέσχεν οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν εἰς ἐρευνητὰς καὶ ὑποτρόφους ἐπιμελητὰς ἀρχαιοτήτων δι' ἐκπαιδευτικούς σκοπούς.

6) Συνέχισε δι' εἰδικῶν συντακτῶν : α) τὴν προπαρασκευαζομένην ἔκδοσιν τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασσικῆς Μυθολογίας», β) τὴν σύνταξιν τοῦ Εὐρετηρίου τῆς Β' περιόδου τῆς Ἀρχ. Ἐφημερίδος καὶ γ) τὴν σύνταξιν βιβλιογραφίας τῶν Μονῶν τῆς Ἑλλάδος.

7) Ἐφιλοξένησε δωρεὰν εἰς τὸν ξενῶνα τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιολόγους καὶ ἄλλοδαποὺς σπουδαστὰς ἢ ἐρευνητὰς τῆς ἀρχαιολογίας.

Λεπτομερείας περὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω στοιχείων μαθηθῶναι ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀνὰ χεῖρας τεύχους τοῦ Ἔργου.

A.K.O.

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐντολῇ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας ἡ σύνταξις τοῦ Ἔργου ὑπενθυμίζει, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὐρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφῆς ἐπιφυλασσομένου παντός δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρημάτων του.

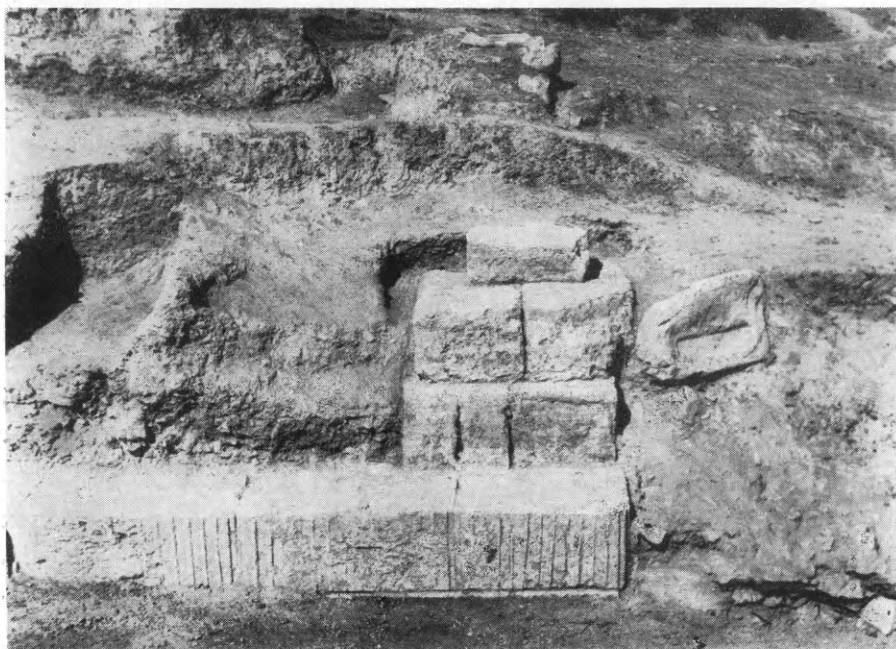
1. ΡΑΜΝΟΥΣ. Ἀνασκαφή

Συνεχίσθη διὰ τρίτον ἔτος ἡ ἀνασκαφή τοῦ Ραμνοῦντος διὰ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς Βασιλείου Πετράκου. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἤρουν ἡ πλῆρως ὁ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων τὸ 1879 καὶ 1957 καὶ τοῦ Φιλίου καὶ τοῦ Μαστροκώστα κατὰ τὸ 1880 καὶ 1958 ἀνασκαφεῖς χώρος τῆς Β. Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ὁπόθεν προέρχεται τὸ μέγα ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον 4796 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Ἡ ἀνασκαφή ἀπεκάλυψε ταφικὸν περίβολον ἐκ πωροπλίνθων μήκους 14 μ., τὸν μεγαλύτερον ἐν Ραμνοῦντι (εἰκ. 1), κοσμούμενον εἰς τὸ κατώτερον μέρος του διὰ κυματίων, ἄνω δὲ στεφόμενον ὑπὸ ἰωνικῶν γείσων. Ὁ περίβολος οὗτος, ὅστις ἀνεπιτυχῶς ἀνεζητήθη ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων κατὰ τὸ παρελθόν, ἀνῆκεν εἰς τὴν πλουσίαν καὶ μεγάλην οἰκογένειαν τοῦ Ἱεροκλέους Ραμνουσίου, εἰς αὐτὸν δὲ ἀνήκει ἡ φέρουσα τὸ ἐπίγραμμα IG II² 13102a βάσις ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου. Τῆς βάσεως αὐτῆς ἀνευρέθησαν καὶ τὰ ἐλλείποντα ἐνεπίγραφα τεμάχια δι' ὧν ἀποκατεστάθη τὸ κείμενον τοῦ κακῶς συμπληρουμένου ἐπιγράμματος. Εἰς αὐτὴν ἴστατο τὸ γνωστότατον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον 833 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὸ ὁποῖον ἐστέφετο ὑπὸ ἀετώματος, εὑρεθέντος κατὰ τὴν ἀνασκαφήν, φέροντος τὰ ὀνόματα Ἱέρων Ἱεροκλέους Ραμνούσιος Λυσίππῃ. Οὗτος ὁ Ἱέρων, ὡς ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπίγραμμα τῆς βάσεως τοῦ ναῖσκου, ἦτο ὁ τελευταῖος ἀποθανών, εἰς βαθὺ γῆρας, ἐκ τῶν πέντε τέκνων τοῦ Ἱεροκλέους.

Εἰς τὸν περίβολον, τοῦ ὁποῖου ἡ φθορὰ καὶ ἡ συστηματικὴ σύλησις εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἦσαν ἰδρυμένοι τοὐλάχιστον τέσσαρες ἐπιτύμβιοι ναῖσκοι, τοῦ Ἱέρωνος καὶ τῆς Λυσίππης, τοῦ Λυκέου, τοῦ Ἰοφῶντος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἱέρωνος Ἱεροκλέους καὶ τῆς, πιθανῶς συζύγου του, Δημοστράτης, ἡ ἐπιτυμβία λήκυθος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἱεροκλέους Κλειτοφῶντος, φέρουσα

παράστασιν ἱππέως μὲ δεύτερον ἵππον παρ' αὐτὸν καὶ πρὸ αὐτοῦ δοῦλον μὲ ἄσκον ἐπὶ τῆς ράχews (εἰκ. 2), μαρμαρίνον ἐπιτύμβιον ἀγγεῖον διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Ἰοφῶντος Φειδόστρατον, ἡ στήλη τοῦ ἑτέρου υἱοῦ τοῦ Ἰοφῶντος Ἱεροκλέους καὶ ἡ στήλη τῶν υἱῶν τοῦ Λυκέου, Κηφισίου καὶ Ἱεροκλέους. Εἰς τὸν ναῖσκον τοῦ

Εἰκ. 1. Τὸ βόρειον τμήμα τῆς κρηπίδος τοῦ ἐν Ραμνοῦντι περιβόλου τοῦ Ἱεροκλέους μετὰ τοῦ θεμελίου τοῦ βάθρου ἐπιτυμβίου ναΐσκου.

Ἰοφῶντος Ἱεροκλέους ἀνήκει, πιθανώτατα, τὸ εὑρεθὲν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τὸ ὁποῖον εἰκονίζει ἀριστερὰ μικρὸν ἵπποκόμον, εἰς τὸ μέσον τὸ πρόσθιον ἡμίτομον ἵππου καὶ δεξιὰ τὸν νεκρὸν μὲ περιβολὴν πολεμιστοῦ, παρὰ τοὺς πόδας του δὲ μεγάλην περίοπτον μαρμαρίνην ἀσπίδα.

Ἐπὶ τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ, πρὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ περιβόλου, εὑρέθη καὶ δεύτερον τεμάχιον ἐκ τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου γυναικός (εἰκ. 3), τὸ ὁποῖον εἶχεν εὔρει τὸ 1880 ὁ Φίλιος καὶ ση-

μαντικός ἀριθμὸς γλυπτῶν καὶ ἐπιγραφῶν δι' ὧν σκιαγραφεῖται ἐντόνως ἡ οἰκογένεια τοῦ Ἱεροκλέους, ἡ μεγαλυτέρα καὶ πλουσιω-

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπιτυμβία λήκυθος τοῦ Κλειτοφῶντος Ἱεροκλέους Ραμνουσίου.

τέρα, ὡς φαίνεται, τοῦ Ραμνοῦντος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 4ου αἰῶνος π.Χ.

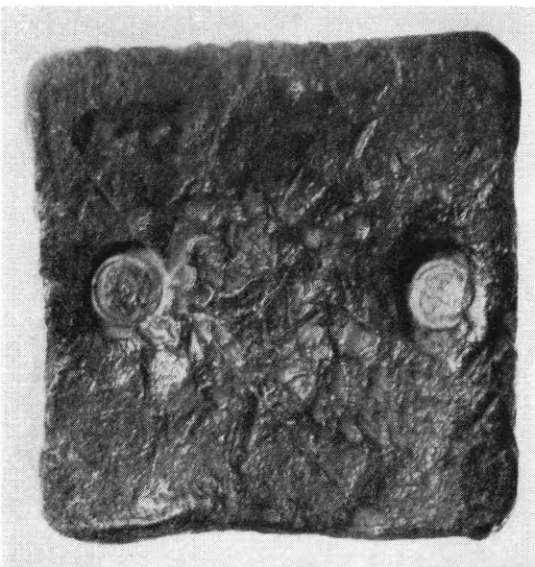

Εἰκ. 3. Ραμνοῦς. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον γυναικός (Conze 1283) συμπληρούμενον διὰ νέου τεμαχίου.

Ὁ περίβολος ἔχων ὕψος 4 μ. ἄνω τῆς κρηπίδος, ἣτις εἶχεν ὕψος 1.87 μ. κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον καὶ 0.90 κατὰ τὸ νότιον, δὲν

ἦτο ὁρατὸς μόνον ἀπὸ Ἀνατολῶν, ἦτοι ἀπὸ τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πλαγίου, ὅπου εἶχε μῆκος 8.20 καὶ ὕψος 4 μ. Κατὰ τὴν ΒΑ. αὐτὴν πλευρὰν ὑπῆρχεν ὁδὸς ἣτις ἔφερεν εἰς πλησίον καὶ ὑψηλότερον κείμενον μέγαν περίβολον. Ἐπὶ τῆς δευτερευούσης αὐτῆς ταφικῆς ὁδοῦ εὐρέθη ἐπιτυμβία στήλη στερεομένη διὰ μολύβδου ἐντὸς τῆς βάσεώς της, φέρουσα δύο ὀνόματα : *Μυμαικύλη καὶ Εὐμένης Κύριος*.

Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ νέα ἔρευνα τῶν ὑπὸ τοῦ Στάη ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Ραμνοῦντος ἀνασκαφέντων. Ἐφέτος ἀνεσκάφη καὶ πάλιν τὸ κτίριον τὸ ὑπ' αὐτοῦ κληθέν «Διονύσιον». Ἡ νέα ἔρευνα ἔδειξεν ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ναὸς ἀλλὰ πρόπυλον τεμένους, τὸ ὁποῖον ἐκτείνεται πρὸς Β. εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν καὶ οὐτινος ὁ περίβολος σώζεται πλήρως. Παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ περιβόλου εὐρέθη ἀποθέτης ἐκ τοῦ ὁποίου προέρ-

Εἰκ. 4. Μολύβδινον σταθμίον, βάρους 698 γρ., ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ «Διονυσίου» τοῦ Ραμνοῦντος.

χονται πολλὰ θραύσματα κυλίκων καὶ σκύφων χρονολογουμένων ἀπὸ τοῦ β' τετάρτου τοῦ 6ου αἰῶνος π.Χ. μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου. Ἡ ἀπόδοσις τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸν Διόνυσον, γενομένη ὑπὸ τοῦ Στάη λόγῳ τῆς εὐρέσεως εἰς τὸν ἱχῶρον τοῦ προπύλου κορμοῦ ἀγάλατος Διονύσου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πρέπει νὰ ἐπανεξετασθῇ διότι, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ραμνοῦντος, ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος τοῦλάχιστον ὑπῆρχεν εἰς τὸν ἱχῶρον τοῦ φρουρίου ἱερὸν τοῦ ἥρωος Ἀρχηγέτου, τοπικῆς θεότητος, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἐντοπισθῇ ἀκόμη.

Ευρήματα ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ θεωρουμένου ὡς Διονυσίου, τὰ ὅποια πρέπει νὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ, εἶναι μολύβδινον σταθμίον με δύο ἐπισημάνσεις, βάρους 698 γραμμαρίων (εἰκ. 4) καὶ τμῆμα στήλης σῶζον μέγα μέρος ψηφίσματος τοῦ δήμου τοῦ Ραμνοῦντος διὰ τοῦ ὁποίου ἐπαινεῖται καὶ στεφανοῦται διὰ χρυσοῦ στεφάνου ὁ *Τελέσιππος Τιμοθέου Χολαργεύς*, πιθανῶς στρατηγὸς ἐπὶ τὴν παραλίαν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 3ου αἰῶνος π.Χ., γενόμενος πρόξενος Ὀρωποῦ κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον, ἐπὶ ἄρχοντος τοῦ κοινοῦ τῶν Βοιωτῶν Ποτιδαῆχου.

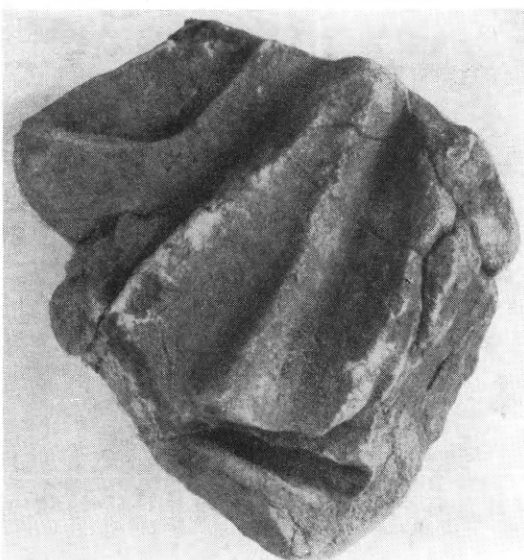
2. ΡΑΜΝΟΥΣ. Ἀγαλμα Νεμέσεως

Ἡ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήθηκε τὸ καλοκαίρι τοῦ 1977 στὸ Ραμνούντα ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Γ. Δεσπίνη ἀποσκοποῦσε βασικά στὴν ἀναζήτησι θραυσμάτων τοῦ μεγάλου μαρμάρινου λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Νεμέσεως, τοῦ ὁποίου ὁ τύπος ἔχει ἤδη ἀναγνωρισθῇ σὲ ρωμαϊκὰ ἀντίγραφα με τὴ βοήθεια ὀρισμένων θραυσμάτων τοῦ πρωτοτύπου ποὺ ἐντοπίστηκαν πρὶν λίγα χρόνια στὶς ἀποθήκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ στὴν ἀποθήκη τοῦ Ραμνούντα (βλ. σχετικὰ, Γ. Δεσπίνη, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου, Ἀθήνα 1971). Ἡ ἔρευνα ποὺ ἄρχισε τὸ 1977 στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο τοῦ Ραμνούντα ἔχει ὡς τελικὸ στόχο τὴν πλήρη κατὰ τὸ δυνατόν ἀνασυγκρότησι τοῦ περίφημου ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου. Κανεῖς, βέβαια, δὲν μπορεῖ ἐκ τῶν προτέρων νὰ μᾶς βεβαιώσῃ γιὰ τὸ ἐπιτυχὲς ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Πάντως πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ 1977 εἶναι ἰδιαίτερα ἐνθαρρυντικά.

Ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε σὲ δύο τομεῖς. Πρῶτον, στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ καὶ στὴ γύρω περιοχὴ καὶ δεῦτερον, στὸ χῶρο νότια ἀπὸ τὴν ἀποθήκη, ὅπου τὸ 1960 μεταφέρθηκε, μετὰ ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἱεροῦ, τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ὄγκου τῶν ἐπιχώσεων ποὺ εἶχαν συσσωρευθῇ ἀπὸ τοὺς παλαιότερους ἀνασκαφεῖς σὲ σωροὺς γύρω ἀπὸ τοὺς δύο ναοὺς. Στὸν πρῶτον τομέα ἐρευνήθηκαν ἕνα πρὸς ἕνα ὅλα τὰ μαρμάρινα θραύσματα ποὺ ἀπόμειναν ἐκεῖ

μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ 1960, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα προέρχονται ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ μεγάλου ναοῦ. Στὸν δεύτερο τομέα συγκεντρώθηκαν σὲ εἰδικoὺς χώρους καὶ ἐλέγχθηκαν ὅλα τὰ μαρμάρινα θραύσματα ποὺ φαίνονταν ἐπιφανειακὰ καὶ ἄρχισε ἡ ἔρευνα τῶν σωρῶν τῶν χωμάτων.

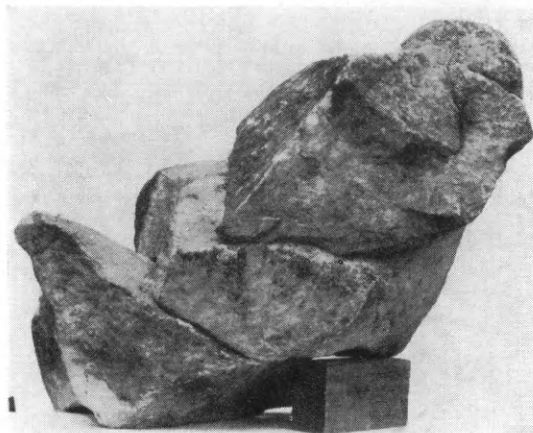
Δὲν θὰ ἀπαριθμηθοῦν ἐδῶ τὰ διάφορα εὐρήματα ποὺ ἀπέδωσε αὐτὴ ἡ ἔρευνα. Ἀναφέρονται μόνον ὅσα σχετίζονται μὲ τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα. Τὰ θραύσματα ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τῆς Νεμέσεως ποὺ συγκεντρώθηκαν φτάνουν περίπου τὰ ἑκατὸ πενήντα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι θραύσματα ἀπὸ πτυχεῖς τῶν ἐνδυμάτων τοῦ ἀγάλματος, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σαράντα περίπου κομμάτια μεγάλου μεγέθους, ποὺ θὰ βοηθήσουν σημαντικὰ στὴν

Εἰκ. 5. Ραμνοῦς. Θραῦσμα τοῦ ἀγάλματος τῆς Νεμέσεως τοῦ Ἀγορακρίτου.

προσπάθεια ἀνασυγκρότησης τοῦ ἔργου. Στὰ θραύσματα ποὺ συγκεντρώθηκαν, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα κολλήθηκαν ἤδη μὲ ἄλλα, περιλαμβάνονται καὶ ὀρισμένα «τυφλὰ» κομμάτια, θραύσματα δηλαδὴ ἀπὸ τὸν πυρήνα τοῦ ἀγάλματος. Στὶς εἰκ. 5 καὶ 6 εἰκονίζονται μερικὰ ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ χαρακτηριστικότερα. Ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν θὰ φανοῦν καλύτερα, ὅταν κάποτε μεταφερθοῦν στὸ Ραμνούντα καὶ τὰ θραύσματα ἐκεῖνα ποὺ σήμερα βρίσκονται στὶς ἀποθήκες τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου. Τὰ σύνολα ποὺ θὰ συγκροτηθοῦν θὰ εἶναι, καθὼς φαίνεται, ἐντυπωσιακὰ.

Ἡ φετινὴ ἔρευνα αὐξήσῃ σημαντικὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν θραυσμάτων τοῦ ἀγάλματος τοῦ

Ἀγορακρίτου. Σύμφωνα μὲ ἓνα πρόχειρο ὑπολογισμὸ ἔχουμε αὐτὴ τὴ στιγμή περισσότερο ἀπὸ τὸ 1/4 τοῦ ὅγκου τοῦ ἔργου. Τὰ εὐρήματα τῆς φετινῆς χρονιᾶς ἐπιτρέπουν αἰσιόδοξες προβλέψεις γιὰ τὴ συνέχιση αὐτῆς τῆς ἐργασίας στὸ Ραμνούντα.

Εἰκ. 6. Ραμνούς. Ἄλλο θραῦσμα τοῦ ἀγάλματος τῆς Νεμέσεως.

3. ΤΑΝΑΓΡΑ

Συνεχίσθη περαιτέρω διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ Θ. Σπυροπούλου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου εἰς τὴν θέσιν «Δένδρον» καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Σοφ. Κρασάκη. Ἀνεσκάφησαν συνολικῶς ἑπτὰ τάφοι. Οἱ περισσότεροι εἶναι τοῦ γνωστοῦ ἤδη σχήματος, δηλαδὴ θαλαμοειδεῖς, ἐφέτος ὅμως διὰ πρῶτην φορὰν ἀνεσκάφησαν καὶ δύο τάφοι διαφόρου τύπου. Πρόκειται διὰ κατακόρυφα, ὀρθογώνια λαξεύματα, βάθους περ. 1.70 μ., μὲ βαθμίδα εἰς τὸ τέρμα των καὶ ἔναντι αὐτῆς θάλαμον εἰς σχῆμα κόγχης, ἢ ὁποῖα ἐφράσσετο μὲ τὴν τυπικὴν ξερολιθίαν. Οἱ τελευταῖοι αὗτοι τάφοι εἶναι συνδυασμοὶ λακκοειδοῦς καὶ θαλαμοειδοῦς τάφου, τύπος λίαν σπάνιος εἰς τὸν ἑλλαδικὸν χῶρον καὶ περισσότερον οἰκεῖος εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου εἰς τὸ νεκροταφεῖον Ζαφὲρ Παπούρα παρὰ τὴν Κνωσὸν ἀντιπροσωπεύεται μὲ περισσότερα παραδείγματα. Ἡ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τῶν τάφων αὐτῶν δὲν ἐβεβαιώθη ἀπὸ ἀνασκαφικὰ εὐρήματα, διότι καὶ τὰ δύο ἐφετινὰ παραδείγματα εὐρέθησαν ἀκτέριστα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς τάφους αὐτοὺς οἱ λοιποὶ

ἔδωσαν πλουσιώτερα εὐρήματα, δηλαδή ἀγγεῖα ΥἼ ΠΙΑ καὶ Β περιόδου, ἀρίστης πάντοτε ποιότητος, ὠραίων σχημάτων, καλοῦ πηλοῦ καὶ θαυμασίας τεχνικῆς ἐπεξεργασίας, χαρακτηριστικὰ οἰκεῖα εἰς τὴν ταναγραϊκὴν κεραμεικὴν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων (εἰκ. 7).

Εἰκ. 7. Τάναγρα. Ἀγγεῖα ΥἼ ΠΙΑ καὶ Β περιόδου.

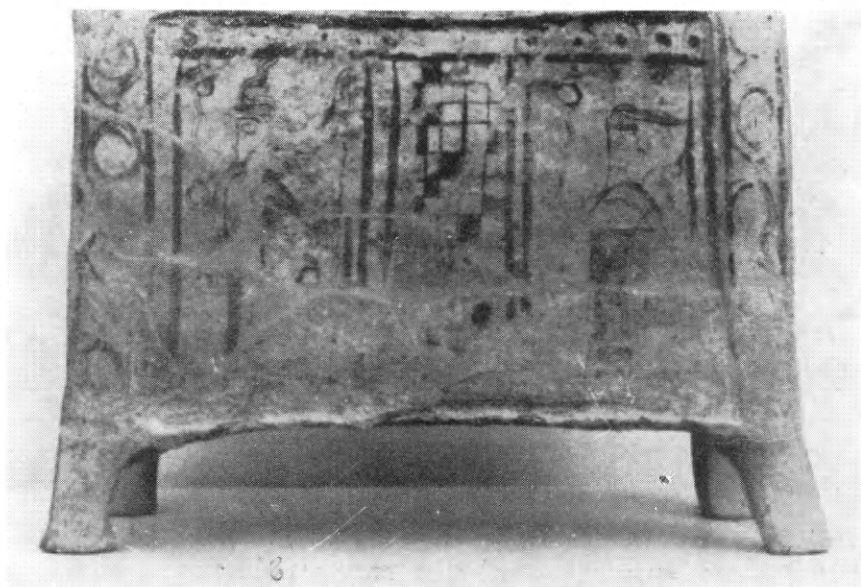
Κατασκευαστικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν περισσοτέρων τάφων τῆς ἐφετινῆς περιόδου εἶναι οἱ βραχεῖς δρόμοι μὲ μίαν ἢ δύο βαθμίδας. Μὲ τὰς βαθμίδας αὐτὰς ὁ δρόμος ἀποβαίνει βραχύτερος καὶ βαθύτερος, ὁ θάλαμος κερδίζει εἰς βάθος καὶ στερεότητα

καὶ γενικῶς ἐξοικονομεῖται χῶρος διὰ τὸ μέγα καὶ πυκνὸν νεκροταφεῖον. Ἡ πρακτικὴ αὕτη πλευρὰ καὶ ὄχι χρονολογικοὶ συντελεσταὶ εὐθύνονται ἐδῶ διὰ τὴν ἀνωτέρω ἰδιομορφίαν τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς. Ἄλλο γνῶρισμα τῆς ἐφετινῆς ομάδος εἶναι ἐπίσης ἡ ὑπαρξίς πλευρικῶν κογχῶν εἰς τοὺς δρόμους τῶν τάφων, κατὰ κανόνα δεξιὰ πρὸς τὸν εἰσερχόμενον καὶ πλησίον τοῦ στομίου τοῦ κυρίως θαλάμου. Ὅμοιαι κόγχαι εἶχον ἀποκαλυφθῇ ἐπίσης κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ προηγούμενου ἔτους (Ἔργον 1976, σ. 11, εἰκ. 8). Χαρακτηριστικὸν τῶν κογχῶν αὐτῶν εἶναι αἱ μεγάλαι διαστάσεις των, αἱ ὁποῖαι ξεπερνοῦν ἐκείνας τοῦ κυρίως θαλάμου τοῦ τάφου. Σπανιωτέρα εἶναι ἡ χρῆσις ἀποθετῶν μέσα εἰς τοὺς θαλάμους, ἀλλὰ ὄχι εἰς τοὺς δρόμους τῶν τάφων.

Εἰς δύο ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφέντας τάφους εὐρέθησαν τρεῖς συνολικῶς λάρνακες. Ἡ μία εἶναι ἀβαφής (εἰκ. 8), αἱ ἄλλαι δύο φέρουν εἰκονογραφικὰς καὶ διακοσμητικὰς παραστάσεις. Τῶν περισσοτέρων τάφων εἶχον καταπέσει αἱ ὀροφαὶ καὶ μάλιστα ἐκείνων ποὺ περιεῖχον τὰς λάρνακας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θραυσθοῦν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τὰ ἀξιόλογα αὐτὰ μνημεῖα. Ἡ ἀποκατάστασις καὶ ἕνας προσωρινὸς καθαρισμὸς των ἔγινεν εἰς τὸ ἐργαστήριον τῆς ἀνασκαφῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ ὁ καθαρισμὸς τοῦ περιεχομένου των. Πρόκειται καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις διὰ κανονικὰς ταφάς, ἐνὸς κατὰ περίπτωσιν νεκροῦ, εἰς τὴν στάσιν ποὺ ἐρμηνεύσαμεν εἰς προγενεστέρας ἀνασκαφικὰς περιόδους, δηλαδὴ ὁ νεκρὸς ἐναποτίθεται ὕπτιος μὲ τὸ κεφάλι πρὸς τὴν γωνίαν, τὰ πόδια συνεπτυγμένα, τὰ χέρια πλησίον τῆς λεκάνης. Ὀλίγα ἀγγεῖα εὐρέθησαν μέσα εἰς τὰς λάρνακας ὡς κτερισμὸς τοῦ νεκροῦ. Ἡ μία ἀπὸ τὰς γραπτὰς λάρνακας φέρει εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς τῆς ἀνθέμιον εἰς τὸ μέσον καὶ ἐκατέρωθεν ἀπὸ μίαν γυναικείαν μορφήν μὲ τὰ χέρια εἰς τὸ κεφάλι, δηλαδὴ τὴν γνωστὴν θρηνητρίαν. Ἀπὸ μία θρηνητρία διακοσμεῖ ἐπίσης κάθε μίαν ἀπὸ τὰς στενὰς πλευρὰς τῆς λάρνακος. Ἡ ἄλλη, μικρότερα εἰς διαστάσεις, λάρναξ φέρει εἰς τὰς μακρὰς πλευρὰς ζωφόρον ἀπὸ 5 θρηνητρίας καὶ ἀπὸ μίαν εἰς κάθε στενὴν πλευράν. Εἰς τὴν τελευταίαν λάρνακα ὁ ζω-

Είλ. 8. Τάναγρα. Ἡ ἀβαφῆς λάρναξ κατὰ χώραν.

Είλ. 9. Τάναγρα. Λάρναξ με πτερωτάς μορφάς.

γράφος μετεχειρίσθη ἐκτὸς τοῦ ἐρυθροῦ καὶ μαῦρον χρῶμα εἰς τὰς μορφὰς καὶ τὸ γραμμικὸν πλαίσιόν των. Τοιουτοτρόπως, μετὰ ἀπὸ διακοπὴν τριῶν ἐτῶν ἤρχισε πάλιν τὸ μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον εἰς τὴν θέσιν «Δένδρον» νὰ ἀποδίδῃ γραπτὰς λάρνακας, ἐλπίζεται δὲ βασίμως ὅτι εἰς τὸ τμῆμα ποὺ πρόκειται νὰ ἀνασκαφῇ προσεχῶς θὰ ἀποκαλυφθοῦν καὶ ἄλλαι λάρνακες. Ἡ ἐλπίς αὕτῃ στηρίζεται εἰς τοπογραφικὰς κυρίως ἐκτιμήσεις καὶ εἰς συναφεῖς ὑπολογισμούς.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν, πολλὰ ἐνδιαφέρουσαι λεπτομέρειαι τῆς ὁποίας θὰ δημοσιευθοῦν εἰς τὴν λεπτομερεστέραν ἔκθεσιν τῶν Πρακτικῶν, ἔγινε καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῆς ὁμάδος τῶν μνημειωδεστέρων τάφων εἰς τὸν ἀγρὸν τῆς κ. Βαρελᾶ, ἐν τμῆμα τοῦ ὁποίου ἡγοράσθη ἐφέτος ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν. Τὸ τμῆμα τοῦτο καὶ ἕτερον εἰς τὸν ἀγρὸν Σ. Κρασάκη συνιστοῦν ἤδη τὸν ἀνήκοντα εἰς τὸ δημόσιον ἀρχαιολογικὸν χώρον τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφεῖου τῆς Τανάγρας εἰς τὴν θέσιν «Δένδρον» καὶ παρουσιάζουν χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς Τανάγρας, ἡ ὁποία τόσον ἀξιόλογα εὐρήματα καὶ πορίσματα παρέσχεν εἰς τὴν ἐπιστήμην. Μέχρις ὅτου καθαρισθοῦν πλήρως αἱ τελευταῖαι λάρνακες παρουσιάζομεν διὰ πρώτην φορὰν ἐδῶ ἀπόψεις ἀπὸ τὴν εἰκονογράφῃσιν μιᾶς ἄλλης λάρνακος ποὺ εὐρέθη εἰς τὸ ἴδιον νεκροταφεῖον εἰς προγενεστέραν ἀνασκαφικὴν περίοδον. Εἰς τὴν μίαν ἀπὸ τὰς μακρὰς πλευράς (εἰκ. 9) παρίστανται δύο πτερωταὶ μορφαὶ ἐντὸς μετοπικῶν ἀνοιγμάτων ποὺ χωρίζονται μὲ ἐνδιάμεσον

Εἰκ. 10. Τάναγρα. Ἡ στενὴ πλευρὰ τῆς λάρνακος τῆς εἰκ. 9.

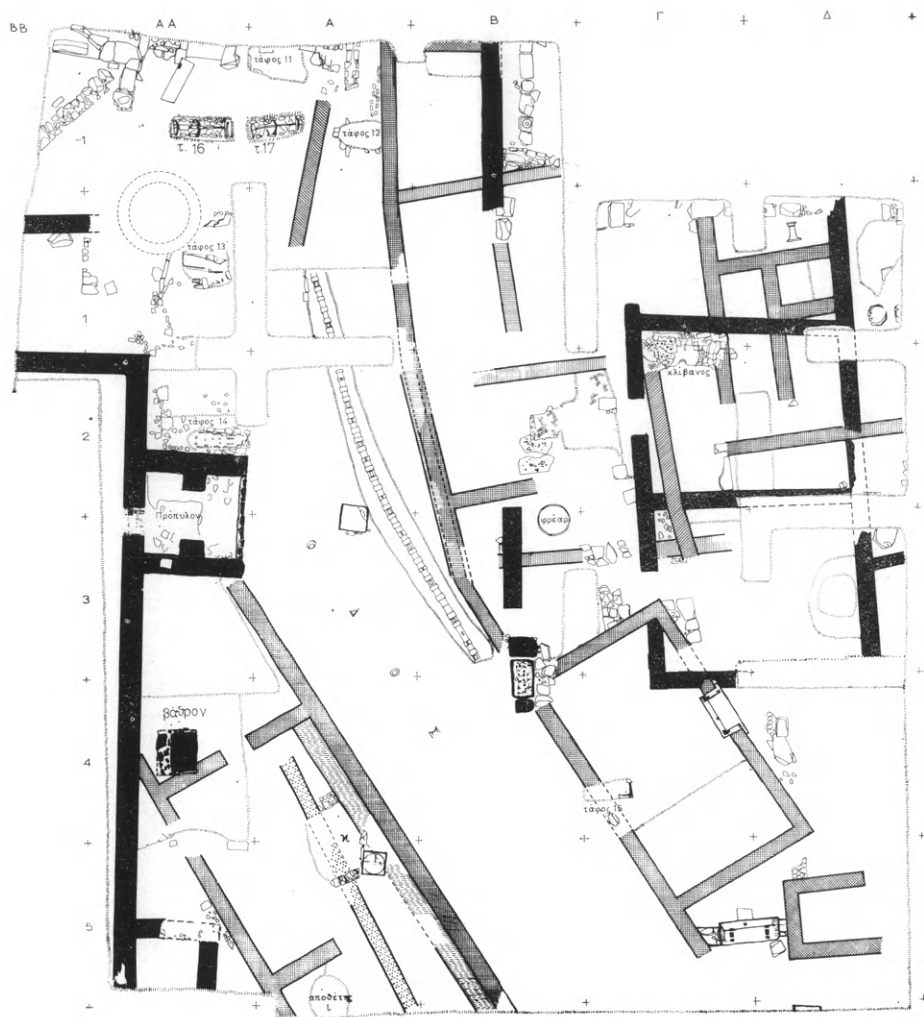
μοτίβον ἄβακος ζατρικίου. Περισσότερον ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παράστασις τῆς στενῆς πλευρᾶς τῆς λάρνακος (εἰκ. 10). Ἄνω ζευγος διπλῶν κεράτων ἐπιστέφει ὀρθογωνίαν κατασκευήν, τῆς ὁποίας ἀπεδόθη τὸ πλαίσιον καὶ ἄνω αἱ ἀπολήξεις τῶν δοκῶν μὲ γραπτὰς κηλῖδας.

Πρόκειται ἀσφαλῶς διὰ τὴν παράστασιν ἐνὸς ἱεροῦ πρὸ τοῦ ὁποίου ἢ ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐπιφάνεται μετεωριζομένη ἢ πτερωτὴ μορφή, ἡ ὁποία εἶναι βεβαίως ἡ θεά, ἐπιφάνεια τῆς ὁποίας παρίσταται ἐδῶ μὲ ἀρκετὴν σαφήνειαν. Τὴν ἱερότητα τοῦ χώρου ἐξαίρουν πρὸ πάντων τὰ ἐπιστέφοντα τὸ ἱερὸν διπλᾶ κέρατα. Ἐπιφάνειαν τῆς θεᾶς ἔχομεν ἀσφαλῶς καὶ εἰς τὴν μακρὰν πλευράν (ἀν.). Ἡ παράστασις αὕτη εἶναι ἀσφαλῶς ἀπὸ τὰς πλέον ἐνδιαφερούσας τοῦ θεματολογίου τῶν ταναγραϊκῶν λαρνάκων καὶ σημαντικὴ διὰ τὴν κρητομυκηναϊκὴν θρησκείαν, ὡς θὰ καταδείξῃ ἡ προετοιμαζομένη ἤδη ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα συστηματικὴ δημοσίευσις τῶν λαρνάκων τῆς Τανάγρας.

4. ΕΡΕΤΡΙΑ

Ἡ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐπιμελητῆ Π. Θέμελη ἀνασκαφὴ στὴν Ἐρέτρια ἦταν καὶ φέτος ἀποδοτικὴ. Ἡ ἔρευνα περιορίστηκε κυρίως στὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ χώρου (τετράγωνον Γ5 καὶ Δ4/Δ5), καθὼς καὶ στὸ ΒΔ. (τετρ. ΒΒ - Ι/ΒΒΙ καὶ ΑΑ - Ι/ΑΑΙ) (εἰκ. 11). Ἡ συνολικὴ ἔκταση ποὺ ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸ 1974 ὡς τὸ 1977 ἔχει διαστάσεις 25×30 μ., δηλ. 750 τ.μ. Μέσα στὸ χῶρο αὐτὸ ἦλθαν στὸ φῶς ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τεσσάρων περιόδων (γεωμετρικῆς, κλασικῆς, ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς) μὲ περισσότερες ἀπὸ μία οἰκοδομικὲς φάσεις σὲ κάθε περίοδο. Στὸ σχέδιο τῆς εἰκ. 11 δίνονται οἱ κυριότερες ἀπὸ τὶς ἐπάλληλες αὐτὲς οἰκοδομικὲς φάσεις, ποὺ εἰκονίζονται μὲ τρόπο παραστατικὸ τῇ μακροίῳ ἱστορίᾳ τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της, στὸν 9ο π.Χ. αἰ., ὡς τὴν τελικὴ καταστροφὴ καὶ ἐγκατάλειψη, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου μ.Χ. αἰ. Οἱ 17 συνολικὰ τάφοι, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸν ἴδιον χῶρο, μιλοῦν ἀκόμη γιὰ τὴν παρουσίαν χριστιανικοῦ οἰκισμοῦ τὸν 6ο καὶ 7ο μ.Χ. αἰ.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πρώτη καὶ μέση γεωμετρικὴ φάση, πού γιὰ πρώτη φορὰ βεβαιώνεται στὴν Ἑρέτρια

Εἰκ. 11. Ἑρέτρια. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπάλληλες οἰκοδομικὲς φάσεις (σχέδιο Γ. Χατζιώτη-Κοτοπούλη).

καὶ ἀνεβάζει τὴ χρονολογία ἰδρύσεως τῆς πόλεως ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. (ὅπως πιστεύαμε ὡς σήμερα) στὰ μέσα περίπου τοῦ 9ου π.Χ. αἰ. Τὰ κλασικὰ οἰκοδομικὰ λείψανα εἶναι πρὸς τὸ

παρὸν ἐλάχιστα, οἱ πλούσιοι ὅμως ἀποθέτες τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (βλ. ΠΑΕ 1974, 39 κέ., Ἔργον 1976, 21 κέ.), ποὺ περιεῖχαν καὶ κεραμεικὴ, κυρίως παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς, τοῦ α' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἀποτελοῦν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἔρευνας θὰ φέρεي στὸ φῶς καὶ λαμπρὰ οἰκοδομήματα τῆς

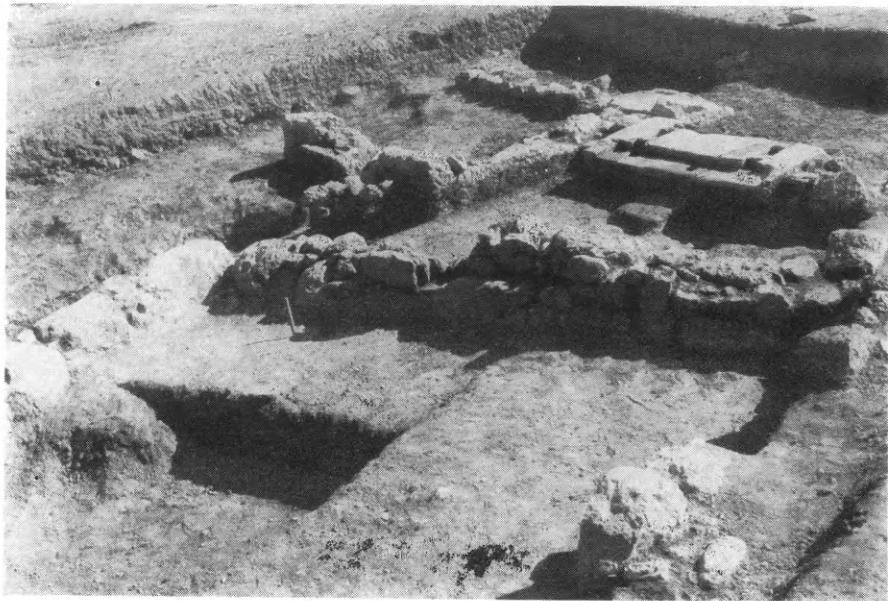
Εἰκ. 12. Ἐρέτρια. Θραύσματα ἀγγείων τύπου Δυτικῆς κλιτύος ἑρετριακοῦ ἐργαστηρίου.

περιόδου αὐτῆς. Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀνάμεσα στὴν κεραμεικὴ τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ξεχωρίζουν σὲ ποιότητα τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύπου τῆς Δυτικῆς κλιτύος σὲ τοπικὲς ἑρετριακὲς παραλλαγές ποὺ μιμοῦνται ἀττικὰ πρότυπα (εἰκ. 12).

Μέσα στοὺς ἀποθέτες εἶχαν ἀπορριφθεῖ καὶ διάφορα οἰκοδομικὰ ὑλικά (πέτρες, πλῆθρες, κεραμίδια, θραύσματα ἀπὸ τὴ δόρωση στέγης κ.ἄ.) ἀπὸ καταστραμμένα κτίσματα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ποὺ τὰ ἐρείπιά τους εἶχαν καθαρισθεῖ καὶ στὴ συνέχεια ἰσοπεδωθεῖ, γιὰ νὰ δεχθοῦν ἀπὸ πάνω τὰ νεώτερα κτίρια τῆς πρώιμης ἐλληνιστικῆς περιόδου. Ἡ ἐλληνιστικὴ κατοικία στὸ ΝΑ. τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ ἐρευνήθηκε φέτος, περιλαμβάνει ἓνα πολὺ εὐρύχωρο ὀρθογώνιο δωμάτιο, διαστ. 7.50×4 μ., σὲ ἐπαφῇ

μέ τὸ δρόμο καὶ εἴσοδο μετὰ μεγάλο μαρμάρينو κατώφλι ἐγκάρσια σ' αὐτόν (εἰκ. 13 καὶ σχ. εἰκ. 11).

Ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ δύο μεγάλα δημόσια πιθανῶς οἰκοδομήματα (εἰκ. 11 : μαύρη οἰκοδ. φάση), πού ἄρχισαν νὰ ἀποκαλύπτονται τὸ 1975 καὶ 1976 ("Ἔργον 1976,

Εἰκ. 13. Ἑρέτρια. Θεμέλια ἐλληνιστικοῦ κτίσματος. Διακρίνεται τὸ μαρμάρينو κατώφλι τῆς εἰσόδου.

σ. 19). Φέτος συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος (τετρ. ΑΑ2 - ΑΑ5) καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ ΒΑ. ἐξωτερικὴ γωνία του σὲ ἀπόσταση 3 μ. ἀπὸ τὸ μνημειακὸ πλακόστρωτο πρόπυλό του. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχαν ἔρθει στὸ φῶς πέρυσι θραύσματα ἐπιτύμβιων στηλῶν, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ ἐπιγραφές, ριγμένα πάνω στὸ ὁδόστρωμα ("Ἔργον 1976, σ. 20 κέ., εἰκ. 18 - 19). Φέτος βρέθηκε καὶ τὸ ἄνω μέρος μαρμάρινης ἑρμαϊκῆς στήλης μετὰ ἀρχαῖστικό κεφάλι, πού σώζεται ἀπὸ τὰ μῆλα τοῦ προσώπου καὶ κάτω (εἰκ. 14). Στὴ θέση αὐτὴ ἡ ὁδὸς κάμπτεται πρὸς Δ. καὶ φαίνεται πὼς ἡ ἑρμαϊκὴ στήλη ἦταν στημένη στὸ

Εικ. 14. Ἐρέτρια. Ἄνω μέρος ἀρχαϊστικῆς ἑρμαϊκῆς στήλης.

σημεῖο ἀκριβῶς τῆς καμπῆς, δίπλα στή γωνία τοῦ ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος.

Είχ. 15. Έρέτρια. Πτερωτή γυναικεία μορφή (Νίκη) με ταινίες στα χέρια βαδίζει προς τὸ νικητὴ. Λεπτομέρεια παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα τοῦ ἄρχοντα Χαρικλείδη.

Ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε καὶ βορειότερα, στὰ τετρ. BB - I, AA - I καὶ AI (εἰχ. 11). Στὸ χῶρο αὐτὸ σύγχρονες κατασκευές

(πηγάδι καὶ μανδρότοιχος) ἔχουν δυστυχῶς διαταράξει τὶς ἀρχαῖες ἐπιχώσεις καὶ καταστρέψει τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα. Δύο ἀκόμῃ κεραμοσκεπεῖς τάφοι (16 καὶ 17), ποὺ ἀποκαλύφθηκαν ἐδῶ ἀνήκουν στὸ ἴδιο, γνωστὸ μας πιά νεκροταφεῖο παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Ὁ τάφος 16 περιεῖχε τὸ σκελετὸ παιδιοῦ κι ἓνα ἀμφορίσκο δίπλα στὸ κρανίον. Στὸν ἴδιο χώρο βρέθηκαν ἀκόμῃ θραύσματα δύο ἐπιγραφῶν.

Ἡ πρώτη, διαστ. 35×38 ἐκ., σώζει τὴν ἀρχὴν δύο στίχων :

TIT[- - -

TITO[- - -

Ἡ δεύτερη, διαστ. 18×20 ἐκ., εἶναι τριστιχὴ :

- - -]ΠΟ[- - -

- - -]ΤΗΣΕΝ[- - -

- - -]ΣΕΙ[- - -

Οἱ ἀποστάσεις μεταξὺ τῶν γραμμάτων ποικίλλουν σὲ κάθε στίχο.

Ἐξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τεῖχος τῆς πόλεως, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Πύλη, ἐπισημάνθηκαν τυχαῖα καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο δύο ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές. Ἡ μία, διαστ. 50×62 ἐκ., φέρει σὲ λειασμένη ταινία τὸ ὄνομα : ΔΗΜΟΚΡΑΤΗΣ.

Ἡ ἄλλη, διαστ. 34×41 ἐκ., ποὺ ἀπολήγει σὲ ἀέτωμα, σώζει τὸ ὄνομα :

- -]ΝΕΚΛΕΑ

ΔΙ]ΟΝΥΣΙΟΥ

Τέλος ὁλοκληρώθηκε ἐφέτος ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία τῶν παναθηναϊκῶν ἀμφορέων (3 στὴν Ἑρέτρια καὶ 6 στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο) καὶ ἔγινε ἡ φωτογράφησή τους γιὰ τὴν τελικὴ δημοσίευση. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ μὲ τὴν ἀριστη διατήρηση καὶ τὴν ὑψηλὴ καλλιτεχνικὴ τους ποιότητα (εἰκ. 15) ἔχουν ἤδη πάρει τὴ θέση ποὺ τοὺς ἀξίζει μέσα στὴν ἱστορία τῆς τέχνης τοῦ α' μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἡ μελέτη τους βρίσκεται σὲ προχωρημένο στάδιο.

5. ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ (ἀρχαία)

Ὁ ἐπίτιμος Γενικὸς Ἐπιθεωρητὴς ἀρχαίων καὶ ἱστορικῶν μνημείων κ. Δημήτρης Λαζαρίδης, συνέχισε κατὰ τὸ 1977 στὴν Ἀμφίπολιν τὶς ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ποὺ εἶχαν πολὺ σημαντικὰ ἀποτελέσματα καὶ ἀξιόλογα εὐρήματα. Ἰδιαίτερο ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ξεχωριστὴ σημασία γιὰ τὴν τοπογραφία τῆς πόλεως εἶχε ἡ ἀνεύρεση στὴν ἀνατολικὴ ὄχθη ἐντυπωσιακοῦ καὶ μοναδικοῦ τμήματος τῆς ξύλινης γέφυρας τοῦ Στρυμόνος (εἰκ. 16), ποὺ ἐπανειλημμένα ἀναφέρει ὁ Θουκυδίδης

Εἰκ. 16. Συστάδα πασσάλων καὶ δοκῶν τῆς ξύλινης γέφυρας τοῦ Στρυμόνος.

(IV, 103, 108), μιᾶς μεγάλης ὀχυρῆς πύλης, μπροστὰ στὴν ὁποία κατέληγε ἡ γέφυρα, καθὼς καὶ μεγάλου ἀριθμοῦ κορμῶν δέντρων, πασσάλων καὶ δοκῶν — 1.200 περίπου — ποὺ εἴτε χρησιμοποιοῦντο κατὰ συστάδες γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς γέφυρας, εἴτε γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀμμόδους ἐδάφους τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ, γιὰ τὴν στερέωση καὶ ἐξασφάλιση τοῦ τμήματος τῶν τειχῶν ποὺ ἦταν πολὺ κοντὰ στὸ ποτάμι. Τὸ εὖρημα τῶν ξύλινων

πασσάλων και κορμών δέντρων θά είναι μοναδικό και κατά τοῦτο, ἂν μὲ τὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας ἀποδειχθῇ πὼς μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀνήκουν στὸ ὀχυρωματικὸ ἔργο «σταύρωμα», ποὺ εἶναι γνωστὸ πὼς ὑπῆρχε στὴν Ἀμφίπολη (Θουκυδίδης V, 10) και ποὺ τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς του περιγράφει ὁ ἱστορικὸς στὰ Πλαταιικά (II, 75).

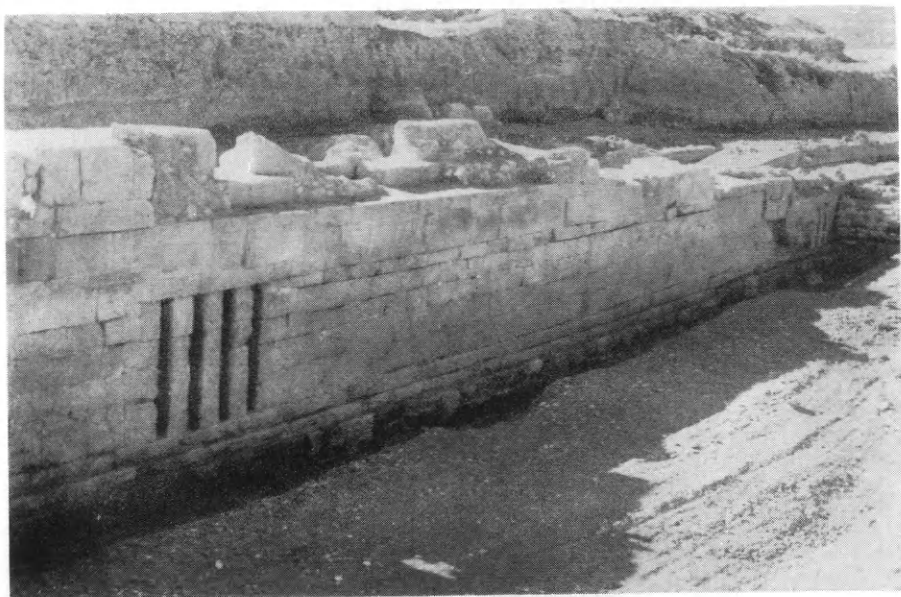
Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ και Ἐπιστημῶν, τὸ Ἰδρυμα Ψύχα και ἰδιαίτερα ὁ Ἑλληνικὸς Ὁργανισμὸς Τουρισμοῦ, μὲ τὴ γενναία ἐπιχορήγησή του, συνέβαλαν στὴν ἀντιμετώπιση τῶν μεγάλων δαπανῶν τῆς ἀνασκαφῆς, ἐξαιτίας κυρίως τῶν ἐπιχώσεων ποὺ καλύπτουν τὸ χῶρο τῶν ἀνασκαφῶν και κυμαίνονται μεταξὺ 6 και 10 μέτρων, στὴν ἀποκάλυψη σημαντικοῦ τμήματος τῶν ὀχυρώσεων, στὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου, στὴν κατασκευὴ μεγάλης ἀποχετευτικῆς τάφρου, καθὼς και στὴν ἀποκάλυψη, συντήρηση και στέγαση μεγάλου ἀριθμοῦ πασσάλων.

Οἱ ἐργασίες ἀποχωμάτωσης και οἱ ἀνασκαφές διενεργήθηκαν σὲ δυὸ περιόδους, τὴν ἀνοιξή και τὸ φθινόπωρο, μὲ ὀλική διάρκεια 4,5 μηνῶν περίπου και ἀπέβλεπαν : 1. Στὴν ἔρευνα και ἀποκάλυψη τοῦ δυτικότερου τομέα τοῦ βορείου τείχους, ποὺ διαπιστώθηκε στίς ἐργασίες τοῦ 1976 (Ἔργον 1976, σ. 27 - 31). 2. Στὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας τοῦ μεγάλου τύμβου στὴ θέση «Καστάς». 3. Στὴν ἔρευνα και ἀποκάλυψη τμήματος τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους στὴ θέση «Κοῦκλες». 4. Στὴν ἔρευνα τῆς κλασσικῆς πύλης τοῦ βορείου τείχους και θέσεων ἐξωτερικὰ ἀπὸ αὐτό (Ἔργον 1975, σ. 48, παρ. Β').

1. Οἱ ἐργασίες στὸν δυτικότερο τομέα τοῦ βορείου τείχους εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψη πολὺ σημαντικοῦ τμήματος τῶν ὀχυρώσεων, ὀλικοῦ μήκους 207 μ. (παρ. Β', εἰκ. 17-18). Ἀνατολικά και δυτικὰ ἀπὸ τὴν πύλη Β, διατηρεῖται τὸ τεῖχος σὲ ὕψος 4.50 μ., παρουσιάζει δὲ δυὸ οἰκοδομικὰς φάσεις, μιὰ κλασσικῶν χρόνων κάτω, και μιὰ ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἐπάνω ἀπὸ τοὺς δόμους τῆς κλασσικῆς (εἰκ. 18). Ἀνατολικά ἀπὸ τὴν πύλη Β και σὲ ἀπόσταση 22.50 μ., τὸ τεῖχος σχηματίζει ἀμβλεία

Εἰκ. 17. Ἀμφίπολις. Γενικὴ ἄποψη τοῦ δυτικοῦ τομέα τοῦ βορείου τείχους.

Εἰκ. 18. Ἀμφίπολις. Ἀποψὲ τοῦ τείχους δυτικὰ ἀπὸ τὴν πύλην Β. Ἀριστερὰ συγκρότημα ὀχετῶν.

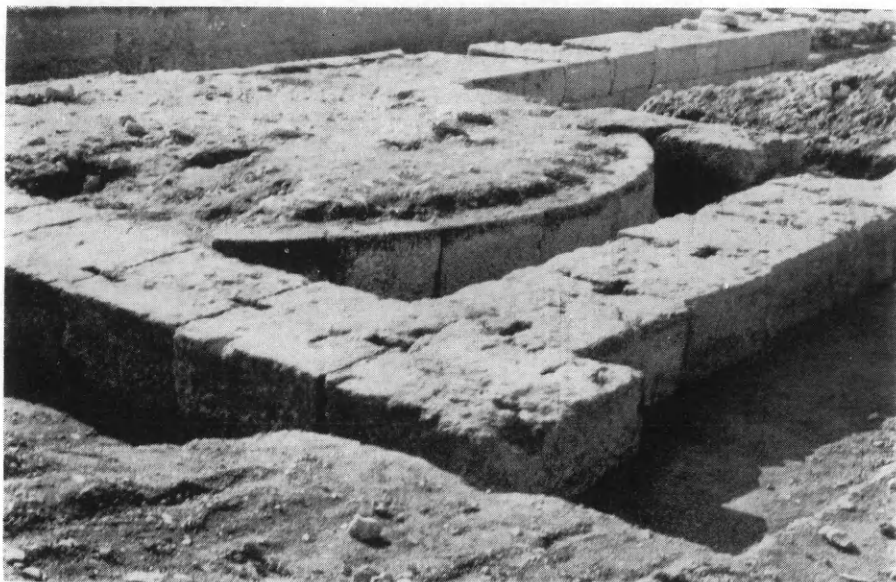
γωνία και παίρνει έπειτα ΒΑ. κατεύθυνση. Μετά τή γωνία αποκαλύφθηκε σέ μήκος 16.20 μ., όπου και έξαφανίζεται καταστραμμένο μέχρι τήν εύθυντηρία. Έξωτερικά από τò άκραίο αυτό άνατολικò τμήμα τοῦ νέου τομέα τῶν άνασκαφῶν, έχουν διευθετηθῆ στο έδαφος τρεῖς δεξαμενές, όλικοῦ μήκους 10.25 μ. Έσωτερικά από τò τεῖχος, στήν περιοχή μεταξύ πύλης Β και άμβλείας γωνίας, έρευνήθηκε όλόκληρη ή οικόδομή, από τήν όποία τò δυτικό μόνο τμήμα είχε αποκαλυφθῆ κατά τò 1976 (Έργον 1976, σ. 29, εἰκ. 28). Έξωτερικά από τò τεῖχος, στήν ἴδια περιοχή έρευνήθηκε μεγάλη οικόδομή, προφανῶς οἰκία, πού φαίνεται νά εἶναι άρχαιότερη από τò τεῖχος, καθῶς ή θεμελίωσή του κατάστρεψε ένα μέρος της.

Σέ απόσταση 70 μ. περίπου δυτικά από τήν πύλη Β αποκαλύφθηκε κυκλικός πύργος. Τò έξωτερικό μισδ τοῦ πύργου αὐτοῦ, σέ μιὰ έπισκευή τοῦ τείχους στήν έλληνιστική εποχή, περικλείσθηκε μέσα σέ τετράγωνο πύργο, μήκους 7.25 μ., πού αντίκατέστησε τόν κυκλικό (εἰκ. 19). Στο σημείο αὐτό σχηματίζεται άμβλεία γωνία και τò τεῖχος συνεχίζει έπειτα τήν πορεία του πρὸς Δ. με έλαφρά απόκλιση πρὸς Ν.

Στò τμήμα τοῦ τείχους πού περιλαμβάνεται ανάμεσα στήν πύλη Β και τόν κυκλικό πύργο, αποκαλύφθηκαν τρία συγκροτήματα όχετῶν, όρθογώνιας τομῆς (εἰκ. 18). Άγωγοί γιά τήν άποχέτευση τοῦ νεροῦ τῆς βροχῆς αποκαλύφθηκαν δυτικά από τήν πύλη Β, στο πιὸ ψηλὸ τμήμα τοῦ τείχους, πού ανήκει στήν έλληνιστική φάση τῶν όχυρώσεων. Ένας μάλιστα από αὐτοὺς διασώζει στή θέση του τμήμα τοῦ σιδερένιου όβελίσκου.

Στήν ἴδια φάση τῶν έλληνιστικῶν χρόνων ανήκουν και οἱ άναβασμοί, πού αποκαλύφθηκαν δυτικά από τήν πύλη Β, με 6 βαθμίδες στή θέση τους. Στο επίπεδο τῆς κατώτερης βαθμίδας αποκαλύφθηκε κτιστὸς άγωγὸς γιά τήν απομάκρυνση τοῦ νεροῦ τῆς βροχῆς, πού έρχόταν από τò έσωτερικό τῆς πόλης, διευθετημένος κατά μήκος τῆς έσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ τείχους. Στήν περιοχή τοῦ άγωγοῦ και άκόμη πιὸ δυτικά, αποκαλύφθηκαν, σέ μικρή απόσταση από τήν έσωτερική πλευρά τοῦ τείχους, θεμέ-

λια οίκοδομῶν, πού δὲν ἐρευνήθηκαν ἀκόμη. Θεμέλια μιᾶς μεγάλης οἰκοδομῆς ἐλληνιστικῶν χρόνων ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὸ τεῖχος, δυτικὰ ἀπὸ τὴν πύλη Β, μεταξὺ τοῦ μεσαίου συγκροτήματος ὀχετῶν καὶ τοῦ κυκλικοῦ πύργου. Ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ αὕτῃ σώζεται ὁ νότιος τοῖχος, πού οἰκοδομήθηκε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πρόσοψη τοῦ τείχους ἔτσι πού νὰ τὴν ἀποκρύπτει,

Εἰκ. 19. Ἀμφίπολις. Ἑσωτερικὰ κυκλικὸς καὶ ἐξωτερικὰ τετράγωνος πύργος τοῦ τείχους.

καὶ ὁ ἀνατολικός. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀποκαλύφθηκαν δυὸ βάσεις κιόνων ἢ πεσσῶν καὶ διαπιστώθηκε σ' ὅλο τὸ μῆκος παχὺ στρῶμα ἀπὸ κεραμίδια, στάχτη, κάρβουνα, ἀπανθρακωμένες ἕνες ξύλων ἢ καλαμιῶν, πού σχηματίστηκε ἀπὸ τὴ στέγη, πού κάηκε καὶ κατέπεσε ὁλόκληρη.

Σὲ ἀπόσταση 61.50 μ. δυτικὰ ἀπὸ τὸν κυκλικὸ πύργο ἀποκαλύφθηκε καὶ τρίτη πύλη, ἡ πύλη Γ (παρένθ. πίν. Α'). Πρόκειται γιὰ τὴν πιὸ ὀχυρὴ, πιὸ μεγάλη καὶ πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὶς γνωστὲς πύλες, γιὰτὶ σ' αὐτὴν κατέληγε ἡ γέφυρα τοῦ Στρυμόνος. Ἔχει μῆκος 13.40 μ. καὶ πλάτος 9 μ., προστατεύεται δὲ ἀπὸ τοίχους, πάχους 2 μ. περίπου. Ὁ ἀρχιτέκτων τῆς πύλης Γ

μερίμνησε ιδιαίτερα για την εξασφάλισή της από τους κινδύνους πλημμύρας και από τὰ νερά τοῦ ποταμοῦ, πού θά πρέπει νά λίμναζαν μπροστά της, ἂν κρίνει κανεῖς καί ἀπό τή διάβρωση καί πορώδη ὑφή τῶν λίθων καί κροκαλῶν. Ἔτσι ἐνίσχυσε ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά τοὺς τοίχους τῆς πύλης καί ὁλόκληρη τήν περιοχή της μέ μεγάλο πλήθος πασσάλων, πού πολλές φορές ἔχουν τοποθετηθῇ ἀνάμεσα στοὺς λιθοπλίνθους τῶν τοίχων καί πού οἱ αἰχμές τους προχωροῦν πιό βαθιά ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς εὐθυντηρίας. Ἐνα πρόσθετο ἔργο εξασφάλισής της εἶναι ἡ κατασκευή, στὸ ἐπίπεδο τῆς εὐθυντηρίας, ἐνὸς ἰσχυροῦ τοίχου σὲ σχῆμα Π. Ὁ τοίχος αὐτὸς ἔχει οἰκοδομηθῇ μέ μεγάλες, σκληρὲς λιθοπλίνθους πωρολίθου, χονδρικὰ δουλεμένες, πού συνδέονται μεταξύ τους μέ διπλοὺς πειόσχημους συνδέσμους. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς χονδρούς πασσάλους, πού βρίσκονται σὲ σειρές, εἴτε ἐσωτερικά ἀπὸ τήν πύλη, εἴτε κατὰ μῆκος τοῦ τείχους καί προχωροῦν πολὺ πιό κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς εὐθυντηρίας, εἶναι πιθανὸ νά ἀνήκουν στό «σταύρωμα», τὸ ξύλινο ὀχυρωματικὸ ἔργο, πού προϋπῆρχε ἴσως στὴ θέση αὐτή.

Τὸ τμήμα τοῦ τείχους πού περιλαμβάνεται ἀνάμεσα στὸν κυκλικὸ πύργο καί τήν πύλη Γ, εἶναι διάτρητο ἀπὸ ὀχετοὺς, πού ἔχουν διευθετηθῇ ἀνάμεσα σὲ μικρὰ τμήματα τείχους, μέ κάτοψη τραπεζίου. Ἔχουν διασωθῇ 13 ὀχετοί, ὑπάρχουν ὅμως ἐνδείξεις — καί ιδιαίτερα τὸρμοι μέ μολύβι γιὰ τὴ στήριξη τῶν ὀβελίσκων —, πού ἐπιτρέπουν νά ὑποθέσει κανεῖς πὺς τὸ συγκρότημα τῶν ὀχετῶν ἐπεκτεινόταν ἕως τήν πύλη Γ. Τὸ τμήμα αὐτὸ εἶναι τὸ πιό ἀδύνατο καί κινδύνευε καί ἀπὸ τὸ χείμαρρο, πού σχηματίζεται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης, σὲ περιόδους βροχῶν καί καταλήγει ἐδῶ, ἀλλὰ καί ἀπὸ τίς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ. Γι' αὐτὸ καί παρουσιάζει εἰκόνα ἐκτεταμένης καταστροφῆς, σὲ μερικὰ σημεῖα μάλιστα ἀπὸ κατάρρευση, ὅπως δείχνουν οἱ σωροὶ τῶν λιθοπλίνθων του. Ὁ μόνος λόγος πού δικαιολογεῖ τήν κατασκευή αὐτῆς τῆς ἐπισφαλοῦς καί ἀδύνατης γιὰ τήν ἄμυνα τῆς πόλης ὀχύρωσης, ἦταν ἡ ἀνάγκη νά συμπεριλάβουν στὸ μακρὸ τεῖχος καί τὴ γέφυρα. Ἔτσι ἡ ἀφήγηση τοῦ Θουκυδίδη (IV, 103) γιὰ

τὴν ἐπέκταση τῶν ὀχυρώσεων ἕως τὴ γέφυρα — ἐπέκταση ποὺ ἔγινε στὸ διάστημα μεταξύ 424 καὶ 422 π.Χ., ἡ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν γεγονότων τῆς μάχης μεταξύ Κλέωνος καὶ Βρασίδα —, ἐπιβεβαιώνεται ἀπόλυτα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές.

Ἡ πύλη Γ ἀπέχει ἀπὸ τὴ σημερινὴ τεχνητὴ ὄχθη τοῦ Στρουμόνος 42.30 μ. Στὸ χῶρο αὐτό, βόρεια ἀπὸ τὴν πύλη πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ποταμοῦ, διαπιστώθηκαν ἢ ἀποκαλύφθηκαν ἑκατοντάδες πάσσαλοι κυκλικῆς ἢ τετράγωνης τομῆς, σφηνωμένοι κάθετα στὸ ἀμμῶδες ἔδαφος τῆς ὄχθης ἢ τῆς κοίτης, ποὺ φαίνεται νὰ ἀνήκουν τουλάχιστο σὲ δυὸ ἐποχές. Αὐτοὶ ποὺ βρίσκονται σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο καὶ ἔχουν μεγαλύτερες διαστάσεις, ἀνήκουν στὴν κλασσικὴ ἐποχὴ, ἐνῶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, στοὺς ρωμαϊκοὺς ἢ βυζαντινοὺς χρόνους. Μεταξὺ τῶν δυὸ ἐπιπέδων μεσολαβεῖ στρῶμα ἄμμου, χαλικιῶν, κροκαλῶν καὶ λίθων, ποὺ προφανῶς σχηματίστηκε ἀπὸ πλημμύρες. Ἰδιαίτερα ἐντυπωτικὲς εἶναι συστάδες κορυμῶν καὶ πασσάλων, ποὺ βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 14.50 μ. ἀπὸ τὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ καὶ ἀνήκουν στὴν ὑποδομὴ τῆς γέφυρας. Ἡ συνέχειά της τόσο στὸ ποτάμι, ὅσο καὶ στὴν ἀπέναντι ὄχθη ἔχει καταστραφῇ ἀπὸ τὶς βυθοκόρους, ποὺ ἔφτασαν σὲ μεγάλο βάθος γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς νέας κοίτης. Ἔτσι ἔμειναν δίχως ἀποτέλεσμα οἱ βαθιὲς δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ ἔγιναν μὲ μηχανικὸ ἐκσκαφέα στὴν ἄλλη ὄχθη τοῦ ποταμοῦ. Οἱ πάσσαλοι στὴν κατάσταση ποὺ ἔχουν διασωθῇ, ἔχουν διαμέτρους ποὺ ποικίλλουν ἀπὸ 0.075 ἕως 0.290 μ. καὶ διατηροῦνται σὲ ὕψη ἀπὸ 0.15 ἕως 1.05 μ. Βρέθηκαν ἐπίσης λίγες σανίδες καὶ καθρόνια, ποὺ τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτά — ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὴν πύλη Γ — ἔχει μῆκος ± 4.50 μ. Τὰ ἄκρα τῶν πασσάλων καταλήγουν σὲ πελεκητὴ κορυφή, ποὺ σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἔχει τοποθετηθῇ μέσα σὲ σιδερένια κεφαλὴ, αἰχμηρή. Βρέθηκαν πολλὲς τέτοιες σιδερένιες κεφαλές, ὕψους ± 0.36 μ., καθὼς καὶ μεγάλος ἀριθμὸς νομισμάτων, ἀποτμήματα χάλκινων σκευῶν, ὅστρακα ἀγγείων, χάλκινα καρφιὰ καὶ μολύβδινοι σύνδεσμοι. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν μερικὰ σιδερένια ἐργαλεῖα — πελέκες, ἀξίνες, καμπυλόσχημα μαχαίριδια — ποὺ

χρησιμοποιήθηκαν πιθανά για την επεξεργασία των ξύλων και την κατασκευή της γέφυρας.

Δυτικά από την πύλη Γ αποκαλύφθηκε τὸ τεῖχος σὲ μῆκος 15.50 μ., ὅπου καὶ σταματᾷ ἀπότομα, καταστραμμένο μέχρι τὴν εὐθυντηρία (παρένθ. πίν. Α'). Ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ δυτικότερο αὐτὸ τμήμα ἀποκαλύφθηκε ὀρθογώνια κατασκευή, ποὺ ἀνήκει στὴν ὑποδομὴ ἀναβασμῶν.

Κατὰ τὶς ἔρευνες σὲ ὁλόκληρη τὴν ἑκταση τοῦ τομέα αὐτοῦ τοῦ τείχους βρέθηκαν πολλὰ νομίσματα, ἐρυθρόμορφα ἢ μελαμβαφῇ ὄστρακα ἀγγείων, πήλινη σίμη μὲ ἀνάγλυφη διακόσμηση ἀνθεμίων, βλαστῶν καὶ ἐλίκων, κεφάλι μικροῦ ἀγάλματος ἐφήβου, δυὸ ἀποτμήματα ἐπιτύμβιων στηλῶν, ποὺ διασώζουν μέρος τῆς παράστασης, ἀπότημα νεκρικοῦ ἔρωτα ποὺ κοιμᾶται καὶ μαρμάρينو πόδι λέοντος ἀπὸ τράπεζα ἢ θῶκο, στολισμένο μὲ ρόδακα.

2. Ὁ μεγάλος τύμβος στὴ θέση «Καστάς», στὰ ΒΑ. τῆς ἀρχαίας πόλης, ἦταν καὶ τὸ 1977 ἀντικείμενο ἐντατικῆς ἔρευνας. Ἐπειτα ἀπὸ κοπιαστικὴ καὶ ἐπικίνδυνη προσπάθεια, ἐξαιτίας τῶν ἐπανειλημμένων κατολισθήσεων στρωμάτων τῆς ἐπίχωσης, ἐρευνήθηκε ἡ ταφικὴ κατασκευὴ ἀριθ. 1, ποὺ εἶχε διαπιστωθῇ καὶ ἐν μέρει ἀποκαλυφθῇ στὸν ΒΑ. τομέα τοῦ τύμβου κατὰ τὸ 1976 (Ἔργον 1976, σ. 34 - 36). Ἡ κατασκευὴ ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 30 μ. περίπου ἀπὸ τὴ ΒΑ. γωνία τῆς οἰκοδομῆς τῆς κορυφῆς τοῦ τύμβου ἀποκαλύφθηκε σὲ πλάτος 8.15 μ., ἐνῶ τὸ μῆκος της εἶναι 12 μ., ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ λιθόστρωτο ἀργῶν λίθων. Τὸ λιθόστρωτο προχωράει καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς τομῆς πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τύμβου. Κατὰ τὴν ἔρευνα διαπιστώθηκαν 13 ταφές ἀπὸ τὶς ὁποῖες πέντε ἦταν μέσα σὲ μεγάλα πιθάρια, ποὺ τὸ στόμιό τους σκέπαζε σχιστολιθικὴ πλάκα, μία σὲ μικρὸ ἀγγεῖο μορφῆς ἀμφορέως καὶ οἱ ὑπόλοιπες ἐπάνω στὸ χῶμα, σκεπασμένες μὲ τὶς πέτρες τοῦ λιθοστρώτου. Κοντὰ στὶς ταφές βρέθηκαν ὄστρακα καὶ θραύσματα χειροποίητων ἀγγείων, μελανόχρωμα, καστανόχρωμα καὶ φαιά, ἀμαυρὰ ἢ στιλβωμένα ἢ καὶ ὁλόκληρα ἀγγεῖα (ὀπισθότμητες πρόχοι, μόνωτα κυπελλό-

σχημα κ.ά.). Μερικά ὄστρακα ἔχουν ἐγγράρακτη γραμμικὴ ἢ κοκκιωτὴ διακόσμηση. Κατὰ τὴν ἔρευνα τῶν ταφῶν βρέθηκαν δυὸ μεγάλα σιδερένια ξίφη — μήκους 1.05 καὶ 0.65 μ. — καὶ δυὸ χρυσοὶ σφηκωτῆρες, θραύσματα σιδερένιου ἐγχειριδίου καὶ χάλκινης περόνης, δυὸ σιδερένιοι δακτύλιοι, τρία χάλκινα ψέλλια, χάλκινες ψῆφοι, περίαπτα καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ χρονολόγησι τῆς ταφικῆς κατασκευῆς στὴν πρώιμη ἐποχὴ τοῦ σιδήρου.

Μιὰ δευτέρη, σύγχρονη, ἀλλὰ μικρότερη ταφικὴ κατασκευή, ἀποκαλύφθηκε στὶς ἔρευνες τοῦ ΒΔ. τομέα τοῦ τύμβου, σὲ ἀπόστασι 14.50 μ. περίπου ἀπὸ τὴ ΒΔ. γωνία τῆς οἰκοδομῆς τῆς κορυφῆς. Τὸ λιθόστρωτο ποὺ τὴν ἀποτελεῖ, ἔχει διαστάσεις 5×4.65 μ. καὶ κάλυπτε πέντε ταφές, ἀπὸ τίς ὁποῖες τέσσερις σὲ πιθάρια καὶ μιὰ διευθετημένη ἀνάμεσα στὶς πέτρες. Κατὰ τὴν ἔρευνα τῶν ταφῶν βρέθηκαν τέσσερις χάλκινες ψῆφοι καὶ μιὰ ὑάλινη, δυὸ χάλκινοι κρίκοι, σιδερένιος δακτύλιος, προχοῦσκη καὶ ὄστρακα καστανόχρωμων καὶ ἀμαυρόχρωμων χειροποίητων ἀγγείων.

Κατὰ τίς ἔρευνες ποὺ ἔγιναν στὴ Ν. καὶ ΝΔ. πλευρὰ τοῦ τύμβου, ἀποκαλύφθηκαν δυὸ ἀκόμη κιβωτιόσχημοι τάφοι ὕστερο-αρχαϊκῶν χρόνων. Ὁ ὑπ' ἀριθ. XXVI, περιεῖχε ἓνα πολὺ λεπτὸ χρυσὸ ἔλασμα σὲ σχῆμα ρόμβου, ἓνα ἀντικείμενο ἀπὸ χάλκινο σύρμα ποὺ μοιάζει μὲ λαβὴ ἐγχειριδίου, ἓνα κώθωνα καὶ ἀποτμήματα σιδερένιας ράβδου, σὲ σχῆμα κύκλου ἢ ἔλλειψης, ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς λεκάνης καὶ τῶν μηρῶν. Στὸν ὑπ' ἀριθ. XXVII τάφο βρέθηκαν ἓνα λεπτὸ, χρυσὸ ἔλασμα, ἓνας κώθων καὶ ἀποτμήματα ὁμοίας μὲ τοῦ προηγούμενου τάφου σιδερένιας ράβδου.

3. Στὴ θέσι «Κοῦκλες», ποὺ δεσπόζει στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πόλης, εἶχε ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δοκιμαστικῶν τομῶν τοῦ περασμένου χρόνου, μικρὸ τμήμα τείχους. Κατὰ τὸ 1977 ἀπομακρύνθηκε ὁ μεγάλος ὄγκος τῆς ἐπίχωσης καὶ ἡ θέσι ἐρευνήθηκε συστηματικὰ. Διαπιστώθηκε ἔτσι ἡ ὑπαρξὴ πύργου καὶ τμήματος τείχους, ποὺ ἀνήκουν σὲ διαδοχικὲς οἰ-

κοδομικές φάσεις, από τους όψιμους έλληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, έως τους βυζαντινούς (είκ. 20). Υπάρχουν όμως ένδείξεις, ότι σέ βαθύτερο στρώμα διασώζεται ίσως και τὸ τεῖχος τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Στὶς διαδοχικὲς οἰκοδομικὲς φάσεις τοῦ πύργου χρησιμοποιήθηκε παλαιότερο ὑλικό, ὅπως γεῖσα, διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μαρμάρινη πλάκα με ἀνάγλυφο κἀνθαρο κ.ἄ. Ἡ θέση αὐτή, γνωστὴ σὲ ἀρχαιοκαπήλους ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν εἰδωλίων καὶ ἄλλων ἀρχαιοτήτων, ποὺ ἀνευρίσκονταν τυχαῖα, ὑπέφερε ἀπὸ τὴν καταστροφικὴ καὶ βάρβαρη δραστηριότητά τους πρὶν ἀπὸ τὸν Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Εἰκ. 20. Ἀμφίπολις. Πύργος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μακροῦ τείχους στὴ θέση «Κοῦκλες».

Κατὰ τὶς ἔρευνες βρέθηκε ἔξω ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα, μεγάλος ἀριθμὸς εἰδωλίων διαφόρων τύπων. Πολλὰ εἰδώλια ἀπεικονίζουν τὸν Ἄττι, ποὺ φορεῖ τὸν φρυγικὸ πῖλο καὶ παίζει σύριγγα, καθισμένος σὲ βράχο. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ πύργου, βρέθηκε πρόχειρη ταφὴ μέσα στὸ χῶμα, ποὺ ἀνή-

κει στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ἡ ταφή περιεῖχε πολλὰ εἰδώλια, ποὺ βρέθηκαν ὀρθία στὴν ἴδια σειρὰ (εἰκ. 21), μὲ ἐπικρατέστερο τύπο τὴν Ἀφροδίτῃ μὲ δελφίνι, πολλὰ φύλλα χρυσοῦ, πιθανὰ ἀπὸ στεφάνι, καθὼς καὶ 5 χάλκινα νομίσματα.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ πύργου, ποὺ ἀνῆκουν στὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, τὰ πιὸ σημαντικὰ εἶναι τὰ ἑξῆς :

Εἰκ. 21. Ἀμφίπολις. Πήλινα εἰδώλια ἀπὸ ταφῆ ρωμαϊκῶν χρόνων μέσα στὸν πύργο.

1. Ναόσχημη ἐπιτύμβια στήλη ἀπὸ πωρόλιθο, μὲ κόγχη καὶ ἀέτωμα, ποὺ φέρει γραπτὴ διακόσμηση ἀνθεμίων καὶ βλαστῶν μὲ ζωηρὸ ἐρυθρὸ χρωμα. 2. Ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη μὲ περίτεχνη ἐπίστεψη ἀνθεμίων καὶ ἐλίκων (εἰκ. 22). 3. Ἐπιτύμβια στήλη μὲ ἐπίστεψη ἀνθεμίου. Στὸ ἄνω μέρος τῆς στήλης δυὸ ρόδακες καὶ κάτω ἀπὸ αὐτοὺς τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ: **ΧΑΙΡΩΝ ΠΑΝΤΑΚΛΕΟΣ** (εἰκ. 23). 4. Τὸ ἄνω μέρος ἐπιτύμβιας ἀετωματικῆς στήλης μὲ ὠραία ἐπίστεψη ἀνθεμίων, ἀνθέων καὶ φύλλων ἄκανθας. 5. Τὸ ἄνω μέρος ἐπιτύμβιας ἀετωματικῆς στήλης μὲ

γραπτό ἰωνικὸ κυμάτιο. Ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή σώζεται τὸ πατρωνυμικὸ τοῦ νεκροῦ καὶ πιθανὰ τὸ ἐθνικὸ τῆς καταγωγῆς του.

4. Ἐρευνες καὶ ἐργασίες καθαρισμοῦ καὶ ἀποχωμάτωσης ἔγιναν καὶ στὸν ἀνατολικὸ τομέα τοῦ βορείου τείχους, ποὺ ἀποκαλύφθηκε μεταξὺ 1972 καὶ 1975. (Ἔργον 1974, σ. 32,

Εἰκ. 22. Ἀμφίπολις. Ἐπιτύμβια ἀετωματικὴ στήλη ἀπὸ τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες».

παρένθ. πίν. Α' καὶ Β'. Ἔργον 1975, σ. 48, παρένθ. πίν. Β'.)

1. Μετὰ τὴν ὑποστύλωση τῆς κλασσικῆς πύλης ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς καὶ ἀποκαλύφθηκαν οἱ δυὸ παραστάδες τῆς σὲ ὕψος 1 καὶ 1.03 μ. Ἔτσι συμπληρώθηκε τὸ σχέδιο τῆς πολὺ ἀξιόλογης αὐτῆς πύλης. 2. Ἀνοίχθηκαν οἱ πέντε ὀχετοὶ

τῆς ἑλληνιστικῆς φάσης τοῦ τείχους, πού βρίσκονται ἀνατολικά καὶ δυτικά ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ πύλη.

3. Ἀρχισε ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου βόρεια ἀπὸ τὸ μικρὸ ἱερὸ γυναικείας θεότητας, πού ἀποκαλύφθηκε τὸ 1975 ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος. (Ἔργον 1975, σ. 45 κέ.)

4. Ἀρχισε ἡ ἔρευνα τῆς περιοχῆς ἔξωτερικά ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους, βόρεια ἀπὸ τὰ θεμέλια οἰκίας καὶ τὸ πηγάδι, πού ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τὸ 1975. (Ἔργον 1975, σ. 47 κέ., παρένθ. πίν. Β, Χ2 Ψ5, 6.) Στὴ θέση αὕτὴ διαπιστώθηκε μεγάλη οἰκοδομὴ ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ὁ δυτικὸς τοῖχος τῆς οἰκοδομῆς, πού σὲ μερικὰ σημεῖα του διατηρεῖται σὲ ὕψος 2.50 μ., ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος ± 13.80 μ. Παράλληλα στὸν τοῖχο καὶ σὲ ἀπόσταση 2.60 μ. ἀπὸ αὐτὸν ἀνασκάφηκαν στὴ σειρὰ τρεῖς πεσσοί, διαστάσεων 0.78×0.82 μ. Ὁ καλλίτερος διατηρημένος πεσσὸς ἔχει ὕψος 2.10 μ. Ἡ ἔρευνα πού σταμάτησε μὲ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου θὰ συνεχισθῇ τὴν προσεχῇ περίοδο γιὰ νὰ ἀποσαφηνισθῇ τὸ σχέδιο καὶ ὁ προορισμὸς τῆς οἰκοδομῆς.

Εἰκ. 23. Ἀμφίπολις. Ἡ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Χαίρονος Παντακλέος, ἀπὸ τὸν πύργο στὴ θέση «Κοῦκλες».

6. ΑΜΦΙΠΟΛΙΣ (χριστιανική)

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1977 συνεχίσθη διὰ τοῦ ἐπιτ. διευθυντοῦ τῆς Ἀναστηλώσεως, ἀρχιτέκτονος Εὐστ. Στίκα, ἡ ἀνασκαφὴ τῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Στρυμόνος κειμένης ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως.

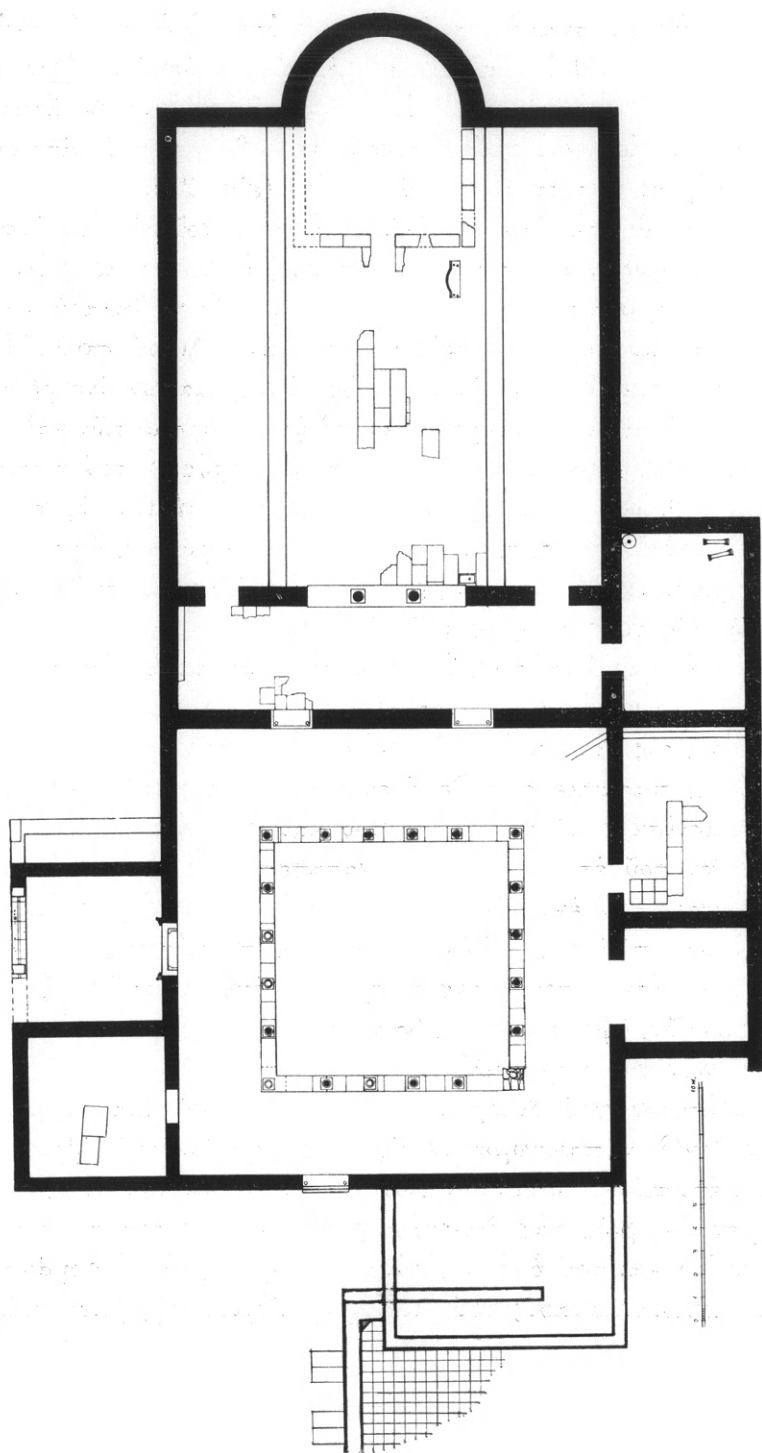
Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους τούτου ἐγένετο ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Δ, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνασκαφῇ πέρυσι κατὰ τὰ δύο τρίτα αὐτοῦ, παρέμεινε δὲ ἄσκαφον τμήμα τοῦ νοτίου καὶ τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτου τοῦ ἀποκαλυφθέντος πέρυσι περιστυλίου τοῦ αἰθρίου (εἰκ. 24).

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ΝΔ. τμήματος τοῦ αἰθρίου ἀνευρέθησαν κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ νοτίου στυλοβάτου τέσσαρες ἰωνικαὶ βάσεις, μὲ ἀπόστασιν μεταξύ των 1.83 μ., ὅσην δηλαδὴ καὶ αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι πέρυσι βάσεις ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ στυλοβάτου, ἐπὶ δὲ τοῦ δυτικοῦ ἄλλαι δύο. Ἐντὸς τῶν χωμάτων ἀνευρέθησαν τρία μικρὰ ἰωνικὰ κιονόκρανα καὶ τὰ ἐπιθήματα αὐτῶν καὶ τρεῖς κιονίσκοι, προερχόμενοι προφανῶς ἐκ τοῦ ὀρόφου τοῦ περιστυλίου τοῦ αἰθρίου. Ἐπίσης ἀνευρέθησαν δύο πῆλινα ἀγγεῖα, ἐν νόμισμα, εἷς δακτύλιος, πλῆθος πλίνθων καὶ κεράμων, ὡς καὶ πολλὰ τεμάχια κονιαμάτων μὲ ἐγχρώμους ψηφίδας, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον προφανῶς εἰς τοὺς τοίχους τοῦ αἰθρίου.

Ἀνευρέθησαν ὡσαύτως, ὅπως κατέπεσαν παρὰ τὴν πέμπτην ἀπὸ Α. ἰωνικὴν βάσιν τοῦ νοτίου στυλοβάτου τοῦ περιστυλίου τοῦ αἰθρίου, εἷς κίων καὶ τὸ ἰωνικὸν αὐτοῦ κιονόκρανον μετὰ τοῦ ἐπιθήματος, παραπλεύρως δὲ ἀνευρέθη, ὅπως κατέπεσεν ἐκ τοῦ ὀρόφου, κιονίσκος μὲ τὴν βάσιν του καὶ τὸ ἐπίθημα.

Ἀνωθεν τοῦ ἐπιθήματος τοῦ καταπεσόντος κίονος ἀνευρέθη κονίαμα, πάχους 2 ἐκ. (εἰκ. 25) καὶ ὀπτόπλινθοι πάχους 4.5, μήκους 26 καὶ πλάτους 13 ἐκ. ἐπομένως προκύπτει, ὅτι οἱ μικρότεροι κιονίσκοι τοῦ ὀρόφου ἔβαινον ἐπὶ κτιστῶν ἐξ ὀπτοπλίνθων μελῶν, ὕψους 0.40 μ., βαινόντων ἐπὶ τῶν ἐπιθημάτων τῶν κάτω κίωνων τοῦ περιστυλίου.

Τὸ δάπεδον τοῦ διαδρόμου τοῦ ὀρόφου θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ ξυλίνων δοκίδων, πακτωμένων εἰς τοὺς γύρωθεν τοῦ αἰθρίου τοίχους καὶ ἐπὶ τῶν ἐπιθημάτων τῶν κίωνων τοῦ περιστυλίου, ἐπειδὴ δὲ ἔχομεν ἀκριβῶς τὰς διαστάσεις τῶν κίωνων τοῦ περιστυλίου τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ὀρόφου, δύναται εὐχερῶς νὰ γίνῃ ἡ ἀκριβὴς γραφικὴ ἀποκατάστασις τοῦ διωρόφου αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Δ.

Εἰκ. 24. Χρυστ. Ἀμφίπολις. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Δ.

Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ στυλοβάτου τοῦ περιστυλίου διεπιστώθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχε μαρμαρίνος στυλοβάτης οὔτε βάσις κίονος, ἀλλ' ἀνευρέθη ἐκεῖ κτιστὸς τοῖχος, διαστ. 0.95×0.98 μ. καὶ ὕψους 0.70 (εἰκ. 25). Καὶ ἐρωτᾶται εἰς τί ἐχρησίμευεν ὁ τοῖχος οὗτος; μήπως ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἡ κλιμαξ ἀνόδου εἰς τὸν ὄροφον τοῦ

Εἰκ. 25. Ἀμφίπολις. Ἀποψὶς τῆς βασιλικῆς Δ ἀπὸ Δυσμῶν. Διακρίνονται τὸ κονίαμα καὶ αἱ ὀπτόπλινθοι ἐπὶ τοῦ ἐπιθήματος τοῦ καταπεσόντος κίονος.

αἰθρίου; Πλησίον τοῦ τοίχου τούτου ἀνευρέθη μαρμαρίνη ὀκταγωνικὴ στήλη, ὕψους 0.78 μ. καὶ πάχους 0.38 μ., μὲ κυματιοφόρον βάσιν, ὕψους 0.17 μ., ἥτις πιθανῶς θὰ ἐχρησίμευεν ὡς βάσις ἄμβωνος.

Μετὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς Δ, διεπιστώθη, ὅτι τοῦτο εἶχε διαστάσεις: πλάτος μὲν ὅσον τὸ τῆς βασιλικῆς, ἥτοι 18.50 καὶ μῆκος 19.10 μ., τὸ δὲ περιστύ-

λιον αὐτοῦ ἀπεῖχεν ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος τῆς βασιλικῆς 4.21 μ., ἐνῶ ἀπὸ τὰς ἄλλας πλευρὰς τοῦ αἵθριου 3.55 μ. Τὸ περιστύλιον ἦτο ἀκριβῶς τετράγωνον, πλευρᾶς 11.30 μ., ὁ δὲ στυλοβάτης ἦτο κατεσκευασμένος μὲ μαρμαρίνους δόμους, πλάτους 0.68 μ., προερχομένους ἀπὸ ἀρχαῖα κτίρια τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ στυλοβάτου τοῦ περιστυλίου εὐρέθησαν κατὰ χώραν 6 ἰωνικαὶ βάσεις, ἐπὶ τοῦ νοτίου 4, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ 3 καὶ ἐπὶ τοῦ βορείου 2, ἥτοι εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των ἐν ὅλῳ 15 βάσεις, ἐνῶ ἀρχικῶς τὸ περιστύλιον ἔφερεν 20 ἰωνικὰς βάσεις. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀνευρέθησαν τρεῖς μεγάλοι ἀκέραιοι κίονες μετὰ τῶν κιονοκράνων καὶ τῶν ἐπιθημάτων των, τὰ ὅποια ἔφερον ἑκατέρωθεν σταυρὸν καὶ ἦσαν ἐλαφρῶς καμπύλα. Εὐρέθησαν ὡσαύτως 6 τεθραυσμένοι εἰς δύο ἢ τρία τεμάχια, προερχόμενοι ἐκ τοῦ ἰσογείου τοῦ περιστυλίου. Ἐπίσης ἀπεκαλύφθησαν 12 μικροὶ κιονίσκοι, ἐξ ὧν 6 τεθραυσμένοι καὶ 6 ἀκέραιοι καὶ πολλὰ ἰωνικὰ βάσεις καὶ κιονόκρανα μετὰ τῶν ἐπιθημάτων των.

Ἐξωτερικῶς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ αἵθριου καὶ εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν ἦλθεν εἰς φῶς διαμέρισμα διαστάσεων 9×6.30 μ.

Εἰς ἀπόστασιν 4.25 μ. ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ αἵθριου εὐρέθη ἐπίσης τοῖχος, βαίνων παραλλήλως πρὸς αὐτὸν ἐπὶ μήκους 9.10 μ., ἄλλος δὲ καθέτως, ὅστις ἀνεσκάφη ἐπὶ μήκους 5.50 μ. Τὸ δάπεδον ἐσωτερικῶς τῶν τοίχων τούτων ἦτο ἐστρωμένον μὲ πηλίνας πλάκας, διαστ. 0.50×0.33 μ., ἐπειδὴ δὲ ἡ γωνία τῶν δύο ἀποκαλυφθέντων τοίχων εἶναι ἐσωτερικῶς ἐνισχυμένη διὰ παχέος κονιάματος (κουρασάνι), φαίνεται ὅτι ὁ χῶρος θὰ ἐχρησίμευεν ὡς δεξαμενὴ ἢ ἴσως ὡς λουτήρ.

Ἐξωτερικῶς τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ νάρθηκος καὶ τοῦ αἵθριου τῆς βασιλικῆς ἀπεκαλύφθησαν κατὰ σειρὰν τρία διαμερίσματα. Τὸ πρῶτον διαμέρισμα νοτίως τοῦ νάρθηκος εἶναι διαστάσεων 5.10×7.60 μ. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ ἀνευρέθησαν μαρμαρίνος κίων, διαμέτρου 0.60 μ. καὶ ὕψους 0.80 μ., μὲ ἐγκοπὴν εἰς τὸ μέσον, ἥτις θὰ ἐχρησίμευε διὰ προσφοράς (θυσίας), ὡς καὶ δύο μικροὶ κιονίσκοι, ὕψους 1.05 μ., μὲ κάτω διάμετρον 0.27 μ. καὶ ἄνω 0.22 μ. Οἱ μικροὶ οὗτοι κιονίσκοι πιθανῶς νὰ

ἐβάσταζον προσκυνητάριον, τὸ δωμάτιον δὲ τοῦτο, ὅπερ ἐπεκοινωνεῖ μετὰ τοῦ νάρθηκος διὰ θύρας ἀνοίγματος 1.20 μ., θὰ εἶχε λειτουργικὸν χαρακτῆρα.

Τὸ δεύτερον διαμέρισμα ἀνευρέθη παραπλεύρως τοῦ ὡς ἄνω δωματίου, πρὸς Δυσμὰς αὐτοῦ καὶ νοτίως τοῦ τοίχου τοῦ αἰ-

Εἰκ. 26. Ἀμφίπολις. Ἀναθηματικὸν μαρμάρινον ἀνάγλυφον μετὰ παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους ἐξηπλωμένου ἐπὶ κλίνης καὶ πρὸ αὐτοῦ τράπεζα μετὰ ποτάνων.

θρίου. Εἶχε διαστάσεις 5.30×8 μ. καὶ εἰσῆρχετό τις εἰς αὐτὸ ἐκ τοῦ αἰθρίου διὰ θύρας ἀνοίγματος 1.20 μ. Τὸ δάπεδόν του ἦτο ἐστρωμένον μετὰ μαρμαρίνας πλάκας διαφόρων διαστάσεων. Παραπλεύρως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου τούτου καὶ εἰς ἀπόστασιν 0.20 μ., σχεδὸν παραλλήλως, ἀνευρέθη κτιστὸς ἀγωγός, πλάτους 0.26 καὶ βάθους 0.40 μ., ὅστις ὡδῆγει τὰ ὄμβρια

ὔδατα ἐκ τοῦ αἰθρίου εἰς τὴν πρὸς Νότον παρακειμένην κλιτὺν τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ ὀχετὸς οὗτος ἦτο κεκαλυμμένος με διαφόρους πλάκας· μία ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀναθηματικὸν ἀναγλύφον ρωμαϊκῶν χρόνων, διαστάσεων 0.44×0.52 καὶ πάχους 0.08 μ., ὑπὸ μορφὴν ναῖσκου. Εἰκονίζει δὲ τοῦτο τὸν Ἡρακλέα ἐξηπλωμένον ἐπὶ κλίνης καὶ φέροντα τὴν λεοντῇν (εἰκ. 26). Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς,

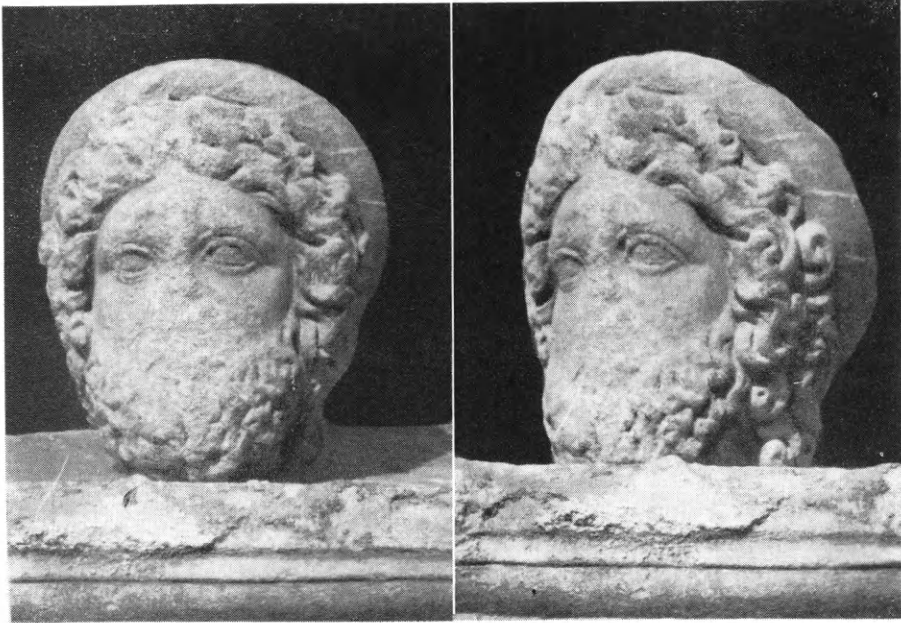

Εἰκ. 27. Ἀμφίπολις. Κορινθιακὰ κιονόκρανα εὑρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ αἰθρίου.

τὴν ὁποίαν φέρει χαραγμένην εἰς τὴν πρώτην ταινίαν τοῦ γείσου, πλάτους 0.02 μ., *ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΟΣ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΥ ΣΑΡΑΠΙΔΙ ΙΣΙΔΙ ΗΡΑΚΛΕΙ*, ἐξάγεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λυσιστράτου, ἀφιερωμένου εἰς τὸ ἱερὸν τῶν Αἰγυπτίων θεῶν Σαράπιδος καὶ Ἰσιδος, οἵτινες θὰ εἶχον σύμβωμον θεὸν τὸν Ἡρακλέα.

Ὡσαύτως κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δευτέρου τούτου δωματίου εὑρέθη ἓν μικρὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον με ὠραίαν δια-

κόσμησιν ἐκ φύλλων ἀκάνθης καὶ ἀνθεμίων, παρόμοιον μὲ τὸ εὐρεθὲν ἐκεῖ πέρυσι. Τὸ κιονόκρανον τοῦτο (εἰκ. 27 ἀριστερά), διαστάσεων $0.40 \times 0.40 \times 0.23$ μ., φέρει βαθεῖαν ἀνάγλυφον διακόσμησιν ἐκ φύλλων ἀκάνθης. Εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας καταλήγουν ἔλικες ἐν εἶδει κεράτων, κάτωθεν τῶν ὁποίων διαμορφοῦται

Εἰκ. 28. Ἀμφίπολις. Δύο ὄψεις μαρμαρίνης κεφαλῆς ἀγάλματος ρωμαϊκῶν χρόνων εἰκονίζουσας τὸν Διόνυσον.

κεφαλὴ κριοῦ· εἰς τὸ μέσον ὑπάρχουν εἰς μὲν τὴν μίαν πλευρὰν φύλλα ἀκάνθης, δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο ἔλικες καὶ εἰς τὸ μέσον ἀνθέμιον, περιβεβλημένον μὲ φύλλα, τὰ ὅποια καταλήγουν εἰς τὸν ἄβακα, εἰς δὲ τὴν ἄλλην πλευρὰν πάλιν φύλλα ἀκάνθης μὲ ἔλικας, ἐνῶ εἰς τὸ μέσον ἐπὶ τοῦ ἄβακος καταλήγουν δύο ἄλλαι μικραὶ ἔλικες. Εἰς τὴν ἐν συνεχείᾳ πλευρὰν ὑπάρχουν ὁμοίως τὰ φύλλα ἀκάνθης καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος μικρὸς ἀνάγλυφος σταυρὸς μὲ λωτὸν εἰς τὴν γωνίαν τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ, ἐνῶ εἰς τὴν τετάρτην ἐν συνεχείᾳ πλευρὰν κάτω φύλλα ἀκάνθης καὶ εἰς τὸ μέσον ἀνθέμιον μὲ ρόδακα. Εἰς τὸ ἄνω μέρος καὶ τῶν δύο εὐρεθέν-

των κορινθιακῶν κιονοκράνων εἶναι λαξευμένος κύκλος, διαμ. 0.18 μ., καὶ εἰς τὸ μέσον ὀπή, ἐνθα πιθανῶς θὰ προσηρμόζετο κιονίσκος.

Ὅμοίως, ἐντὸς τοῦ δευτέρου τούτου διαμερίσματος, εὗρέθη μικρὰ κεφαλὴ ἀγάλματος, διαστάσεων 0.22×0.16 μ., τῶν πρώτων μ.Χ. ρωμαϊκῶν χρόνων, καλῆς τέχνης, μὲ ἐπιμελημένην σγουρὰν κόμην καὶ γένειον, φέρουσα στέφανον ἐκ φύλλων δάφνης, εἰκονίζουσα δὲ πιθανῶς τὸν Διόνυσον (εἰκ. 28).

Τὸ τρίτον ἀποκαλυφθὲν διαμέρισμα εὗρίσκεται παραπλεύρως καὶ πρὸς Δυσμὰς τοῦ δευτέρου, ἐξωτερικῶς καὶ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ αἵθριου, ἔχει διαστάσεις 5.22×4.90 μ. καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ αἶθριον διὰ θύρας ἀνοίγματος 2.15 μ.

Τὰ τρία αὐτὰ διαμερίσματα ἐχρησίμευον τὸ μὲν πρῶτον, τὸ ὅποῖον ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸν νάρθηκα, διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς λειτουργίας τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐνῶ τὰ δύο ἄλλα διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν προσκυνητῶν κατὰ τὴν προσέλευσίν των εἰς τὸ αἶθριον τῆς βασιλικῆς.

Τέλος ἡρευνήθη ἐκ νέου τὸ ἐπισημανθὲν καὶ ἀνασκαφὲν ἐν μέρει πέρυσι πλησίον τῆς βασιλικῆς Β παρὰ τὴν ΒΑ. πλευρὰν τῆς ἀκροπόλεως κτίριον, μὲ τὰς ἐλαφρῶς καμπύλας πλευρὰς καὶ περισυνελέγησαν τὰ εὗρεθέντα ἐντὸς αὐτοῦ τεμάχια μαρμαρίνων ζευξέων καὶ ὁ διαχωριστικὸς ἀμφικιονίσκος παραθύρου, τὰ ὅποια προδίδουν, ὅτι εὗρισκόμεθα πρὸ τοῦ πέμπτου κατὰ σειρὰν ἀποκαλυφθέντος παλαιοχριστιανικοῦ κτιρίου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς παρὰ τὸν Στρυμόνα κειμένης ἀρχαίας Ἀμφιπόλεως.

7. ΦΘΙΩΤΙΔΕΣ ΘΗΒΑΙ (Νέα Ἀγχιάλος)

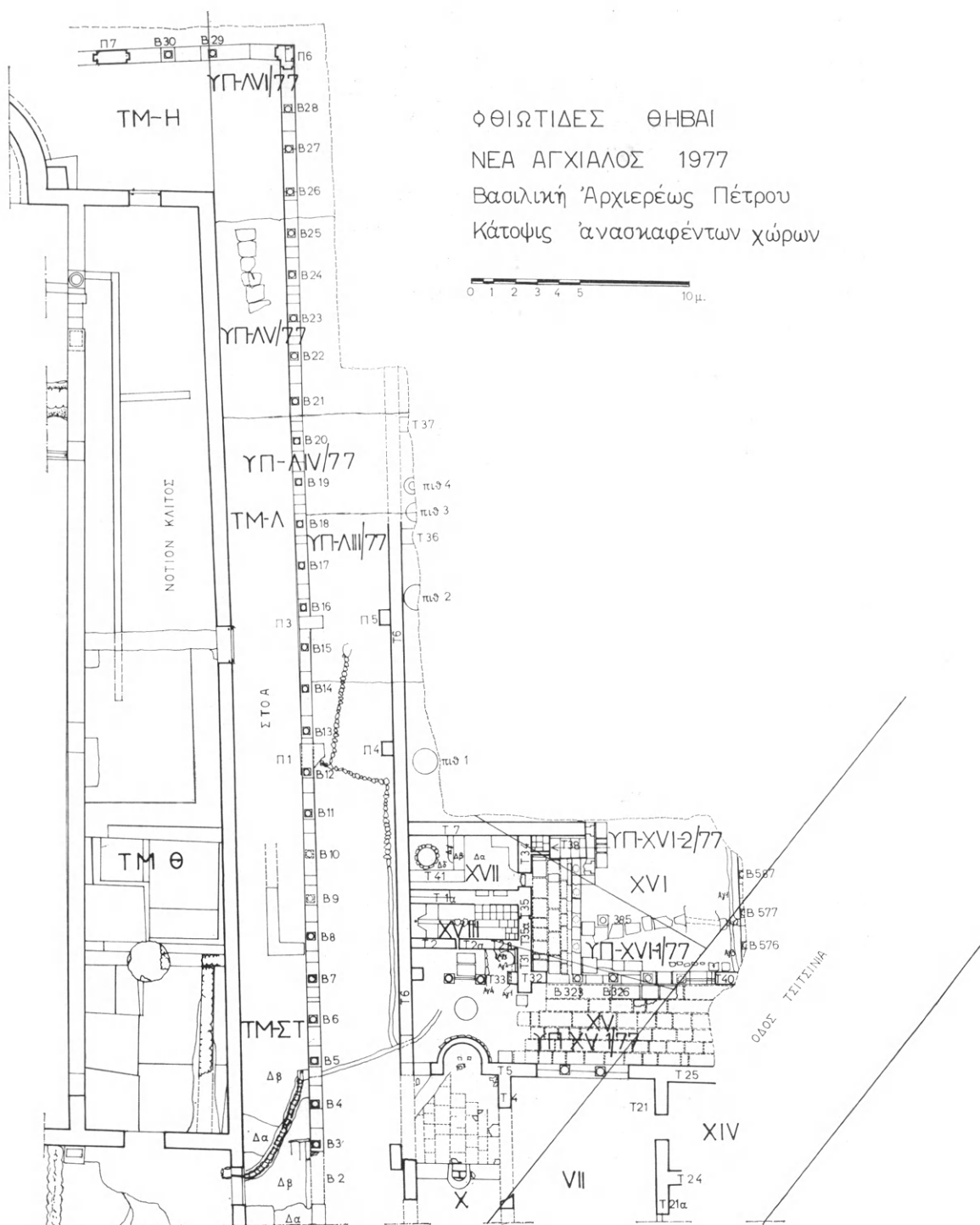
Διὰ τοῦ ἐφόρου διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν Π. Λαζαρίδῃ ἐπανελήφθησαν ἐφέτος, μετὰ διακοπὴν ἐνὸς ἔτους, αἱ ἐν τῇ κωμοπόλει τῆς Ν. Ἀγχιάλου ἀνασκαφαί, εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν βασιλικὴν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου (βασιλικὴν Γ').

Ὁ ἀνασκαφεὶς χώρος, συνολικῆς ἐκτάσεως 425 τ.μ., κατανέμεται εἰς τρεῖς τομεῖς : Τὸν τομέα ΣΤ (TM - ΣΤ), ὁ ὅποῖος

περιλαμβάνει τὰ νοτίως τῆς μακρᾶς στοᾶς προσκτίσματα XV, XVI, XVII καὶ XVIII· τὸν τομέα Λ (TM - Λ), ὁ ὁποῖος καταλαμβάνει τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς μακρᾶς στοᾶς, νοτίως τῆς βασιλικῆς καὶ τὸν τομέα Η (TM - Η), ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται ἀνατολικῶς τῆς βασιλικῆς (εἰκ. 29).

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης κατὰ τομεῖς ἔχουν ὡς ἑξῆς : Τομεὺς TM - ΣΤ. Εἰς ἓνα τετράγωνον περίπου χῶρον, ἐκτάσεως 150 τ.μ., ἀνατολικῶς τῶν δωματίων X, VII καὶ XIV, ἀπεκαλύφθησαν σχεδὸν πλήρως τὰ δωμάτια XV καὶ XVI καὶ συνεπληρώθη ἡ ἀποκάλυψις τῶν δωματίων XVII καὶ XVIII. Τὸ πάτωμα τοῦ XV ἦτο ἐστρωμένον διὰ τετραγώνων σχιστολιθικῶν πλακῶν, πέντε τῶν ὁποίων ἐσώθησαν εἰς τὴν θέσιν των. Μὲ αὐτὰς καὶ μὲ τὰς ἀποτυπώσεις τῶν λοιπῶν ἐπὶ τοῦ ὑποστρώματος, κατέστη δυνατὴ ἡ σχεδιαστικὴ ἀποκατάστασις τοῦ πλακοστρώτου πατώματος.

Δι' ἐνὸς πενταβήλου ἀνοίγματος, αἱ βάσεις τῶν κιόνων τοῦ οὐοίου σώζονται κατὰ χώραν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, τὸ δωμάτιον XV ἐπεκοινώνει μὲ τὸ ἀνατολικῶς τούτου δωμάτιον XVI. Ὁ χῶρος οὗτος, πλὴν τοῦ ἀναφερθέντος ἐκ τεσσάρων κιόνων ἀνοίγματος πρὸς τὸ δωμάτιον XV, εἶχε καὶ ἕτερον εἰς τὴν νοτίαν του πλευράν, ὡς μαρτυροῦν τρεῖς ἡμιαποκαλυφθεῖσαι βάσεις ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, ἀκόμη δὲ ἄλλην μίαν κιονοστοιχίαν, ἐσωτερικὴν ταύτην, ἀπὸ ἐξ κίονας πρὸς τὴν βορείαν του πλευράν (εἰκ. 29). Δὲν γνωρίζομεν πρὸς τὸ παρὸν ποία ἦτο ἡ διαμόρφωσις τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ χώρου XVI. Εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται διὰ πολὺ σημαντικὸν πρόσκτισμα, μὲ πολυτελῆ ἐμφάνισιν εἰς τὴν ἀρχικὴν του κατασκευήν, διότι ὡς φαίνεται ἔχει ὑποστῇ μεταγενεστέρως τροποποιήσεις, τοῦλάχιστον διώροφον. Τοῦτο ἐξάγεται ἀφ' ἐνὸς ἀπὸ τὴν κλίμακα εἰς τὴν BA. γωνίαν του (T38), ἀφ' ἐτέρου ἀπὸ τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ ὕψους τοῦ καταπεσόντος εἰς τὸ πάτωμα νοτίου τοίχου του. Ὁ τοῖχος οὗτος, ὑπεράνω τῶν τόξων τῆς νοτίου κιονοστοιχίας, ἔφερεν ἀκόμη ἄλλας δύο ἐπαλλήλους σειρὰς τόξων, ἐξ ὁπῶν πλίνθων. Εἰς τὸν τριγωνικὸν χῶρον μετὰ τῶν τόξων ὑπάρχει κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος.

Εἰκ. 29. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς ἀρχιερέως Πέτρου.

Ἀπεκαλύφθη πλήρως τὸ στενὸν δωμάτιον XVIII, βορείως τοῦ XVI. Ἀπὸ τῆς διαμορφώσεως τῆς βορείας τοῦ πλευρᾶς καὶ ἐκ τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ ὑπὸ τὸ πλακόστρωτον πάτωμά του, ἐξάγεται ὅτι πρόκειται περὶ ἀποχωρητηρίου.

Πλήρως ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ δωμάτιον XVII, ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου. Εἰς τὸ πᾶχος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ σχηματίζονται ἐρμάρια. Τομὴ γενομένη εἰς βάθος διεπίστωσε τέσσαρα ἐπάλληλα δάπεδα καὶ τὰ λείψανα παλαιότερας τοιχοποιίας (T41). Ἡ ἔρευνα αὕτη ἔφερεν εἰς φῶς μικρὰν ἐρμαϊκὴν στήλην (ῥύθους 0.287 μ.), δυστυχῶς ἀκέφαλον, ἀλλὰ φέρουσιν τὴν ἐπιγραφὴν :

MENANΔΡ
ΟC ΕΡΜΗ
ΕΠΗΚΟΩ
ΕΥΧΗΝ

Το με ε ὶ ς Τ Μ - Λ (εἰκ. 29). Ἀπεκαλύφθη ὁ στυλοβάτης τῆς μακρᾶς στοᾶς καθ' ὅλον τοῦ μῆκος (56.80 μ.) καὶ μέρος τοῦ νοτίου τοίχου αὐτῆς (T6). Αἱ 28 βάσεις τῆς κιονοστοιχίας εὐρέθησαν εἰς τὴν θέσιν των, ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου, καθὼς καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν κιόνων (εἰκ. 30). Οὕτω θὰ καταστῇ εὐχερὴς ἡ ἀναστήλωσις τῆς κιονοστοιχίας τῆς στοᾶς. Σημειοῦται ὅτι εἰς τὸ ἀνατολικὸν τέρμα τῆς στοᾶς ἐπεσημάνθη ἡ ὑπαρξίς τεσσάρων ἐπαλλήλων δαπέδων.

Το με ε ὶ ς Τ Μ - Η. Τέλος ἀπεκαλύφθη μῆκος 9.30 μ. τοῦ στυλοβάτου τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τῆς στοᾶς, με δύο ἰωνικὰς βάσεις εἰς τὴν θέσιν των. Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἀποκαλυφθέντος τμήματος ὑπάρχει πεσσός (Π7), ἐκ πλινθοδομῆς λίαν ἐπιμελημένης κατασκευῆς, ἀντίστοιχος τοῦ γωνιαίου πεσσοῦ Π6. Κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ χώρου μεταξὺ τῶν βάσεων Β29 καὶ Β30, εἰς τὸ βάθος τοῦ στυλοβάτου εὐρέθη ἀκέραιος λύχνος (εἰκ. 31). Εἶναι ἐκ ροδαλοῦ πηλοῦ, μονόμυξος, με τρεῖς ὁπὰς ἐγχύσεως ἐλαίου, εἰς κανονικὸν ἀμυγδαλοειδὲς σχῆμα. Εἰς τὸ κοῖλον τῆς ἄνω ἐπιφανείας φέρει εἰς χαμηλὸν ἀνάγλυφον τὴν μορφήν τοῦ Χριστοῦ μέσα εἰς ἑνσταυρον φωτοστέφανον. Καθ' ὅσον τοῦλάχιστον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν,

Εικ. 30. Νέα Ἀγχιάλος. Βασιλικὴ ἀρχιερέως Πέτρου. Ἡ μακρὰ στοὰ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἀπὸ Ἀνατολῶν.

εἶναι τὸ μοναδικὸν παράδειγμα παραστάσεως τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπὶ λύχνου, πιθανὸν δὲ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι εἶναι καὶ ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα πορτραῖτα τοῦ ἐπὶ κεραμικοῦ ἀντικειμένου.

Εἰκ. 31. Νέα Ἀγχιάλος. Λύχνος μετὰ τὴν μορφήν τοῦ Χριστοῦ ἐκ τῆς βασιλικῆς ἀρχιερέως Πέτρου.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν συνεχίσθη ἡ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωσις τῶν εὐρημάτων τῆς βασιλικῆς τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου καὶ ἰδίως τῶν ἐκτεταμένων ψηφιδωτῶν αὐτῆς. Δεῖγμα τῆς ἐργασίας ταύτης ἀποτελεῖ ἡ εἰκὼν 32 με λεπτομέρειαν τοῦ δευτέρου ἀπὸ Ἀνατολῶν διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς.

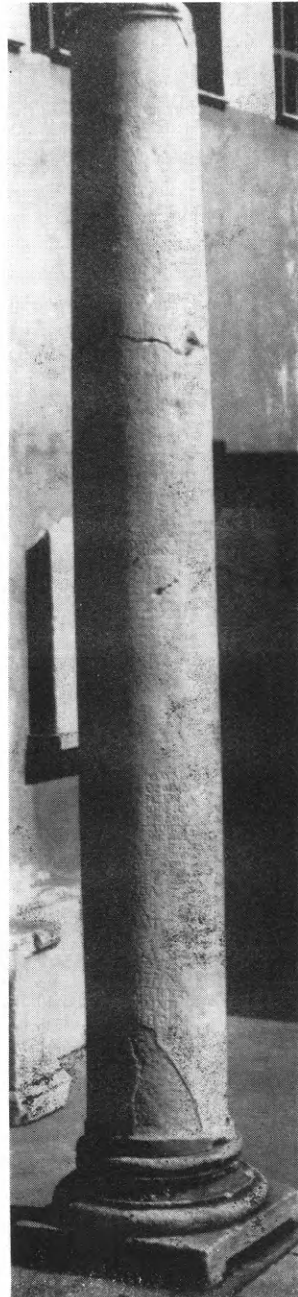
Εικ. 32. Νέα 'Αγχίαλος. Σχεδιαστική αποτύπωση τμήματος τοῦ β' διαχώρου τοῦ νοτίου κλίτους τῆς βασιλικῆς.

8. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Με τὴ συνδρομὴ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνέχισε ὁ καθηγ. Φώτιος Πέτσας τὴ μελέτη εὐρημάτων καὶ τόπων στὴν κεντρικὴ καὶ δυτικὴ Μακεδονία. Ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης αὐτῆς ἦταν ἡ δημοσίευση ἄρθρων σὲ ἐλληνικὰ καὶ ξένα δημοσιεύματα. Ἀναφέρονται κυρίως στὴν Πέλλα, στὸ Ἀμμόνιο τῆς Χαλκιδικῆς, στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Λευκαδίων - Ναούσης καὶ μάλιστα στὸ Ἱερὸ τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος, τὶς ἐπιγραφές τοῦ ὁποίου ὁ Φ. Πέτσας παρουσίασε μὲ διάφορες ὁμιλίες του στὸ Institute for Advanced Studies τοῦ Princeton, σὲ τοπικὸ Συμπόσιο στὴν Καβάλα καὶ στὸ VII Διεθνὲς Συνέδριο Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, ποὺ συνῆλθε στὴν Κωνσταντῆζα τῆς Ρουμανίας ἀπὸ 9 - 15 Σεπτεμβρίου 1977.

Οἱ ἐπιγραφές τοῦ ναοῦ τῆς Μητρὸς Θεῶν Αὐτόχθονος εἶναι τώρα συγκεντρωμένες στὸ Μουσεῖο τῆς Βεροίας. Ὅλες σχεδὸν εἶναι ἀπελευθερωτικὲς ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κτητορικὴ στὸ ἐπιστύλιο καὶ λίγες ἀναθηματικές. Καλύπτουν :

1. Κίονες, ἐκ τῶν ὁποίων ἓνας εἶναι σχεδὸν ἀκέραιος, ἐνῶ ἄλλος διατηρεῖται σὲ κομμάτια. Ἐνας τρίτος κίων βρέθηκε σὲ κομμάτια καὶ ἀνασυστήθηκε σχεδὸν ὁλόκληρος (εἰκ. 33). Ὁ τέταρτος κίων λείπει ἐντελῶς, ἐκτὸς ἂν ἀνήκουν σ' αὐτὸν μερικὰ ἀπὸ τὰ μικρότερα κομμάτια.

Εἰκ. 33. Ὁ κίων μετὰ τὴν ἀνασύστασή του.

2. Παραστάτες τῆς θύρας ἀπὸ τὸ πρόθυρο πρὸς τὸ σηκό.
3. Οἱ θεατὲς πλευρὲς τραπεζῶν καὶ τραπεζοφόρων.
4. Διάφοροι βωμοὶ ἀπλοὶ ἢ διακοσμημένοι (ΠΑΕ 1975, σ. 88 κέ. εἰκ. 87β).
5. Διάφορες στῆλες.

Ὑπάρχουν ἀκόμα μερικοὶ ἐνεπίγραφοι κιονίσκοι, χεῖλη πηλίνων πίθων καὶ ἄλλα ἐνεπίγραφα θραύσματα.

9. ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Διὰ δεκάτην ὀγδόην περίοδον συνεχίσθησαν αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ συγκρότημα τοῦ Ὀκταγώνου τῶν Φιλίππων διὰ τοῦ καθηγ. Στ. Πελεκανίδη.

Εἰς τρεῖς κυρίως τομεῖς περιορίσθη ἡ σκαφή : α) Εἰς τὸ σημεῖον συμβολῆς τῆς Ἐμπορικῆς ὁδοῦ μετὰ τῆς ἀναφανείσης πρὸ διετίας ΝΔ. ὁδοῦ, β) εἰς τὰ βορείως τοῦ ἀρχαιοτέρου αἰθρίου προσκτίσματα τὰ ἐκτεινόμενα μέχρι τῆς ὁδοῦ Ἐγνατία καὶ γ) εἰς τὴν δυτικὴν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ στοάν. Προσέτι ἐγένοντο ἐρευνητικαὶ ἐργασίαι ἐντὸς τοῦ Ὀκταγώνου πρὸς διευκρίνησιν ἀμφιβόλων τινῶν σημείων καὶ ἄλλων καὶ δὴ τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

α) Κατὰ τὴν συμβολὴν τῆς Ἐμπορικῆς μετὰ τῆς ΝΔ. ὁδοῦ σχηματίζεται εἶδος πλατείας, διαστ. 10×10 μ. περίπου, τοῦ λιθοστρώτου αὐτῆς ἀκολουθοῦντος τὰς κατευθύνσεις τὰς ὁποίας ἔχουν οἱ μαρμαρόλιθοι τῶν δύο συναντωμένων ὁδῶν (εἰκ. 34).

Κατὰ τὴν περαιτέρω ἔρευναν τοῦ κρηπιδώματος τῆς στοᾶς, ἥτις ἐκτείνεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς Ἐμπορικῆς ὁδοῦ, διεπιστώθη ὅτι αὕτη ἀπολήγει εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν δύο ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσῶν ὁδῶν καμπτομένη εἰς ὀρθὴν γωνίαν πρὸς Νότον (εἰκ. 35). Οὕτω ἡ στοὰ αὕτη ἔχει μῆκος μὲν μέχρι τῆς σχηματιζομένης γωνίας 60 μ. κατὰ δὲ τὴν νοτίαν πλευράν, ἐκτὸς τοῦ ἀνακαλυφθέντος τμήματος, μήκ. 9.50 μ., συνεχίζεται ἄγνωστον εἰς ποίαν ἔκτασιν.

Εικ. 34. Φίλιπποι. Ἡ διασταύρωσις καὶ ἡ σχηματιζομένη πλατεῖα κατὰ τὴν συμβολὴν τῆς Ἑμπορικῆς μετὰ τῆς ΝΑ. ὁδοῦ.

Εικ. 35. Ἡ ΝΑ. ἀπόληξις τοῦ κρασπέδου τῆς κατὰ τὴν Β. πλευρὰν τῆς Ἑμπορικῆς ὁδοῦ στοῶς.

Κατὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κρηπιδώματος, παρ' αὐτὸ καὶ εἰς ὕψος 0.50 μ. ἐκ τοῦ λιθοστρώτου τῆς ὁδοῦ ἀνεφάνη καταπεσὸν τόξον, συνιστάμενον ἐκ πλίνθων, ἀργῶν λίθων καὶ ἰσχυροῦ συνδετικοῦ κονιάματος, πάχους 0.50 μ. καὶ ἀκαθορίστου χορδῆς. Προσέτι μεταξὺ τῶν κρημνισμάτων καὶ κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ κρηπιδώματος τῆς στοᾶς εὐρέθησαν βάσεις καὶ τμήματα κιόνων προερχομένων εἴτε ἐκ τῆς νοτίας στοᾶς τοῦ ὀκταγώνου ναοῦ εἴτε ἐκ τῆς παροδίου στοᾶς. Ἐκ τοῦ ἐρευνωμένου χώρου περισυνελέγησαν δύο χαλκᾶ νομίσματα, λίαν ἐφθαρμένα, πιθανῶς τοῦ Ἀρκαδίου.

Κατὰ τὴν περαιτέρω ἀποκομιδὴν τῶν φερτῶν χωμάτων καὶ τῶν κρημνισμάτων ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κρηπιδώματος καὶ εἰς ἀπόστασιν 3 μ. ἐκ τῆς ἀκμῆς τῆς ΝΑ. γωνίας αὐτοῦ ἀνεφάνη μεταγενέστερον, προχειρῶς κατεσκευασμένον ἐκ περισυλλεγέντων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, κτίσμα, ἐδραζόμενον ἐπὶ τῆς ὑποθεμελιώσεως τῆς στοᾶς. Ἔτερον κτίσμα εἰς ἀπόστασιν 8.30 μ. ἐκ τῆς ΝΑ. γωνίας τῆς στοᾶς ἀνεφάνη ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου τῆς ἀναφανείσης νέας ὁδοῦ. Τὸ κτίσμα τοῦτο, ἐπίσης πολὺ πρόχειρον καὶ μεταγενέστερον, ὠκοδομήθη ἐξ ἐγγωνίων λίθων, χρησιμοποιεθέντων ἐνταῦθα εἰς δευτέραν χρῆσιν, καὶ ἀργῶν λίθων (εἰκ. 34). Ἡ ὑπαρξίς τῶν δύο τούτων κτισμάτων μαρτυρεῖ ὅτι μετὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν καὶ ἐνδεχομένως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος, καὶ ἡ στοὰ καὶ ἡ κάθετος πρὸς τὴν Ἐμπορικὴν ὁδὸς ἡχρηστεύθησαν τελείως, ὥς τοῦτο διεπιστώθη καὶ διὰ τὴν Ἑγνατίαν, παραμεινάσης τῆς Ἐμπορικῆς ὁδοῦ μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 9ου αἰῶνος, ὥς μαρτυροῦν τὰ ἀνευρεθέντα ἐπ' αὐτῆς νομίσματα, τῆς μοναδικῆς κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων ὁδοῦ.

β) Συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τῶν τελευταίων διαμερισμάτων τῶν προσκτισμάτων βορείως τοῦ αἵθριου τοῦ ἀρχαιοτέρου τοῦ Ὀκταγώνου ναοῦ (εἰκ. 36 - 37).

Τὸ δωμάτιον Π, ἄλλοτε ἐνιαῖος χώρος, ἐμβαδοῦ 62.21 τ.μ., διεπιστώθη ὅτι ὑπέστη μεταβολὰς τινὰς ὥς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διάταξίν του. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν ἀνατολικῶς καὶ εἰς

ἀπόστασιν 4 μ. ἐκ τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀνεφάνη καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ δωματίου τοῖχος, συνιστάμενος ἐξ ἀκανονίστων μαρμαρολίθων καὶ ποικίλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν χρησιμοποιοηθέντων ἐνταῦθα εἰς δευτέραν χρῆσιν. Ὁ τοῖχος οὗτος οὐδεμίαν ἔδρασιν ἔχει καὶ ἐπικαθήμενος ἀπλῶς ἐπὶ τοῦ ἐκ συμπιλητοῦ χρώματος δαπέδου, ἀποκλίνει αἰσθητῶς κατὰ τὴν νοτίαν ἀπόλη-

Εἰκ. 36. Φίλιπποι. Οἱ πρὸς Β. χώροι τῶν βορείως τοῦ ἀρχαιοτέρου αἰθρίου προσκτισμάτων καὶ ἡ δυτικὴ ἐπὶ τῆς Ἑγνατίας στοά.

ξιν αὐτοῦ ἐκ τῆς εὐθείας. Οὕτω ἐνῶ τὸ βόρειον τμήμα αὐτοῦ ἀπέχει 3.50 μ. ἐκ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἡ ἀπόστασις τοῦ νοτίου ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου μετρεῖ 4 μ. Ἄλλος παράλληλος πρὸς τὸν πρῶτον τοῖχος καὶ μὲ τὴν αὐτὴν ὥς ἐκεῖνος ἀπόκλινει ἀνεφάνη εἰς ἀπόστασιν 6.40 μ. ἐκ τῆς ΒΔ. καὶ 6 μ. ἐκ τῆς ΝΔ. γωνίας τοῦ δωματίου. Καὶ ὁ τοῖχος οὗτος, κατὰ τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται θύρα πλ. 1.20 μ., μὴ συνδεόμενος ὀργανικῶς

πρὸς τὸν νότιον καὶ βόρειον, συναρμολογεῖται λίαν ἀμελῶς ἐκ μαρμαρολίθων ἐκ περισυλλογῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

Μετὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀπελευθερώσεως ἐκ τῶν χωμάτων καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ περιγραφέντος χώρου Π, διαστάσεων 9.60×6.30 μ., παρατηρήθη ὅτι οὗτος κατὰ καιροὺς μετεσκευάσθη, δημιουργηθέντων ἐντὸς αὐτοῦ τριῶν διαμερισμάτων.

Εἰκ. 37. Φίλιπποι. Οἱ ἀποθηκευτικοὶ χώροι πρὸς Β. τοῦ ἀρχαιότερου αἰθρίου.

Προσέτι διεπιστώθη ὅτι ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ ἐξεταζομένου δωματίου, ἢ ὑπέστη, ἄγνωστον πότε καταστροφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπληρωθῶθην ἢ κατεσκευάσθη ἐκ νέου, ὅτε πλέον εἶχον καταστραφῇ αἱ αὐλικοὶ πύλαι. Συμπεραίνεται τοῦτο ἐκ τῆς ἀμελοῦς τοικοδομίας καὶ ἐκ τῆς χρήσεως ὡς οἰκοδομικοῦ ὕλικου ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, μεταξὺ ἄλλων καὶ τμήματος θωρακίου (0.18×0.39 μ.) φέροντος κατὰ τὴν γωνίαν ἀνθέμιον, ὡς καὶ ὁμόζυγα πλαίσια μετὰ κεντρικοῦ τετραφύλλου. Τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι

ἀπότμημα θωρακίου ἐκ τῆς ἐπενδύσεως τοῦ προπύλου τῆς τρικλίτου στοᾶς τοῦ Ὁκταγώνου.

Ἐκ τοῦ δαπέδου περισυνελέγησαν ἐν νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἐν τοῦ Ἀρκαδίου.

Ἡ σκαφή ἐπροχώρησεν εἰς τὸ πρὸς Βορρᾶν διαμέρισμα (εἰκ. 37) διαστάσεων 5.70×3.40 μ. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον καὶ κατὰ τὸ κέντρον αὐτοῦ ἀπεκαλύφθη θύρα πλάτους 1.80 μ., ἣτις μεταγενεστέρως ἐφράχθη. Κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ δωματίου καὶ εἰς βάθος 0.24 μ. κάτωθι τοῦ ἐκ πεπιεσμένου χώματος δαπέδου, γενομένης ἐρεῦνης διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς περιέργου κατασκευάσματος. Τοῦτο συνίσταται ἐξ ἐνὸς μεγάλου κεράμου στρωτήρος ἔχοντος αἰσθητὴν κλίσιν πρὸς Νότον καὶ περιβαλλομένου δι' εὐμεγέθων λίθων ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ λαξευμένων μᾶλλον ἀμελῶς εἰς τινα σημεῖα. Ὁ στρωτὴρ ἀπολήγει εἰς ὀξυϋψῆμενον πήλινον ἀγγεῖον ὕψους 0.45 καὶ μεγίστης διαμέτρου 0.20 μ. ἐμπεπηγμένον καθ' ὅλον τὸ σωζόμενον αὐτοῦ ὕψος ἐντὸς τοῦ ἐδάφους. Περὶ τὸ ἀγγεῖον καὶ ἐν μέρει ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε χῶμα λευκάζον, λεπτὸν εἶδος τέφρας ἢ λεπτῆς ἄμμου. Παρ' αὐτὸ εὐρέθησαν τεμάχια πηλίνων καὶ ὑαλίνων ἀγγείων. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἀποκαλυφθέντος κατασκευάσματος, ἔχοντος ὅπωςδῆποτε σχέσιν πρὸς τὴν λειτουργίαν ὑδραυλικῆς ἐγκαταστάσεως, παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἀδιάγνωστος.

Ἐκτὸς τῶν ἄνευ σημασίας μικρῶν καὶ ἀμόρφων παλαιότερων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, εὐρέθησαν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον καὶ νομίσματα ἐπὶ τοῦ δαπέδου, ἐν τοῦ Ὀνωρίου, ἐπὶ δὲ τῆς ἄνω σωζομένης ἀπολήξεως τοῦ τοίχου τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' («ἐπικεκομμένον»).

Ἡ ἀποκάλυψις τοῦ οὐδοῦ τῆς θύρας εἰς βάθος 0.24 μ. ἐκ τοῦ δαπέδου καὶ ἡ περιγραφεῖσα ὑδραυλικὴ ἐγκατάστασις εἰς τὸ αὐτὸ βάθος, μαρτυροῦν ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου Σ ὑπερυψώθη ἀργότερον καὶ ὅτι σύγχρονος πρὸς τὸ ἀρχικὸν δάπεδον εἶναι καὶ ὁ βόρειος καὶ ὁ νότιος τοῖχος τοῦ διαμερίσματος. Ἐκ τῆς εὐρέσεως δὲ τοῦ νομίσματος τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' ἐντὸς τοῦ βορείου τοίχου δηλοῦται καὶ ὁ χρόνος μερικῆς ἐπισκευῆς

τοῦ τοίχου κατὰ τὸ α' ἡμισυ τοῦ 10ου αἰῶνος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπιμαρτυρεῖ ὅτι ἡ ζωὴ συνεχίσθη, ἔστω καὶ ἐν πλήρει παρακμῇ, μέχρι τοῦ α' ἡμίσεος τοῦ αἰῶνος τούτου εἰς τὸ Ὁκτάγωνον καὶ γενικώτερον εἰς τὴν πόλιν τῶν Φιλίππων ὡς δηλοῦται καὶ ἐξ ἄλλων ἀνασκαφικῶν δεδομένων.

Δυτικώτερον ἀπεκαλύφθη ὁ χῶρος T (εἰκ. 36), διαστάσεων 9.80×5.70 μ. Κατὰ τὴν ἀποχωμάτωσιν καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.45 μ. ἀνεφάνη ἡ θεμελίωσις τοίχου πάχους 0.70 μ., συνδέουσα τοὺς δύο παραλλήλους τοίχους, βόρειον καὶ νότιον. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ τοίχου τούτου εἰς οἷαν θέσιν εὐρίσκεται εἶναι δυσερμηνευτος, ἐκτὸς ἐὰν ὑποτεθῇ, πρᾶγμα μᾶλλον ἀπίθανον, ὅτι οὗτος κατὰ τὴν πρώτην μορφήν τοῦ δωματίου ἀπετέλει τὸν δυτικὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον, κατηργήθη δὲ ἐπεκταθέντος ἀργότερον τοῦ διαμερίσματος. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον ἀνοίγονται δύο θύραι· ἡ μία κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ αὐτοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.80 μ. ἐκ τῆς ΒΑ. γωνίας, πλάτους 1.20 μ. καὶ ἡ ἑτέρα 1 μ. ἐκ τῆς ΒΔ. γωνίας πλάτους 1.30 μ. Ἐν συμφυρμῷ μετὰ τῶν χωμάτων ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου εὐρέθησαν κέραμοι στρωτῆρες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ ἀπηνθρακωμένα ξύλα, ἅπαντα προερχόμενα ἐκ τῆς στέγης. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῆς ἐπιχώσεως εὐρέθησαν δύο χαλκᾶ μικρῶν διαστάσεων ἐλάσματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἔχει πεπλατυσμένας τὰς ἀπολήξεις καὶ τὸ ἕτερον κυκλικόν, φέρει διακόσμησιν ἐξ ὁμοκέντρων κύκλων. Ἐπίσης περισυνελέγησαν τμήματά τινα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν προερχόμενα πιθανῶς ἐκ τῆς πρὸς Βορρᾶν στοᾶς, νόμισμα Ἀρκαδίου ἐκ τοῦ δαπέδου καὶ εἰς ὕψος 1.03 μ. ἐξ αὐτοῦ, τεσσαρακοντανούμιον Ἰουστίνου Α'.

γ) Ἀμέσως μετὰ τὸν νότιον κίονα τῶν προπυλαίων τοῦ Ὁκταγώνου καὶ τὸν συνεχόμενον μετ' αὐτοῦ πεσσὸν καὶ ἐν ἰσογραμμῇ πρὸς αὐτόν, ἀπεκαλύφθησαν πρό τινων ἐτῶν κατὰ χώραν δύο βάσεις κιόνων, παρακείμενοι ἀνήκοντες εἰς αὐτὰς ἰσάριθμοι κίονες τεθραυσμένοι καὶ ἐν τόξον ἐκ πλίνθων ἐπικείμενον τῶν βάσεων, τὸ ὁποῖον ἐγεφύρωνε τὸ πρῶτον μετακίονιον. Τότε διεπιστώθη ὅτι πρόκειται περὶ τοξωτῆς στοᾶς. Διὰ τῆς ἐφετινῆς πρὸς Δυσμᾶς ἐρεύνης εἰς τὸν αὐτὸν χῶρον, ἀπεκαλύφθησαν

κατὰ χώραν αἱ βάσεις τριῶν ἐτέρων κιόνων (εἰκ. 36). Τοῦ τρίτου πρὸς Δυσμᾶς ἡ βάση εἶναι ἐλαφρῶς ὑψηλότερα τῶν ἄλλων. Ἐπίσης διετηρήθησαν ἀδιάλυτα καὶ τὰ γεφυροῦντα τὰ μετακιόνια τόξα συντιθέμενα ἐκ δύο καθέτων σειρῶν πλίνθων συγκρατούμενων δι' ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῆς μεταξὺ τῆς κιονοστοιχίας καὶ τοῦ νοτίου τοίχου στοᾶς, πλάτους 2.50 μ. καὶ μέχρι τοῦ πρὸς Δυσμᾶς σημείου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπροχώρησεν ἡ ἀνασκαφή, ἀπεκαλύφθησαν σχεδὸν ἐπὶ τοῦ δαπέδου, διεσκορπισμένοι ἐντὸς τῶν χωμάτων ἢ συσσωρευμένοι εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκρημνίσθησαν, πολλοὶ κέραμοι ἐκ τῆς στέγης τῆς στοᾶς, φέροντες ἔντονα ἔχνη πυρός. Πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τμήματα γείσου, κιλλιβάντων, ρείθρων, μαρμαρίνης λεκάνης φερούσης εἰς τὸ κέντρον ὁμφαλοειδῆ ὑψηλὴν ἀπόφυσιν καὶ νομίσματα Ἀρκαδίου καὶ Ἰουστινιανοῦ Α' ἦλθον ἐπίσης εἰς φῶς.

Παραλλήλως πρὸς τὴν διερεύνησιν τῆς στοᾶς ἀπεκαλύφθη καὶ τὸ πρὸ αὐτῆς τμήμα τῆς ὁδοῦ Ἐγνατία εἰς μῆκος 8 μ. πρὸς Δυσμᾶς. Συνεχίζονται οἱ μεγάλοι μαρμαρόλιθοι τοῦ καταστρώματος τεθειμένοι καθέτως καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν φέρουν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ὀριζοντίους βελονιάς, ἄλλοι δὲ πυκνὰς διὰ τραχείας ξοῖδος μικρὰς ἐκβαθύνσεις. Ἡ κατεργασία αὐτῇ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν μαρμαρολίθων τοῦ καταστρώματος ἐπεβάλλετο διὰ λόγους ἀντιολισθηρότητος, διότι ἀπὸ τοῦ σημείου ἐνθα ἐμφανίζεται ἡ ἀνασκαπτομένη στοά, ἡ πρὸ αὐτῆς παραλλήλως βαίνουσα ὁδός, παρουσιάζει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς δυτικῶς κειμένης ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς κατωφέρειαν. Καὶ τοῦτο, ὡς καὶ παλαιότερον ἐπεσημάνθη, διότι τὸ κατάστρωμα τοῦ τμήματος τῆς Ἐγνατίας, τὸ παραλλήλως πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς βαῖνον, εὐρίσκεται εἰς στάθμην χαμηλοτέραν τοῦλάχιστον κατὰ 2 μ. τῆς στάθμης τῆς αὐτῆς πρὸ τῶν προφυλαίων τοῦ Ὀκταγώνου ὁδοῦ.

Κατὰ τὰς συμπληρωματικὰς ἐρεῖνας ἐντὸς τοῦ Ὀκταγώνου, περὶ τῶν ὁποίων λεπτομέρειαι θὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸν προσεχῆ τὸν τῶν ΠΑΕ διεπιστώθησαν τὰ ἀκόλουθα :

Το μὴ Ι. Ἡ τομὴ αὕτη, πλ. 2.70 καὶ μήκ. 1.86 μ., ἐγένετο ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κλίτους τοῦ προνάρθηκος τοῦ Ὀκταγώνου καὶ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου τοῦ νάρθηκος μεταξὺ τῶν παραστάδων αὐτῆς. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων οὐσιωδῶν ἐπίσης παρατηρήσεων τῶν ἀφορωσῶν τὴν σχέσιν τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ πρὸς τὸ Ὀκτάγωνον, διεπιστώθη ὅτι τμήματα τοίχων τοῦ πρώτου ναοῦ καὶ τοῦ Ὀκταγώνου ἐδράζονται ἐπὶ λιθοστρώτου ρωμαϊκῆς ὁδοῦ ἐχούσης κατεύθυνσιν ἐκ Βορρᾶ πρὸς Νότον. Κάτωθι καὶ κατὰ τὸν ἄξονα αὐτῆς διέρχεται ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς πλάτους 0.52 μ. ἐκκινῶν ἐκ τῆς Ἐγνατίας. Τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ δὲν ἐξηκριβώθη ἀπολύτως. Διεπιστώθη ὅμως ὅτι αἱ πλάκες τῆς ὁδοῦ συνεχίζονται 0.14 μ. κάτωθι τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἀποδυτηρίου τοῦ βαπτιστηρίου καθὼς καὶ κάτωθι τοῦ ἀνατολικοῦ στυλοβάτου τῆς τρικλίτου στοᾶς.

Το μὴ Κ. Πρὸς ἔλεγχον καὶ ἐπιβεβαίωσιν ὅτι πρόκειται περὶ ὁδοῦ ἡνοίχθη ἐτέρα τάφος Κ, μήκους 3.90 μ. καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἀνατολικοῦ κλίτους τῆς στοᾶς καὶ εἰς ἀπόστασιν 26 μ. ἐκ τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῶν αὐλείων θυρῶν καὶ 3.15 μ. βορείως τῆς εἰσόδου τῆς ὁδηγούσης ἐκ τῆς στοᾶς εἰς τὸν νάρθηκα.

Εἰς τὸ αὐτὸ βάθος ὡς καὶ εἰς τὴν τομὴν Ι, ἦτοι 0.50 μ., ἀνεφάνη καὶ πάλιν τὸ λιθόστρωτον ὅμοιον πρὸς τὰ τῶν ἄλλων ἀνασκαφεισῶν κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη, παραλλήλων παρόδων Α καὶ Β.

Το μὴ Λ. Πρὸς λύσιν καὶ ἄλλων τινῶν προβλημάτων ἀλλὰ καὶ διαπίστωσιν ἐὰν ἡ ἀναφανεῖσα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς τρικλίτου στοᾶς καὶ τοῦ «προνάρθηκος» ρωμαϊκῆς ὁδὸς συνεχίζεται πρὸς Νότον, ἐγένετο καὶ ἐγκαρσία τομὴ Λ καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος καὶ εἰς ἀπόστασιν 18 μ. ἐκ τῆς βορείας εἰσόδου πρὸς αὐτόν. Εἰς βάθος 1.30 μ. ἀνεφάνη τὸ λιθόστρωτον τῆς ὁδοῦ καὶ ὑπ' αὐτὸ ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, ὅστις συναντᾶται μετὰ τοῦ ὑπὸ τὴν Ἐμπορικὴν ὁδὸν κεντρικοῦ ἀγωγοῦ. Ἐκ τῆς ἀνισοῦψοῦς στάθμης τῶν ἐπιπέδων, εἰς τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται τὸ Ὀκτάγωνον καὶ ἡ Ἐμπορικὴ ὁδός, ἐρμηνεύεται ἡ ἔντονος κλίσις τὴν ὁποίαν παρουσιάζει ἡ ἀναφανεῖσα ὁδός καὶ ὁ μετ' αὐτῆς συνδεόμενος ἀγωγός. Πρὸς τούτοις διεπιστώθη ὅτι ἡ ἀφετηρία

τῆς νέας ὁδοῦ εὐρίσκετο εἰς τὴν αὐτὴν στάθμην πρὸς τὴν Ἑγνατίαν. Ἐνεκα τούτου καὶ αἱ πρὸς Βορρᾶν πρῶται μαρμαρόπλακες αἱ συνθέτουσαι τὴν πλάκωσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κλίτους τῆς τρικλίτου στοᾶς ἀπετέλουν κάποτε τὸ κατάστρωμα τῆς διαπιστωθείσης ὁδοῦ. Αὕτη κατὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ναοῦ τοῦ 4ου αἰῶνος κατηργήθη, θεμελιωθέντων ἐπ' αὐτῆς πολλῶν τμημάτων τοῦ χριστιανικοῦ κτίσματος, κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 5ου αἰῶνος τῆς τρικλίτου στοᾶς τῆς φερούσης πρὸς τὸ Ὀκτάγωνον.

Πολεοδομικῶς ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ παρατήρησις ὅτι ὅλαι αἱ ἀποκαλυφθεῖσαι ἐντὸς τοῦ συγκροτήματος τοῦ Ὀκταγώνου κἀθετοι πρὸς τὴν Ἑγνατίαν ὁδοί, ἦτοι αἱ «πάροδοι» Α καὶ Β καὶ ἡ νεωστὶ διαπιστωθεῖσα, πλάτους 3.50 μ., οὔσαι παράλληλοι, ἔχουν τὰς αὐτὰς περίπου μεταξὺ των ἀποστάσεις.

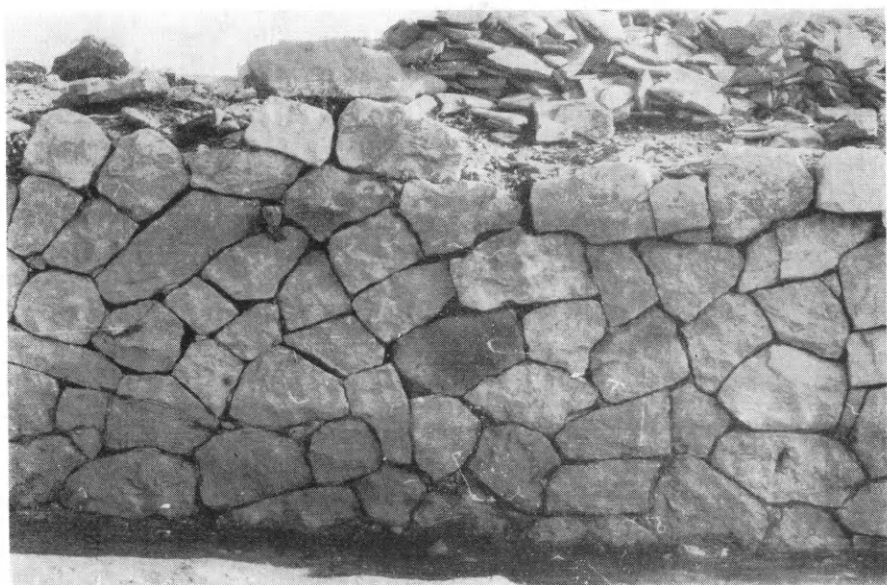
Ἔτεροι ἔρευναι, αἱ ὁποῖαι θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἐπεχειρήθησαν καὶ εἰς τὴν κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Ὀκταγώνου στοᾶν καθὼς καὶ εἰς τὴν γενομένην πέρυσι τομὴν Ε.

10. ΜΕΣΗΜΒΡΙΑ

Διὰ τοῦ ἐφόρου Ἀ. Βαβρίτσα συνεχίσθη καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας Μεσημβρίας τῆς Θράκης, παρὰ τὸ περιορισμένον τῆς διατεθείσης πιστώσεως, εἰς τρία σημεῖα, ἦτοι : εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ βορειοανατολικοῦ Πύργου (Π), καθὼς καὶ πέριξ τοῦ Πύργου «Φυλακές», εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τείχους τῆς πόλεως.

Εἰδικώτερον, μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἐκ τῆς ἀγρίας βλαστήσεως, ἡ ὁποία σημειωτέον ἦτο ἐλαχίστη κατόπιν τῆς ἐπιτυχοῦς χρησιμοποίησεως εἰδικοῦ φαρμάκου, ἐγένετο ἔρευνα εἰς τὸν μεταξὺ τῶν δύο Πύργων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς χῶρον, καθ' ὅλον τὸ μῆκος τούτου 30.80 μ., ἐπὶ πλάτους 4 μ. καὶ μέχρι ± 0.75 μ. βάθους, ἐνῶ κατὰ τὴν περυσινὴν περίοδον 1976 εἶχε φθάσει μέχρι βᾶθ. ± 90 μ. Ἐν συνεχείᾳ πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ πάχους τῆς

ἐπιχώσεως καὶ μέχρι τῶν θεμελίων, εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην, ἐγένοντο τομαὶ 1.10×1.50 μ. εἰς τρία σημεῖα, διεπιστώθη δὲ ὅτι αὕτη φθάνει τὰ ± 0.55 μ. πλησίον τοῦ βορειοδυτικοῦ Πύργου, τὰ ± 0.70 μ. εἰς τὸ μέσον τοῦ χώρου, ὡς καὶ τὰ ± 0.90 μ. εἰς τὴν βορεινὴν πλευρὰν τοῦ νοτιοδυτικοῦ Πύργου, ἀπὸ τὴν σημερινὴν ἐπιφάνειαν. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ἐπικλινούς

Εἰκ. 38. Μεσημβρία. Δυτικὴ πλευρὰ τείχους. Λεσβία δομὴ (λεπτομέρεια).

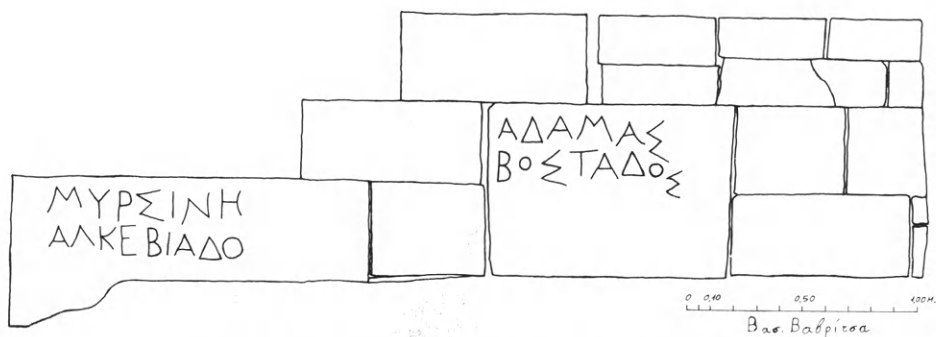
τοῦ ἐδάφους πρὸς Νότον, δηλ. πρὸς τὴν θάλασσαν, δικαιολογεῖται ἡ θεμελίωσις τοῦ τοίχου-τείχους τῆς πλευρᾶς ταύτης εἰς διαφορετικὸν βάθος.

Ἐξωτερικῶς τοῦ βορειοδυτικοῦ Πύργου καὶ πρὸς Δυσμᾶς ἀνεσκάφη χῶρος ἐκτάσεως $8 \times 5 \times 0.50$ μ., εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἀποκαλυφθῇ πλήρως ἡ πλευρὰ αὕτη καὶ μέχρι τῆς θεμελιώσεως.

Ὡραίαν εἰκόνα παρουσιάζει ἤδη ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου-τείχους τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ καὶ τῆς πόλεως, παρὰ τὴν διατάραξιν τούτου ἐκ τοῦ σεισμοῦ, ὅστις πιθανὸν νὰ κατέστρεψε καὶ τὴν πόλιν, μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν λ ε σ β ί α ν δομὴν (εἰκ. 38)

εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, μεταξύ τῶν δύο Πύργων, ὡς καὶ τὸν καλοκτισμένον τοῖχον βορειότερον (Ἔργον 1976, εἰκ. 68).

Ζωηρὰν καὶ εὐχάριστον ὅμως ἔκπληξιν ἐπροξένησεν ἡ ἀποκάλυψις, εἰς τὴν ἰδίαν πλευρὰν τοῦ βορειοδυτικοῦ Πύργου, ἔνθα ἡ ἐπιγραφή *ΑΔΑΜΑΣ ΒΟΣΤΑΔΟΣ* καὶ ἐτέρας ἐπιγραφῆς : *ΜΥΡΣΙΝΗ ΑΛΚΕΒΙΑΔΟ*, εἰς τὸν θεμέλιον λίθον τῆς γωνίας τοῦ Πύργου (εἰκ. 39). Ὁμοία ἐπιγραφή, *ΜΥΡΣΙΝΗ ΑΛΚΕΒΙΑΔΟ*, ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὸν γωνιαῖον ἐκ τῆς δυτικῆς πλευ-

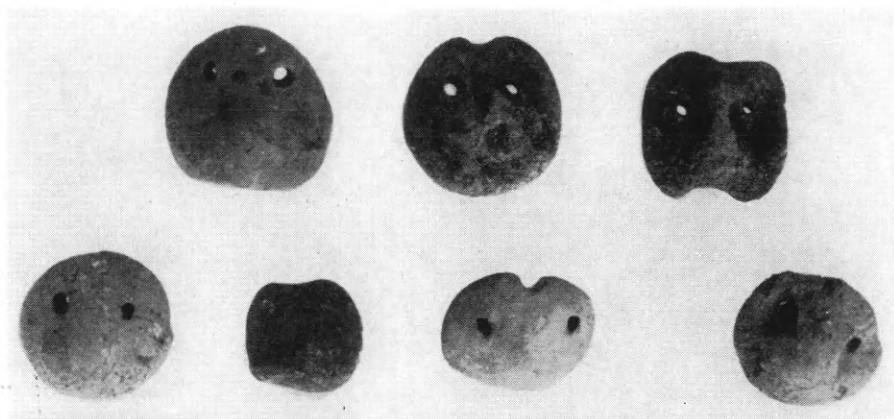

Εἰκ. 39. Μεσημβρία. Βορειοδυτικὸς Πύργος. Νοτία πλευρά.

ρᾶς θεμελιακὸν δόμον τοῦ ἰδίου Πύργου, πρᾶγμα ἀσύνηθες, ἂν μὴ μοναδικόν, πλὴν ὅμως ἐντυπωσιακὸν καὶ χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, μὲ τὴν ὅλως ἰδιάζουσαν ἀπὸ οἰκοδομικῆς καὶ πολεοδομικῆς ἀπόψεως ἐμφάνισιν τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμού.

Ἀπλῶς εἰκάζεται τὴν στιγμὴν ταύτην μήπως οἱ Πύργοι τοῦ οἰκισμού καὶ ἰδιαίτερα οἱ δύο πρὸς τὴν δυτικὴν πλευρὰν, μὲ τὴν λεσβίαν δομὴν εἰς τὸ μέσον, ἀπετέλουν βάσεις μνημείων σχετιζομένων μὲ τὴν πόλιν ἢ καὶ τὴν περιφέρειαν τῆς Θράκης γενικώτερον, ἔνθα, ἐκτὸς τῶν Ὀρφικῶν Μυστηρίων, ζωηραὶ ὑπῆρχον ἐπιδράσεις καὶ τῆς γειτονικῆς κυριάρχου Σαμοθράκης, μὲ τὴν λατρείαν τῆς Μεγάλης Μητρὸς τῶν Θεῶν καὶ τὰ Καβείρια Μυστήρια, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὰ εὑρεθέντα πολυπληθῆ ἀργυρᾶ πλακίδια (Ἔργον 1973, σ. 50 - 58).

Εὐρήματα γενικῶς, ἐκ τοῦ χώρου μεταξύ τῶν δύο Πύργων ἐγένοντο : τρία ὄστρακα ἐρυθρόμορφα, πέντε μελανόμορφα, μερικά ἄλλα γραπτὰ ὄστρακα μὲ δυσδιάκριτον διακόσμησιν. Ἀρκετὰ μεγάλα καὶ μικρὰ ὄστρακα ἀπὸ μελαμβαφῆ ἀγγεῖα (κυάθια, πινάκια, κάνθαροι, ὀλυνθιακαὶ φιάλαι καὶ ἄλλα), ἀποτμήματα ἀπὸ μελαμβαφεῖς καὶ ἀβαφεῖς λύχνους, τρία μελαμβαφῆ ὄστρακα μὲ καθέτους ραβδώσεις, ἀρκετὰ ἐρυθροβαφῆ, τρία μὲ ἐγχάρακτα γράμματα (*M, O, Y, E*), διάφορα ἀβαφῆ (βάσεις, λαβαί, πώματα), τμήματα χείλους καὶ λαβὴ μαγειρικοῦ σκεύους, τρία ὄστρακα χειροποίητα στιλβωμένα, μικρὰ πηλίνη κεφαλὴ ἀνδρός, τρία τεμάχια ἀπὸ μεγάλα ἀγγεῖα, δύο ἐνσφράγιστοι λαβαὶ ἀμφορέων, δεκαπέντε κυκλικαὶ ἀγνῶτες (εἰκ. 40), μερικά ὄστρακα ἀπὸ ἄρρε-

Εἰκ. 40. Μεσημβρία. Ἀγνῶτες πῆλιναι ἐκ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

τινὰ ἀγγεῖα. Πώρινον κιβωτιόσχημον ἀντικείμενον μὲ ἐσωτερικὰ χωρίσματα. Χαλκῇ λαβή, τεμάχια χαλκῶν καὶ σιδηρῶν ἥλων, τεμάχιον μολύβδου. Τεσσαράκοντα τρία χαλκᾶ νομίσματα, τὰ περισσότερα Μαρωνείας, δεκαπέντε ἀργυρᾶ νομίσματα Μαρωνείας, ὡς καὶ τρία ἀργυρᾶ Φιλίππου Β'.

Εἰς τὸν χώρον δυτικῶς τοῦ βορειοδυτικοῦ Πύργου εὐρέθησαν : τμήμα χείλους ἀγγείου μὲ ἐρυθρόμορφον παράστασιν, ἐξ ὄστρακα ἐρυθρόμορφα, ἐν μελανόμορφον, ἀρκετὰ μεγάλα καὶ μικρὰ

ὄστρακα μελαμβαφῇ, ὀλίγα ἀβαφῇ, δύο πυραμιδοειδεῖς πῆλιναι ἀγνῦθες, χεῖλη καὶ βάσεις πίθων. Βυζαντινὸν ὄστρακον μὲ ἐφυάλωσιν, δύο ἥλοι ἐκ χαλκοῦ μὲ πλατεῖαν ἐφηλίδα. Ὀλίγα τεμάχια ἐκ κεράμων στέγης. Τέσσαρα χαλκᾶ νομίσματα.

Εἰς τὴν βορεινὴν πλευρὰν τοῦ βορειοανατολικοῦ Πύργου (Π) τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ ἐγένετο ἔρευνα ἐπὶ ἐκτάσεως, μήκ. 6.50 μ., πλάτ. 5 μ. καὶ βάθ. ± 0.45 μ. Εἰς ἀπόστασιν τριῶν μέτρων ἐκ τοῦ Πύργου (Π) καὶ πρὸς Βορρᾶν ἀπεκαλύφθη τοῖχος ἐκ λίθων τοπικῶν, μήκ. 5 μ. καὶ πλάτ. 0.35 μ., ὁ ὁποῖος προφανῶς ἀνήκει εἰς τετράγωνον κτίσμα, κείμενον ἔτι βορειότερον καὶ τοῦ ὁποίου διακρίνεται ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος ἐκ μελανοφαίων λίθων.

Εὐρήματα : ὄστρακον ἐρυθρόμορφον μὲ γραπτὴν διακόσμησιν ἐκ γεωμετρικῶν σχημάτων, ἀκέραιον κυάθιον, ἀρκετὰ ὄστρακα μελαμβαφῇ, ὀλίγα ἀβαφῇ, τεμάχια ἀπὸ χονδροειδῆ ἄγγεῖα, πῆλινον σφαιρίδιον, ἀβαφές ὄστρακον μὲ σχοινωτὴν διακόσμησιν (προϊστορικόν - θρακικόν [;]), σφαιρίδιον ἐκ λίθου. Χαλκοῦς δακτύλιος συρματοειδῆς, χαλκοῦν βέλος (0.10 μ.), σιδηρᾶ αἰχμὴ βέλους, ἥλοι ἐκ χαλκοῦ ἀρκετοί.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ τείχους τῆς πόλεως καὶ δυτικῶς τοῦ Πύργου «Φυλακές» ἐγένετο ἔρευνα ἐπὶ ἐκτάσεως 11×15 μ. καὶ βάθ. 0.50 μ. μέχρι τοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν κρημνοῦ, ἔνθα διακρίνονται, εἰς ἔτι μεγαλύτερον βάθος, τοῖχοι ἐκ διαφόρων κτισμάτων. Τὰ χῶματα ἐδῶ ἦσαν διαταραγμένα ἐκ τῶν χαρακωμάτων τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου καὶ συνεπῶς αἱ καταστροφαὶ μεγαλύτεραι. Ἀπεκαλύφθησαν κατώφλια εἰσόδων ἐκ παρολίθου καὶ τοπικοῦ κυανοφαίου λίθου, καθὼς καὶ τοῖχοι οἰκιῶν καὶ ἄλλων ἀνεξακριβώτων εἰσέτι χωρισμάτων, τμήματα ἀγωγῶν ἀποχετεύσεως καὶ στενοῦ δρόμου, καὶ ἄλλα, ἅτινα σχετίζονται ὅπωςδήποτε μὲ τὴν λειτουργίαν τοῦ Πύργου «Φυλακές», πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως.

Εὐρήματα : δύο ἀγνῦθες κυκλικαί, λαβαὶ καὶ ὄστρακα ἀπὸ μελαμβαφῆ ἄγγεῖα, ὄστρακα ἀβαφῇ, πολλὰ τεμάχια ἐκ κεράμων

στέγης. Πωρίνη λεκανίς εἰς τεμάχια. Χαλκοῦν τοξοειδὲς ἀντικείμενον, χαλκοῦς ἥλος.

Εἰς τὸ ἀνατολικόν, ὁμοίως, σκέλος τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἐξωτερικῶς καὶ ἐφαπτομένως τούτου, ὡς καὶ βορείως τοῦ Πύργου «Φυλακές», ἐγένετο ἔρευνα ἐπὶ ἐκτάσεως μῆκ. 16 μ. καὶ πλάτ. 3 μ. μέχρι τῆς κατωφερείας πρὸς τὸ «σκοτεινόν» ρεῦμα, ὡς καὶ βάθ. ± 0.20 μ., δηλ. μέχρι τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐδράζεται τὸ τεῖχος.

Εὐρήματα: δύο ὄστρακα ἐρυθρόμορφα, ἀρκετὰ μελαμβαφῇ (λαβαὶ καὶ βάσεις ἀγγείων κυρίως), ὀλίγα ἀβαφῇ, ἐκ τῶν ὁποίων δύο μὲ ὁπὰς συνδέσεως.

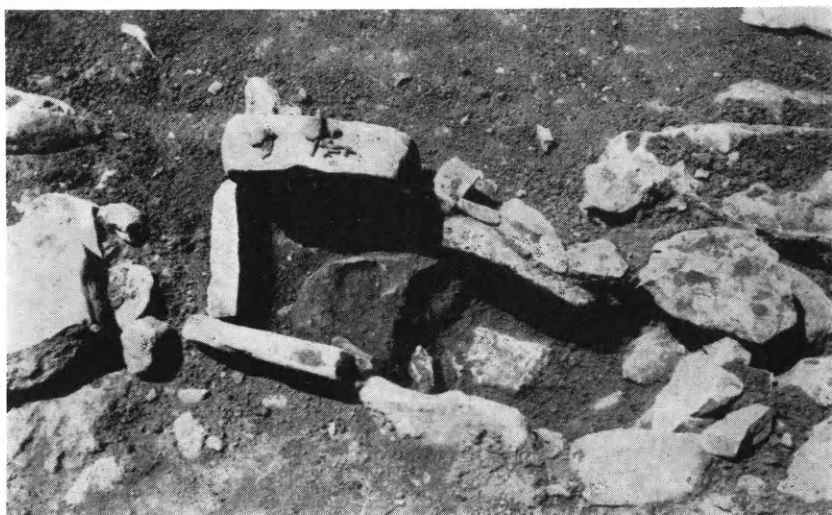
11. ΑΧΕΡΩΝ - ΕΦΥΡΑ - ΚΑΣΣΩΠΗ

1. Νεκρομαντεῖο

Ἡ ἀνασκαφὴ στὸ Νεκρομαντεῖο τοῦ καθηγητοῦ Σ. Δάκαρη ἔληξε οὐσιαστικὰ ἐφέτος, μὲ τὴ διερεύνηση τοῦ κεντρικοῦ χώρου τῆς αὐλῆς. Παντοῦ σχεδόν, ὡς τὸ βραχῶδες ἔδαφος τοῦ λόφου, βρέθηκε ἡ τοπικὴ χειροποίητη κεραμεικὴ ἀνάμεικτη μὲ τροχήλατη κλασσικὴ ἢ ἐλληνιστικὴ. Τὴ χειροποίητη κεραμεικὴ ἀντιπροσωπεύουν οἱ δύο γνωστοὶ τύποι, ἡ ὁμάδα II, μὲ τὴν ἀνάγλυφη διακόσμηση, καὶ ἡ τεχνικὰ καλύτερη ὁμάδα III, μὲ λεπτότερα τοιχώματα καὶ μελανότερη ἐπιφάνεια. Μερικὰ ὄστρακα δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι μπορεῖ νὰ φτάνουν καὶ ὡς τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ. Βρέθηκαν ἐπίσης λεπίδες καὶ μιὰ αἰχμὴ βέλους ἀπὸ πυριτόλιθο, πήλινα σφονδύλια, ψῆφοι καὶ πολλὲς «κουβαρίστρες».

Σὲ ἀπόσταση 2.10 μ. βόρεια ἀπὸ τὸν μικρὸ τάφο T2 (Ἔργον 1976, σ. 84 - 85, εἰκ. 74) βρέθηκε καὶ τρίτος κιβωτιόσχημος τάφος, ἀκτέριστος, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 0.75×0.40 μ. (εἰκ. 41), μὲ λείψανα δύο βρεφῶν πού εἶχαν ταφεῖ τὸ ἓνα ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὁ τάφος εἶναι κατασκευασμένος μὲ μικρὰ πλακοειδῆ λιθάρια στὸ ἀνώμαλο ἔδαφος τοῦ βράχου, μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ Β. - ΒΔ. πρὸς Ν. - ΝΔ.

Τόσο οί τρεῖς προϊστορικοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι μὲ ταφές παιδιῶν καὶ βρεφῶν ποὺ βρέθηκαν ὡς τώρα στὴν αὐλὴ, ὅσο καὶ τὰ προϊστορικὰ εὐρήματα, καὶ ἰδίως μερικὰ τοιχάρια ἀπὸ ξερολιθιά καὶ σκορπισμένα παντοῦ λιθάρια ἀπὸ διαλυμένους τοίχους προϊστορικῶν κτισμάτων, μαρτυροῦν ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ — ἂν ὅχι παλαιότερα — ὑπῆρχε στὴν κορυφὴ τοῦ

Εἰκ. 41. Νεκρομαντεῖο Ἀχέροντος. Προϊστορικὸς παιδικὸς τάφος.

λόφου, ὅπου τὸ Νεκρομαντεῖο, προϊστορικὸς οἰκισμὸς, στὸν ὁποῖο οἱ κάτοικοι συνήθιζαν νὰ θάβουν σὲ κάποια ἐποχὴ τὰ μικρὰ παιδιά κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῶν καλυβιῶν, μιὰ συνήθεια ποὺ στὴ νότια Ἑλλάδα ἀρχίζει νὰ ἐπικρατεῖ ἀπὸ τὴ μεσοελλαδικὴ ἐποχὴ.

Ἄν οἱ τρεῖς παιδικοὶ τάφοι εἶναι τῆς δεύτερης ἢ τῆς τρίτης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, δὲν μποροῦμε νὰ τὸ βεβαιώσουμε, γιὰτὶ οἱ τάφοι T2 καὶ T3 ἦταν ἀκτέριστοι, τὰ δὲ εὐρήματα τοῦ T1 μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν πιθανῶς στοὺς ὑστεροελλαδικοὺς χρόνους (ΠΑΕ 1973, σ. 91).

2. "Εφυρα

Στην "Εφυρα ό έπιμελητής τοῦ Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων 'Αθ. Παπαδόπουλος έρεύνησε τὸ χῶρο νότια καὶ βόρεια τοῦ προϊστορικοῦ ταφικοῦ τύμβου ("Εργον 1976, σ. 85 κέ., εἰκ. 75), ποῦ ἀνακαλύφθηκε πέρυσι κοντὰ στὸ κυκλώπειο τεῖχος ἢ ἀνάλημμα. Βρέθηκε ἕνας σκελετός, μήκους 1.74 μ., χωρὶς τὰ κάτω ἄκρα. 'Ο νεκρὸς ἦταν ἀκτέριστος, τοποθετημένος ὕπτιος μέσα σὲ μιὰ ἀβαθὴ ὀρθογώνια κοιλότητα, ποῦ εἶχε διευθετηθεῖ μὲ ἀκανόνιστες πέτρες ἀνάμεσα ἀπὸ βράχους, καὶ ἔβλεπε πρὸς τὰ δυτικά.

3. Κασσώπη

"Υστερα ἀπὸ 22 χρόνια ξανάρχισαν οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες στὴν Κασσώπη (ΠΑΕ 1952 - 55), μὲ τὸν καθηγητὴ Σ. Δάκαρη καὶ μὲ τὴ συνεργασία τῶν ἀρχαιολόγων-ἀρχιτεκτόνων κ. W. Hoepfner καὶ L. Schwandner τοῦ Γερμανικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ 'Ινστιτούτου τοῦ Βερολίνου. 'Η ἔρευνα αὐτὴ διάρκειας ἑνὸς μηνός, ποῦ ἐνίσχυσε οἰκονομικὰ καὶ τὸ Πανεπιστήμιο 'Ιωαννίνων, ἀπόβλεπε στὴ μελέτη τῆς κλασσικῆς οἰκίας τῆς Κασσώπης, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται, ἰδρύθηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

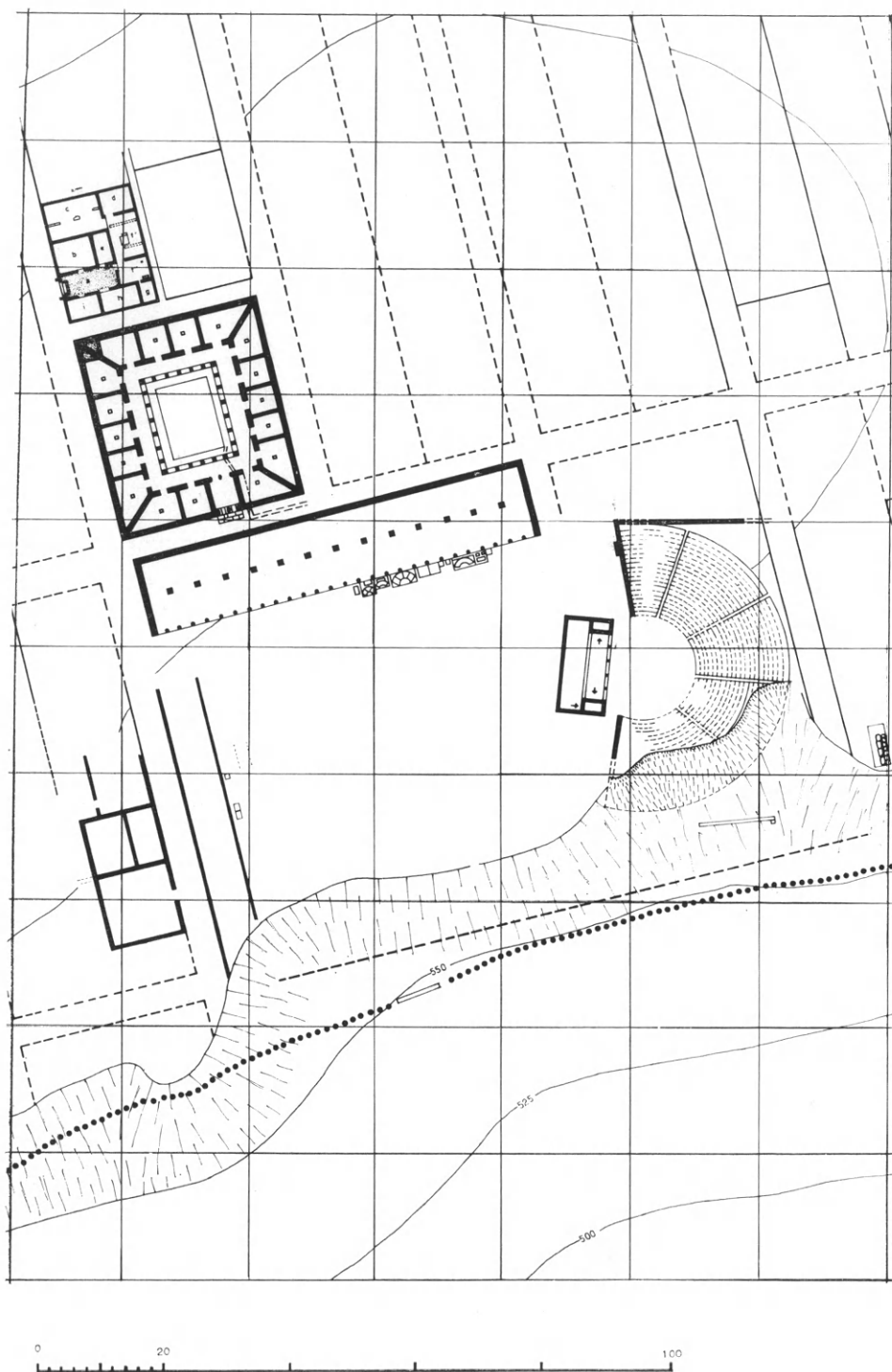
Στὶς παλαιότερες ἀνασκαφές, ποῦ εἶχε ἐνεργήσει ἡ 'Αρχαιολογικὴ 'Εταιρεία μὲ τὸν ἴδιο ἀνασκαφέα, στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας ἀγορᾶς, στὸ κέντρο περίπου τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ, εἶχαν ἀνασκαφεῖ ἕνα μεγάλο σχεδὸν τετράγωνο οἰκοδόμημα, (διαστ. 30.30 × 33 μ.), τὸ Καταγώγιο ἢ Πρυτανεῖο, τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, καὶ ἀμέσως πρὸς Νότο μιὰ μεγάλη δωρικὴ στοὰ τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα, ποῦ πλαίσιωνε τὴν πολιτικὴ ἀγορὰ ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρά, ὅπου ἡ κύρια ὁδός, πλάτους 5.60 μ., ποῦ διασχίζει τὴν πόλη ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ὡς τὴ δυτικὴ πύλη (εἰκ. 42). Μιὰ ἄλλη δωρικὴ στοὰ τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα ἐπίσης πλαίσιωνε τὴν ἀγορὰ ἀπὸ τὴ δυτικὴ πλευρά. Δυτικὰ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ Πρυτανείου ἕνας κάθετος δρό-

μος, πλάτους 4.40 μ., αποτελεί τὸ δυτικὸ ὄριο τῆς ἀγορᾶς καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἓνα μικρὸ θέατρο, πιθανότερα στεγασμένο, θὰ χρησίμευε καὶ γιὰ τὶς πολιτικὲς συναθροίσεις στὴν ἀρχαία ἀγορά.

Ἡ Κασσώπη, πρωτεύουσα τῶν Κασσωπαίων, χτίστηκε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα σύμφωνα μὲ τὸ ἱπποδάμειο σύστημα. Ὁ οἰκιστικὸς χώρος εἶχε ἔκταση 40 ἑκτάρια καὶ περιβάλλεται μὲ ἓνα πολυγωνικὸ τεῖχος (S. Dakaris, Cassopaea and the Elean Colonies, 1971). Γύρω στὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα οἱ Κασσωπαῖοι ἔκοψαν τὰ πρῶτα χάλκινα νομίσματα. Ἡ πόλη καταστράφηκε πιθανότατα τὸ 167 π.Χ. ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἀλλά, ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνασκαφὴ στὸ Καταγώγιο, ἐξακολούθησε νὰ ἐπιζεῖ παρακμασμένη ὡς τὸ τέλος περίπου τοῦ 1ου π.Χ. αἰώνα, ὅταν οἱ κάτοικοι ὑποχρεώθηκαν νὰ συννοικισθοῦν στὴ γειτονικὴ Νικόπολη, πού ἔχτισε ὁ Ὀκταβιανὸς μετὰ τὴν κοσμοϊστορικὴ νίκη του στὴ ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου (31 π.Χ.).

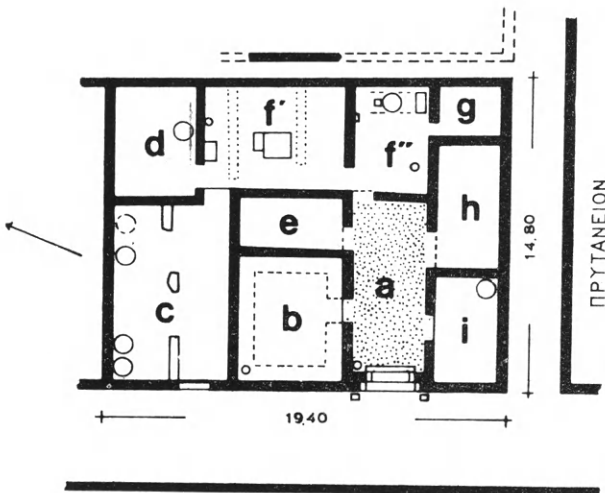
Τὸ σπίτι, πού σκάφτηκε, βρίσκεται βόρεια τοῦ Καταγωγίου (εἰκ. 42 - 43), ἀπὸ τὸ ὁποῖο χωρίζεται μὲ ἓνα στενὸ πλακόστρωτο δρόμο, πλάτους 2.40 μ. Εἶναι χτισμένο στὴν πλαγιά τοῦ βουνοῦ μὲ κλίση πρὸς ἀνατολικά καὶ νότια. Ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ σὲ σχέση μὲ τὸ γειτονικὸ Καταγώγιο εἶναι 2 - 3 μέτρα. Μαζὶ μὲ τὸ διπλανὸ σπίτι κατέχουν τὴν ἔκταση ἑνὸς οἰκοδομικοῦ τετραγώνου, πλάτους 30.30 μ. ἢ 100 πόδια. Τὰ δύο σπίτια χωρίζονται μεταξὺ τους μὲ ἓνα στενὸ δρομάκι, πλάτους 1.00 μ. περίπου. Τὸ σπίτι ἔχει διαστάσεις 19.40×14.80 μ. καὶ πρόσοψη στὴ δυτικὴ πλευρά, πρὸς τὸν κάθετο δρόμο. Ἡ τοικοποιία του εἶναι πολυγωνικὴ ἀπὸ ντόπιο ἀσβεστόλιθο καὶ ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη στοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους, πού στὴ ΝΔ. γωνία σῶζονται ὡς 1.70 μ. ὕψος (εἰκ. 44). Ἡ ἀνωδομία ἦταν χτισμένη μὲ ὠμὰ καὶ ψημένα πλιθάρια.

Ἡ κύρια εἴσοδος βλέπει στὸν κάθετο δυτικὸ δρόμο, πού εἶναι λιθόστρωτος. Δύο τετράγωνοι σὲ τομὴ πέτρινοι πεσσίσκοι, μπροστὰ ἀπὸ τὶς δύο παραστάδες τῆς θύρας (εἰκ. 43), πρέπει νὰ υποβάσταζαν ἓνα μονόριχτο προστέγασμα ἐπάνω ἀπὸ τὸ πρόθυ-

Είχ. 42. Ἡ ἀρχαία ἀγορά τῆς Κασσώπης μετὰ τὴν γύρω περιοχή.

ρο, στὸ βάθος τοῦ ὁποίου ἦταν τοποθετημένη ἡ δίφυλλη ἐξώ-
 θυρα. Τὸ προστέγασμα καὶ τὸ πρόθυρο προστάτευαν τὴν ἐξώ-
 θυρα ἀπὸ τὴ βροχή. Ὁμοιο προστέγασμα θὰ ὑπῆρχε καὶ ἐσωτε-
 ρικά τῆς θύρας, πρὸς τὴν αὐλή, ὅπως καὶ σήμερα στὰ χωριάτικα
 σπίτια τῆς Ἡπείρου. Ὅπως δείχνουν τὰ ἔχνη στὸ κατώφλι,
 ἡ θύρα ἄνοιγε πρὸς τὸ ἐσωτερικό, πρὸς τὴν πλακόστρωτη αὐλή,
 καὶ ἦταν σὲ χρῆση τὸ δεξιὸ θυρόφυλλο, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ παρέ-
 μενε κλειστό. Ἀμέσως ἀριστερὰ τῆς θύρας βρέθηκε ἓνας φθαρ-
 μένος λίθινος σπόνδυλος.

Εἰκ. 43. Κασσώπη. Κάτοψη τοῦ σπιτιοῦ.

Ἀριστερὰ τῆς αὐλῆς βρίσκεται ὁ ἀνδρὼν b (εἰκ. 43,45), ἓνα εὐ-
 ρύχωρο δωμάτιο, πού οἱ τοῖχοι του ἦταν ἐπιχρισμένοι καὶ χρω-
 ματισμένοι μὲ κόκκινο καὶ ἀνοιχτὸ γαλάζιο. Στὴ νοτιοδυτικὴ γω-
 νία βρέθηκε μιὰ λίθινη βάση, ὅμοια μὲ βάση περιρραντηρίου, πού
 θὰ χρησίμευε ὡς βάση τῆς ξύλινης τράπεζας γιὰ τὴν ἐστίαση.
 Ἐσωτερικὰ τῆς εἰσόδου βρέθηκαν 16 χάλκινες ἐφηλίδες σὲ τέσ-
 σερις σειρές, ἡ χάλκινη θήκη μὲ τὸν ὄλμο πού χρησίμευε γιὰ τὴν
 περιστροφή τοῦ ἄξονα τῆς θύρας, τὸ ρόπτρο καὶ ἡ ἀσπιδίσκη,
 ἐξαρτήματα τῆς μονόφυλλης θύρας τοῦ ἀνδρῶνος, πού μᾶς ἐπι-
 τρέπει νὰ τὴν ἀναπαραστήσουμε.

Εικ. 44. Κασσώπη. Τὸ σπίτι ἀπὸ νοτιοδυτικά.

Εικ. 45. Κασσώπη. Ὁ ἀνδρῶν.

Δεξιὰ τῆς αὐλῆς τὸ δωμάτιο ι, ἔχει ἐπίσης ἐπιχρισμένους τοὺς τοίχους, ἓνα πιθάρι στὴ ΝΑ. καὶ ἓναν ἀμφορέα στὴ ΝΔ. γω-

νία του (δωμάτιο για αποθήκευση ή ίσως για τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικό). Ἀνατολικότερα βρίσκεται τὸ μακρόστενο δωμάτιο h καὶ ἀπέναντί του ἕνας μικρὸς ὀρθογώνιος χώρος e ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ ἀποθήκη ἢ ἐργαστήριο. Στὸ βάθος τῆς αὐλῆς βρίσκεται τὸ δωμάτιο f'', ποὺ μαζί μὲ τὸ f' ἀποτελοῦν τὸν οἶκο, ὅπου συγκεντρωνόταν ἡ καθημερινή ζωὴ τῆς οἰκογένειας. Στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ f'' βρέθηκε ἡ βάση ἐνὸς πηλινου περιρραντηρίου καὶ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ἕνας ἀμφορέας καὶ ἕνα πιθάρι. Μιὰ ὀρθογώνια πλάκα, κοντὰ στὸ δωμάτιο g, ἴσως εἶναι ἡ βάση γιὰ μιὰ ξύλινη κλίμακα ποὺ ὀδηγοῦσε στὸν ἄνω ὄροφο. Ἄν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ εἶναι ὀρθή, τότε θὰ πρέπει ἡ βόρεια πτέρυγα τοῦ σπιτιοῦ (b, c, d, f') νὰ εἶχε καὶ δεῦτερο ὄροφο καὶ ὁ χώρος e θὰ χρησίμευε ὡς φωταγωγὸς τοῦ ἄνω ὀρόφου. Τὸ δωμάτιο g, ποὺ ἔχει δάπεδο στρωμένο μὲ ψημένα τοῦβλα, χρησίμευε ὡς λουτρόνας. Ἀπὸ τὰ ἴδια τοῦβλα εἶναι φτιαγμένα καὶ ἡ χαμηλὴ ἐστία ποὺ βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ δωματίου f', στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ὁποίου βρέθηκαν μιὰ μαρμάρινη βάση περιρραντηρίου καὶ ἕνας λίθινος χειρόμυλος. Δύο ἀρχαιότεροι τοῖχοι στὸ δωμάτιο αὐτό, καθὼς καὶ ἡ ἐπισκευὴ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ c, δείχνουν πὼς κάποτε πρέπει νὰ ἔγιναν μετατροπὲς στὴ διαρρύθμιση τοῦ σπιτιοῦ.

Σ' αὐτὴ τὴν οἰκοδομικὴ φάση τὸ δωμάτιο c, ποὺ βρισκόταν σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο, ὅπως καὶ τὸ d, ἀπομονώθηκε ἀπὸ τὸ τελευταῖο μὲ τὸν ἐντοιχισμό τῆς ἐνδιάμεσης θύρας. Κοντὰ στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ d βρέθηκαν διάφορα μικροαντικείμενα, ἰδίως ἐργαλεῖα, ποὺ φαίνεται ὅτι ἦταν φυλαγμένα σὲ ἕνα ἐρμάρι. Ἐνα χάλκινο νόμισμα, ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν τελευταία κοπὴ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (233/2 - 168 π.Χ.), μὲ τὴν προτομὴ τῆς Ἀρτέμιδος, αἰχμὴ δόρατος καὶ ἐπιγραφή *ΑΠΕΙ - ΡΩΤΑΝ* χρονολογεῖ μαζί μὲ ἄλλα εὐρήματα, ἰδίως νομίσματα, τὴν καταστροφὴ τοῦ σπιτιοῦ στὸ 167 π.Χ.

Ἡ ἀνεξάρτητὴ εἴσοδος στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ δωματίου c, ποὺ ἐπικοινωνοῦσε ἀπευθείας μὲ τὸν δυτικὸ κάθετο δρόμο, καὶ τὰ τέσσερα πιθάρια ποὺ βρέθηκαν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοί-

χου επάνω σε ένα πεζούλι μαρτυροῦν ὅτι τὸ δωμάτιο αὐτὸ κοντὰ στὴν ἀγορὰ θὰ χρησίμευε ὡς κατάστημα.

Ἡ ἀνασκαφὴ δὲν τελείωσε φέτος, ἰδίως στὴ νότια πλευρὰ, ὅπου οἱ βαθιὲς ἐπιχώσεις, ὡς 1.50 μ., ποὺ εἶχαν γίνεи για τὴν ἰσοπέδωση τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν κατασκευὴ τοῦ σπιτιοῦ, δυσκόλεψαν τὴν ἀνασκαφὴ. Ἀποκαλύφθηκαν ὡς τὸ φυσικὸ ἔδαφος, ποὺ τὸ ἀποτελεῖ ὁ βράχος, μόνο τὰ δωμάτια b, c, d, e, καὶ f', ποὺ βρίσκονται στὴν ἀνωφερικὴ βόρεια πλευρὰ καὶ μόνο μιὰ βαθιὰ τομὴ ὡς τὸ στέρεο στὸ δωμάτιο h ἔδωσε θετικότερα στοιχεῖα για τὴ χρονολόγηση.

Πολυάριθμα εἶναι τὰ εὐρήματα τῶν 200 χρόνων ζωῆς τοῦ σπιτιοῦ: 117 νομίσματα (χάλκινα καὶ λίγα ἀργυρὰ) ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα ὡς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ἐρυθρόμορφη, μελανόβαφη, west-slope καὶ ἀνάγλυφη κεραμεικὴ τοῦ 4ου καὶ 3ου π.Χ. αἰ., περγαμηνὰ ἀγγεῖα, μεγαρικοὶ σκύφοι καὶ ἀρρετινὰ πιάτα, ποικιλία ἀβαφης κεραμεικῆς οἰκιακῆς χρήσης (χύτρες, λεκανίδες, πρόχοι, ἀμφορεῖς), πήλινα εἰδῶλια, σιδερένια ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα, χάλκινα κοσμήματα καὶ ἐξαρτήματα, πήλινα λυχνάρια ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα τοποθετοῦν τὸ χρόνο τῆς κατασκευῆς τοῦ σπιτιοῦ πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ. Οἱ πολυάριθμες ἀγνύθες (βαρίδια ὑφαντικοῦ ἱστοῦ), ποὺ βρέθηκαν ἰδίως στὸ δωμάτιο f', καὶ τὰ ὅστρεα πορφύρας ἀπὸ τὸ δωμάτιο e μαρτυροῦν ὅτι στὸ σπίτι οἱ γυναῖκες ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ τὴν ὑφαντουργίαν καὶ τὴν παρασκευὴ τῆς πορφύρας, τῆς πολύτιμης χρωστικῆς ὕλης, ἀπὸ τὰ ὅστρεα ποὺ ἀφθονοῦσαν στὸν Ἀμβρακικό.

Τὸ σπίτι καταστράφηκε ἐντελῶς ἀπὸ πυρκαγιὰ, ὅπως ἀποδείχτηκε ἀπὸ τὸ στρῶμα καταστροφῆς ποὺ βρέθηκε επάνω ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο δάπεδο, σὲ βάθος 0.80 - 1 μ. Ἐπειδὴ κανένα ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ποὺ βρέθηκαν στὸ πυρπολημένο στρῶμα καὶ κάτω ἀπὸ αὐτό, δὲν κατεβαίνει πιὸ κάτω ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνα, μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ πυρπόλησὴ του σχετίζεται μὲ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφὴ τοῦ ἔτους 167 π.Χ., ὅταν καταστράφηκε καὶ τὸ γειτονικὸ δημόσιο οἰκοδόμημα, τὸ

πρυτανεῖο ἢ καταγώγιο. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τὸ σπῖτι κατοικήθηκε καὶ πάλι· ἄγνωστο ὅμως γιὰ πόσο χρόνο. Πιθανὸν ἐγκαταλείφθηκε στὸ τέλος τοῦ 1ου π.Χ. αἰώνα, μὲ τὸ συνοικισμό τῆς Νικόπολης.

12. ΦΙΛΙΠΠΙΑΣ. Παντάνασσα

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀνέλαβε τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς μεγάλου βυζαντινοῦ ναοῦ εἰς Παντάνασσαν Φιλιππιάδος διὰ τοῦ καθηγητοῦ Π. Βοκοτοπούλου. Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχεν ἀρχίσει τὸ 1971. Τὸ ἐπιβλητικὸν αὐτὸ μνημεῖον, διαστάσεων 27 × 15 μ., ταυτίζεται πρὸς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Παντανάσσης, τὴν ὁποίαν ἔδρυσε περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰ. ὁ δεσπότης τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ ὁ Β', εἰς ἔνδειξιν μετανοίας διὰ τὴν πρόσκαιρον ἀποπομπὴν τῆς συζύγου του Θεοδώρας. Ἀποτελεῖται ἀπὸ κυρίως ναόν, ἀνήκοντα εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν συνθέτων σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων, νάρθηκα καὶ περιστῶν, ἀπολῆγον πρὸς Ἀνατολὰς εἰς δύο συμμετρικῶς διατεταγμένα τρουλλαῖα παρεκκλήσια. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1971, 1972 καὶ 1976 εἶχον ἀποκαλυφθῇ μέγα μέρος τοῦ κυρίως ναοῦ, τοῦ νάρθηκος καὶ τῆς νοτίας στοᾶς, ἡ ὁποία ἔβαινεν ἐπὶ διπλῆς κιονοστοιχίας, καθὼς καὶ μικρὸν τμήμα τῆς δυτικῆς στοᾶς. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται εἶχον ἀποδώσει μέγαν ἀριθμὸν γλυπτῶν ἀμιγῶς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας, ἀκολουθούντων δυτικὰ πρότυπα ἢ προερχομένων ἀπὸ ὑστερορωμαϊκὰ οἰκοδομήματα, τμήματα τοῦ γραπτοῦ διακόσμου καὶ ποικίλα πλίνθινα κοσμήματα.

Κατὰ τὴν ἐφειτινὴν ἀνασκαφικὴν περίοδον ἡ ἔρευνα, περιορισμένης διαρκείας λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους τῆς διατεθείσης πιστώσεως, ἐνετοπίσθη εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν τμήμα τοῦ μνημείου. Ἀπεμακρύνθη ἡ πέριξ τοῦ παρὰ τὸ νότιον ἄκρον τῆς δυτικῆς στοᾶς ὑψουμένου πυργοειδοῦς προσκτίσματος ἐπίχῳσις καὶ ἀπεκαλύφθησαν αἱ κατώτεραι βαθμίδες τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς αὐτό. Τὸ πυργοειδὲς τοῦτο κτίσμα βαίνει ἐπὶ τεσσάρων σταυροσχῆμων ποδαρικῶν, τὰ ὁποῖα ὑφούνται ἐπὶ κρηπίδος ἐξεχούσης κατὰ 30

περίπου ἑκατοστά (εἰκ. 46). Εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους, ἀφοῦ ἡ ἐπίχωσις εἶχεν ὑπερβῆ τὸ μέτρον, ἀνηγέρθησαν μεταξὺ τῶν ποδαρικῶν τοῖχοι ἐκ ξερολιθιάς. Τὸ δάπεδον τοῦ οὕτω σχηματισθέντος δωματίου εἶναι ἐστρωμένον μὲ ἀκανονίστως τοποθετημένας πηλῖνας πλάκας, πολλαὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἀκέραιαι,

Εἰκ. 46. Παντάνασσα Φιλιππιάδος. Τὸ κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν πυργοειδὲς κτίσμα ἀπὸ ΝΑ.

εἰλημμένας προφανῶς ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸν μετὰ τὴν ἐρείπωσίν του. Εἰς τὸ μέσον πλίνθοι τεθειμέναι καθέτως σχηματίζουν ὀρθογώνιον ἐστίαν, διαστάσεων 94.5×87 ἐκ.

Ἡ σκαφή εἰς τὸ νότιον τμήμα τῆς δυτικῆς στοᾶς ἀπέδωσε τμήμα φιάλης, τῆς ὁποίας ἄλλα τρία τεμάχια εἶχον εὑρεθῇ παλαιότερον πρὸ τῆς δυτικῆς θύρας τοῦ νάρθηκος, κορινθιακὸν κιο-

νόκρανον ύστερορρωμαϊκῶν χρόνων, ύψους 47 ἐκ., προερχόμενον πιθανώτατα ἀπὸ τὴν Νικόπολιν (εἰκ. 47), καὶ γωνίαν κορινθιάζοντος κιονοκράνου, ὅπου φύλλον ἀκάνθης στηρίζει τὴν ἑλικά καὶ κανὼν ὧν κοσμεῖ τὸν ἄβακα. Τμήματα ὁμοίων κιονοκράνων, διασώζοντα ἔχνη ἐπιχρυσώσεως, εἶχον εὑρεθῇ παλαιότερον κατὰ

Εἰκ. 47. Παντάνασσα Φιλιπιάδας. Κορινθιακὸν κιονόκρανον.

τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ κυρίως ναοῦ, καὶ προέρχονται πιθανώτατα ἀπὸ τοὺς στηρίζοντας τὸν τροῦλλον κίονας. Ἔτερα ὅμοια κιονόκρανα, προερχόμενα προφανῶς ἀπὸ τὸ αὐτὸ ὑστερορρωμαϊκὸν κτίριον, ἔχουν χρησιμοποιηθῇ εἰς τὴν Ἀγίαν Θεοδώραν τῆς Ἀρτης. Εἰς τὸ πρὸ τοῦ νάρθηκος τμήμα τῆς δυτικῆς στοᾶς εὑρέθησαν πώρινα βεργία σταυροβολίων, φέροντα ζευγὸς ἡμικυλινδρικῶν ραβδώσεων μεταξὺ τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ διέδρον στοιχείον. Μέγας ἀριθμὸς ὁμοίων βεργίων εἶχεν εὑρεθῇ τὸ 1972 καὶ 1976 κατὰ τὴν διάνοξιν τομῶν εἰς τὴν δυτικὴν στοάν.

Νοτίως τοῦ πύργου ἀπεκαλύφθη ἀνοικτὸς ἀγωγὸς (εἰκ. 48), ὁ ὁποῖος ἀπέληγεν εἰς μαρμαρίνην ὑδρορρόην σχήματος κεφαλῆς κριοῦ, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ὕδωρ ἐχύνετο εἰς μαρμαρίνην λεκάνην διαστάσεων 89×96 ἐκ. καὶ βάθους 37 ἐκ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν

τοῦ δυτικοῦ τμήματος τῆς νοτίας στοᾶς ἀνευρέθη ἀδρῶς εἰργασμένον τεκτονικὸν κιονόκρανον ὕψους 20 ἐκ., φέρον σπεῖραν εἰς τὴν βάσιν του καὶ τρεῖς ταινίας εἰς τὸν ἄβακα.

Εἰκ. 48. Παντάνασσα Φιλιππιάδος. Ἀγωγὸς καὶ λεκάνη παρὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ πυργοειδοῦς κτίσματος.

Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε σπαράγματα μόνον τοιχογραφιῶν, τινὰ τῶν ὁποίων διασώζουσι ἔχνη διακοσμήσεως διὰ χρυσοῦ.

Εὐρέθησαν ἐπίσης τμήματα πλίνθων μὲ ἐγχαράκτους ἐπιγραφάς, μεγαλογραμμάτων ἢ μικρογραμμάτων. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωσιν

τῆς δυτικῆς στοᾶς προέρχεται πλίνθος κοσμουμένη με ἀνάγλυφον ἀστράγαλον.

Ἐς σημειωθῇ τέλος ὅτι, ὡς διεπίστωσεν ὁ ἀρχιτέκτων κ. Γ. Βελένης κατὰ τὴν διάρκειαν ἀποτυπώσεως τοῦ μνημείου, ὁ τροῦλλος τοῦ τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Βασιλείου νοτίου παρεκκλησίου ἦτο ἀρχικῶς τυφλός. Τὰ ὑπάρχοντα σήμερον τρία παράθυρα διηνοίγησαν πιθανώτατα μετὰ τὴν ἐρείπωσιν τοῦ κυρίως ναοῦ.

13. ΚΕΡΚΥΡΑ. Καρδάκι

Σὲ μικρὴ ἀπόσταση πρὸς Ν. τῆς σημερινῆς πόλεως Κερκύρας βρίσκεται, ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ χερσόνησος τῆς Ἀναλήψεως ποῦ ἀντιστοιχεῖ με τὴν ἔκτασιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Κερκύρας. Κατὰ μῆκος τῆς ἀπότομης ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς χερσονήσου αὐτῆς ἐκτείνεται λοφοσειρά, ἡ ἀκρόπολις καὶ τὰ «μετέωρα» τοῦ Θουκυδίδη (3,72), ποῦ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴν ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν γεμάτη ἱερά. Ἀπ' αὐτὰ τὸ πρῶτον ποῦ βρέθηκε ἦταν ἓνα μικρὸ ἱερὸ ἐπάνω ἀκριβῶς στὴν ὄφρυ ποῦ βλέπει πρὸς τὴν θάλασσαν, λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὴν περίφημην πηγὴν τοῦ Καρδακιοῦ, σὲ μιὰ μικρὴ πτυχὴ τοῦ ἐδάφους ποῦ ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀγγλοὺς κιόλας, τὸ ἔτος 1822. Πρόκειται γιὰ ἓνα δωρικὸ ναὸ τῶν ὑστεροαρχαϊκῶν χρόνων, ὅχι μεγάλων διαστάσεων, ποῦ σωζόταν σὲ καλὴ ὁπωσδήποτε κατάστασιν. Ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πηγῆς ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζεται ναὸς στὸ Καρδάκι, ἀφοῦ καμμία ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ἢ ἔστω ἀνασκαφικὴ ἐνδειξη δὲν φανέρωσε ἕως τώρα τὸ ὄνομα τῆς λατρευόμενης θεότητος.

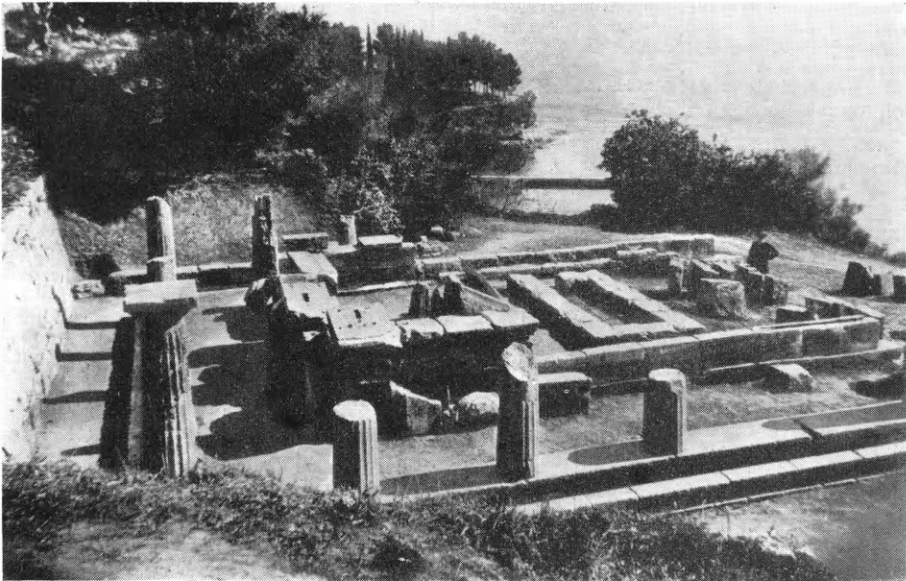
Ὁ ναὸς ἔχει ἐπανειλημμένως ἀπασχολήσει τὴν ἐπιστήμην μετὰ τὴν πρώτη δημοσίευσή του τὸ 1822 ἀπὸ τὸν Ἀγγλο Railton : τοὺς Dörpfeld, Johnson καὶ Dinsmoor, πατέρα καὶ γιό. Σὲ ἔρευνα τῆς περιοχῆς εἶχε προβῇ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖον πόλεμον μετὰ χρήματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὁ ἀείμνηστος Ἰ. Παπαδημητρίου. Παράλληλα, τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτον στὸν πρόλογον τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐκδόσεως

Korkyra πού ἐκυκλοφόρησε στὶς ἀρχές τοῦ τελευταίου πολέμου, ἀνήγγελλε τὴν ἔκδοση τρίτου τόμου (οἱ δύο πρῶτοι πού ἐξεδόθησαν ἦταν ἀφιερωμένοι στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος), πού θὰ περιελάμβανε κυρίως τὴ δημοσίευση τοῦ ναοῦ τούτου, ἔκδοση ἡ ὁποία δὲν ἐπραγματοποιήθηκε ἀπὸ τότε ἐξαιτίας τῶν πολεμικῶν συνθηκῶν, καὶ ἴσως ἀκόμη λόγω τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐπιστημονικοῦ ὕλικου. Περισσότερο ἀπὸ ἓνα τέταρτο τοῦ αἰῶνος ἀργότερα ὁ Γενικὸς Ἐφορὸς Ἀρχαιοτήτων Γ. Δοντᾶς, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει προϊστάμενος τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Κερκύρας μερικὰ ἔτη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, προέβη σὲ συνεννοήσεις ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο γιὰ τὴν ἐπανάληψη τῆς ἀνασκαφῆς μὲ τὴν συμμετοχὴ καὶ πάλι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ γιὰ τὴν λεπτομερῆ ἀποτύπωση τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου κ. Α. Mallwitz μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας τοῦ ἱεροῦ καὶ τὴν δημοσίευσή του.

Ἡ ἀνασκαφή, πού ἄρχισε τὸ θέρος τοῦ 1976 καὶ συνεχίστηκε τὸ θέρος τοῦ 1977, διεφώτισε μερικὲς ἀπὸ τίς πτυχές τοῦ δύσκολου καὶ πολὺπλευρου θέματός πού ἀποτελεῖ ὁ ναός, καὶ τὰ ἀποτελέσματά της θὰ ἐκτεθοῦν μὲ συντομία, ὅσο εἶναι δυνατόν, παρακάτω, ἀφοῦ πρῶτα δοθῇ μιὰ γενικὴ περιγραφή τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἱεροῦ του. Πρέπει πάντως εὐθὺς ἀμέσως νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι τὸ ὅλον θέμα ἀπέχει ἀκόμη ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχει διαλευκανθῇ ἱκανοποιητικά, ἔτσι πού νὰ ἐπιβάλλεται ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ 2 ἢ 3 ἀκόμη χρόνια.

Ὁ ναὸς στὸ Καρδάκι (εἰκ. 49) εἶναι ὁ καλλίτερος ὡς τώρα σωζόμενος ἀπὸ τοὺς κερκυραϊκοὺς ναοὺς, οἱ ὁποῖοι ὅπως καὶ γενικὰ οἱ ἀρχαιότερες τῆς νήσου, ἔχουν ὑποφέρει πολὺ ἀπὸ τίς μεταγενέστερες ἱστορικὲς περιπέτειές της. Σώζεται πρῶτα-πρῶτα ἓνα σημαντικὸ μέρος τοῦ κρηπιδώματός του, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ πού ἔχει κατολισθήσει μαζὶ μὲ ὅλη τὴν ἀνωδομή του — προφανῶς σὲ διάφορες ἐποχὲς τῆς ἱστορίας — στὸν κρημνὸ, πρὸς τὴν θάλασσα. Ἐπίσης εἶναι στὴν θέση τους μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μονο-

λιθικούς κίονες του (κατά τὸ πλεῖστον ὕστερα ἀπὸ ἀναστήλωσής τους) καὶ πολλὰ ἀρχιτεκτονικά του κεῖνται στὴν ἄμεση περιοχὴ τοῦ ναοῦ, ἐνῶ στὸν σηκὸ σώζεται μιὰ μεγάλη, ὀρθογώνια κατασκευὴ ποὺ συνήθως ἀποκαλεῖται βάση ἀγάλματος. Πίσω, δηλαδὴ δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ καὶ νοτιοδυτικὰ του ἐκτείνεται λίθινος ἀναλημματικός τοῖχος ποὺ ἔκτισαν οἱ Ἀγγλοι μετὰ τὴν ἀνακάλυψή

Εἰκ. 49. Κέρκυρα. Ὁ ναὸς στὸ Καρδάκι.

του γιὰ νὰ συγκρατοῦν τὰ χώματα τοῦ ὑπερκειμένου λοφίσκου ὥστε νὰ μὴν κατακαλύψουν τὰ εἱρεῖπια τοῦ ναοῦ, πρᾶγμα ποὺ ἔγινε παρὰ ταῦτα ἐπανειλημμένως.

Ἡ τελευταία δημοσίευση τοῦ Dinsmoor, Jr. δίνει ἀρχικὲς διαστάσεις στυλοβάτη 11.911×25.595 μ. μὲ 6×12 κίονες. Τὸ κρηπίδωμα ἔχει δύο βαθμίδες, οἱ κίονες, ποὺ ὅπως ἐλέγχθη εἶναι μονολιθικοί, ἔχουν 20 ραβδώσεις. Τὰ πιὸ περίεργα πράγματα συμβαίνουν στὴν ἀνωδομία τοῦ ναοῦ αὐτοῦ, τὸ ἐπιστύλιο δὲν ἔχει ταινία καὶ κανόνες μὲ σταγόνες, ἀλλὰ κανόνα ὧν καὶ κυμάτιο, διάζωμα δὲ ν ὑ π ά ρ χ ε ι κ α θ ό λ ο υ καὶ καθαρά ἰω-

νικά στοιχεῖα διαμορφώνουν τὸ κάτω μέρος τοῦ γείσου, τόσο τοῦ καταετίου ὅσο καὶ τοῦ παραετίου, ἀντὶ γιὰ τοὺς συνηθισμένους προμόχθους μὲ τὶς σταγόνες κλπ. Στὶς παλιότερες ἀνασκαφές εἶχαν βρεθῇ καὶ τμήματα πηλίνων καὶ ζωγραφισμένων μορφῶν (Κορῶν;) ποὺ ἦσαν πιθανῶς ἀκρωτήρια.

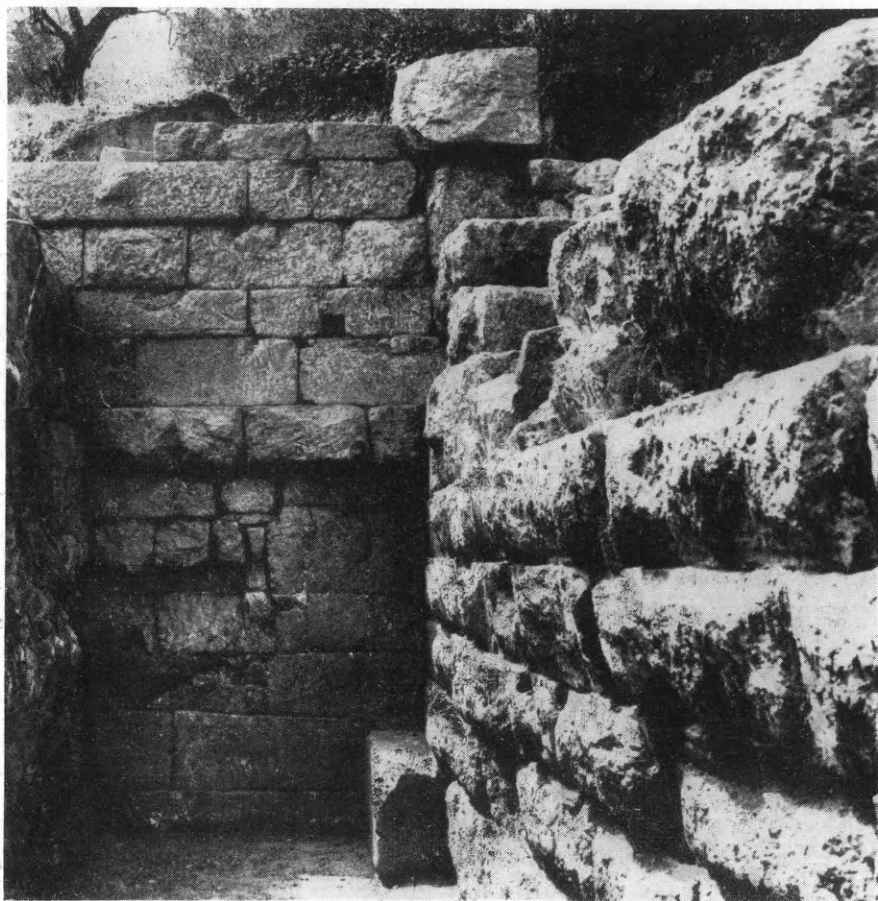
Στὸ σύνολο ὁ ναός, ἔτσι τουλάχιστον ὅπως τὸν ἀποκαθιστᾷ ὁ Dinsmoor, Jr. εἶναι μιὰ ιδιόρρυθμα φαρδιά καὶ χαμηλὴ κατασκευή, μὲ πολλὰ ἐπιμέρους ἐξαιρετικὰ περίεργα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα, ποὺ διαφέρουν ἐντελῶς ἀπὸ τὰ γνωστὰ τοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸν ἰωνικὸ ρυθμό. Γιὰ νὰ ἐρμηνευθοῦν δὲ οἱ ιδιορρυθμίες τοῦ ναοῦ ἀπαιτεῖται καὶ ἄλλη ὅπως ἀνεφέρθη ἤδη ἔρευνα ἀλλὰ καὶ πολλὴ μελέτη ἀκόμη.

Ἐνα θέμα, στὸ ὁποῖον ἐπέμεινε ιδιαίτερα ἡ ἀνασκαφὴ, ὑπῆρξε ἡ λεγομένη βάση. Ὁ Dinsmoor, Jr. ὑπέθετε ὅτι ἔφερε, λόγῳ τῶν διαστάσεων τῆς (4.686×2.25 μ.) δύο ἀγάλματα, ἓνα λατρευτικὸ καὶ ἓνα τῆς τοπικῆς θεότητας. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ βάση δὲν εἶναι συμπαγῆς, ἀλλὰ κοίλῃ ἐσωτερικὰ ἀποκλείει τὴν παρουσίαν ἀγαλμάτων ἀπὸ βαρὺ ὕλικό, μάρμαρο ἢ χαλκόν, ἂν δηλαδὴ ὑπῆρχαν ἀγάλματα ἐπάνω στὴν βάση, αὐτὰ θὰ ἦσαν ἀπὸ ἐλαφρὸ ὕλικό, πηλὸ ἢ ξύλο (ἢ ξύλο μὲ σφυρήλατη ἐπένδυση χαλκοῦ ἐλάσματος). Πάντως ἡ βάση καθὼς ἀποτελεῖται ἀπὸ εὐθυνητήρια καὶ ὀρθοστάτη καὶ εἶναι κοίλῃ ἐσωτερικά, θυμίζει πιὸ πολὺ βωμό, πᾶνω κάτω ὅπως τὸν βωμό τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος (μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ἐκεῖ ἔχομε πλάκες ποὺ διακοσμοῦνται μὲ τρίγλυφα). Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε πράγματι στὸ φῶς ἀμέσως ἀποκάτω ἓνα κτίσμα τῶν ἴδιων ἀκριβῶς διαστάσεων, ποὺ διέφερε μόνον κατὰ τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς του (εἶναι ἀπὸ μικρότερους, ἰσοδομικὰ κτισμένους τοίχους) καὶ ποὺ εἶναι προγενέστερο ἀπὸ τὸν ναό. Εἶναι λοιπὸν προφανές ὅτι πρόκειται γιὰ βωμό, ποὺ ἦταν ὑπαιθρος ἀρχικὰ καὶ ἀργότερα, ὅταν ξανακτίστηκε, περιελήφθη σὲ ναϊκὸ κτίσμα. Ἀλλὰ βωμὸς μέσα σὲ ναόν; Πρόκειται βεβαίως ὄχι γιὰ βωμό λατρείας ἀπευθυνομένης πρὸς οὐρανία θεότητα ἀλλὰ γιὰ ἐσχάρα «ἐναγισμῶν» πρὸς τιμὴν χθονίας θεότητος ἢ χθονίου ἥρωος. Στὶς ἐπιχώσεις τοῦ παλιότερου

κτίσματος, πού ἦσαν ἀδιατάρακτες ἀκόμη βρέθηκαν τέφρα καὶ ὑπολείμματα ὀστέων ζώων, πού, ὅπως εἶναι γνωστὸν καίγονταν ὀλόκληρα κατὰ τὶς χθόνιες λατρεῖες. Στὴν δευτέρη φάση, ὅταν δηλαδή κτίστηκε ὁ ναός, εἶναι πιθανώτερο ὅτι ἡ καύση γινόταν ἀλλοῦ καὶ τὰ ὑπολείμματα μεταφέρονταν ἐδῶ. Ἡ θέση φαίνεται πὼς εἶχε κάποιαν ἰδιαίτερη σημασία. Μήπως ἐπρόκειτο γιὰ τὸν τάφο ἥρωος στὸν ὁποῖον προσφέρονταν ἐναγισμοὶ ὅπως στὸν τάφο τοῦ Ὑακίνθου στὴν Σπάρτη; Ὅτι ἡ λατρεία ἀπευθυνόταν σὲ κάποιον ἥρωα ἀποδείχθηκε ἀπὸ ἓνα πῆλινο ἀνάγλυφο τῶν μέσων τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος πού βρέθηκε στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1976. Παριστάνει ἓνα μισοξαπλωμένον γενειοφόρον, στὸν ἀριστερὸ βραχίονα τοῦ ὁποῖου εἶναι τυλιγμένο ἓνα φίδι. Ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν δύο περιόδων, πού δὲν ἦσαν πολ- λά, σημειώνομε χαλινούς ἀλόγων πού ὑπενθυμίζουν ἰδιαίτερα τὴν χθόνια λατρεία τοῦ Ποσειδῶνος Ἰππίου, καθὼς καὶ αἰχμές δο- ράτων, πού βρίσκονται σὲ ἱερὰ Ἀπόλλωνος, ἀκόμη καὶ πολὺ κοντὰ στὸ Καρδάκι, στὸ ὑπαίθριο ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Κορ- κυραίου, ὅπου προσφερόταν χθόνια λατρεία σὲ ὀρθογωνική, κλασ- σικοῦ ὅμως τύπου, ἐσχάρα. Βρέθηκε ἐπίσης λείψανο ἐνὸς τοι- χαρίου, ἀμέσως πρὸς Α. τοῦ παλιότερου κτίσματος. Ἐπειδὴ ἔχει τὸν ἴδιον ἄξονα Β.-Ν., φαίνεται πὼς ἦταν περίπου σύγχρονο, πρᾶγμα στὸ ὁποῖο συνηγοροῦν καὶ οἱ ἐπιχώσεις. Ἴσως πρόκει- ται γιὰ ὑπόλειμμα τραπέζης προσφορῶν πού γνωρίζομε ἀπὸ ἄλλα παραδείγματα ὅτι ὑπῆρχαν μπροστὰ ἀπὸ τὶς ἐσχάρες.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1977 ἀπεκάλυψε καὶ τὸ δυτικὸ καὶ νοτιο- δυτικὸ ἄκρο τοῦ ἱεροῦ. Πίσω ἀπὸ τοὺς ἀναλημματικούς τοίχους τῆς Ἀγγλοκρατίας βρέθηκαν δύο τοῖχοι συναντώμενοι σὲ ὀρθή γωνία, παράλληλοι πρὸς τὸν δυτικὸ καὶ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ ναοῦ (εἰκ. 50) πού ἀπεκλήθησαν ὁ μὲν ἓνας, ὁ δυτικὸς Μ5 (σώθηκε σὲ μῆκος περισσότερο ἀπὸ 17 μ.), ὁ δὲ ἄλλος, ὁ νότιος Μ4, (μόνο τὸ νότιο ἄκρο του βρέθηκε, εἶναι ἀκόμη ἄγνωστο πόσο προχωρεῖ πρὸς Β.). Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ σώζονται σὲ ὕψος πολλῶν δόμων, δὲν φαίνονται ὅμως νὰ εἶναι ἐνιαίας κατασκευῆς, δηλαδή παρουσιάζουν διαδοχικὲς φάσεις καὶ συγκεκριμένα τὶς ἐξῆς :

α. Παλιότερο όλων εἶναι τὸ κάτω μέρος τοῦ M4, ἴσως σύγχρονο μὲ τὸ ναό. β. Ἀκολουθεῖ χρονικὰ τὸ κάτω μέρος τοῦ M5. γ. Ἀκολουθεῖ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ M5. δ. Ὑστατο εἶναι τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ M4.

Εἰκ. 50. Ὁ ἀναλημματικός τοῖχος M4 τοῦ ἱεροῦ. Δεξιὰ ὁ ἀναλημματικός τοῖχος M5.

Ἄν οἱ ἀναλημματικοὶ αὐτοὶ τοῖχοι ἦσαν τὸ ἐντυπωσιακότερο εὑρημα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1977, τὸ ἐκπληκτικότερο ἦταν ἀσφαλῶς, κολλητὰ στὸν τοῖχο M5, στὸ βόρειό του ἄκρο, σὲ πολὺ ψηλὸ ἐπίπεδο, ἐπάνω σὲ μεταγενέστερη ἐπίχωση, βλέποντας πρὸς Α.,

ένα μικρό πήλινο ἄγαλμα καθιστῆς Κυβέλης τῶν προχωρημένων ἑλληνιστικῶν χρόνων, στή θέση του, ἀλλά σπασμένο σέ πολλά κομμάτια (εἰκ. 51), μέσα σ' ἓνα μικρό, πρόχειρα φτιαγμένο ἀπό κομμάτια κεραμίδων στέγης, ναῖσκο.

Εἰκ. 51. Πήλινο ἄγαλμα Κυβέλης.

Κι ἀκόμα, δίπλα της ἦταν τὸ κάτω μέρος ἀπὸ ἓνα ἐπίσης μικρὸ πήλινο ἄγαλμα γυναικείας μορφῆς τῶν προχωρημένων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἡ φωτογραφία δείχνει τίς μορφές ὅπως ἦσαν τῇ στιγμῇ τῆς ἀνασκαφῆς, σπασμένες σέ πολλά κομμάτια. Ἡ

συγκόλλησή τους δὲν ἔχει ἔκτοτε ἐφ' ὅσον γνωρίζομε προχωρήσει. Τί σημαίνει αὐτὸ τὸ μικρὸ «παρεκκλήσι» τὸ κολλημένο στὴν ΒΑ. ἄκρη τοῦ ἱεροῦ; Τί σχέση ἔχει ἡ Κυβέλη μὲ τὸν χθόνιο ἥρωα ποὺ λατρευόταν στὸ ἱερό; Ποιὰ εἶναι ἡ ἄλλη μορφή δίπλα της; Σὲ ποιὰ ἐποχὴ προσκολλήθηκε ἡ λατρεία τους; Δὲν νομίζομε ὅτι ἀμφισβητεῖται ὅτι ἡ ἐγκατάσταση ἔγινε, ἐξ αἰτίας τῆς προχειρότητας ποὺ δείχνει, σὲ μεταγενέστερους χρόνους· ἓνα terminus παρέχουν οἱ ἴδιες οἱ μορφές οἱ ὁποῖες φαίνονται ὅτι δύσκολα μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 200 π.Χ. Τὸ ἱερὸ εἶχε τότε πολλὴ ἐπίχωση, ὁ τοῖχος Μ5 φαίνεται ὅτι δὲν λειτουργοῦσε πιά ὡς ἀναλημματικὸς ἀφοῦ τὸ «παρεκκλήσι» αὐτὸ βρισκόταν σχεδὸν ἐπάνω σ' αὐτόν. Ἄν εἶναι ἔτσι τότε σὲ τί κατάσταση βρισκόταν ὁ ναὸς ποὺ βρίσκεται ἀμέσως ἀποκάτω; Μήπως εἶχε καλυφθῇ ἀπὸ ἐπίχωση; Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ κανένα δὲν εἶναι μεταχριστιανικὸ (ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν νεωτέρων χρόνων, λ.χ. τῆς ἀγγλοκρατίας). Γύρω στὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ τὸ ἱερὸ εἶχε σκεπαστῇ ἀπὸ ἐπίχωση, ποὺ ἐπέβαλε τὴν λήθη καὶ ἐξασφάλισε ταυτόχρονα τὴν σωτηρία του ἀπὸ τοὺς λογῆς λογῆς λιθολόγους.

Τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἔγινε ἀκόμη μιὰ ἐργασία στὴν περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ. Συγκεκριμένα καθαρίστηκε τὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς σπηλαίου ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ ἱερό, πολὺ κοντὰ στὴν πηγὴ τοῦ Καρδακιοῦ, λίγα μέτρα ἐπάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα. Διότι ὁ ἀνασκαφέας νομίζει ὅτι τὸ σπήλαιο, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ πηγὴ εἶχαν κάποια λατρευτικὴ σχέση μὲ τὸ ἱερὸ ποὺ βρισκόταν ἀποπάνω. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σπηλαίου θὰ εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς ἀνασκαφικῆς ἐργασίας τοῦ προσεχοῦς ἔτους. Ἄλλος στόχος θὰ εἶναι πάλι στὸ ἴδιο τὸ ἱερὸ ἡ ἔρευνα τοῦ τοίχου Μ4 καὶ ἡ προσπάθεια ἀνευρέσεως τῆς εἰσόδου τοῦ ἱεροῦ.

14. ΣΕΣΚΛΟ

Στὸ Σέσκλο χρόνια τώρα ἐρευνοῦμε συστηματικὰ ἓνα μεγάλο — τεράστιο γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης — νεολιθικὸ συνοικισμό, ποὺ ἰδρύθηκε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 6.000 π.Χ. καί,

ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ λείψανα καὶ ἄλλες ἐνδείξεις, ἀπλωνόταν σὲ ἑκτασὴ ἑκατοντάδων στρεμμάτων.

Ὑπολογίζομε στὸ χῶρο αὐτὸν 800 - 1000 οἰκήματα καὶ πληθυσμὸ περίπου 4000 - 5000 ψυχῶν. Ἐνα μέγεθος δηλ. ποὺ δίνει ἀπρόβλεπτες διαστάσεις στὴν ἐρευνητικὴ τῆς Νεολιθικῆς γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπη γενικότερα. Ὁ συνοικισμὸς αὐτὸς ἐζήσε καὶ ἄκμασε πολλοὺς αἰῶνες, ἕως τὸ 4300 π.Χ. περίπου, ὁπότε καταστρέφεται τελειωτικὰ καὶ ἡ θέση ἐρημώνεται γιὰ 500 σχεδὸν χρόνια. Πρέπει τότε νὰ μεσολάβησε κάποια «καταστροφὴ» γενικότερη, γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐποχὴ καταστρέφονται μεγάλοι συνοικισμοὶ στὴν κεντρικὴ Θεσσαλία (Τσαγγλὶ) καὶ τὴ Ν. Μακεδονία (Σέρβια, στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀλιάκμονα), ἀλλὰ ἐπειδὴ μόνον τὸ Σέσκλο ἐρημώνεται, ὑποθέτομε ὅτι τὸ ἐπίκεντρο πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ κάπου στὸν Παγασητικὸ κόλπο.

Ἔως πρὶν ἀπὸ μερικὰ χρόνια στὸ Σέσκλο ξέραμε μόνον τὴ μικρὴ «ἀκρόπολη» μὲ τὰ λίγα νεολιθικὰ οἰκήματα ποὺ εἶχε ἀποκαλύψει στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας (1901 - 1902) ὁ ἀξέχαστος Χρῆστος Τσουντας, ὁ μεγάλος δάσκαλος ὄλων μας. Τώρα δίπλα καὶ γύρω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη ἀντιμετωπίζομε ἕνα πολυεδομικὰ ὁργανωμένο μεγάλο οἰκισμό, ποὺ προσεγγίζει τὰ ὅρια τῆς πόλης. Τὸ οἰκιστικὸ αὐτὸ σύνολο δὲν ἔχει ἀνάλογα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ (μεταξὺ 6000 - 5000 π.Χ.) στὴν Εὐρώπη, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν ἀκόμη σὲ μικρὲς ομάδες, κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τῶν ἔσχατων παλαιολιθικῶν ἀναμνήσεων καὶ μέσα στὸν ὑποτονικὸ ρυθμὸ τῶν ἐπιτευγμάτων τῆς Μεσολιθικῆς. Ἀνάλογο δημιουργικὸ ὄργανισμὸ θὰ συναντήσομε μόνον στὴν Ἀνατολὴ καί, πιὸ κοντὰ μας, στὴ μεγάλη νεολιθικὴ πόλη τῆς Χοιροκοιτίας στὴν Κύπρο, ὅπου ὑποθέτουν 1000 σπίτια.

Χάρη στὴ σημαντικὴ ἐνίσχυση τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐφέτος εἶχαμε τὴ δυνατότητα νὰ διπλασιάσομε τὸν συνηθισμένον χρόνον ἀνασκαφῆς καὶ νὰ ἐπεκτείνομε τὴν ἐρευνα σὲ 4 τομεῖς. Ἐξ ἄλλου μὲ τὴν πρόθυμη βοήθεια τῶν βοηθῶν τῆς Ἑδρας Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας μπορέσαμε νὰ ἔχομε κοντὰ μας (καὶ νὰ ἐκπαιδεύσομε στὴν ἀνασκαφικὴ τεχνικὴ) μιὰ ομάδα

τελειοφοίτων τῆς ἀρχαιολογίας ποὺ συμπλήρωναν σπουδαστὲς ἀπὸ ξένα Πανεπιστήμια.

Στὸν κύριο τομέα τῶν ἀνασκαφῶν (B/I 77) ἀποκαλύψαμε καινούργια οἰκήματα τῆς Μέσης Νεολιθικῆς (ὁ συνολικὸς ἀριθ-

Εἰκ. 52. Σέσκλο. Κύριος τομέας. Οἰκήματ τῆς Μέσης Νεολιθικῆς.

μὸς στὸν οἰκισμὸ ξεπερνάει τώρα τὰ 25 (εἰκ. 52) καὶ καταγράψαμε περισσότερα ἀπὸ 500 μικρὰ εὐρήματα : κεραμεικὴ ποὺ βρέθηκε στὴ θέση της πάνω στὰ δάπεδα (εἰκ. 53), ἐργαλεῖα λίθινα καὶ ὀστέινα, εἰδῶλια, κοσμήματα, ὀστᾶ ζώων κλπ.

Στὸν δεύτερο τομέα (T. C) ἐρευνήσαμε στρῶμα τῆς ἀρχῆς ἐντελῶς τῆς Νεολιθικῆς (Προκεραμεικὴ καὶ Μονόχρωμη Φάση), ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀρχαιότερη πιστοποίηση τοῦ «Παραγωγικοῦ Σταδίου» (συνοικισμός - γεωργία - κτηνοτροφία) στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη. Στὸ χῶρο αὐτὸν ἀποκαλύφθηκε τὰ φῆ τῆς Προκεραμεικῆς ἢ τῆς ἀρχῆς τῆς κεραμεικῆς Νεολιθικῆς καὶ εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἡ παλαιότερη νεολιθικὴ τὰ φῆ στὸ Σέσκλο. Ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα εὐρήματα στὸν ἴδιο τομέα εἶναι ἓνα μικρὸ μαρμάρينو εἰδῶλιο ἀνθρώπινης μορφῆς, ποὺ θὰ μπορούσε

νά θεωρηθεῖ προβαθμίδα τῶν κυκλαδικῶν εἰδωλίων (εἰκ. 54), ἂν δὲν ᾔταν πάνω ἀπὸ 3000 χρόνια προγενέστερο καὶ ἂν ἡ ἀντίστροφη ἀναγωγή, πρὸς τὴν Παλαιολιθική, δὲν ἔδειχνε τὴ μακρινὴ ἀφετηρία του στὴν παλαιολιθικὴ παράδοση.

Εἰκ. 53. Σέσκλο. Κεραμεικὴ *in situ* σὲ δάπεδο οἰκήματος τῆς Μέσης Νεολιθικῆς.

Σ' ἓνα τρίτο τομέα ἐκτὸς ἀπὸ ἀφθονὴ καὶ ἐξάριετη ποιοτικὰ γραπτὴ κεραμεικὴ τοῦ «κλασσικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Σέσκλου», εἴχαμε καὶ ἓνα σπουδαῖο ὀργανικὸ στοιχεῖο τοῦ οἰκισμοῦ, δηλ. ἓνα τμῆμα τοῦ περιβόλου, ποὺ ἀσφάλιζε ἢ ἀπλῶς ὄριζε τὸν συνοικισμὸ πρὸς τὰ ΝΔ., σὲ ἀπόσταση 300 μ. ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη.

Τέλος, σ' ἓνα τέταρτο τομέα ἐρευνήσαμε προβλήματα τῆς ἀρχῆς τῆς Χαλκοκρατίας στὸ Σέσκλο. Ἕνα μοναδικὸ εὑρημα

ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, ἓνας «πολεμικὸς πέλεκυς» (battle axe) λίθινος (εἰκ. 55), ξενοφερμένου τύπου, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ ἀπαντᾶται στὴν Ἑλλάδα σὲ τέτοιο στρώμα, τῆς ἀρχῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, καὶ θυμίζει ἔντονα κεντροευρωπαϊκὰ ἢ ἀνατολικοευρωπαϊκὰ πρότυπα, δίνει τὸ μέτρο τῆς φάσης αὐτῆς.

Οἱ νεώτερες ἀνασκαφές στὸ Σέσκλο τὰ τελευταῖα χρόνια ἔδωσαν πολλὰ καὶ σημαντικὰ νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ Νεολιθική. Ἐδειξαν ὅτι :

α. Μεγάλος σὲ ἔκταση οἰκισμὸς τῆς ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς εἶχε χτιστεῖ στὸ πλάτωμα ποὺ ἀνοίγεται ἀνάμεσα σὲ δύο ρέματα, ξεκινάει ἀπὸ τὰ ὑψώματα ὅπου τὸ σύγχρονο χωριὸ καὶ ἀπολήγει στὴν προεξοχὴ τῆς ἀκρόπολης «Καστράκι». Σ' ἓνα σημαντικό τμῆμα τῆς ἔκτασης αὐτῆς (ὄχι μόνο στὴν ἀκρόπολη, ἀλλὰ καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν) εἶχε ἤδη ἀπὸ τὴν Προκεραμεικὴ Νεολιθικὴ ἰδρυθεῖ ὁ ἀρχικὸς οἰκισμὸς, ποὺ φυσιολογικὰ ἀναπτύχθηκε κατὰ τὴν ἀρχαιότερη Νεολιθική.

β. Κατὰ τὴ Μέση Νεολιθικὴ ὅλη ἡ ἔκταση καὶ κάτι πιὸ πέρα ἀπ' αὐτὴν στὴν περίμετρο, εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ κτίσματα. Αὕτὴ ἡ περίοδος σημειώνει τὸ ἀπόγειο τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Σέσκλου.

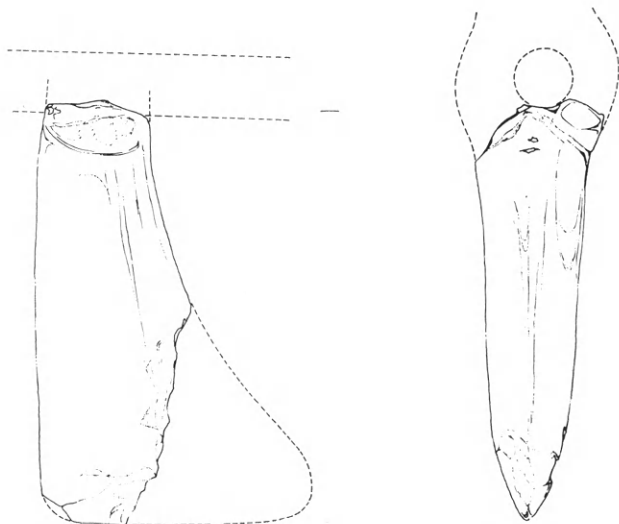
γ. Ξαφνικὰ ἐρημώνεται ὁλόκληρος ὁ μεγάλος αὐτὸς οἰκισμὸς (μὴ π ὅ λ η γιὰ τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης) ἀπὸ ἄγνωστη αἰτία. Τὴν ἐρήμωση σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς ἀκρόπολης καὶ τοῦ

Εἰκ. 54. Σέσκλο. Μαρμάρινο ἀνθρωπόμορφο εἰδῶλιο τῆς ἀρχαιότερης Νεολιθικῆς ἀπὸ τὸν τομέα C.

γύρω — ιδίως πρὸς τὰ δυτικά της — οἰκισμού φαίνεται πὼς ἀκολούθησε κάποια πυρκαϊά.

Τὸ Σέσκλο προσφέρεται τώρα, περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε, γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς πολὺπλευρης, διεπιστημονικῆς ἐρευνητικῆς

Εἰκ. 55. Σέσκλο. Battle axe ἀπὸ στῶμα τῆς ἀρχῆς τῆς ΠΕ.

συνεργασίας, ποὺ μπορεῖ τελικὰ ν' ἀποδώσει πολὺτιμα νέα δεδομένα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ προϊστορία. Καὶ ἡ βαθιὰ γνώση τῆς προϊστορίας στὸ χῶρο αὐτὸν μᾶς εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς εἰκόνας τῆς συνέχειας. Ἀκόμη καὶ ὁ λαμπρὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς γιὰ νὰ φτάσει στὴν ὁλοκλήρωση καὶ στὴν κλασσικὴ του διατύπωση, ἔπρεπε νὰ προηγηθεῖ τὸ θεμέλιωμα τῆς Προϊστορίας.

15. ΚΟΡΙΝΘΟΣ. Κράνειον

Διὰ τοῦ καθηγ. Δ. Πάλλα συνεχίσθη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Κρανείου τῆς Κορίνθου ἐπεκταθεῖσα πρὸς τὰ δυτικά μέρη τοῦ μνημείου, ἀποκαλυφθείσης τῆς περιοχῆς τοῦ βαπτιστηρίου, τοῦ ἐξωνάρθηκος καὶ μέρους τοῦ αἵθριου.

Διεπιστώθη ὅτι ὁ πρὸς Β. τοῦ νάρθηκος χώρος (Γ) ἀπέληγε πρὸς Δ. εἰς ἐγγεγραμμένην ἀψίδα, ἔχουσιν τὸ δάπεδον ὑψηλότερον. Ἡ μέχρι θεμελίων καταστροφή τῶν τοίχων τῶν Δ. μερῶν δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀποκαταστασθῶν μὲ ἀσφάλειαν τὰ ἀνοίγματα ἐπικοινωνίας τοῦ ἀψιδωτοῦ χώρου διὰ νὰ ἐξηγηθῇ ὁ λειτουργικὸς προορισμὸς του. Ὁ ἐξωνάρθηξ, ἐκλείετο πρὸς Δ. διὰ τοίχου ἐπικοινωνίας πρὸς τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ αἰθρίου, αἵτινες ἀνίσου πλάτους οὔσαι, διεμορφοῦντο διὰ πεσσῶν. Ἐκ τούτων ἡ βόρειος συνεδέετο μετὰ τοῦ ἐξωνάρθηκος διὰ τοξωτοῦ ἀνοίγματος μετὰ μιᾶς παραστάδος, διακρίνεται δὲ διὰ τὴν κανονικότητά της. Ἡ νοτία εἶναι εὐρυτέρα καὶ ἄνευ ἀντιστοίχου πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν παραστάδα, ἔχει δὲ καὶ ἀκανόνιστον τὸν ἐξωτερικὸν της τοῖχον. Ἡ ἀνωμαλία αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίν τοίχου ἄλλου οἰκοδομήματος κατὰ τὴν εὐθεΐαν τοῦ τοίχου τοῦ αἰθρίου, ὁ δὲ ἄλλος οὗτος τοῖχος ἐχρησιμοποιήθη ἀπὸ τινος σημείου καὶ ἐξῆς πρὸς Δ. ὡς ἐν μέρει νοτία πλευρὰ τοῦ αἰθρίου.

Ἐντὸς τοῦ αἰθρίου ἀπεκαλύφθη φιάλη καὶ ἐπεσημάνθησαν ὑδραυλικά συστήματα : δύο παροχῆς ὕδατος καὶ πηλίνων σωλῆνων καὶ ἐν ἀποχετεύσεως, κτιστόν (εἰκ. 56). Ἐκ τῶν πρώτων ἓν, ἐρχόμενον ἀπὸ Ν., ἔφθανε μέχρι τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ τετραπλεύρου ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται ἡ ἀψὶς καὶ καμπτόμενον πρὸς τὰ ἄνω κατ' ὀρθὴν γωνίαν ὑψοῦτο ἐντὸς ἐγκοπῆς τοῦ τοίχου. Ἡ ἰσχυρὰ κατασκευὴ ἢ παρατηρουμένη μεταξὺ τῆς ἀψίδος καὶ τοῦ ὀρθογωνίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγγράφεται ἡ ἀψὶς, λαμβάνει νόημα ἀνέτως ὡς κρηπὶς δεξαμενῆς, τῆς δεξαμενῆς προφανῶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἤρχετο ὁ μολύβδινος σωλὴν τροφοδοσίας τῆς κολυμβήθρας δι' ὕδατος. Ὁ ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς παρετηρήθη ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τοῦ αἰθρίου νὰ βαίνει διαγωνίως πρὸς τὰ ΝΑ. καὶ νὰ ἀπολήγῃ πρὸ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ αἰθρίου. Δὲν εἶναι φανερὰ ἡ ἀκριβὴς λειτουργία του.

Ὡς κάλυμμα τοῦ συστήματος ἀποχετεύσεως εἶχον χρησιμοποιηθῇ μαρμάρινοι ἐπιτάφιοι πλάκες ἐνεπίγραφοι, ἐκ χριστιανικῶν τάφων καὶ τεμάχια κορμῶν μὲ ραβδώσεις. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι μετρικαί, ἀνάγονται δὲ προφανῶς εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους

Εικ. 56. Κράνειον. Αἶθριον. Ἀνατολικά μέρη ἀπὸ Ν.

τοῦ αἰθρίου τῆς βασιλικῆς. Μία ἐκ τούτων, ἀκεραία, ἀναφέρεται εἰς Πέτρον τινὰ υἱὸν Σεργίου, μονογενῆ, ἀποθανόντα ἐκ λοιμικῆς νόσου :

+ Σεργίου αἰνοπαθοῦς πολυήρατον υἱέα Πέτρον,
 εἰκοστὸν λυκάβαντα καὶ εἰς ἔῃα μῶνον ἑόντα
 λοιμὸς ἀμείλικτος καὶ ἀνάρσιος <ῆ>ρπασ<ε> πλουτεὺς,
 ὃν γενέτης ἔθρεψε καὶ ἤγαγεν ἐς μέτρον ἡβης,
 Καλλιόπης μῦθοισι καὶ Ἑρμείας κομίσας + >
 Μη(ί) Μαῖω γι' ἰ<ν>δ(ικτιῶνος) Η'

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωκεν ἀποτμήματα ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ μνημείου (εἰκ. 57), ἀριθμὸν τινα πηλίνων λύχνων ὡς καὶ μεταλ-

Εἰκ. 57. Μαρμάρινον γεῖσον.

λίνων ἀντικειμένων (κλειδίου ἐξηρημένου ἀπὸ κρίκου, πηνίου, τεμαχίου κτενὸς ὑφαντουργίας κ.ἄ.).

Ἡ περαιτέρω ἀνασκαφὴ τοῦ αἰθρίου δὲν παρουσιάζει, ἴσως, ἐνδιαφέρον, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ διερεύνησις τῆς περιοχῆς τῆς αὐλῆς, ἣτις ἐκτείνεται νοτίως τῆς βασιλικῆς, φαίνεται ἐλκυστικὴ· πρόσφατος βαθεῖα ἄρωσις ἀπέσπασε τέως κατὰ χώραν ἐκεῖ σωζομένην βᾶσιν κίονος.

16. ΠΑΤΡΑΙ. Καλλιθέα

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ΥἼ νεκροταφείου τοῦ χωρίου Καλλιθέας Πατρῶν συνεχίσθη καὶ ἐφέτος διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἀθ. Παπαδοπούλου.

Ἀνεσκάφησαν οἱ τρεῖς ἐπισημανθέντες πέρυσι θαλαμοειδεῖς τάφοι Ζ, Η, Θ (βλ. Ἔργον 1976, 105, εἰκ. 88) καὶ τέταρτος (τάφος Ι).

Οἱ ἀνασκαφέντες τάφοι, ὥς καὶ ἐκεῖνοι τῆς περυσινῆς περιόδου, ἀποτελοῦν ὁμολογουμένως ὥραϊα καὶ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τοῦ εἴδους των εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀχαΐας. Ἔχουν δρόμους σχετικῶς βραχεῖς, ἰσχυρῶς κατωφερεῖς, μὲ τοιχώματα συγκλίνοντα πρὸς τὰ ἄνω καὶ θαλάμους εὐρυχώρους μὲ ἐπιμελῶς λαξευμένα τοιχώματα καὶ ὀροφάς.

Εἰκ. 58. Καλλιθέα Πατρῶν. Κτερίσματα τοῦ τάφου Θ κατὰ χώραν.

Ἐκτὸς τῶν ἀφθόνων ὀστράκων ἐκ τῶν ἐπιχώσεων τῶν δρόμων ὅλων τῶν τάφων, εὐρέθησαν ἐφέτος 54 ἀγγεῖα. Ὅλα ἀνήκουν εἰς γνωστὰ σχήματα (κυρίως ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, πρόχοι, ἀλάβαστρα, κύαθοι, οἶνοχόαι, τρίωτοι κρατηρίσκοι, ἐν δακτυλιόσχημον, ἐν σύνθετον κερνοειδές, εἷς μέγας τετράωτος ἀμφορεὺς κ.ἄ.) (εἰκ. 58).

Τὰ μικρὰ εὐρήματα, ποικίλα κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὴν ὕλην των εἶναι πολλά (σύνολον 113) καὶ ἐνδιαφέροντα. Ὑπάρχουν κοσμήματα (ψῆφοι περιδεραίων ἐξ ὑαλομάζης, φαγεντιανῆς, ἀ-

χάτου, ἡλέκτρον καὶ ὀρείας κρυστάλλου, περόναι ὀστέιναι καὶ χάλκιναι, τριχολαβίδες, δακτύλιοι, σφονδύλια), μεταξὺ τῶν ὁποίων ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι χρυσοῦς δακτύλιος μὲ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνην καὶ 5 σφραγιδόλιθοι μὲ ἑγγλυπτον παράστασιν ζῶων (ἐξ ὀρείας κρυστάλλου) ἐκ τοῦ τάφου Θ ὡς καὶ χαλκῇ βιολόσχημος πόρπη ἐκ τοῦ τάφου Ι. Εἰς αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν ὅπλα (λόγχαι) καὶ ἐργαλεῖα (μαχαίρια, λιθίνη ἀκόνη) ἐκ τῶν τάφων Θ καὶ Ι.

Τὸ νέον ὕλικόν, τὸ ὁποῖον, ὡς καὶ τῆς περυσινῆς ἀνασκαφῆς, χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΠΙΑ-Γ, εἶναι ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ὄχι μόνον διὰ τὴν μελέτην τῆς μυκηναϊκῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ γενικώτερον διὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς ὑστερας ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον.

Πλησίον τῶν ἤδη ἀνασκαφέντων ἑπτὰ τάφων, ἐνετοπίσθησαν ἕτεροι τρεῖς (Κ, Λ, Μ), τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα ἀνεβλήθη, λόγῳ ἐλλείψεως χρόνου καὶ χρημάτων, διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος. Ἐλπίζεται ὅτι καὶ νέοι τάφοι, πλὴν τῶν ἀνωτέρω δέκα, θὰ εὑρεθοῦν κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον.

17. ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ. Ἱερὸ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα

Ἡ ἔρευνα στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα συνεχίστηκε καὶ ἐφέτος ἀπὸ τὸν ἐπικ. καθηγητὴ Β. Λαμπρινουδάκη. Τὸ πρόβλημα τῆς ἔντονης παρουσίας λειψάνων προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ (σωροὶ λίθων ἀπὸ διαλυμένους τοίχους, ΠΕ κυρίως ἀλλὰ καὶ ΜΕ ὄστρακα) λύθηκε ἐπιτυχῶς μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τεσσάρων τομέων (Ε-Z/19-20) πάνω στὴν ὁμαλὴ κορυφὴ τοῦ λόφου, πού στοὺς ὑστεροὺς χρόνους χωριζόταν ἀπὸ τὸ ἱερὸ μὲ ἓνα περίβολο στὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ βόρεια πλευρά του. Στὸ ἔξαρμα αὐτό, ὅπου πρόχειρες ἔρευνες τῶν παλαιοτέρων ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ δὲν εἶχαν διαπιστώσει κατασκευές, ὁ Καββαδίας τοποθετοῦσε ὑποθετικὰ τὸν ὑπαίθριον βωμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Σὲ πολὺ μικρὸ βάθος ὅμως στὴν κορυφῇ, διαλυμένους σχεδὸν ἀπὸ τὸ ἀλέτρι,

καὶ εὐτυχῶς σὲ καλύτερη κατάσταση πρὸς τὴ νότια κατωφέρεια τοῦ λόφου, ὅπου ἡ ἐπίχωση ἀυξάνεται προοδευτικά, ἀποκάλυψε ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τοίχους ἀπὸ σπίτια διαδοχικῶν ἐποχῶν ἐνὸς προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ, πὺ ἀσφαλῶς θὰ ἐκτεινόταν καὶ στὸ χῶρο τοῦ ἱεροῦ, πρὶν γίνεῖ ἡ κλασικὴ, ριζικὴ του ἀναμόρφωση.

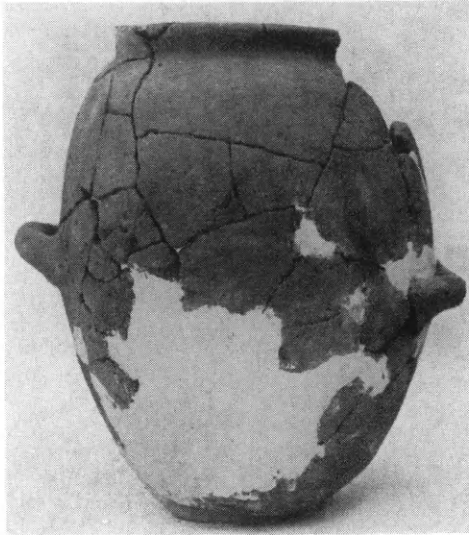
Ἡ ἔλλειψη ἐπιχώσεως στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου δὲν ἐπέτρεψε δυστυχῶς τὴ διατήρηση καθαρῆς εἰκόνας στὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ οἰκισμοῦ. Καθαρίστηκε ἓνας τετράγωνος χῶρος ὀριζόμενος ἀπὸ τοίχους (εἰκ. 59, ἀρ. 1-4) πάχους 0.40 - 0.70 μ., πὺ ἦταν κάποτε

Εἰκ. 59. Ἐπίδαυρος. Ὁ προϊστορικὸς οἰκισμὸς στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου.

πλακοστρωμένος. Στὸ βόρειο τμῆμα του ἦταν θεμελιωμένος ἀμέσως πάνω στὸ βράχο. Τὸ κτίριο αὐτὸ εἶχε φαίνεται περισσότερες φάσεις στὴ χρῆση του, γιατί σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν νότιο τοῖχο (2) βρέθηκε λίγο χαμηλότερα ἄλλο ἓνα ὅμοιο θεμέλιο (5). Ἄν καὶ μέσα στὸ χῶρο αὐτὸ βρέθηκαν πολλὰ ΠΕ ὅστρακα καὶ κυρίως, θρυματισμένο ἀλλὰ σχεδὸν ἀκέραιο, τὸ μεγάλο ἀγγεῖο τῆς εἰκ. 60, ὅμως ἡ διαμόρφωσή του πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν προχωρημένη μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, γιατί τὸ νότιο τμῆμα του καὶ οἱ τοῖχοι 2 καὶ 5

έχουν στηριχθεῖ πάνω σὲ ἓνα ἐκτεταμένο λιθοσωρό, ποὺ σχηματίστηκε, ὅπως ἔδειξαν τὰ ὄστρακα, στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια γιὰ νὰ ἰσοπεδώσει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν κατερχόμενη ὁμαλὰ πρὸς τὰ νότια πλαγιά. Στὰ ΝΔ. αὐτῆς τῆς κατασκευῆς διαπιστώθηκαν τοῖχοι σὲ χαμηλότερα ἐπίπεδα ἀπὸ παλαιότερες φάσεις τοῦ οἰκισμοῦ (εἰκ. 59, ἀρ. 6-7). Στὴ μικρὴ ἔκταση ποὺ ἐρευνήθηκε, τὸ

Εἰκ. 60. Ἐπίδαυρος. Πιθοειδὲς ἀγγεῖο ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ οἰκισμό.

στρώμα ποὺ ἀντιστοιχοῦσε στὸν τοῖχο 7 ἔδωσε σαφῆ στοιχεῖα γιὰ ΠΕ χρονολογία.

Ὁ χαρακτήρας καθημερινῆς χρήσεως τῶν κτισμάτων αὐτῶν ὑπογραμμίζεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα, ἀγγεῖα χρηστικά, τριπτῆρες, ἀκόνια, πύραυνα, λίθινα ἐργαλεῖα ἀπὸ πυριτόλιθο καὶ ὀψιανό, καθὼς καὶ λίγα λείψανα ἀπὸ κοσμήματα (ψῆφοι). Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ προϊστορικοῦ καὶ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ σὲ ἀπόσταση 30 περίπου μ. ἀπὸ τὸν μεγάλο μυκηναϊκὸ ὑπαίθριο βωμὸ τοποθετεῖ ἀσφαλῶς σὲ καινούρ-

για βάση τὸ θέμα τῆς γενέσεως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς λατρείας πάνω στὸ Κυνόρτιο. Καὶ τὰ προμυκηναϊκὰ, κρητικὰ μᾶλλον, εὐρήματα στὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ βωμοῦ (βλ. ΠΑΕ 1976) μποροῦν τώρα νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ οἰκισμοῦ στὸν ἴδιο χῶρο.

Στὸ χῶρο τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε στοὺς τομεῖς Π 18, Ο 18 καὶ Ο 15. Στὸν τομέα Π 18 ἡ ἀνασκαφὴ Παπαδημητρίου εἶχε φτάσει ὡς τὸ βράχο, πάνω στὸν ὁποῖο εἶναι θεμελιωμένη ἡ ΒΑ. γωνία τοῦ κλασικοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸ θεμέλιο τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀναλήμματος διακρίνεται ἐδῶ, χωρὶς νὰ ἔχει ἀφήσει ἔχνη δυτικότερα. Στὸ σύνολο τῶν τομέων

Ο 18 καὶ Ο 17 ἀποκαλύφθηκε ὅμως πάνω στὸν μαλακὸ βράχο ἡ πρώτη στρώση τῶν λίθων τοίχου με κατεύθυνση ἀπὸ Ν. πρὸς Β. καὶ πρόσωπο μόνον πρὸς τὰ δυτικά, πού ἀποτελοῦσε συγχρόνως τὸ ὄριο τῆς τέφρας πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτῇ τοῦ βωμοῦ (εἰκ. 61, δεξιὰ τῆς ράμπας). Ἡ προέκταση τοῦ μονοπρόσωπου αὐτοῦ

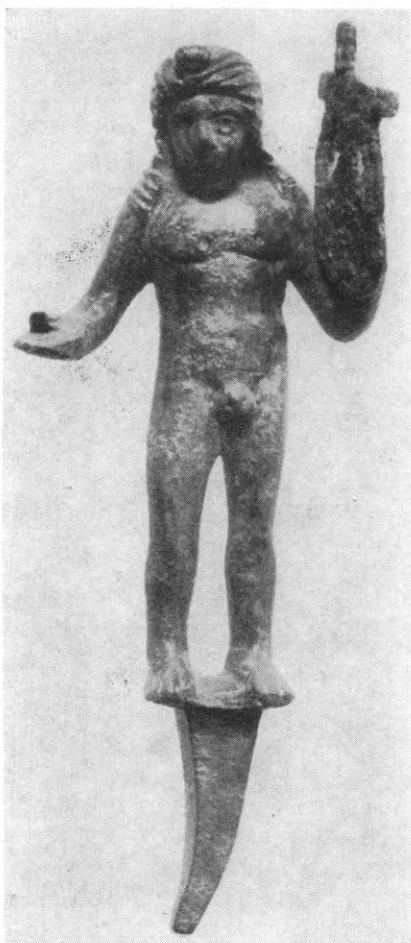

Εἰκ. 61. Ἐπίδαυρος. Ὁ κλασικὸς ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπὸ Α.

τοίχου πρὸς τὰ βόρεια, πάνω ἀπὸ τὸ βράχο πού κατεβαίνει πολὺ ἀπότομα, συναντᾷ περίπου τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀναλήμματος, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται στὸ θεμέλιο αὐτὸ νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνδῆρου τοῦ μυκηναϊκοῦ βωμοῦ. Λίγο δυτικότερα σώζεται θεμέλιο ἄλλου, κανονικοῦ τοίχου παράλληλου πρὸς τὸν μονοπρόσωπο, με λείψανα ἀπὸ πλακόστρωση δυτικά του. Ἡ κεραμεικὴ πάνω ἀπὸ τὴν πλακόστρωση χρονολογεῖ τὰ λείψανα αὐτὰ στοὺς ΠΕ χρόνους.

Στὸν τομέα Ο 15 παρακολουθήθηκε ἡ συνέχεια τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνδῆρου πρὸς τὰ ἀνατολικά. Τὸ ἀνδῆρο συνεχίζεται πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ κλασικοῦ μνημειώδους βωμοῦ καὶ ἡ εἰκόνα τῆς

ἐπιχώσεως μὲ τὸ σωρὸ τῶν λίθων, τὸ κόκκινο ψηλότερα καὶ τὸ μαῦρο χαμηλότερα χῶμα ἦταν ἀνάλογη μὲ ὅ,τι παρατηρήθηκε στοὺς διπλανοὺς τομεῖς. Τὸ περιεχόμενο ὅμως σὲ καθαρή τέφρα

Εἰκ. 62. Ἐπίδαυρος. Χάλκινο εἰδώλιο Ἀπόλλωνος μὲ λύρα καὶ φιάλη.

καὶ τὰ ἀφιερώματα ἦταν ἐδῶ λιγότερα. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὰ καστανόξανθα χῶματα τῆς κλασικῆς ἰσοπεδώσεως τῆς πλατείας ἀξιομνημόνευτο εἶναι χάλκινο εἰδώλιο γυμνοῦ Ἀπόλλωνος μὲ λύρα καὶ φιάλη (εἰκ. 62). Εἶναι τὸ δεύτερο ποὺ βρίσκεται στὸ ἱερό, τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς σπάνιου τύπου ὅπως καὶ τὸ πρῶτο (ΠΑΕ 1975, σ. 174, 18), πρωιμότερο ὅμως. Ὁ ἀγαλματικὸς τύπος ποὺ μιμοῦνται φαίνεται νὰ ἀνάγεται στοὺς χρόνους τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ καὶ ἀντιπροσωπευόταν πιθανότατα στὸ λατρευτικὸ ἀγαλμα τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ἔρευνα προχώρησε ἐφέτος καὶ στοὺς τομεῖς Ο-Ξ/18 - 20, ποὺ ἀντιστοιχοῦν περίπου μὲ τὴν ἀνατολική πλευρά (πρόσοψη) καὶ τὸ σηκὸ τοῦ κλασικοῦ πώρινου ναοῦ. Δὲν ἐρευνήθηκε ὁ δυτικὸς χῶρος (ἄδυτο;) τοῦ ναοῦ. Τὰ πώρινα θεμέλια, ποὺ σώζονται μέχρι περίπου τὴν εὐθυντηρία, ἀποκαλύφθηκαν μέχρι τὸν μαλακὸ βράχο (εἰκ. 61). Στὶς γωνίες ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τοὺς πώρους τῆς

προσόψεως καὶ τῆς ράμπας ὑπῆρχαν ἀναθήματα μὲ βάσεις ἀπὸ τιτανόλιθο. Μιὰ ἀπὸ τίς βάσεις αὐτὲς εἶχε κυλίσει στὴν κατωφέρεια (εἰκ. 61, δεξιὰ) ἐνῶ ἡ ἄλλη ἔμεινε *in situ*, δίνοντας

ἔτσι σαφῶς καὶ τὸ δυσδιάκριτο στοὺς καταστραμμένους πώρους ὕψος τῆς εὐθυνητήριας (εἰκ. 61, ἀριστερά). Τὸ σχέδιο τοῦ μικροῦ αὐτοῦ, ἐξάστυλου πρόστυλου ναοῦ θὰ δοθεῖ μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνάς του. "Ἦδη ὅμως πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἐσωτερικό του δὲν διαπιστώθηκε θεμέλιο γιὰ τὸν ἐγκάρσιο, θυραῖο τοῖχο τοῦ σηκοῦ (τέτοιο ἰσχυρὸ θεμέλιο ὑπάρχει γιὰ τὸν ὀπίσθιο τοῖχο, ποὺ χῶριζε τὸ σηκὸ ἀπὸ τὸ ἄδυτο[;]). Ἀντίθετα ἡ πλακόστρωση τοῦ ἐσωτερικοῦ ποὺ σώζεται στὸ ΝΑ. τμῆμα εἶναι ἐνιαία. Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ ναὸς δὲν εἶχε πρόδομο καὶ ὅτι ὁ σηκὸς ἦταν ἀνοιχτὸς στὴν πρόσοψη. Ἡ ἐλαφρὴ αὐτὴ κατασκευὴ λατρευτικὴ μόνον προσέλευση θὰ μπορούσε νὰ ἔχει, εἶναι ὅμως πρῶιμο ἀκόμη νὰ συνδυασθεῖ πρὸς τὴν ἀνερμηνευτὴ ἀρχαία ὀνομασία τοῦ ἱεροῦ τὰ ἐπὶ *Κυνὸς σκανάματα*, δηλαδὴ τὰ σκηνώματα πάνω στὸ Κυνόρτιο.

Κάτω ἀπὸ τὴν πλακόστρωση τοῦ κλασικοῦ ναοῦ καὶ μέσα στὴν παλαιότερη, ἀνάμεικτη μὲ τέφρα τοῦ βωμοῦ ἐπίχωση βρέθηκε στὸ νότιο, καλύτερα διατηρούμενο τμῆμα τοῦ σηκοῦ, σχεδὸν παράλληλο πρὸς τὸ θεμέλιο τοῦ ναοῦ, τμῆμα ἐνὸς τοῖχου οἰκοδομήματος τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. κατασκευασμένο μὲ ἀδρὰ πελεκημένες πλακόπετρες. Ὁ τοῖχος αὐτὸς πρέπει νὰ συνδυασθεῖ μὲ δυὸ τετράγωνες βάσεις ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικὸ ποὺ ἀνακαλύφθηκαν μπροστὰ στὴν πρόσοψη τοῦ ναοῦ, μιὰ κοντὰ στὴ ΝΑ. του γωνία (εἰκ. 61) καὶ μιὰ κάτω ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τῆς ράμπας. Ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ τίποτε δὲν βρέθηκε, γιὰτὶ ἡ ἐπίχωση πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτὴ τοῦ ναοῦ εἶχε καταστραφεῖ. "Ολες οἱ ἐνδείξεις ἐπιτρέπουν νὰ ἀποδώσουμε τὰ ἔχνη αὐτὰ σὲ ἀρχαῖκὸ θρησκευτικὸ οἰκοδόμημα.

Ἡ ἀρχαιότητα ὅμως τῆς λατρείας στὴ θέση τοῦ κλασικοῦ ναοῦ τεκμηριώθηκε ἐφέτος πλούσια : Κάτω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖκὸ τοῖχο, στὸ ΝΔ. τμῆμα τοῦ σηκοῦ, σώθηκαν ἀνάμεσα στὰ μεταγενέστερα θεμέλια δύο τοῖχοι μυκηναῖκοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ χῶρος μέσα στὴ γωνία ποὺ σχηματίζεται ἀπ' αὐτοὺς ἦταν γεμάτος μὲ λιπαρὸ μαῦρο χῶμα καὶ ὅστρακα ἀπὸ κύλικες καὶ κύπελλα κυρίως, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ σαφῆ ἐνδει-

ξη για θρησκευτική χρήση. Στο χώρο πρὸς τὰ νότια τοῦ τοίχου 3 ἔχουν διατηρηθεῖ μερικὲς ἀπὸ τὶς πλάκες τοῦ δαπέδου. Ἡ κατασκευὴ αὐτὴ καὶ ἡ ἐπίχωση εἶχαν καταστραφεῖ ἐντελῶς πρὸς τὰ ἀνατολικά, ὅπου ἀπότομα καὶ σύρριζα στὴ γωνία τοῦ μυκηναϊκοῦ κτίσματος ἀνοίγεται ἕνας βαθὺς λάκκος ποὺ προχωρεῖ ἀρκετὰ καὶ μέσα στὸν παρθένο βράχο. Ὁ λάκκος αὐτὸς βρέθηκε γεμάτος μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ ναοῦ (κυρίως ἀκέραιους δόμους), τρίμματα πωρολίθου καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ κλασικοῦ ναοῦ, ὅμοια μὲ αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ ἀνώτερο στρώμα τῆς ἐπιχώσεως σ' ὁλόκληρο τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σηκοῦ. Ὁ λάκκος ἀντιστοιχεῖ περίπου στὴ θέση τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος μέσα στὸ σηκό, ὥστε ἡ δημιουργία του ἀπὸ θησαυροθῆρες ἐπιδρομεῖς στὸ ἱερό, στοὺς ὁποίους ὀφείλεται καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ νὰ φαίνεται ἡ μόνη πιθανὴ ἐρμηνεία τῆς ὑπάρξεώς του.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ καὶ τὰ ἄλλα δευτερεύοντα χάλκινα κλπ. εὐρήματα ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τῆς προκλασικῆς περιόδου τοῦ ναοῦ εἶναι ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ πάνω σὲ χάλκινο ἔλασμα (εἰκ. 63) ἀπὸ τὸ δεύτερο τέταρτο τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἡ ὁποία ἐπιβεβαιώνει τὸν ναϊκὸν χαρακτήρα τοῦ ἀρχαῖκοῦ κτίσματος ποὺ ἀποκαλύφθηκε. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τὸ ἀκόλουθο : *Κάλλιπος : ἡκέτας / Εὐκλέος ἡνιὸς / τὸν Ἐπιδάυριον / παρ' Ἀπόλλωνος / Πυθίο Ἀργεῖος / ἀρχὸς καὶ Φοικιάται*. Τὸ ἀνάθημα ἐνδὸς σημαίνοντος Ἀργείου στὸ ἱερό τοῦ Μαλεάτα σὲ μιὰ ἐποχὴ ἐντάσεως μεταξύ Ἀργεῶν καὶ Ἐπιδάυρου μὲ ἀφορμὴ τὰ γνωστὰ γεγονότα τῆς Τίρυνθος ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο ἱστορικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ προέρχεται κομμάτι ἀπὸ τὴν πλίνθο μαρμάρινης ἀετωματικῆς μορφῆς σὲ λοξή στάση, ὅπως δείχνει τὸ πόδι ποὺ σώζεται πάνω της. Ἐπίσης πάρα πολλὰ κομμάτια πώρινων μελῶν, κομμάτια ἀπὸ τρία εἶδη κιόνων (ἀρράβδωτων, δωρικῶν, ἡμικιόνων κορινθιακῶν) καθὼς καὶ παχιὲς πλάκες ροδόχρου τιτανολίθου, ποὺ ἡ χρῆση τους στὸ ναό (;) εἶναι ἀκόμη ἀγνωστὴ.

Ἡ ἔρευνα τῆς ἐπιχώσεως δυτικὰ τοῦ δεύτερου, ὕστερου ἀναλήμματος (Ἔργον 1976, σ. 114 κέ., τομ. Υ - Φ/19 - 20)

συνεχίστηκε επίσης έφέτος σέ βάθος. Ἡ εἰκόνα τῆς ἐπιχώσεως καί τῶν εὐρημάτων ἦταν ὅπως καί στούς διπλανοὺς τομεῖς. Ἀξιοπαρατήρητα εἶναι μόνο πρόχειρα ἀντερείσματα στὰ βαθύτερα στρώματα, τῶν ὁποίων ἡ σημασία θά φανεῖ μέ τή συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς τὰ δυτικά.

Εἰκ. 63. Ἐπίδαυρος. Ἐπιγραφή ἀναθήματος τοῦ Ἀργείου Καλλίππου πάνω σέ χάλκινο ἔλασμα.

Ἡ ἀνάγκη ἐξευρέσεως χώρου γιὰ τὴν ἀπόρριψη τῶν χωμάτων ὁδήγησε στὴν ἔρευνα μέ μακρὲς τομὲς τοῦ πρανοῦς πρὸς τὰ βόρεια τοῦ ὕστερου ἀναλήμματος (τομ. Ψ - Ω/13 καί βορειότερα τοῦ τετραγωνισμένου χώρου). Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἀρνητικά. Ἡ ἐπίχωση ἐδῶ εἶναι πολὺ μικρὴ καί περιέχει μόνο λίγα ὕστερα ὅστρακα καί κομμάτια ἀπὸ ἀπλὲς κεραμίδες.

18. ΗΛΙΣ

Συνεχίστηκε καί ἐφέτος ἡ ἀνασκαφή στὴν Ἥλιδα ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαίων καί Ἱστορικῶν Μνημείων Νικολάου Γιαλούρη. Συμμετεῖχε ἐπίσης ἡ Βερόνικα Μητσοπούλου-Leon ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Αὐστριακοῦ Ἰνστιτούτου.

Ἡ ἀνασκαφή ἄρχισε στὰ μέσα Αὐγούστου καί τελείωσε στὰ τέλη Σεπτεμβρίου. Ἐρευνήθηκε ἡ περιοχὴ βόρεια τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου καθὼς καί ὁ χώρος στὴ Νότια Στοά, ἐνῶ παράλληλα ἔγιναν ἐργασίες καθαρισμοῦ καί συντηρήσεως τοῦ θεάτρου καί τῶν κτιρίων πίσω ἀπὸ τὴ σκηνή.

Περιοχή θεάτρου

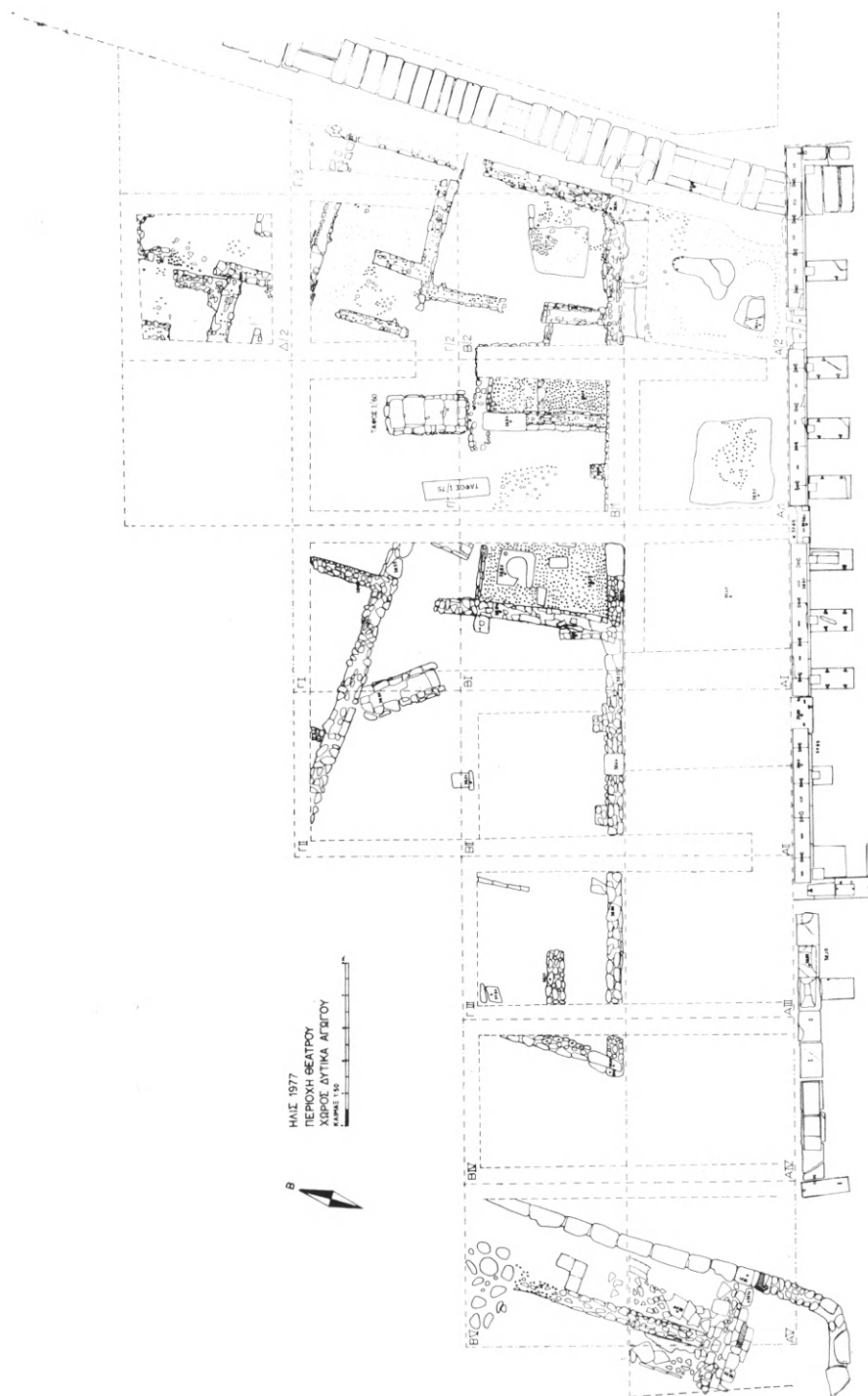
Συνεχίσθηκε ή ανασκαφή στο χώρο πίσω από τον βόρειο έξωτερικό τοίχο τής σκηνής του θεάτρου, δυτικά του άγωγού. Η έρευνα αυτή, που έχει σκοπό την απομάκρυνση των τεραστιων όγκων χωμάτων πίσω από τη σκηνή και την αποκάλυψη και μελέτη των μεταγενέστερων του θεάτρου κτισμάτων, άρχισε το 1975 κατά μήκος του άγωγού (βλ. Έργον 1975, 116) και μετά επεκτάθηκε δυτικά, κατά μήκος και βόρεια του έξωτερικού τοίχου τής σκηνής (βλ. Έργον 1976, 118 - 119).

Φέτος έρευνήθηκαν συνολικά 8 νέα τετράγωνα, τὰ ΑΙΙ, ΑΙΥ, ΑΥ, ΒΙΙΙ, ΒΙΥ, ΒΥ και τὰ ΓΙ και ΓΙΙ (βλ. είκ. 64).

Η ανασκαφή των τετραγώνων αυτών αποκάλυψε σε μήκος 12 μ. τη συνέχεια προς τὰ δυτικά του νότιου τοίχου του κτίσματος που ήλθε στο φώς πέρυσι στο τετράγωνο Β1/76. Ο τοίχος αυτός βρίσκεται σε απόσταση 5 μ. από τον βόρειο έξωτερικό τοίχο τής σκηνής και είναι παράλληλος προς αυτόν· είναι χτισμένος με μεγάλους όγκολίθους από παλιότερα κτίρια και άλλες μικρότερες πέτρες (πλάτος 0.50 μ.) και σώζεται σε ύψος περίπου ενός μέτρου. Στη βόρεια (έσωτερική) πλευρά του αποκαλύφθηκαν κατά αποστάσεις τρεις μικρές άντηρίδες διαστάσεων 0.50 x 0.50 μ., ενώ από το δυτικό άκρο του, μέσα στο τετράγωνο ΒΙΥ, άρχίζει άλλος τοίχος με κατεύθυνση προς τὰ ΒΑ., ό όποιος σχηματίζει όξεία γωνία με αυτόν, είναι δηλαδή παράλληλος με τον άγωγό του θεάτρου.

Μεταξύ του βόρειου έξωτερικού τοίχου τής σκηνής και του παράλληλου προς αυτόν τοίχου ύπάρχει άρχαίος δρόμος (βλ. Έργον 1976, 119) πλάτους 5 μ. με όδόστρωμα πάχους 0.35 μ., που χρονολογείται στον 2ο π.Χ. αιώνα.

Βορειοδυτικά του δυτικού παρασκηνίου αποκαλύφθηκαν θεμέλια ρωμαϊκού οίκοδομήματος, του όποιου ό ανατολικός έξωτερικός τοίχος άποτελεί το δυτικό όριο άλλου δρόμου, που σχηματίζει όξεία γωνία με τον προηγούμενο, έχει δηλαδή κατεύθυνση από ΝΔ. προς ΒΑ. και είναι παράλληλος με το μεγάλο λίθινο

Εἰκ. 64. Ἡλίας. Περιογὴ θεάτρου, δυτικὰ τοῦ ἀγῶγος.

ἀποχετευτικὸ ἀγωγὸ τοῦ θεάτρου ποὺ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 35 μ. ἀπ' αὐτόν (βλ. εἰκ. 65).

Τοῦ ρωμαϊκοῦ κτιρίου ποὺ ἀναφέραμε διατηροῦνται τμήματα δύο τουλάχιστον ἐσωτερικῶν χώρων, οἱ τοῖχοι τῶν ὁποίων σώζουν ἔχνη κονιαμάτων. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου εἶναι

Εἰκ. 65. *Ηλις. Ρωμαϊκὴ οἰκοδομὴ στὸ τετράγωνο AV.

χτισμένος μὲ πελεκημένους ὀγκολίθους ἐλληνιστικοῦ κτιρίου σὲ δεύτερη χρῆση μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ ἄπεργο στὴν ἐξωτερικὴ πλευρά, οἱ ἄλλοι τοῖχοι εἶναι χτισμένοι πιὸ πρόχειρα. Κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου ὑπάρχει ἀποχετευτικὸς ἀγωγός, χτιστὸς μὲ τοῦβλα, ὀρθογώνιας διατομῆς.

Στὸ βόρειο τμήμα τῶν τετραγώνων ΓΙ καὶ ΓΙΙ (βλ. εἰκ. 64) ἀποκαλύφθηκαν θεμέλια γωνίας ἄλλου ρωμαϊκοῦ κτίσματος μὲ προσανατολισμὸ παράλληλο πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ τοῦ θεάτρου.

Σὲ ὅλα τὰ τετράγωνα, μετὰ ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα (καλλιεργείας) ἡ ἐπίχωση ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία στρώματα :

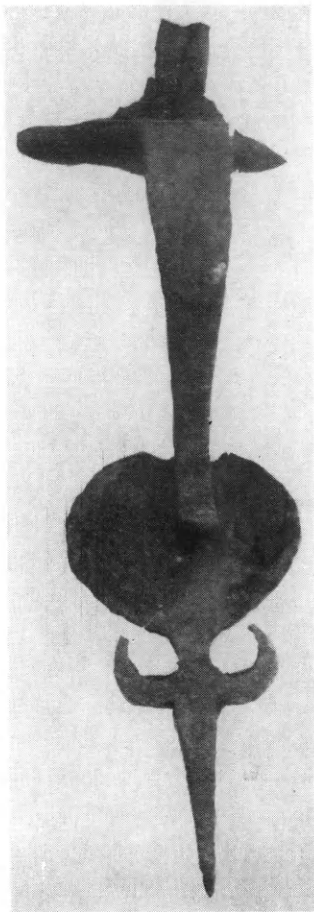
Τὸ πρῶτο περιεῖχε ποταμίσιες κροκάλες καὶ ἄμμο, τὸ δεύτερο ἄμμῳδες κίτρινο χῶμα. Στὸ δεύτερο αὐτὸ στρῶμα βρέθηκαν στὸ χῶρο τῶν τετραγώνων ΑΙΙ, ΑΙΙΙ, ΑΙV καὶ ΑV, δέκα τάφοι τοῦ 2ου μ.Χ. αἰώνα ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ ὀκτὼ ἦταν κεραμοσκεπεῖς σαμαρωτοὶ καὶ οἱ δύο κιβωτιόσχημοι πρόχειρης κατασκευῆς. Οἱ περισσότεροι ἦταν ἀκτέριστοι μὲ παιδικές ταφές. Ὁ τάφος ΙΙ εἶχε τρία ἄβαφα ἀγγεῖα καὶ ἓνα λυχνάρι, ὁ τάφος VΙΙΙ ἄβαφη πρόχου καὶ ὁ τάφος ΙΧ περιεῖχε ἀκέραιο ἄβαφο λοπαδοειδὲς ἀγγεῖο. Στὸν ἴδιο χῶρο εἶχαν βρεθεῖ παλιότερα ὅμοιοι τάφοι τῆς ἴδιας ἐποχῆς (βλ. Ἔργον 1976, 119).

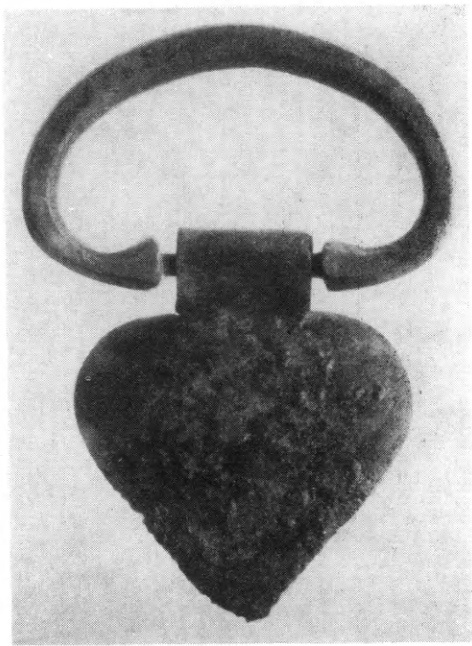
Εἰκ. 66. Ἡλιδ. Πινάκιο μὲ ἐντυπη διακόσμηση.

Τὸ τρίτο στρῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄμμῳδες χῶμα μὲ πολλὰ ὅστρακα, τὰ παλιότερα τῶν ὁποίων χρονολογοῦνται στὶς ἀρχές τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, ἐνῶ τὰ νεώτερα φθάνουν μέχρι τὸν 1ο π.Χ. αἰώνα. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ στρῶμα καὶ κυρίως ἀπὸ τὰ τετράγωνα ΒΙΙ καὶ ΒΙΙΙ μαζεύτηκαν πολλὰ ὅστρακα ὑστεροκλασσικῶν ἀγγείων, κυρίως ἀπὸ πινάκια μὲ ἐντυπα ἀνθέμια (εἰκ. 66), κυάθια καὶ κοτύλες, κομμάτια ἀπὸ ἐλληνιστικὲς δακρυδόχους, μεγαρικοὺς σκύφους, ὅστρακα ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, πήλινες ἀγνύθες, κυρίως πυραμιδοειδεῖς, πήλινες «κουβαρίστρες», λίγα χάλκινα «εἰσιτήρια» θεάτρου, κομμάτια ἀπὸ πήλινα εἰδῶλια καὶ κομμάτια ἀπὸ κορινθιακοὺς καὶ λακωνικοὺς στρωτήρες.

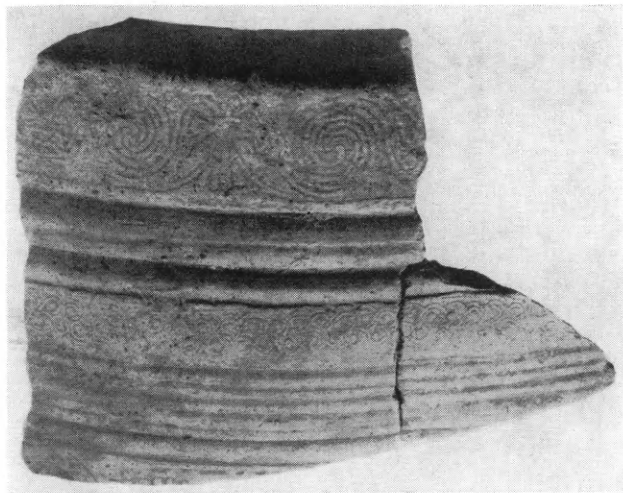
Ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρήματα σημαντικότερα ἦταν : 35 χάλκινα νομίσματα, χάλκινη λαβὴ οἰνοχόης (εἰκ. 67), ἄλλη χάλκινη κινητὴ λαβὴ ἀγγείου ποὺ ἀπολήγει σὲ φύλλο κισσοῦ (εἰκ. 68), δύο

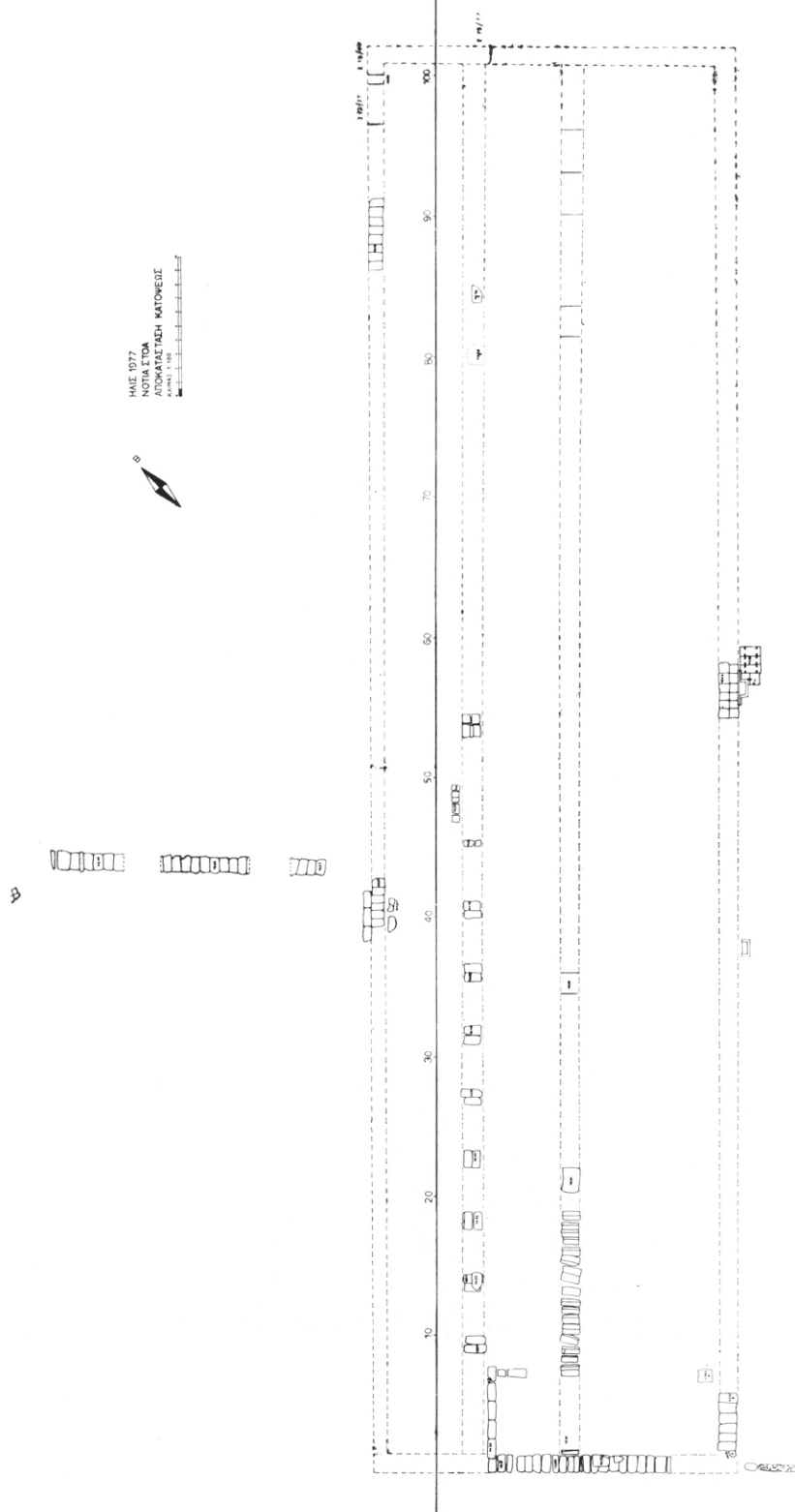
Εἰκ. 67. Ἡλεις. Χάλκινη λαβὴ οἰνοχόης.

Εἰκ. 68. Ἡλεις. Χάλκινη κινητὴ λαβὴ ἀγγείου.

Εἰκ. 69. Ἡλεις. Δύο συνανήκοντα κομμάτια πιθαριοῦ.

συνανήκοντα κομμάτια από κυλινδρόσχημο πιθάρι πρώιμων κλασσικῶν χρόνων με ἀνάγλυφη διακόσμηση (εἰκ. 69), χάλκινο κεφάλι νήσσας πού ἴσως ἀνήκει στο ἄκρο λαβῆς ἀρυτήρα ἢ ἡθμοῦ ἐλληνιστικῶν χρόνων, καὶ χάλκινο ἀγκίστρι.

Νότια στοά

Συνεχίσθηκε καὶ ἐφέτος με 9 τομὲς ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τῆς τομῆς ἀφαιρέσεως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς στοᾶς. Πράγματι στὴ νότια πλευρὰ τῆς τομῆς 9/77 διαγράφεται καθαρὰ ἡ τομὴ ἀφαιρέσεως τοῦ τοίχου, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ βρισκόταν σὲ ἀπόσταση περίπου 100 μ. ἀνατολικά τοῦ δυτικοῦ ἄκρου τοῦ κεντρικοῦ τοίχου. Στὴν τομὴ 8/77 βρέθηκε ἐπίσης ἡ τομὴ ἀφαιρέσεως πεσσοῦ τῆς Νότιας κιονοστοιχίας. Ἐτσι προσδιορίζονται ὀριστικὰ οἱ διαστάσεις καὶ ἰδιαίτερα τὸ μῆκος τῆς Νότιας στοᾶς, πού ἦταν ὡς τώρα ἄγνωστο (εἰκ. 70).

Ἀπὸ τὶς τομὲς αὐτὲς μαζεύτηκαν πολλὰ ὄστρακα ἐλληνιστικῶν χρόνων, λίγα χάλκινα νομίσματα, καθὼς καὶ κομμάτια ἀπὸ εἰδώλια, λυχνάρια, ἀγνύθες καὶ ἄλλα ἀντικείμενα.

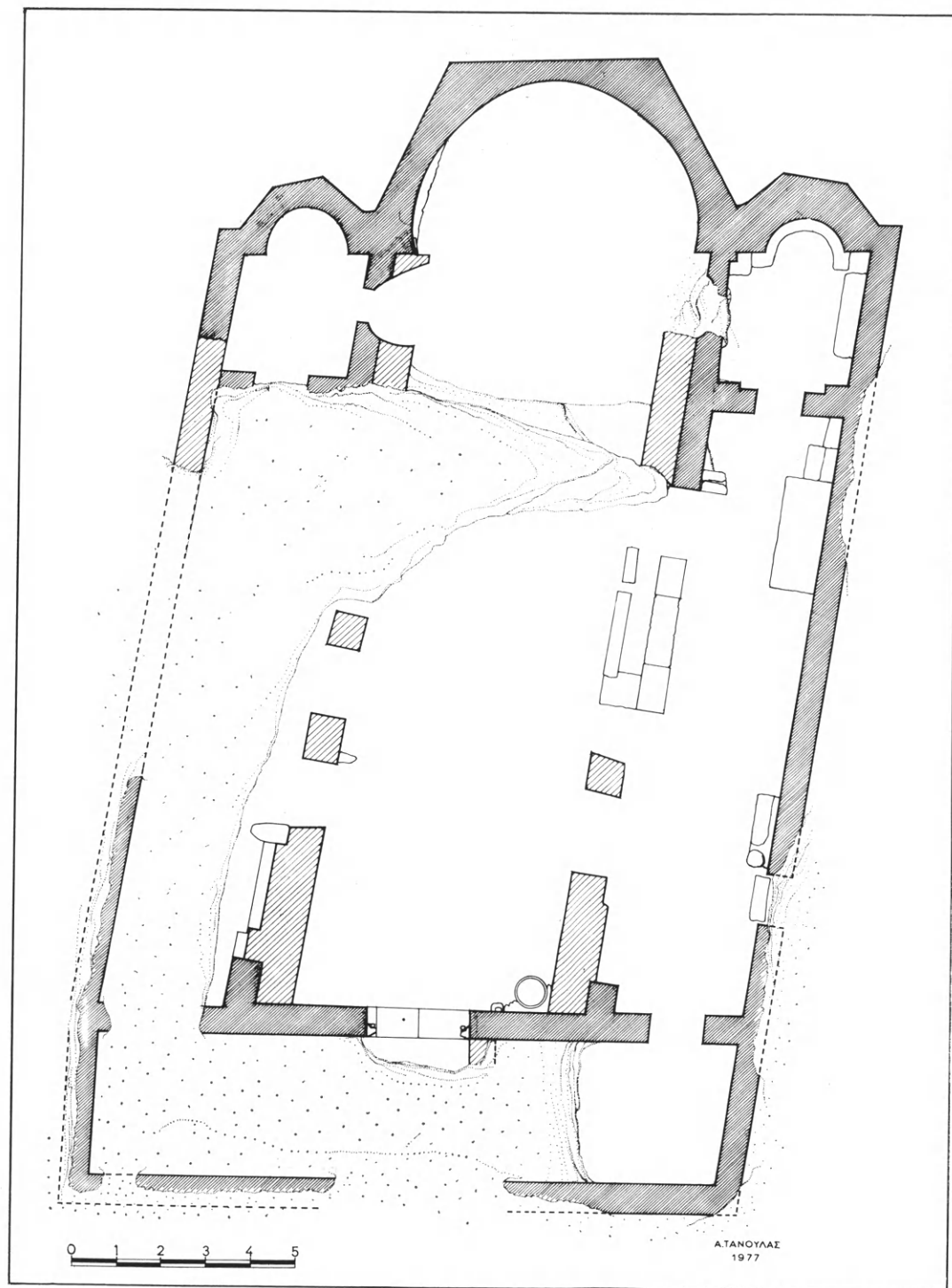
Παράλληλα προχώρησε ἡ κατασκευὴ τῶν νέων ἀποθηκῶν τῆς "Ἡλιδος, στὶς ὁποῖες ἐνσωματώνεται καὶ ἡ παλιὰ μοναδικὴ ἀποθήκη τῆς ἀνασκαφῆς, ὥστε νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ συγκέντρωση καὶ ταξινόμηση ὅλων τῶν εὕρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, πού τώρα ἓνα μεγάλο μέρος τους βρίσκεται στὶς ἀποθήκες τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας.

19. ΜΑΝΗ

Κατὰ τὸ 1977 αἱ ὑπὸ τοῦ καθηγ. Ν. Δρανδάκη γενόμεναι ἔρευναι εἰς τὴν Μάνην εἰς δύο στόχους ἀπέβλεπον :

I. Εἰς τὴν συνέχισιν τῆς διακοπείσης ἀπὸ τοῦ 1964 ἀνασκαφῆς τῆς βασιλικῆς εἰς τὸ ἀκρωτήριο Τηγάνι.

Ἀνεσκάφη τὸ νότιον κλῖτος, τὸ πρὸς αὐτὸ ἀντιστοιχοῦν τμημα τοῦ νάρθηκος καὶ τὸ μεσαῖον κλῖτος μέχρι τοῦ πρεσβυτερίου (εἰκ. 71). Ἀπεδείχθη ὅτι μετὰ τὴν ἐρείπωσιν, ὡς φαίνεται, τοῦ ἀρ-

Εικ. 71. Μόνη. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς εἰς τὸ ἀκρωτήριο Τηγάνι.

χικοῦ ναοῦ, ἐκτίσθησαν ἐντὸς τοῦ μεσαίου κλίτους παρὰ τοὺς στυλοβάτας τοῖχοι καὶ ἡ ἐκκλησία περιωρίσθη εἰς τὸν μεσαῖον δρόμον. Οὕτως ἐρμηνεύεται καὶ τὸ πλῆθος τῶν βυζαντινῶν γλυπτῶν τὸ ἐλθὼν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς φῶς. Παράδειγμα τμῆμα κοσμῆτου ἢ ὑπερθύρου, προφανῶς ἔργον τοῦ 12ου αἰῶνος χρησιμοποιοῦν ἐκ νέου εἰς τὸ νότιον κλίτος ὡς μέρος τοιχώματος τάφου. Παρ' αὐτὸ εὐρέθη ἄλλος κτιστὸς ὑπέργειος τάφος περιέχων τὰ ὀστέα ἐνὸς νεκροῦ. Ἡ δευτέρα χρῆσις τοῦ γλυπτοῦ προδίδει τὴν παλαιὰν κατερείπωσιν καὶ τοῦ μεσοβυζαντινοῦ ναοῦ. Εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ νοτίου κλίτους καὶ ἐντὸς τοῦ πρὸς αὐτὸ ἀντιστοιχοῦντος μέρους τοῦ νάρθηκος εὐρέθησαν νομισμάτιον τοῦ Antonio Venier (1382 - 1400 μ.Χ.) καὶ tornesello ἐφθαρμένον τοῦ 14ου αἰῶνος.

II. Εἰς τὴν ἐπισήμανσιν, περιγραφὴν ἢ καὶ συμπλήρωσιν τῆς περιγραφῆς βυζαντινῶν ναῶν τῆς περιοχῆς :

1) Τύπου σταυροειδοῦς, δικιωνίου, ἐγγεγραμμένου μετὰ τρούλου τοῦ 13 αἰ. : α) Τῆς Ἀγῆτριας. Ὁ ναὸς (εἰκ. 72) ἀφιερωμένος εἰς τὴν Παναγίαν, ἔχων τέμπλον κτιστὸν καὶ ἐν μέρει μαρμαρίνον καὶ διασώζων τοιχογραφίας εἶναι ἀπὸ ἐτῶν γνωστὸς ἐκ μελέτης τοῦ κ. Δικαίου Βαγιακάκου. β) Τῶν Ἀσωμάτων εἰς τὸν συνοικισμὸν Κουλούμι (εἰκ. 73). Ἔχει τὸ πλεῖστον κτισθῆ δι' ἀργῶν λίθων, σώζων μαρμαρίνους ἐλκυστήρας καὶ τέμπλον, τοῦ ὁποίου ἄλλα μέλη εἶναι παλαιὰ καὶ ἄλλα νεώτερα (1888).

2) Σταυρεπιστέγον ναοῦ τοῦ Προφήτου Ἡλίας πλησίον τῆς Ἀγῆτριας εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ μικροῦ χωρίου Ἀγία Κυριακή. Μικρὸς καὶ κομψός, εἶναι κτισμένος μὲ τεφροὺς μαρμαρολίθους, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ ὠρθογωνισμένοι. Πλίνθοι ἐλλείπουν. Ὁ τρόπος τῆς τοιχοδομίας ὑπενθυμίζει τὴν πλησιόχωρον Βλαχέρναν, τὴν ἀναγομένην εἰς τὸν 12ον αἰῶνα. Αἱ ὀλίγαι τοιχογραφίαι τοῦ εἶναι λαϊκὰ ἔργα δύο ἐποχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος.

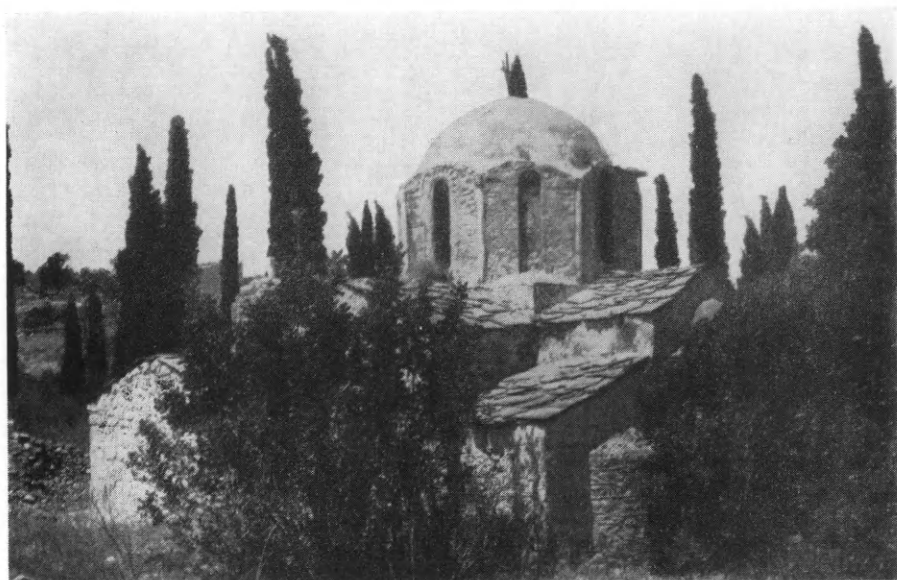
3) *Μονοκαμάρων* ναῶν : α) Τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου εἰς τὸν συνοικισμὸν στοῦ Καλοῦ παρὰ τὸν Πύργον Διροῦ. Ὁ ναὸς ἔχει κτισθῆ τὸ πλεῖστον κατ' ἀμελῆ πλινθοπερίκλειστον τοιχοδομίαν (εἰκ. 74), διαθεόμενος ἐν μέρει ὑπὸ ὀδοντωτῆς ταινίας

καὶ ἔχων δίλοβα ψευδοπαράθυρα καὶ παρὰ τὴν θύραν βραχεῖαν ζωφόρον ἐκ ρομβοειδῶν πηλίνων πλακιδίων (12ου αἰῶνος;). β) Τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ εἰς τὸ χωρίον Πολεμί-

Εἰκ. 72. Μάνη. Ναὸς Ἁγίας εἰς τὴν Μέσα Μάνην.

τας, κτισμένου μὲ ὀγκολίθους, συνδεομένους μὲ ἀσβεστοκονίαμα. Διασώζει ἀρκετὰς τοιχογραφίας τοῦ ἔτους 1278 κατὰ τὴν διατηρουμένην μακράν, γραπτὴν, κτητορικὴν ἐπιγραφὴν. γ) Τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων τοῦ χωρίου Μίνα μὲ ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν ὑπολείμματα τοιχογραφιῶν τοῦ 13ου αἰῶνος. δ) Τοῦ

Εικ. 73. Μάνη. Ναός Ἀσωμάτων εἰς Κουλούμι.

Εικ. 74. Μάνη. Ναός Ἀγίου Θεοδώρου στοῦ Καλοῦ.

Ἅ γ ί ο υ Ν ι κ ο λ ά ο υ ὑ π ἔ ρ τ ὸ ν Ἀ ρ χ ά γ γ ε λ ο ν τοῦ Π ο λ ε μ ί τ α . Ο ἱ

Εἰκ. 75. Μάνη. Ἅγιος Νικόλαος Πολεμίτα. Ἅγ. Νόννα, λεπτομέρεια τοιχογραφίας.

χονδροὶ κατακόρυφοι τοῖχοι τοῦ ἐξ ἀκατεργάστων ὀγκολίθων
ἀνευ συγκολλητικῆς ὕλης. Ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου καὶ τῶν

παραπλεύρων τοίχων ὀλίγαι τοιχογραφίαι καλῆς σχετικῶς ποιότητος μᾶλλον τοῦ 14ου αἰῶνος (εἰκ. 75).

20. ΤΡΙΦΥΛΙΑ. Περιστεριά

Κατὰ τὴν δευτέραν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐπικ. καθηγητοῦ Γ. Σ. Κορρέ ἐπαναληπτικὴν περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Περιστεριάν πρωτίστως συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ διεπιστώθη ὅτι οἱ κατὰ τὸ Ν. σημεῖον τοῦ δαπέδου καὶ τῆς θόλου λίθοι δὲν ἀπετέλουν βωμόν. Μεταξὺ αὐτῶν εὐρέθησαν ὅστρακα μελαμβραφῶν ἀγγείων, ὑπ' αὐτοὺς δὲ ψήγματα χαλκοῦ, ψήγματα καὶ ὑπολείμματα φύλλων χρυσοῦ, δύο τεμάχια ἐλεφαντόδοντος καὶ ὅστρακα εὐμεγέθων ἀγγείων, κατὰ τὸ πλεῖστον πιθαμφορέων ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ. Τέλος, εἰς οὐδὲν σημεῖον τοῦ δαπέδου ἐπεσημάνθη λάκκος, ἂν καὶ εὐρήματα ἐσημειώθησαν καὶ ὑπὸ τὰ θεμέλια.

Ἐκτὸς τοῦ τάφου τούτου συνεχίσθη κατὰ τὸ ΒΔ. τόξον τοῦ τύμβου τοῦ τάφου ἢ πρὸς ΒΑ. ἀποκάλυψις τοῦ περιβόλου, ὅστις παρηκολουθήθη κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν του πλευράν (τῷ 1976 καὶ τῷ 1977) συνολικῶς εἰς μῆκος 55.10 καὶ 47.50 μ. ἀντιστοίχως. Εἰς τὸ ΒΒΑ. τόξον τοῦ τύμβου ὁ περίβολος οὗτος διακόπτεται αἰφνιδίως ἔκ τινος ἀκανονίστου κτίσματος μετὰ προβαλλομένου πρὸς Β. στελέχους, συνεχίζεται δὲ περαιτέρω κατὰ τὸ ΑΒΑ. τμήμα του. Λόγῳ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ βόρειον γενικῶς τοῦτο τμήμα ὁ περίβολος διετηρήθη κάλλιον καὶ δὴ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν του πλευράν, ἥτις διατηρεῖται κατακόρυφος εἰσέτι καθ' ὅλην τῆς τὴν ἔκτασιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πέρυσιν ἀποκαλυφθέν δυτικὸν τμήμα, τὸ εὐρισκόμενον εἰς κατωφέρειαν τοῦ λόφου.

Ὡς καὶ εἰς τὸν «Κύκλον», οὕτω καὶ εἰς τὸν περίβολον αὐτὸν ὑπάρχουν διάφορα κτίσματα πρὸ τῆς ἐξωτερικῆς του πλευρᾶς, ὡς ὑποδηλοῦν τὰ μερικῶς ἀποκαλυφθέντα τοιχία, ἡ ἄφθονος κεραμεικὴ καὶ ἐν μερικῶς σφζόμενον εἰδώλιον.

Λόγῳ τεχνικῶν δυσκολιῶν κατὰ τὴν προηγουμένην ἀνασκαφικὴν περίοδον εἶχε διακοπῇ ἡ ἔρευνα εἰς τὸν ὑπὸ καὶ παρὰ τὸν

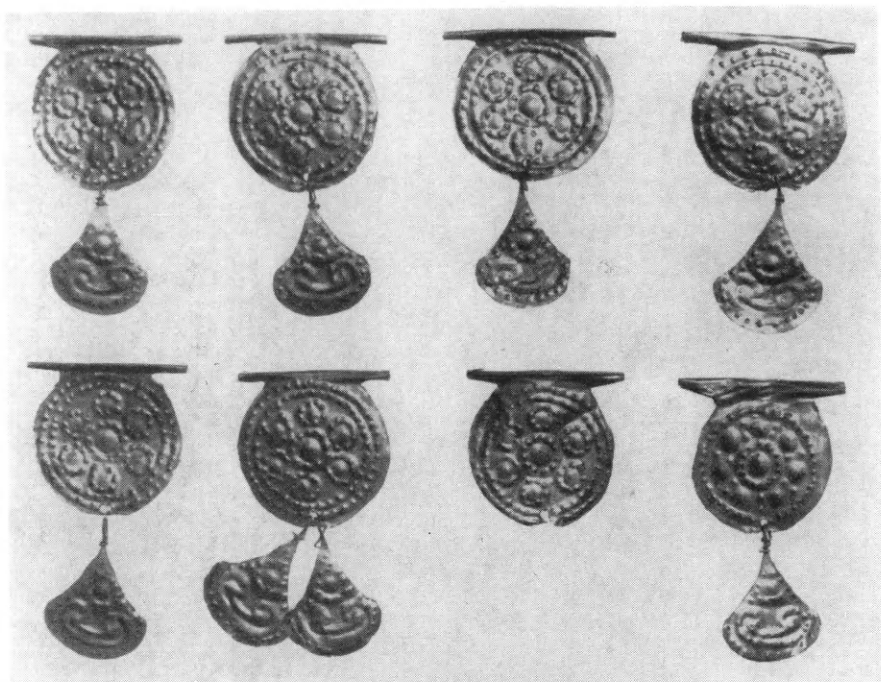
περίβολον τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 μικρὸν ἀσύλητον ME-ΥΕ I περιόδου τάφον. Κατὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἀνασκαφῆς του ἀφῆ-
ρέθη τὸ πέρυσιν ἀφεθὲν παχύ (9 - 10 ἐκ.) στρῶμα στρογγύλων
μεγέθους μέχρι 5 ἐκ. χαλίκων τοῦ δαπέδου ἀνακομιδῶν. Οὕτω,
μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν εἰς τὸ βόρειον τμήμα μικροῦ προσθίου τμή-
ματος ἑνὸς χαλκοῦ μονοστόμου μαχαιριδίου, εὑρέθη εἰς βάθος
1 - 30 ἐκ. ὑπὸ τὰ βόρεια θεμέλια τοῦ τάφου κατὰ μῆκος τῆς
βορείας του πλευρᾶς ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολὰς σύνολον ὀστέων
καὶ κεφαλῆς μετὰ κτερισμάτων τινῶν (εἰκ. 76). Ὡς διέγνωσεν ὁ

Εἰκ. 76. Περιστεριά. Ἡ κατωτάτη διπλῇ ἀνακομιδῇ τοῦ μικροῦ ME-ΥΕ I τάφου.

ιατρός Ἰω. Χάγερ, ἐπρόκειτο περὶ τῶν ὑπολειφθέντων ὀστέων
δύο σκελετῶν. Ἔχομεν δηλαδή, ὡς καὶ εἰς τὸ ὑπερκείμενον
στρῶμα ταφῶν (οὐσιαστικῶς ἀνακομιδῶν) τοῦ αὐτοῦ τάφου,
καὶ ἐδῶ ἀνακομιδὴν ὑπολειφθέντων ὀστέων δύο νεκρῶν εἰς ἓν
σύνολον. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ συνόλου τῆς ἀνακομιδῆς ὑφίστατο
μόνωτος κύλιξ μετὰ διακεκριμένης βάσεως καὶ γωνιώσεως κατὰ

τοὺς ὤμους, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχον ἐναποτεθῆ ὀκτὼ χρυσοῖ μετὰ σωληνίσκων ἐξαρτήσεως ρόδακες, ὅμοιοι πρὸς τοὺς πέρυσιν εὑρεθέντας, πλὴν ὅμως μετὰ παπυροειδοῦς ἐξαρτήματος (εἰκ. 76,77). Οἱ ρόδακες οὗτοι ἴσως ἀπετέλουν — μερικῶς — τὸν δίακοσμον ζώνης. "Οπισθεν τοῦ ἀγγείου τούτου εὑρέθη καὶ εὐ-

Εἰκ. 77. Περιστεριά. Οἱ ὀκτὼ χρυσοῖ ρόδακες τοῦ ME-YE I τάφου.

μέγεθος λίθινον γλωσσοειδοῦς τύπου ἐργαλεῖον (τοῦ τύπου τῶν ἐξ ὀψιανοῦ λεπίδων). Τὸ φύλον τοῦ ἑτέρου τῶν νεκρῶν ἐγνώσθη ἅμα τῇ ἀποκαλύψει ὑποκειμένου κεκαμμένου ξίφους, τὸ ὁποῖον εἶχε σχεδὸν πλήρως διπλωθῇ.

Τὸ σφζόμενον μῆκος του ἀνέρχεται εἰς 85 ἐκ. Δύο ἥλοι ὑφίσταντο κατὰ τοὺς ὤμους, ἐξ ὧν ὁ ἕτερος εἶχεν ἐκπέσει, καὶ δύο, προφανῶς, εἰς τὴν λαβὴν, ὡς δηλαδὴ εἰς τὰ ἐκ τῶν θολωτῶν τάφων τοῦ Βαγενᾶ, Ἐγκλιανοῦ καὶ Ρούτση ἀνάλογα παραδείγματα, ἀντιθέτως δὲ πρὸς τὰ ἐκ Μυκηναίων καὶ Ἀρκαλοχωρίου,

ἄτινα καὶ ἦσαν κατὰ τι παλαιότερα. Τὸ ξίφος τοῦτο τῆς Περιστεριάς ἀνήκει εἰς τὴν ὁμάδα Α τῶν ΜΜ/ΥΜ ξιφῶν καί, προφανῶς, εἶχε κατασκευασθῇ ἐκ δύο ἐλασμάτων. Ἡ τοιαύτη κατάστασις τοῦ ἐρμηνεύεται ὡς ἐκ τῆς προθέσεως ὅπως μὴ χρησιμοποιοθῇ πλέον τοῦτο κατὰ τὰ λοιπὰ παραδείγματα τοῦ θολωτοῦ τάφου Βαγενᾶ, τοῦ θολωτοῦ τάφου Ρούτση 2 καὶ τὰ προσφάτως γνωσθέντα μεταγενεστέρας ἐποχῆς παραδείγματα τῆς Βεργίνας.

Δυτικῶς τοῦ πρωιμωτάτου τούτου τῶν τάφων τῆς Περιστεριάς, ὁ ὁποῖος ἀποκλείεται νὰ περιελάμβανεν ἀποκλειστικῶς ἄλλοθεν συγκεντρωθεῖσας ἀνακομιδὰς, συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ λιθοσωροῦ ἐπιφανείας 2, ὅστις περαιτέρω πρὸς Δυσμὰς ἐνεφάνισε ποικίλους ὀρθογώνιους χώρους ὑπολειφθέντας μόνον κατὰ τὰ θεμέλια. Συνολικῶς ἔχουν ἀνασκαφῇ μέχρι τοῦδε 182 τ.μ. Οἱ μνημονευθέντες ὀρθογώνιοι χώροι ἔχουν τοίχους πάχους 60 ὡς ἔγγιστα ἐκ. Ὁ πρῶτος εἰς φῶς ἐλθὼν ὀρθογώνιος χώρος περιελάμβανε πλῆθος ὀστράκων καὶ τεμάχια οἰκιακῶν σκευῶν (ἡθμοσιδοῦς, πυραύνου καὶ τριποδικοῦ ἀγγείου), τεμάχια ἐξ ἀσβεστοκονιάματος, σφονδύλια ἐκ στεατίτου καὶ τμῆμα, προφανῶς, μικρᾶς σμίλης.

Γενικῶς εἰς τὸν μείζονα τοῦτον χώρον εὐρέθησαν ἐν ὄστρακον τῶν ἀδριατικοῦ τύπου ἐγχαρακτῶν ἀγγείων, ὄστρακον μετὰ διακοσμήσεως διπλοῦ πελέκεως καὶ στιγμῶν, αὐτοτελὲς κεφαλὴ πηλίνης ὕψους 2.8 ἐκ., τμῆμα πηλίνου γυναικείου ὁμοίως εἰδωλίου, τεμάχια πυραύνων διαμέτρου μεταξὺ 34 καὶ 40 ἐκ., σφονδύλια ἐκ πηλοῦ καὶ στεατίτου κολουροκωνικοῦ ἢ ἀμφικολουροκωνικοῦ σχήματος, ἀκόνη ἐκ σχιστολίθου, ὀπίσθιον τμῆμα πηλίνου ζωδίου, εὐμεγέθους ψῆφος ἐξ ἀμεθύστου (διαμέτρου 1.45 ἐκ.), μικρότατα ψήγματα χρυσοῦ, τμῆμα λεπίδος ἐξ ὀψιανοῦ κ.ἄ. Ἐκ τῶν ἐν γένει εὐρημάτων διεπιστώθη ἡ κατὰ τοὺς ΥΕ Π ἰδίᾳ χρόνους, ἀλλὰ καὶ περαιτέρω, χρῆσις τοῦ χώρου τούτου. Λόγῳ, τέλος, τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους καὶ λόγῳ τῆς φύσεως τῶν κτισμάτων ὀλίγοι τοῖχοι διετηρήθησαν.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τοῦ «Κύκλου» ἡ ἀνασκαφὴ ἐλάχιστα προώδευσε καὶ τοῦτο λόγῳ τῶν πολλαπλῶν προσχώσεων τοῦ

τομέως τούτου. Μεταξὺ τῶν σημειωθέντων εὐρημάτων μνημονεύονται βάσις πρωΐμου κυπέλλου Κεφτὶ καὶ τμήμα πηλίνου γυναικείου εἰδωλίου.

Εἰς τὸν τρίτον θολωτὸν τάφον διελύθη ὁ ὑποτιθέμενος βωμὸς κατὰ τὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ δαπέδου τῆς θόλου, ὁ ὁποῖος ἀπετελεῖτο ἐκ χώματος καὶ μικρῶν τινων λίθων. Μὲ προσωπικὴν ἐργασίαν τοῦ ἱκανωτάτου ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας Χαρ. Σφακιανάκη ἐπετεύχθη ἡ κατὰ ἐπιτυχέστατον τρόπον ὑποστύλωσις τοῦ Δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου» τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ στομίου τοῦ τάφου (εἰκ. 78). Οὕτω κατέστη ἐφικτή, μετὰ ταῦτα, καὶ ἡ ἔρευνα τοῦ μήκους 4.10 μ. στομίου καὶ τῶν πλευρικῶν αὐτοῦ ἐπενδύσεων (εἰκ. 79).

Ἀκρως σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀποκάλυψις ὑπὸ τὸ στόμιον τοῦ σκληροῦ ἐξ ὀλοιτρόχων λίθων δαπέδου τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1965 γνωστοῦ πεταλοειδοῦς σκάμματος τοῦ τάφου καὶ ἔτι σημαντικώτερα ἡ διαπίστωσις περὶ μὴ χρήσεως τοῦ τάφου τούτου δι' εἴσοδον ἄρματος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου ὡς ἐκ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τοῦ δαπέδου τοῦ σκάμματος. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ βάθους εἰς ὃ ἔχει θεμελιωθῇ ἐπὶ τοῦ κροκαλοπαγοῦς τούτου δαπέδου τοῦ σκάμματος ἡ ἐσωτερικὴ ἀργολιθοδομὴ τοῦ στομίου, ἣτις ἔχει διασωθῇ οὐσιαστικῶς ὑπογεία, ὑπὸ τὰ θεμέλια καὶ τὸ δάπεδον τοῦ τάφου.

Τοῦ στομίου διεσφύζετο τὸ κατώτερον μόνον τμήμα καὶ τοῦτο διότι, λόγῳ τῆς καταστροφῆς του καὶ τῆς ἀνεγέρσεως κατὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ Δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου», οἱ λίθοι τοῦ ἀνωτέρου τμήματός του ἀπεμακρύνθησαν, χρησιμοποιηθέντες ἄλλοῦ που. Ἡ ἐπίχωσις τοῦ στομίου ἦτο ἐκ καθαροῦ χώματος, οὐδὲν δὲ τμήμα τῶν μεγάλων ἀνωφλίων, ἅτινα δυνατόν νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ αὐτὰ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Δυτικοῦ τμήματος τοῦ «Κύκλου», εὑρέθη ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἐπιχώσεως. Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὐρημάτων τῆς ἐπιχώσεως τοῦ στομίου προέκυψεν ὅτι, μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τάφου, ἡ πλήρωσις τοῦ στομίου ἐγένετο κατὰ τὴν ΥΕ II περίοδον.

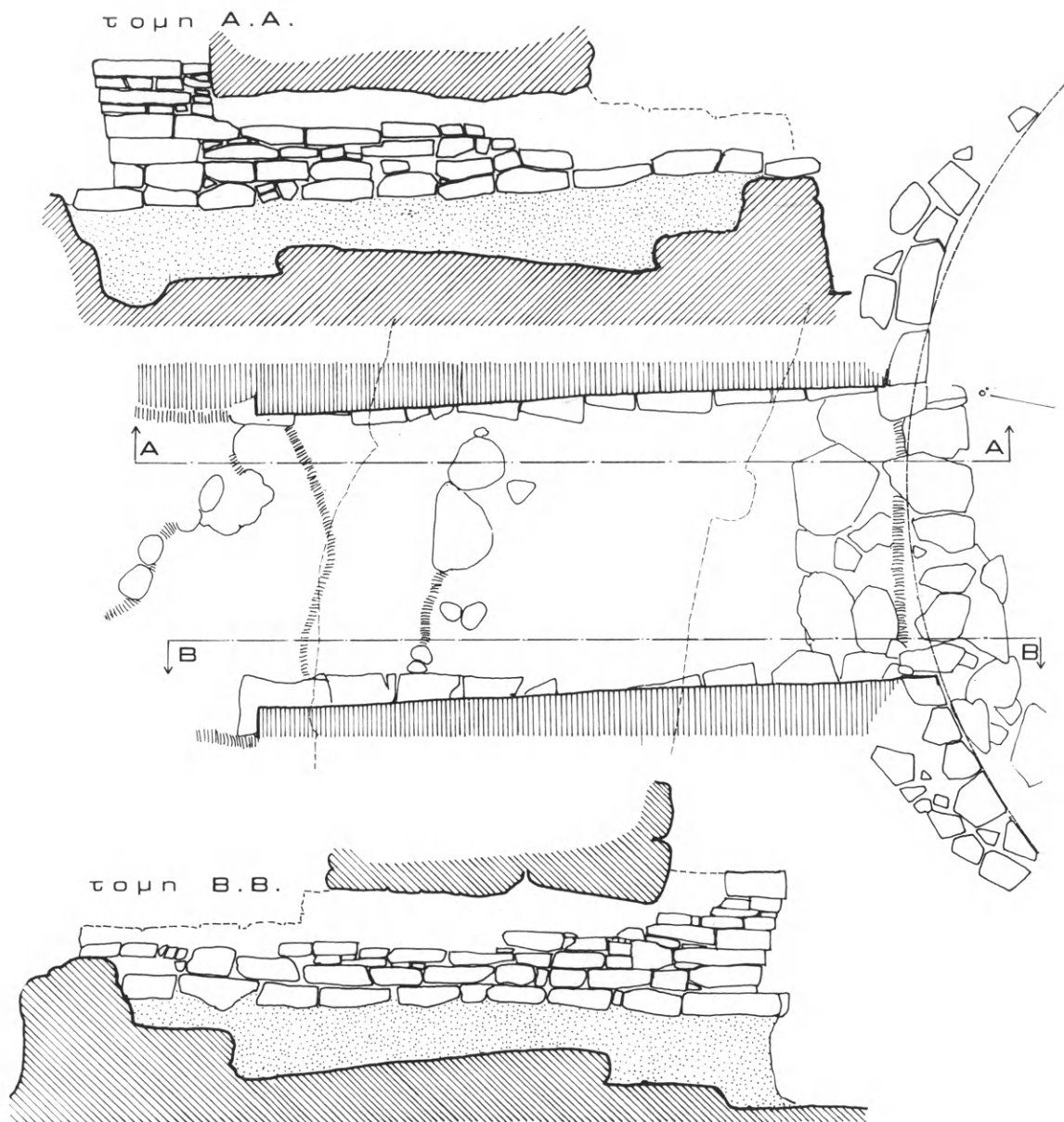
Εἰς τὸν Νότιον θολωτὸν τάφον 1 τοῦ νεκροταφείου τοῦ πληθυσμοῦ συνεπληρώθη ὁ καθαρισμὸς τοῦ μήκους 2.38 καὶ πλάτους 1.22 - 1.34 μ. στομίου, ἔτι δὲ ἡ ἀποτύπωσις τοῦ μνημείου. Ὑπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ΒΑ. τῶξου τοῦ τάφου παρηκολουθήθη τὸ δεύτερον εἰς βάθος προταφικὸν στρῶμα μὲ πλῆθος χονδροειδῶν,

Εἰκ. 78. Περιστεριά. Τὸ στόμιον τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 ὑποστυλούμενον.

ΜΕ τὸ πλεῖστον, ὀστράκων. Ἐκτὸς τοῦ τάφου, ὡσαύτως, εὐρέθη ἑκτενὲς στρῶμα ὀστράκων ἀγγείων (καὶ ἀδριατικῶν) καὶ πύθων, ἔτι δὲ εἰς τρίτων. Εἰς προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον ἐνδείκνυται καὶ τοῦ χώρου τούτου πέριξ τοῦ τάφου ἡ ἀνασκαφή.

Λόγῳ, τέλος, ἐπιφανειακῶν ἐνδείξεων ἐδημιουργήθησαν καὶ τρεῖς νέοι μικροὶ τομεῖς κατὰ τὸ βόρειον τμήμα τοῦ λόφου εἰς σχετικὴν μεταξὺ των ἀπόστασιν πρὸς διακρίβωσιν μελλοντικῶν ἀνασκαφικῶν ἀναγκῶν. Οἱ τρεῖς τομεῖς διεμορφώθησαν προσωρινῶς εἰς ἀπόστασιν 26.5 - 43 καὶ 61 μ. βορειοδυτικῶς τοῦ περιβόλου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 καὶ ἐλπίζεται ὅτι λίαν προσ-

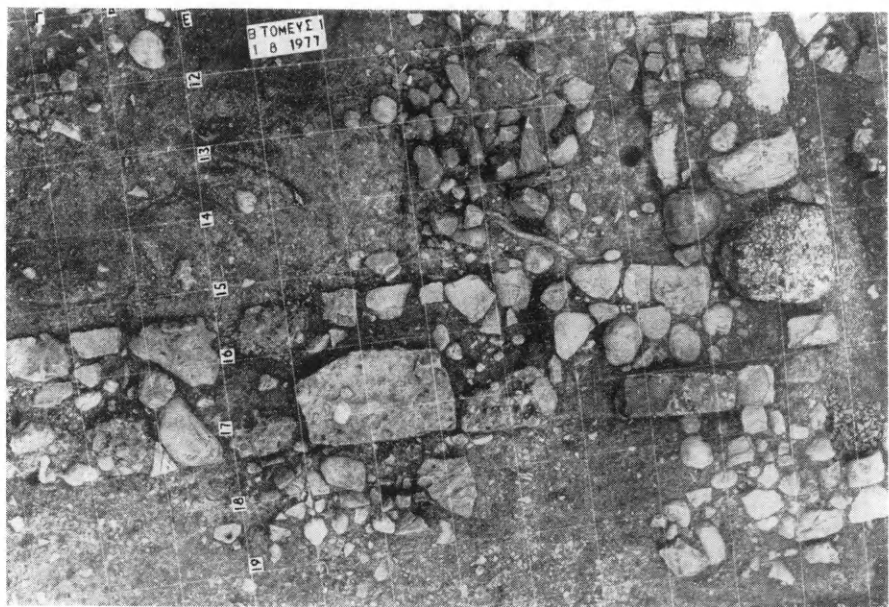
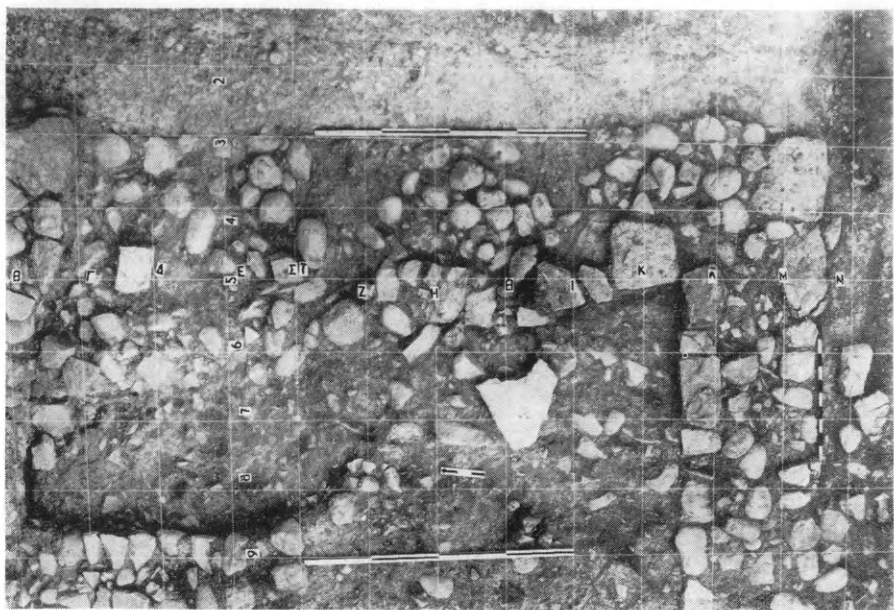
Είχ. 79. Περιστεριά. Κάτοψις και τομή τοῦ ἐρευνηθέντος στομίου τοῦ τάφου.

εχῶς, κατόπιν συνεργασίας μετὰ τῆς Fondazione Lerici, θὰ καταστῇ ἐφικτὴ ἡ κανονικὴ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς αὐτῆς. Δυστυχῶς μόνον θεμέλια διετηρήθησαν ἐξ ἑνὸς ἐπιβλητικοῦ ἐκτεταμένου κτίσματος μὲ παχυτάτους τοίχους (πάχους 1 μ.) καὶ μὲ ποικίλον οἰκοδομικὸν ὕλικὸν ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων (εἰκ. 80α-β.).

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ πρώτου βορείου τομέως περιλαμβάνονται δύο κεφαλαὶ πηλίνων εἰδωλίων, δύο ἀκέφαλα γυναικεῖα πῆλινα εἰδώλια, κορμοὶ δύο ἄλλων πηλίνων εἰδωλίων, ἐπιμολυβωμένος πυριτόλιθος καὶ μεγάλη ποσότης κεραμεικῆς εἰς καθαρισθεῖσαν ἐπιφάνειαν 82 τ.μ. Ὁ δεύτερος ΒΔ. τομεὺς ἐμφανίζεται περιλαμβάνων πρῶτον μυκηναϊκῆς ἐποχῆς κτίσμα μὲ ὁμοίως οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγεῖα καὶ σκεύη, ὄστρακα ἀδριατικῆς κεραμεικῆς, μικροὺς πίθους, σφονδύλια κ.ἄ. Ὁ τρίτος τομεὺς τῆς ὁμάδος αὐτῆς, τῆς πρῶτου ΥΕ III φάσεως ἐνεφάνισεν, ὡς καὶ ὁ πρῶτος, ποικιλίαν οἰκοδομικοῦ ὕλικου, συχνὴν χρῆσιν ἰδιαιτέρως εὐμεγέθων λίθων καὶ φρεάτιον ἢ βόθρον, οὔτινος ἡ ἀνωτάτη ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ πλήθους λιθαρίων. Μεταξὺ τῶν σημειωθέντων εὐρημάτων καταλέγονται τμῆμα πηλίνου ζωδίου, κεφαλὴ πηλίνου εἰδωλίου, κορμὸς γυναικείου πηλίνου εἰδωλίου, σφονδύλια ἐκ στεατίτου καὶ πηλοῦ, δόναξ ἐκ πυρίτου καὶ σχετικῶς ἄφθονος κεραμεικῆς.

Μεταξὺ τῶν τυχαίων ἐπιφανειακῶν τοῦ λόφου εὐρημάτων ὑπῆρξε καὶ πέλεκυς τοῦ τύπου τῶν νεολιθικῶν χρόνων μήκους 6.1 ἐκ.

Οὕτω, κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ἀνασκαφικὴν περίοδον, συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ ὠρισμένων ταφικῶν μνημείων συγχρόνως πρὸς τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς ἄλλων κτισμάτων καὶ τὴν δημιουργίαν νέων τομέων. Συγχρόνως ἐγένοντο πολλὰ ἀποτυπώσεις καλύπτουσαι τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν μνημείων τοῦ λόφου, παλαιῶν καὶ νέων. Οὕτως ἐγένετο ἡ ἀποτύπωσις τῆς ΝΑ. οἰκίας τοῦ Νοτίου θολωτοῦ τάφου 1 τοῦ λιθοσωροῦ 2 καὶ τοῦ πρώτου βορείου τομέως καὶ τῶν θολωτῶν τάφων 2 καὶ 3 ὡς καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτοῦς «Κύκλου».

Είχ. 80α-β. Περιστεριά. Βόρειος τομέας 1.

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἐγένετο νέον τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ λόφου καὶ τῶν ἤδη γνωστῶν μνημείων ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἰω. Μπαντέκα καὶ τῶν συνεργατῶν αὐτοῦ, ἔτι δὲ κάναβος διὰ τὸ σύνολον τοῦ λόφου. Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον ἐγένετο ἀεροφωτογράφησις τοῦ λόφου καὶ τοῦ ζεύγους τῶν ἐκατέρωθεν πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Δυσμὰς λόφων δι' εὐγενῶς διατεθέντος ἀεροσκάφους τῆς Ἑλληνικῆς Ἀεροπορίας, ἔτι δὲ περίφραξις τοῦ ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 ἀπαλλοτριωθέντος ἀρχαιολογικοῦ χώρου διὰ πιστώσεως τοῦ ΥΠΠΕ. Κατὰ μῆνα Δεκέμβριον συνεκεντρώθησαν καὶ πολλὰ τεμάχια πίθου ἐκ τοῦ καταστραφέντος ταφικοῦ κύκλου-τύμβου εἰς τὸν παρακείμενον λόφον (πρὸς Δυσμὰς) Κοκοράκου (θέσις Καλντερίμι).

Μεγάλως ἐβοηθήθη ἡ ἀνασκαφὴ δι' ἐπιχορηγήσεων τοῦ ΥΠΠΕ, χάρις εἰς τὰς ὁποίας καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ ἐναρξίς τῆς προετοιμασίας ἀξιοποιήσεως τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, ἥτις ἀναδεικνύεται ὡς τὸ πάρισον τῶν Μυκηνῶν διὰ τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον.

21. ΜΕΣΣΗΝΙΑ. Πύλια

Καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1977 συνεχίσθη ὑπὸ τοῦ ἐπικ. καθηγητοῦ Γ. Σ. Κορρέ ἡ προεργασία πρὸς δημοσίευσιν τῶν εὐρημάτων τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Πύλου, καὶ δὴ καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σύνολα Βορουλίων Τραγάνας, Βιγλίτσας Τραγάνας, Ρούτση Μυρσινοχωρίου καὶ Βοῖδοκοιλιᾶς, ἐπεκταθεῖσα εἰς πλείστους ὅσους τομεῖς.

Οὕτω συνεχίσθη ἡ περιγραφὴ, φωτογράφησις καὶ σχεδιάσις τῶν ἀγγείων Βορουλίων καὶ τοῦ διακοσμητικοῦ των πλούτου, ἔργον ὅπερ προωθήθη τῇ βοήθειᾳ πολλῶν μελῶν τῶν ἀνασκαφῶν Πύλου.

Εἰς τὴν Τραγάναν (θέσις Βιγλίτσα) συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι μετρήσεως, φωτογραφήσεως καὶ ἀποτυπώσεως τῶν δύο θολωτῶν τάφων. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπετελέσθη κατὰ τὸν καλῦτερον δυνατὸν τρόπον χάρις καὶ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν Πύλου τοῦ Σπ. Μαρινάτου, ὅπερ παρεδόθη εἰς τὸν ἀνασκαφέα.

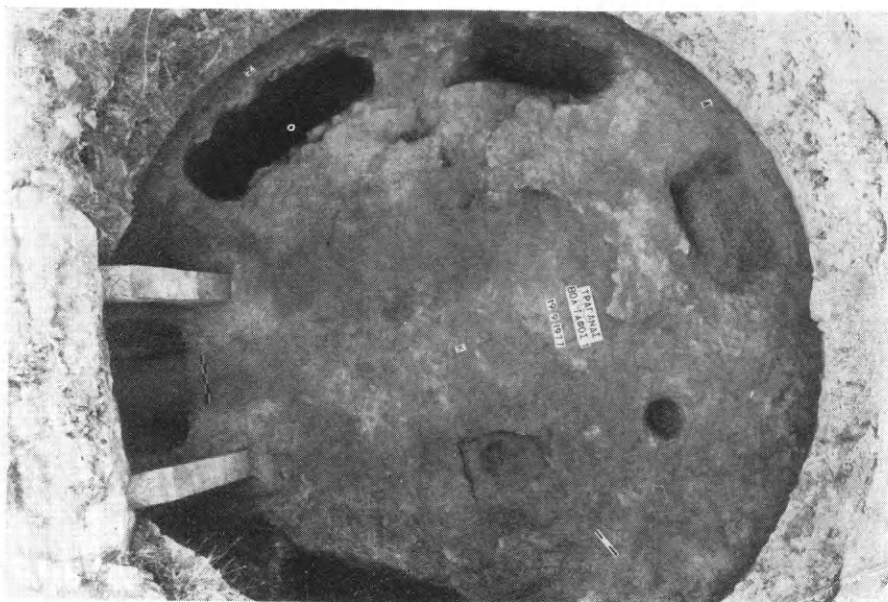
Εἰς τι σημεῖον δεξιὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ δρόμου τοῦ θολωτοῦ τάφου 1 συνεχίσθη ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1956 ἀρξαμένη ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου ἔρευνα τῶν ἀπορριφθέντων χωμάτων τῶν ἀνασκαφῶν Κουρουνιώτου με ἀποτέλεσμα τὴν ἀνέυρεσιν δεκάδων ὀστράκων ἀγγείων μυκηναϊκῆς (ὧν μεταξὺ καὶ ἀνακτορικῶν πιθαμορέων) καὶ ἑλληνικῆς ἐποχῆς, λιθίνης αἰχμῆς βέλους ἐκ πυρίτου τμηματιῶς σφζομένης, ἔτι δὲ τεμαχίων πίθων. Κατὰ τὴν ἔρευναν, ἐπίσης, τοῦ κεραμικοῦ ὕλικοῦ τοῦ προελθόντος ἐκ τοῦ σημείου τούτου τῷ 1955 προέκυψαν καὶ δώδεκα νέα ὄστρακα τῆς γνωστῆς πυξίδος τοῦ τάφου τούτου (Κ. Κουρουνιώτης, ΑΕ 1914, 107 - 109 ἀριθ. 13, εἰκ. 13 - 15). Οὕτω θὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τῆς καὶ ἰδίᾳ ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἀπεικονιζομένου πλοίου εἰς τὰ ἐργαστήρια συγκολλήσεως τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Ἐκ τῶν κατόπιν τοῦ τελείου καθαρισμοῦ τῶν δαπέδων τῶν δύο θολωτῶν τάφων γενομένων μετρήσεων προέκυψαν καὶ αἱ ὀριστικαὶ αὐτῶν διαστάσεις, ἧτοι 7.20 - 7.30 μ. διὰ τὸν πρῶτον (εἰκ. 81) καὶ 7.10 - 7.20 μ. διὰ τὸν δεύτερον. Ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ δευτέρου τάφου (εἰκ. 82) προέκυψαν ὄστρακά τινα (ἰδίᾳ πίθων), ἔτι δὲ χαλκῇ αἰχμῇ βέλους τοῦ τριγλῶχινος τύπου μήκους 4.46 ἐκ. ἐκ τοῦ ἔναντι τῆς εἰσόδου λάκκου ὑπ' ἀριθ. 2, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχον ριφθῇ χώματα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἐκ νέου αἱ μεγάλοι καλυπτῆριοι πλάκες του.

Φωτογραφήσεις ἐγένοντο καὶ εἰς τὸν θολωτὸν τάφον Ρούτση 1, τὸν μόνον προσιτὸν τῆς περιοχῆς, ὡς καὶ πολλῶν ἀγγείων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1956. Δυσάρεστον γεγονὸς ἀποτελεῖ καὶ ἡ φημολογουμένη καταστροφή τῶν τύμβων Γεωργιοπούλου καὶ Καλογεροπούλου τῆς περιοχῆς, οἵτινες εἶχον ἀνασκαφῇ μερικῶς πρὸ εἴκοσι καὶ πλέον ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου.

Λόγω ἐπεκτάσεως τῶν ἐργασιῶν εἰς ἄλλους τομεῖς, δὲν κατέστη δυνατὴ οὔτε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δρόμου οὔτε ὁ καθαρισμὸς τοῦ ὡς ἄνω θολωτοῦ τάφου 1, ἀναβληθέντος τοῦ ἔργου τούτου δι' ἄλλο ἔτος.

Ἀναμενόμενα, ἀπροσδόκητα καὶ ἄκρως σημαντικὰ ὑπῆρξαν τὰ εὐρήματα καὶ τὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον

Εικ. 81. Τραγάνα. Θολωτὸς τάφος 1.

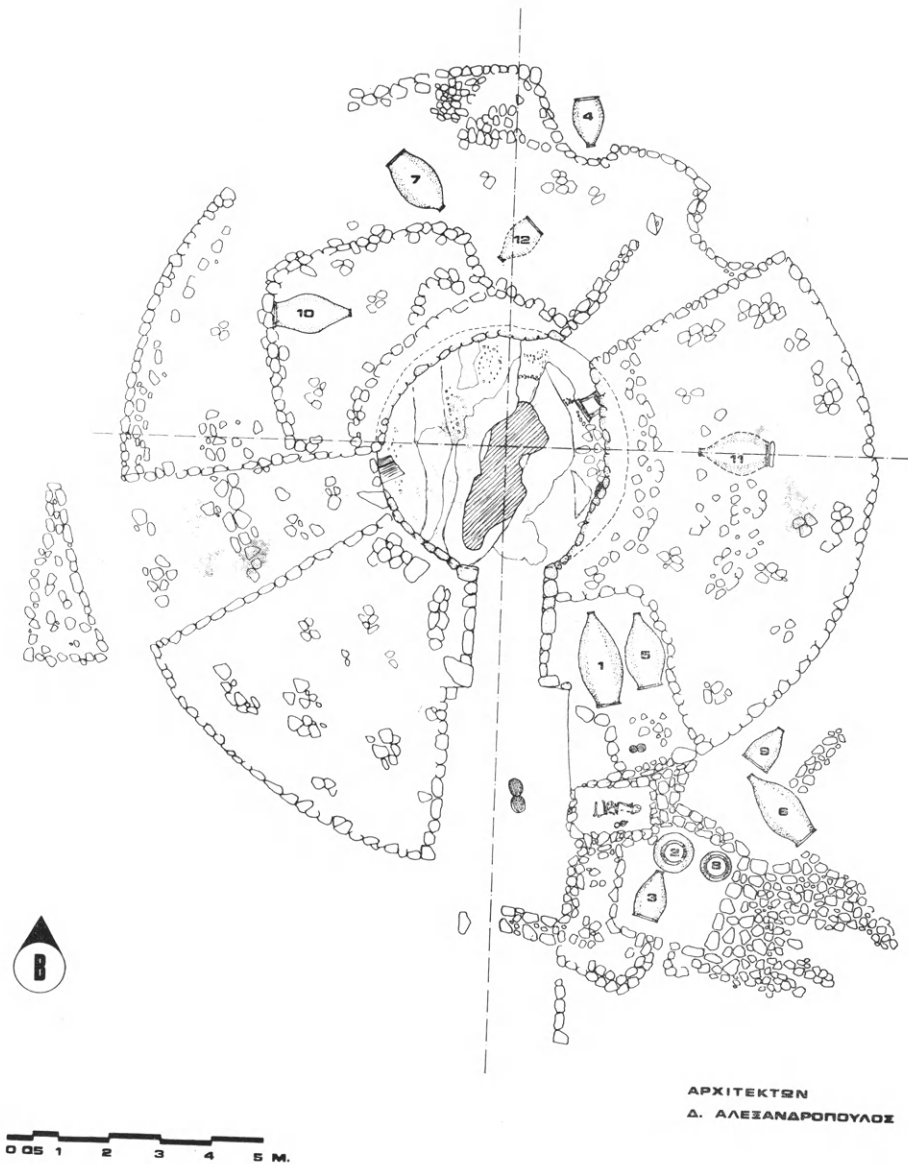

Εικ. 82. Τραγάνα. Θολωτὸς τάφος 2.

ἐπαναληφθείσης ὑπό, ἐντός, ἐκτός, πέριξ, πρὸ καὶ ὀπίσω τοῦ λεγομένου θολωτοῦ τάφου τοῦ Θρασυμήδους τῆς Βοῦδοκοιλιᾶς (προγραμματισθείσης ὡς συμπληρωματικῆς) ἀνασκαφῆς. Οὐσιαστικῶς, ὡς πιστεύει ὁ ἀνασκαφεύς, μόλις τώρα κατέστη δυνατὴ χάρις εἰς γενναίαν χορηγίαν τῆς National Geographic Society, Washington, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ τούτου μνημείου ἐν τῷ συνόλῳ του καὶ τοῦτο διότι δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς ἀπλοῦ ὑπεργείου θολωτοῦ τάφου τῆς ὑστέρας μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ περὶ προμυκηναϊκῆς ἐποχῆς τύμβου περιβάλλοντος πρωτομυκηναϊκῶν χρόνων θολωτὸν τάφον καὶ περιβαλλομένου ὑπὸ παλαιοτέρων χρόνων νεκροταφείου εἰς ὅλως περιορισμένον χώρον (εἰκ. 83).

Ἀναμενόμενα ὑπῆρξαν τὰ σημειωθέντα εὐρήματα, περὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον ἤδη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἀνασκαφικῆς περιόδου σαφεῖς ἐνδείξεις, ὡς εἰς τὸ στόμιον καὶ τὸν κυρίως ταφικὸν θάλαμον, ἔτι δὲ εἰς τὸν πρὸ τοῦ τάφου δρόμον, ἐνθα εἶχον ἐπισημανθῇ ὁστρακα παλαιοτάτου εὐμεγέθους ἀγγείου μετὰ πλαστικῆς διακοσμῆσεως καὶ τοιχίον δυνάμενον νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν περίβολον τοῦ τύμβου τοῦ περιβάλλοντος τὸν ὑπέργειον θολωτὸν τάφον τοῦ Θρασυμήδους. Ἀπροσδόκητα, πρὸς τούτοις, εὐρήματα ἐσημειώθησαν καὶ τοῦτο διότι προῆλθε μνημεῖον, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν εἶχε γνωσθῇ εἰσέτι ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ καθόλου χώρου, ἐνῶ, ἐκ παραλλήλου, τὰ προελθόντα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης συμπεράσματα θὰ ὀδηγήσουν εἰς νέας ἀπόψεις περὶ τῆς καθόλου ἐξελίξεως τῶν ταφικῶν μνημείων τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν ἰδίᾳ χώρον.

Οὕτως, ἐντὸς τοῦ τάφου καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τὸ παλαιόθεν ἀφεθὲν δάπεδον εὐρέθησαν πυρὴν ὀψιανοῦ μήκους 5.41 ἐκ., δύο μυλόλιθοι (ἐνδον τοῦ στομίου καὶ παρὰ τὴν θήκην [κιβωτόσχημον τάφον] τοῦ ΒΑ. τμήματος τοῦ δαπέδου) τῆς ΠΕ ὁμοίως περιόδου, δύο αἰχμαὶ βελῶν ἐκ πυρίτου εἰς τὸ ΒΔ. καὶ τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ δαπέδου, ἄλλη εἰς τὸ ἐσώτερον ὀπίσθιον τμήμα τοῦ στομίου μερικῶς σφζομένη καὶ τετάρτη, ΜΕ ὅμως χρόνων, μετὰ ζεύγους διογκώσεων ἐκατέρωθεν τοῦ κορμοῦ τῆς καὶ μετὰ στελέχους

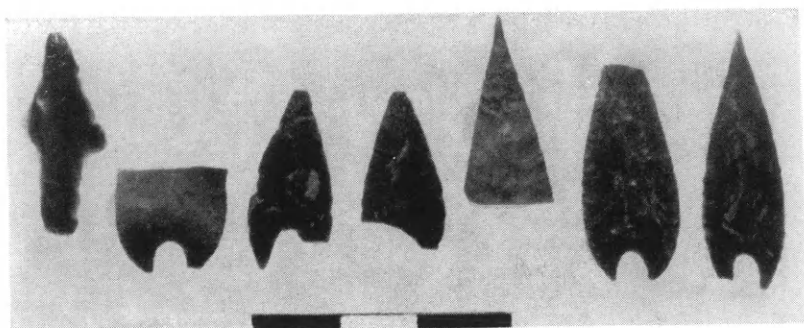

Είχ. 83. Βοῦδοκοιλιά. Κάτοψις τοῦ τύμβου (σκαρίφημα).

δίχην στειλεοῦ στερεώσεως (εἰχ. 84). Ἄλλαι αἰχμαὶ εὐρέθησαν εἰς τὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ τύμβου, ἔνθα καὶ εἶχον ἀπορριφθῇ παλαιό-

τερον, καὶ ἡ τελευταία ἐντὸς τῆς διανοιγείσης κατὰ τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους τάφρου.

Τὸ πλέον ἐντυπωσιακὸν ὅμως εὔρημα ἐκ τοῦ τάφου προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου κεντρικοῦ κοιλώματος (σχισμῆς) τοῦ βράχου ἐφ' οὗ καὶ εἶχεν ἰδρυθῆ ὁ τάφος : εἰδώλιον ὕψους 12.67 ἐκ., ὅπερ εἶχεν ἀπορριφθῆ μετὰ χωμάτων ἐντὸς τοῦ κεντρικοῦ τούτου κοιλώματος μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1956.

Εἰκ. 84. Αἰχμὰι ἐκ πυρίτου καὶ ὀψιανοῦ ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου Βοῖδοκοιλιάς.

Πρὸ τοῦ τάφου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ δρόμου αὐτοῦ παρηκολούθηθη πρὸς Ἀνατολὰς τὸ ἐν ἔτει 1958 ἀποκαλυφθὲν καὶ ὡς «τοιχίον προϊστορικῆς οἰκίας» χαρακτηρισθὲν ὑπόλειμμα. Ὡς ἀποτέλεσμα προέκυψεν ἀρχικῶς ἡ ἀποκάλυψις κτίσματος μετὰ τριῶν τεθραυσμένων πύλων (ὑπ' ἀριθ. 2, 3, 8), πάλαι ποτὲ ὀρθίων καὶ ἀγνώστου εἰσέτι χρήσεως, ἐν συνεχείᾳ δὲ πρὸς Βορρᾶν ἡ ἀποκάλυψις «ὑπεργείου» τάφου τοῦ τύπου τῶν λακκοειδῶν (μετ' ἀπλῆν δηλαδὴ εἰς σχῆμα ὀρθογωνίου παράθεσιν ἀργῶν λίθων διαστάσεων 20 - 30 ἐκ.) πλὴν ὅμως κατὰ πολὺ παλαιότερου τῶν συνήθων. Ἐπὶ δαπέδου (μήκους 1.53 μ.), ἡντρεπισμένου διὰ μικρῶν θαλασσίων χαλίικων, ἔκειτο γυναικεία ταφή εἰς στάσιν συνεσταλμένην κατὰ τὸ ἀριστερὸν πλευρὸν καὶ πρὸ αὐτῆς ζευγὸς ἀγγείων, ὧν τὸ ἕτερον τοῦ τύπου τῶν ME θυμιατηρίων μετὰ πλήθους ὀπῶν εἰς τὸν ὥμον (εἰκ. 85).

Πρὸ τοῦ τάφου τούτου καὶ εἰς ἐλάχιστα χαμηλότερον στρώμα κατὰ τὴν δεξιὰν θεωρουμένην πλευράν τοῦ δρόμου τοῦ θολωτοῦ

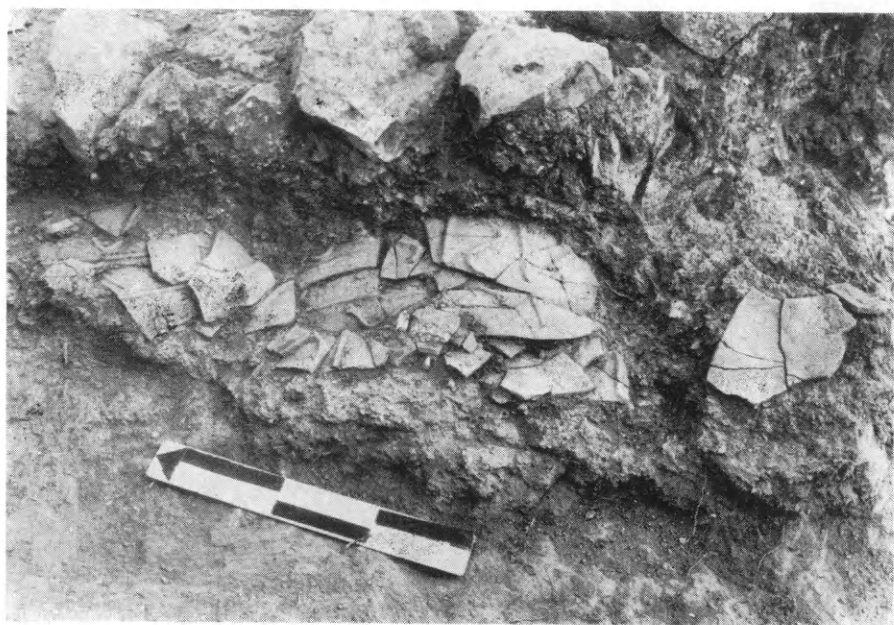
τάφου ἀπεκαλύφθη ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ ὑπολειπόμενον τμήμα τοῦ εὐμεγέθους μετὰ πλαστικῆς διακοσμήσεως ἐξ ἐπιθέτων ὀφιοειδῶν καὶ κατακορύφων γραμμῶν ἀγγεῖον, ὅπερ ἀποτελεῖ πίθον καὶ πρόδρομον τύπον τῶν κατὰ τι μεταγενεστέρων γνωστῶν ME ἀμαυροχρώμων πίθων μετ' ἀναλόγου ἐζωγραφημένης διακοσμήσεως. Ὁρισμένα ὄστρακα τοῦ πίθου τούτου (περὶ τὰ τριακοντα) εἶχον εὐρεθῆ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ δρόμου ἐν ἔτει 1958. Ὑπ' αὐτὸν τὸν πίθον εὐρέθη καὶ κεφαλὴ ζῶου. Σημειωτέον ὅτι, λόγῳ τῆς κακῆς ὁπτήσεως καὶ διατηρήσεώς των τὰ μνημονευθέντα ἀγγεῖα δὲν συνεκολλήθησαν εἰσέτι, πρόκειται δὲ νὰ συγκολληθοῦν λίαν συντόμως μερίμνη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ὀλυμπίας. Ἐπὶ τῇ βάσει ὅμως τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων ὁ πίθος καὶ ὁ τάφος δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν εἰς τὰ τέλη τῆς ΠΕ μέχρι καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ME ἐποχῆς (εἰκ. 86).

Ἀνατολικώτερον τοῦ μικροῦ τούτου τάφου εὐρέθη ζεύγος πίθων (ὑπ' ἀριθ. 6 καὶ 9), ὧν ἡρευνήθη ὁ πρῶτος. Οὗτος τὸ μὲν ἔκειτο ὀριζοντίως, εἶχε διαμορφωμένον σφζόμενον μῆκος ἄνευ χείλους 1.64 μ., στόμιον ἐστραμμένον πρὸς ΝΑ. καὶ πεφραγμένον δι' ἀργῶν λίθων, τὸ δὲ περιελάμβανε ζεύγος ταφῶν εἰς στάσιν συνεσταλμένην ἐπὶ στρώματος μικρῶν θαλασσίων χαλίκων. Ἐκ τοῦ ζεύγους τῶν ταφῶν ἡ παλαιότερα τούτων εἶχε παραμερισθῆ εἰς τὴν δυτικὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ πίθου. Ὁ παρακείμενος (BA.) 9ος πίθος δὲν ἡρευνήθη εἰσέτι ὧν λίαν κακῆς διατηρήσεως (εἰκ. 87).

Ἡ συνέχισις περαιτέρω τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς ἀποκάλυψιν τοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1975 ἐπισημανθέντος ταφικοῦ, προφανῶς, πίθου δεξιᾶ τῆς δεξιᾶς παραστάδος τοῦ θολωτοῦ τάφου εἶχεν ὡς ἀπροσδόκητον ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψιν ὀλοκλήρου μετὰ λιθίνης ἐπιστρώσεως τύμβου περιβάλλοντος τὸν ἤδη γνωστὸν θολωτὸν τάφον πανταχόθεν. Οὕτως εὐρέθη τελικῶς ἐγγύτερον πρὸς τὸν θολωτὸν τάφον ὁ περίβολος τοῦ νέου τούτου θολωτοῦ τάφου, ὅστις παρηκολουθήθη εἰς μῆκος περιφερείας 42.40 μ. καὶ ὁ ὁποῖος, ὡς ὑπελογίσθη, θὰ εἶχε συνολικὴν περιφέρειαν μήκους 46 ὡς ἔγγιστα μέτρων καὶ τοῦτο ἐὰν δὲν εἶχε καταστραφῇ κατὰ

Εικ. 85. ΝΑ. τομείς νεκροταφείου Βοϊδοκοιλιάς.

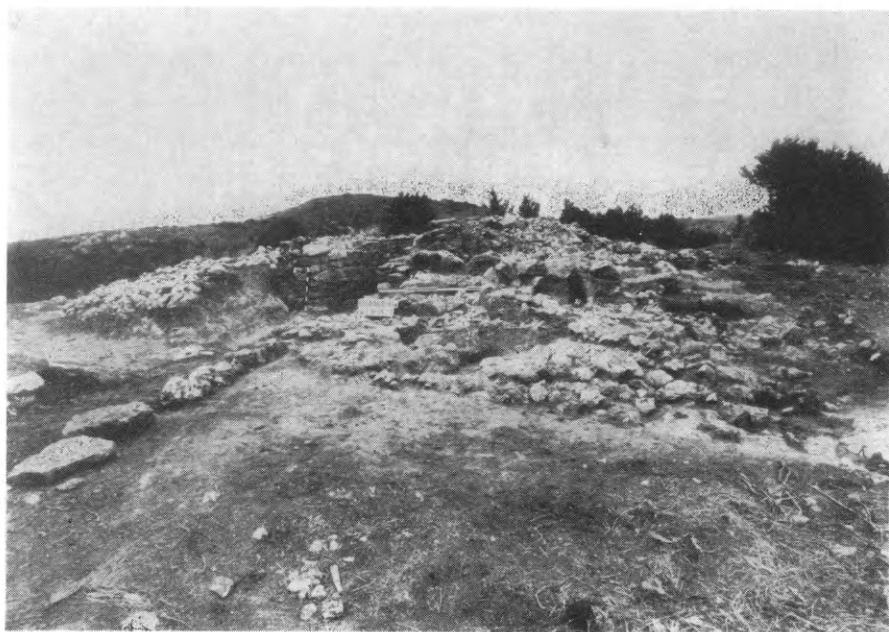
Εικ. 86. Βοϊδοκοιλιά. ΠΕ III αγγείον μετά πλαστικής διακοσμήσεως.

τὸ σημεῖον πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ πρὸ τοῦ πίθου ὑπ' ἀριθ. 1 (εἰκ. 87, 88).

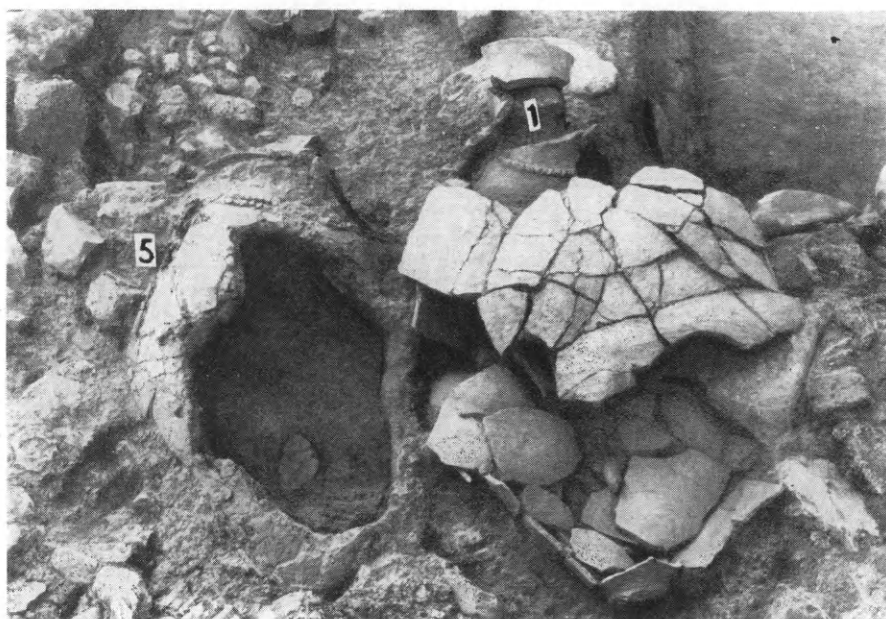
Ἡ διάμετρος τοῦ τύμβου, κατὰ τὰς γενομένας ἀρχικὰς μετρήσεις, συνυπολογιζομένων τῶν διαφοροποιήσεων τὰς ὁποίας οὗτος ἔχει ὑποστῇ λόγῳ ἀπορρίψεως λίθων ἐκτὸς τοῦ περιβόλου (ἰδὲ καὶ κατωτέρω ἐν συνεχείᾳ), ἀνέρχεται κατὰ τὰ σημεῖα NNA.-BBA. εἰς 13.70 μ., ἐνῶ κατὰ τὰ σημεῖα NNΔ. - BBA. εἰς 15.20 μ., ὑπάρχει δηλαδὴ σαφὴς ἀσυμμετρία ἄγνωστον εἰσέτι διὰ ποῖον λόγον.

Κατὰ τὴν ἀρξαμένην αὐτὴν ἀπλῶς ἀποκάλυψιν τῆς λιθίνης ἐπιστροφῆς τοῦ τύμβου ἐνεφανίσθησαν συνολικῶς ἐπ' αὐτῆς ἢ ἐντὸς αὐτῆς ἐπτὰ ταφικοὶ πίθοι, ὧν ἡ ἔρευνα θὰ συνεχισθῇ καὶ κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον. Ὁ ἀρχικὸς ἀριθμὸς τῶν ταφικῶν πίθων δυνατὸν νὰ ᾤτο καὶ μεγαλύτερος καὶ τοῦτο διότι ὑφίστατο καὶ μεγάλη τάφος διανοιγεῖσα, προφανῶς, κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν, ὥς εἶχε διείδει ὁ Μαρινᾶτος. Ὑπάρχει δηλαδὴ περίπτωσις νὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι (ἢ ἄλλος) ταφικοὶ πίθοι εἰς τὰ σημεῖα ὅπου καὶ ἡ διασχίζουσα (BA.-Δ.) τὸν τύμβον τάφος.

Πλησίον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1 πίθου εὑρεται εἰς παράλληλον πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ὁμοίως ὀριζοντίαν τοποθέτησιν μὲ τὸ στόμιον πρὸς Νότον, ἥτοι πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν περίβολον, ὁ ὑπ' ἀριθ. 5, κακῆς ὅμως ὀπτήσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 1 (εἰκ. 88). Περαιτέρω, εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τύμβου, εὑρεται ὁ ὑπ' ἀριθ. 11 μὲ τὸ στόμιον πρὸς Ἀνατολὰς καλυπτόμενον ὑπὸ εὐμεγέθους πλακός. Εἰς τὸ BBA. τμήμα τοῦ τύμβου (εἰκ. 89) εὑρεται, μερικῶς μόνον ἀποκαλυφθεὶς, ὁ ὑπ' ἀριθ. 12 ταφικὸς πίθος, ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ βόρειον ἀκριβῶς τμήμα μὲ τὸν πυθμένα ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ περιβόλου καὶ τὸ λοιπὸν σῶμα ἐκτὸς τοῦ τύμβου ὁ καλῆς ὡσαύτως διατηρήσεως ὑπ' ἀριθ. 4, ἐνῶ περαιτέρω εἰς τὸ ΒΔ. τεταρτημόριον οἱ ὑπ' ἀριθ. 7 (κακίστης ὀπτήσεως) καὶ 10. Οὐδεὶς, σημειωτέον, πίθος εὑρητο εἰς τὸ μεῖζον ΝΔ. τεταρτημόριον τοῦ τύμβου.

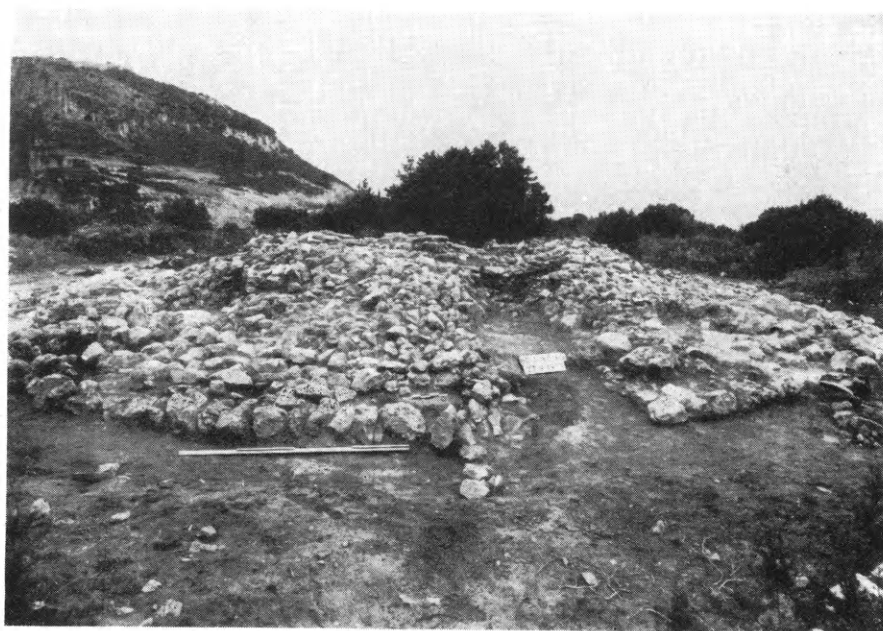

Είκ. 87. Ὁ ΝΑ. τομεὺς τοῦ νεκροταφείου τῆς Βοῖδοκοιλιᾶς καὶ ὁ τύμβος μετὰ τοῦ περιεχομένου θολωτοῦ τάφου ἀπὸ Νότου.

Είκ. 88. Βοῖδοκοιλιά. Οἱ πίθοι 1 καὶ 5 τοῦ τύμβου.

Γενικῶς ἅπαντες οἱ πίθοι εὗρηνται μὲ τὸ στόμιον πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν τμῆμα τοῦ τύμβου καὶ εἰδικῶς ὁ ὑπ' ἀριθ. 4 μὲ τὸ στόμιον καὶ τὸ κυρίως σῶμα ἐκτὸς τοῦ τύμβου. Ὁρισμένοι τῶν πίθων εὗρηνται εἰς ὑψηλὸν σημεῖον καὶ μάλιστα οὐχὶ πολὺ βυθισμένοι εἰς τὴν λιθίνην ἐπίστρωσιν (1, 5). Ἄλλοι ἐλάχιστα βυθισμένοι (7) καὶ ἄλλοι βυθισμένοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐντὸς τῆς λι-

Εἰκ. 89. Βοῖδοκοιλιά. Ὁ τύμβος ἀπὸ ΒΑ.

θίνης ἐπιστρώσεως (10, 11, 12). Ὡς παρατηρήθη περαιτέρω, κατὰ σταδιακὴν ἀποκάλυψιν τοῦ τύμβου, ὡς ἐκ τῆς τοποθετήσεως, οὐσιαστικῶς ἐντὸς τῆς λιθίνης ἐπιστρώσεως τοῦ τύμβου, τῶν ἑπτὰ ταφικῶν πίθων, οἱ λίθοι αὐτῆς εἰς ἐκεῖνα τὰ σημεῖα, ἐξήχθησαν καὶ ἀπερρίφθησαν πρὸ τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου εἰς σημεῖον νοοῦμενον πρὸ τοῦ τοποθετηθέντος (ἐκάστοτε) πίθου.

Χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα τῆς διαπιστώσεως αὐτῆς ἀποτελεῖ ὁ πρὸ τῶν πίθων 1 καὶ 5 χῶρος τοῦ τύμβου, ὁπόθεν ἀπεμακρύνθησαν οἱ ἀνώτεροι μεγαλύτεροι ἀργοὶ λίθοι τῆς ἐπι-

στρώσεως καὶ ἀπέμειναν εἰς ὀρίζοντιον στρώμα οἱ ὑποκείμενοι μικρότεροι, ἐφ' ὧν ἀνευρέθη ὅλως ἀντιπροσωπευτικὸν καὶ ἀποκλειστικῶς τῆς ΜΕ ἐποχῆς ἀγγεῖον εἰδικῆς χρήσεως, τὸ λεγόμενον δέπας ἀμφικύπελλον τοῦ Kretschmer (ὡς τὰ ἐκ Μάλλης, θολωτοῦ τάφου Ὁσμάναγα, Κεφαλοβρύσου, τάφου 1 Βολιμιδίων, Νησακουῶλι Μεθώνης), δι' οὗ χρονολογεῖται, κατ' ἀρχήν, ἡ περίοδος χρήσεως τοῦ τύμβου. Βεβαίως, ἡ συνολικὴ διάρκεια χρήσεως τοῦ τύμβου θὰ προκύψῃ κατόπιν ἐρεῦνης ὅλων τῶν πίθων καὶ τῶν ἐντὸς καὶ πρὸ αὐτῶν κατατεθέντων κτερισμάτων. Ταῦτα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν οὕτω προελθόντα, προφανῶς ΜΕ ἐποχῆς, τύμβον.

Ἐν τέλει, δέον ὅπως σημειωθῇ ὅτι εἰς ἀπόστασιν 80 ἐκ. δυτικώτερον τοῦ μικροῦ παλαιοῦ τάφου ἐντὸς τοῦ δρόμου τοῦ θολωτοῦ τάφου καὶ δὴ καὶ 15 ἐκ. βαθύτερον ἐπεσημάνθη ζευγὸς πιθαρίων μὲ διπλᾶ τοιχώματα (ἢ τέσσαρα τὸν ἀριθμὸν συνολικῶς πιθάκια), ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχε πιθανῶς τέφρα. Λόγῳ προηγηθείσης νεροποντῆς κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς δὲν κατέστη ἐφικτὴ ἡ ἐπακριβὴς διαπίστωσις τῆς καταστάσεως καὶ οὕτως ἀγνοοῦμεν εἰσέτι κατὰ πόσον εἶχον λάβει χώραν νεολιθικαὶ καύσεις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐν συνόψει, δυνατόν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἀποβαίνει λίαν σημαντικὸς ὁ πλοῦτος τῶν ταφικῶν ἐθίμων τοῦ προϊστορικοῦ τούτου νεκροταφείου μιᾶς μικρᾶς, βεβαίως, ὁμάδος κατοίκων τῆς περιοχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐθίμων ἐνδεικτικὴ περίπτωσις εἶναι καὶ ἡ διπλῇ (συνεχῆς) ἐν πίθῳ ταφή ἐπὶ εἰδικοῦ δαπέδου σχηματισθέντος ἐκ μικρῶν θαλασσίων χαλίκων.

Ἐκ τῆς τετάρτης αὐτῆς ἐρευνητικῆς καὶ ἀνασκαφικῆς ἐργασίας εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Βοῖδοκοιλιᾶς προῆλθε μνημεῖον ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ παλαιότεραν ἄποψιν τοῦ ἀνασκαφέως ὅτι ὁ τύπος τοῦ ἡπειρωτικοῦ θολωτοῦ τάφου δυνατόν νὰ εἶχε προέλθει διὰ μακρᾶς ἐξελίξεως ἐκ τῶν πολυαρίθμων ΜΕ κατὰ βάσιν τύμβων τῆς Μεσσηνίας, ὡς μαρτυρεῖται μέχρι τοῦδε διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ πεταλοσχήμου μετὰ ἐπικλινῶν πλευρῶν κτίσματος τοῦ τύμβου τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου Παπουλίων Πυλίας ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ

έσωτερικοῦ μετὰ λακκοειδοῦς τάφου κύκλου τοῦ τύμβου Α Βραχνᾶ Μαραθῶνος ὡς καὶ τοῦ νέου ΜΕ-ΥΕ τάφου τῆς Περιστεριᾶς.

Κατὰ τὴν προσεχῇ ἀνασκαφικὴν περίοδον θὰ ἀντιμετωπισθῇ ἐν τῷ συνόλῳ του τὸ θέμα τῆς ἐντὸς τοῦ τύμβου τούτου ιδρύσεως τοῦ παλαιόθεν γνωστοῦ θολωτοῦ τάφου, ὅστις, ὡς διεπιστώθη τῇ βοήθειᾳ ὀστράκων εὐρεθέντων κατὰ τὰς παλαιὰς ἀνασκαφὰς τοῦ ἔτους 1956 εἰς τὴν εἴσοδον καὶ τὸν δρόμον αὐτοῦ (τοῦ τάφου), ὑφίστατο, τοῦλάχιστον, ἀπὸ τῆς ΥΕ Ι περιόδου.

Μεταξὺ τῶν προσφάτως σημειωθέντων εὐρημάτων μνημονευτέα ἐν κατακλειδί ἢ ἀνεύρεσις ἐντὸς, ὑπὸ καὶ πρὸ τοῦ θολωτοῦ τάφου, ὡς καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα τοῦ τύμβου, δεκάδων λεπίδων καὶ ἀπολεπισμάτων ὀψιανοῦ τῆς ΠΕ ἰδίᾳ ἐποχῆς, δι' ὧν ἀποδεικνύεται ἡ εὐρεῖα χρῆσις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῶν γνωστῶν ἐργαλείων καὶ εἰς τὴν Βοῖδοκοιλίαν, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν ἐκτὸς τοῦ Κυκλαδικοῦ χώρου. Τὸ γεγονός ὑποδηλοῖ τὴν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ Μήλου καὶ ΝΔ. καὶ Δ. Πελοποννήσου ἀπλῶς, οὐχὶ δὲ ἐγκατάστασιν Πρωτοκυκλαδιτῶν εἰς τὴν ἐσχατιὰν ταύτην τῆς ἐλληνικῆς γῆς.

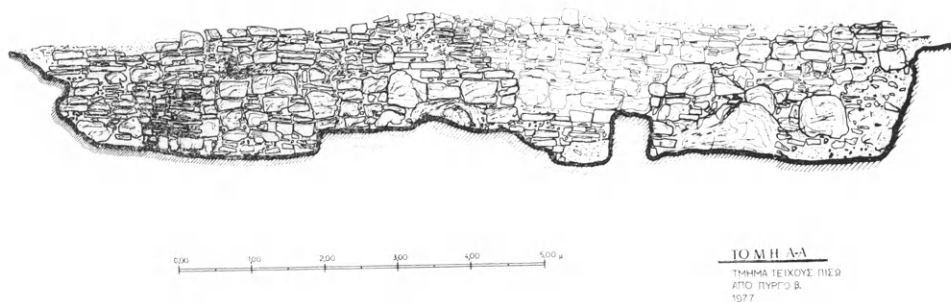
22. ΣΙΦΝΟΣ

Καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς ἐφόρου Β. Φιλιππάκη στὴν ἀκρόπολη τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέα κράτησε δύο μόνο ἐβδομάδες. Ἐργασίαις ἐγένανσεν δύο μέρη : 1) στὸ κτίριο τῆς ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, πίσω ἀπὸ τὸν πύργον β (εἰκ. 90) καὶ 2) πίσω ἀπὸ τὸν πύργον δ.

Ι. Στὸ κτίριο πίσω ἀπὸ τὸν πύργον β (εἰκ. 91, Η), συνεχίστηκε καὶ περατώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ δευτέρου δωματίου (2). Ἡ χαλαρὴ στρώση εἶχε ἐδῶ ὕψος 1.20 - 1.30 μ. καὶ ἔδωσε πάλι μόνον γεωμετρικὰ ὅστρακα. Μέσα στὴ στρώση αὕτη καὶ κοντὰ στὸ τεῖχος βρέθηκε σωρὸς ἀπὸ πέτρες, πεσμένες ἀπὸ τὸ τεῖχος, ποὺ ἔφθανε μέχρι κάτω στὴν ἀργιλώδη στρώση. Κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ σωρὸ στὸ τέλος τῆς χαλαρῆς στρώσης, βρέθηκαν μαζεμένες σὲ ἓνα μέρος πάνω ἀπὸ 120 πατελλίδες, μερικὲς ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη καὶ μιὰ ἀφάγωτη. Μαζί τους καὶ κομμάτια ἀπὸ γεωμετρικὸ μελαμβαφῇ κύαθο.

Ἀπὸ βάθος 1.20 - 1.30 μ. μέχρι τὸ βράχο 1.90 - 1.95 μ. ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ ἡ ἀργιλώδης στρώση, ποὺ ἔδωσε καὶ πάλι μόνο ΥἼΕ ΠΙΒ ὄστρακα καὶ κυρίως ἀπὸ ἄβαφες κύλικες μὲ χαμηλὸ πόδι (εἰκ. 92).

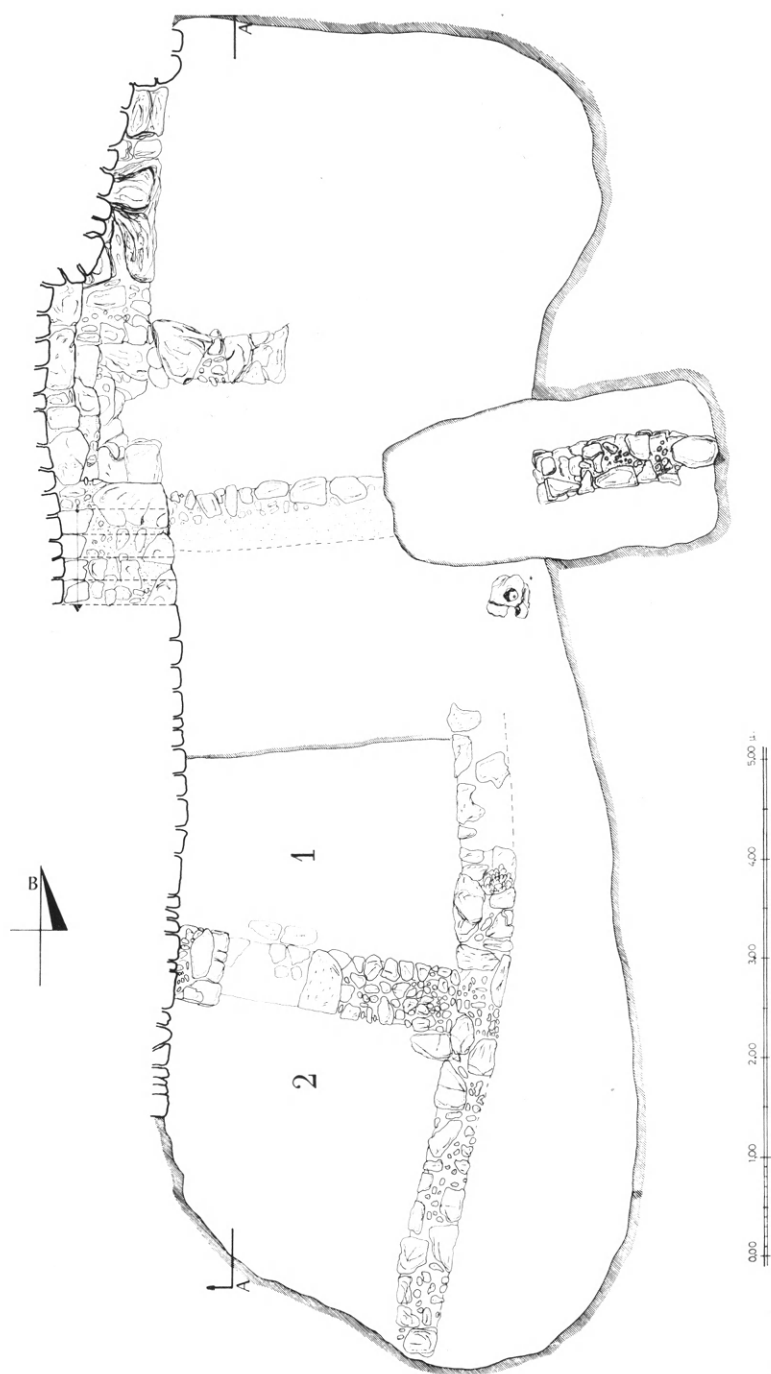
Κοντὰ στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ σὲ ἀπόσταση 1.60 μ. ἀπὸ τὸν διαχωρισμὸ, βρέθηκε μικρὴ ἐστία, ποὺ ἔχει διαστάσεις,

Εἰκ. 90. Σίφνος. Τομὴ τείχους πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β.

μῆκος 0.70, πλάτος 0.50 καὶ βάθος 0.40 μ. Εἶναι ἓνα φυσικὸ κοίλωμα βράχου τοῦ δαπέδου μὲ ἐπένδυση ἀπὸ σχιστόπλακες. Ἐμπρὸς ἔκλινε μὲ μιὰ στενόμελητη πέτρα 0.60×0.30 μ. Μέσα στὴν ἐστία ὑπῆρχαν καρβουνάκια καὶ οἱ σχιστόπλακες ἦταν καμένες. Κοντὰ τῆς βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ μαγειρικὸ σκεῦος μὲ λαβή, κοκκαλάκια καὶ οἱ ἀπαραίτητες πατελλίδες, πολὺ ἀγαπητές, ὅπως φαίνεται, στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, ἂν καὶ ἀπέχει πάντως ἀπὸ ὦρα ἀπὸ τῆ θάλασσα.

Σὲ ὅλο τὸ μῆκος τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου, ἀπὸ τῇ γωνία ποὺ σχηματίζει μὲ τὸν ἀνατολικὸ μέχρι τὴν πόρτα του, ὑπάρχει ἓνα κτιστὸ μὲ πέτρες κατασκευάσμα, ποὺ πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθεῖ κρεβάτι. Στὴν μπροστινὴ πλευρὰ λείπουν μερικὲς πέτρες. Ἔχει μῆκος 1.40, πλάτος 0.80 καὶ ὕψος 0.40 μ. Εἶναι πολὺ γνωστὰ τὰ κτιστὰ αὐτὰ κρεβάτια, ποὺ ἔχουν δώσει τὸ ὄνομα στὰ σπίτια, στὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν (bench houses). Στὴ Σίφνο ἔχουν βρεθεῖ σὲ γεωμετρικὰ σπίτια στὸ Κάστρο (ἀνασκαφές

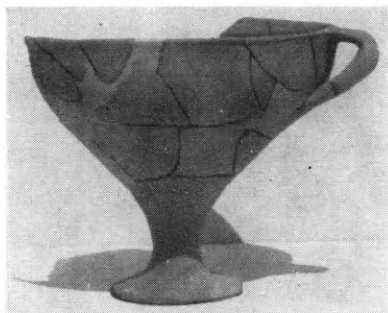

Εἰκ. 91. Σίφωνος, Κάτωψη τοῦ κτιρίου Η.

Βρεττανικῆς Σχολῆς, BSA 1949, σ. 8 καὶ 11), σὲ σπίτι κλασσικῶν χρόνων, ποὺ βρέθηκε σὲ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τὸ 1976, πάλι στὸ Κάστρο στὸ κτῆμα Kelley (B. Φιλιππάκη, ἡ ἐκθεσὴ δὲν δημοσιεύτηκε ἀκόμη. Τὸ κρεβάτι αὐτὸ ἔχει μῆκος 1.85, πλάτος 0.75 καὶ σωζόμενο ὕψος ± 0.25 μ.) καὶ στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα ὕστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς, πιστοποιώντας τὴν ἀδιάσπαστη συνέχεια μιᾶς συνήθειας νησιώτικου ἀγροτικοῦ λαοῦ, ποὺ ἔχει πιὸ ἄφθονη τὴν πέτρα ἀπὸ τὸ ξύλο.

Κοντὰ στὸν νότιο τοῖχο σώζονται μερικὲς πλάκες τοῦ δαπέδου σὲ μιὰ ὄχι κανονικὴ ἡμικυκλικὴ διάταξη (πλάτους 1.20 καὶ μήκους 1.60 μ.). Στὸ δυτικὸ πέρασ τοῦ ἡμικυκλίου αὐτοῦ στέκεται ὀρθὴ πλάκα, ὕψους 0.60 καὶ πλάτους 0.35 μ. Ἀπέχει ἀπὸ τὸ τεῖχος 0.20 μ. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ δαπέδου εἶναι ὑψηλότερο ἀπὸ τὸν φυσικὸ βράχο κατὰ 0.20 - 0.25 μ. Θὰ ἦταν ἴσως φυσικὸ νὰ θεωρηθεῖ ἀπλῶς σὰν τμήμα ἀπὸ τὸ πλακοστρωμένο δάπεδο, ἀλλὰ τὸ σχῆμα του καὶ ἡ κατακόρυφη πλάκα τοῦ δίνουν ἴσως κάποια ιδιαίτερη σημασία, ποὺ θὰ ἀναζητηθεῖ. Πλακόστρωτο πίσω ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο ἀναζητήθηκε καὶ φαίνεται νὰ ὑπάρχει. Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε χρόνος γιὰ τὴν ἀπαραίτητη ἔρευνα. Πάντως ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου καὶ ὁ νότιος συνεχίζονται ὥστε καὶ ἡ συνέχιση τῆς ἔρευνας νὰ ἐπιβάλλεται.

Ἀλλὰ ὁ καθαρισμὸς ἑνὸς μικροῦ τμήματος, ποὺ εἶχε μείνει ἄσκαφο στὸ βορεινὸ πέρασ τοῦ κτιρίου, ἔδειξε ὅτι καὶ στὴν πλευρὰ αὐτὴ τὸ κτίριο συνεχίζεται. Δηλαδή ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος προχωρεῖ καὶ μέχρι 5.10 μ. βόρεια τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ γωνιάζει μὲ ἄλλον τοῖχο, ποὺ ἔχει μὲν τὴν ἴδια μὲ αὐτὸν κατεύθυνση (B. - N.), ἀλλὰ βρίσκεται 0.50 μ. ἀνατολικότερά του. Ὁ τοῖχος αὐτὸς σώζεται μόνο σὲ μῆκος 1 μ. καὶ

Εἰκ. 92. Σίφνος. Ἄβαφη κύλιξ
(FS 274, YE IIIB).

σὲ ὕψος 0.50 μ. Στὴ μικρὴ γωνία, ποὺ σχηματίζουν οἱ δύο αὐτοὶ τοῖχοι, βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ πίθο, σκέπασμα πίθου καὶ κομμάτια ἀπὸ ἄβαφη κύλικα, τὰ τελευταῖα σὲ βάθος 0.80 μ. μέσα σὲ βαθούλωμα τοῦ φυσικοῦ βράχου μαζί μὲ κόκκαλα ζώου.

Ἀποκαλύφθηκε μέχρι τὸ δυτικὸ τέρμα τοῦ ὁ τοῖχος, ποὺ, μὲ κατεύθυνση Α. - Δ., ἔρχεται καὶ καταλήγει ἀκριβῶς στὸ τέλος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου. Ὁ τοῖχος αὐτὸς βρίσκεται σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο, μόλις 0.30 μ. κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια καὶ θεωρεῖται γεωμετρικός. Πέρυσι εἶχε νομισθεῖ ὅτι τὸ βορεινὸ πέρασ τοῦ κτιρίου ἀποτελοῦσαν δύο βαθμίδες. Μετὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ τμήματος αὐτοῦ, ἡ ἐσωτερικὴ «βαθμίδα» εἶναι τοῖχος μὲ πόρτα πιθανὸν στὸ πρὸς τὸ τεῖχος τέρμα του. Ἡ ἐξωτερικὴ «βαθμίδα» μένει σὰν ἓνα πεζουλάκι. Πάντως τὸ μέρος αὐτό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐσοχή, ποὺ σχηματίζει ἐδῶ τὸ τεῖχος, ἔχει πάθει ζημιές ἀπὸ παραβίαση στὰ γεωμετρικὰ χρόνια γιὰ ταφὴ καὶ ἴσως καὶ ἀπὸ ἄλλους λόγους.

II. Τὸ σχέδιο τῆς ἀκρόπολης τοῦ Τσουντα (ΑΕ 1899, σ.127, εἰκ. 38) σημειώνει ἐσοχὴ τοῦ τείχους πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ, ὅμοια μὲ αὐτὴν πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β. Ἐπειδὴ, ὅπως εἶδαμε, πίσω ἀπὸ τὸν πύργο β τὸ τμήμα αὐτὸ δὲν σώζεται πολὺ καλά, θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ ἐξετάσουμε τὴν ἐσοχὴ αὐτὴ στὸν πύργο δ μήπως ἔχουμε ἐδῶ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα. Ἐργασίες ὅμως ποὺ ἔγιναν ἐκεῖ ἔδειξαν πὼς δὲν ὑπάρχει ἐσοχὴ οὔτε πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ οὔτε καὶ σὲ ὅλο τὸ μέτωπο τοῦ τείχους ἀπὸ τὴν πυλίδα II μέχρι 15 μέτρα νοτιότερα. Πίσω ἀπὸ τὸν πύργο δ τὸ μέτωπο τοῦ τείχους εἶναι διαμορφωμένο σὲ δύο βαθμίδες. Στὴν πρώτη ὑπάρχει στόμιο μικροῦ ὑπονόμου ποὺ ἔχει πλάτος 0.30, ὕψος 0.50 καὶ βάθος 0.45 μ. (δὲν καθαρίστηκε βαθύτερα). Προεξέχει ἀπὸ τὸ τεῖχος 0.35 - 0.40 μ. Μὲ τὸν ὑπόνομο αὐτὸ νερὰ τῆς βροχῆς ἀπὸ τὸ τεῖχος θὰ ἔπεφταν μέσα σὲ στέρνα, τῆς ὁποίας βρέθηκε ὁ πάτος ἀπὸ φυσικὸ βράχο σὲ βάθος 1 μέτρου, ἀλλὰ ὄχι ἀκόμη οἱ πλευρές. Εἶναι ὁ τρίτος ὑπόνομος τοῦ τείχους. Οἱ ἄλλοι δύο βρέθηκαν ἀπὸ τὸν Τσουντα (ΑΕ 1899, σ. 131). Μέχρι 0.50 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια βρέθηκαν γεωμετρικὰ ὄστρακα,

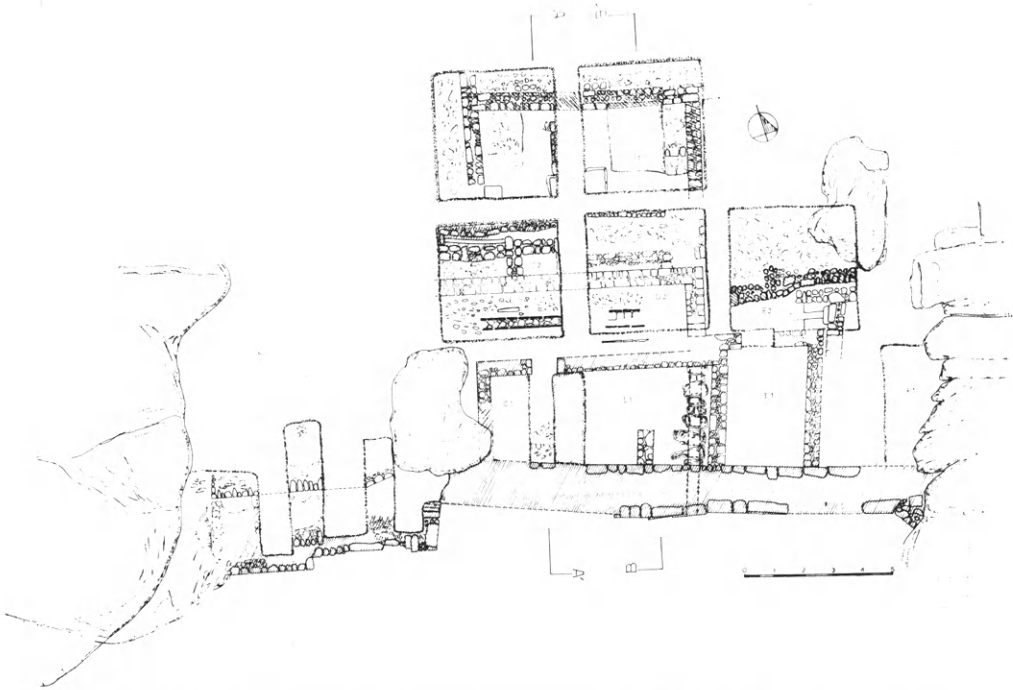
στά 0.65 μ. ὅμως πόδι ἄβαφης μυκηναϊκῆς κύλικας. Οἱ ἐργασίες πρέπει νὰ συνεχισθοῦν καὶ ἐδῶ.

23. ΠΑΡΟΣ. Κουκουναριές

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἐρειπίων τῆς μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν συνεχίσθη ἐν Πάρῳ καὶ κατὰ τὸ 1977 δαπάναις τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀττάβας Δημ. Σκιλάρντι. Μέγα μέρος τῶν δαπανῶν ἐκαλύφθη διὰ γενναίας ἐπιχορηγήσεως τοῦ ἐν Η.Π.Α. ιδρύματος National Geographic Society. Φοιτηταὶ ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Ὀττάβας καὶ τῆς Πεννσυλβανίας συμμετέσχον εἰς τὴν ἀνασκαφὴν, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 25 Ἰουλίου μέχρι τέλους Αὐγούστου. Συμπληρωματικαὶ ἐργασίαι ἐγένοντο σποραδικῶς ἐπὶ τοῦ λόφου μέχρι καὶ τοῦ Ὀκτωβρίου, καθ' ὅσον ἡ αἰφνιδία ἀνακάλυψις σημαντικῶν ἀρχαιοτήτων μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἐπέβαλον τὴν παράτασιν τῶν ἐργασιῶν. Προηγουμένως, προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι διεξήχθησαν ἐπὶ τοῦ λόφου κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ὅτε καὶ τῇ προσκλήσει τοῦ κλιμακίου μας διενηργήθη ἀεροφωτογράφησις τοῦ χώρου διὰ μπαλονίου ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ J. Wilson Myers τοῦ Πανεπιστημίου Michigan. Ὁ λόφος ἐφωτογραφήθη καὶ ἀπὸ μεγάλου ὕψους, τὸ δὲ ὕλικόν τῆς ἐργασίας ταύτης θὰ ἀποβῇ θεμελιῶδες εἰς τὴν παράσκευὴν λεπτομεροῦς χάρτου τῆς ἀρχαιολογικῆς ζώνης. Ἐπίσης, μετὰ τὴν αὐτὴν εὐκαιρίαν ἐγένετο καὶ ἀεροφωτογράφησις τοῦ γνωστοῦ ἐκ παλαιότερων ἐργασιῶν οἰκισμοῦ Οἰκονόμου κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Αἱ φωτογραφίαι ἀπεικονίζουν ἀναγλύφως τὴν μορφολογίαν τῆς θέσεως καὶ ποικίλας λεπτομερείας τοῦ ἑλλειπτικοῦ περιβάλλου μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ κτισμάτων, ἰδίως δὲ τοῦ περιφήμου ἀψιδωτοῦ ναοῦ.

Στόχος τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ 1977 ἦτο νὰ συνεχισθῇ ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς ἀποθήκης τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τὸ ὁποῖον ἀπεκαλύφθη διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ προηγουμένου

έτους. Διὰ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς συνεχίσθη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ συμπλέγματος, τὸ ὁποῖον ἐπεκτείνεται ὡς γνωστὸν ἐπὶ τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς τοῦ βραχώδους λόφου τῶν Κουκουναριῶν, κάτωθι σημαντικῶν ἐπιχώσεων. Ἰσχυρὸν τεῖχος ἐκτισμένον κατὰ τὸν κυκλώπειον τρόπον διήρχετο μὲ κατεύθυνσιν Α. - Δ. κατὰ τὴν νοτίαν παρυφὴν τοῦ πλατώματος (εἰκ. 93). Σώζεται εἰς ὕψος 3 μ. περίπου, εἶχε δὲ κατασκευασθῇ διὰ νὰ ἀποκόπτῃ τὴν πρὸς Β.

Εἰκ. 93. Πάρος. Κάτωφιν τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου εἰς τὸν λόφον τῶν Κουκουναριῶν.

ἀνάβασιν ἀπὸ τοῦ βατοῦ τμήματος τοῦ λόφου. Ὡς γνωστὸν, διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1976 ἀπεκαλύφθη ἡ πορεία τοῦ τείχους εἰς μῆκος 16.5 μ. Τότε παρατηρήθη ὅτι τοῦτο σχηματίζει κατακόρυφον ὁδόντωσιν, ἥτοι προεξοχὴν ἢ ὁποῖα, ὡς διεπιστώθη διὰ τῆς ἐφετινῆς ἐρεύνης, προεξέχει κατὰ 1.60 μ. Ἡ περαιτέρω πρὸς Δ. πορεία τοῦ τείχους καθορίζεται δι' ὀλίγων διεσπαρμένων ὀγκολίθων. Κατευθυνόμενον πρὸς Δ. σχηματίζει δύο μικροτέ-

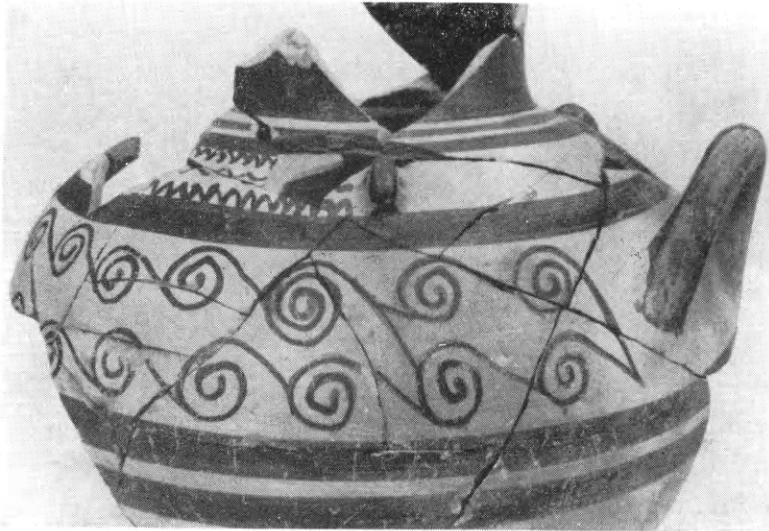
ρας προεξοχὰς μέχρις ὅτου τὸ πέρας του συναντᾷ τὸν βράχον τῆς Δ. πλευρᾶς τῆς ἀναβάσεως. Πύλη δὲν ἔχει ἀποκαλυφθῇ εἰσέτι, καίτοι τὸ τεῖχος θὰ εἶχε μίαν, ἐκτὸς ἂν τοῦτο ἦτο ἀπλῶς ἀναλημματικοῦ χαρακτῆρος. Τρεῖς τομαὶ αἱ ὁποῖαι διηνοίχθησαν καθέτως τοῦ τείχους, κατὰ τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς ἀνωτάτης τῶν ταρατσῶν ἔδειξαν ὅτι ὀπισθεν τούτου καὶ εἰς μῆκος κυμαινόμενον ἀπὸ 1.50 - 2 μ. ὑπῆρχε τοῖχος πάχους 0.50 μ. κατευθύνσεως Α. - Δ. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνασκαφὴ εἰς τὸν ἐνδιάμεσον χῶρον ἔδειξεν ὅτι οὗτος εἶχε κατοικηθῇ, καθ' ὅσον ἐπὶ δύο ἐπαλλήλων δαπέδων εὔρεθησαν μεγάλαι λεπίδες ὀψιανοῦ. Τοῦτο δεικνύει βεβαίως ὅτι ὁ χῶρος ἐχρησίμευε διὰ τὴν κατασκευὴν, ἣ καὶ τὸ πιθανώτερον διὰ τὴν φύλαξιν ἐργαλείων ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα.

Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθη ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου εἰς τὰς τάφρους C1 καὶ D1, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὔρεθη ἡ πρώτη ἀποθήκη τοῦ συγκροτήματος. Καθωρίσθησαν τὰ ὅρια ταύτης καὶ διεπιστώθη ὅτι ἐφαπτομένη πρὸς Β. τοῦ τείχους, ἔχει ἐν κατόψει ἐλαφρῶς τραπέζιον σχῆμα μὲ διαστάσεις 8.55×4 μ. Οἱ τοῖχοι, κτισμένοι μὲ ὀρθογωνίους λίθους μικρῶν γενικῶς διαστάσεων, σώζονται εἰς λίαν καλὴν κατάστασιν· ἰδιαιτέρως ὁ νότιος ἔχει ὕψος 2.50 μ. Διαχωριστικὴ μεσοτοιχία βαίνουσα καθέτως τῆς νοτίας πλευρᾶς διήρει τὴν ἀποθήκην εἰς δύο ἄνισα τμήματα (εἰκ. 94). Τὰ ὑλικά καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ τοίχου πιστοποιοῦν ὅτι οὗτος ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην. Στενὴ θύρα (0.85 μ.) εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ βορείου τοίχου ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ πρὸς Β. κειμένου κυρίου τμήματος τοῦ συγκροτήματος. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀποθήκης ἀπέδωκεν ἰδιαιτέρως μεγάλας ποσότητας ἀγγείων, τὸ πλεῖστον τῶν ὁποίων φέρουν γραμμικὴν διακόσμησην. Μνημονεύομεν ἐν προκειμένῳ τὴν ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντος κυλινδρόστομον στάμνον τῆς εἰκ. 95, πῶμα τοιούτου ἀγγείου, ψευδόστομον ἀμφορέα, μικρὰ κύπελλα, σκύφους (εἰκ. 96), σκύφους μετὰ προχοῆς καὶ ὑψιπόδους κύλικας.

Κατὰ μῆκος τῆς Α. πλευρᾶς ἔκειντο ὀριζοντιωμένοι δύο εὐ-μεγέθεις πίθοι εἰς τεμάχια. Δεδομένου ὅτι τὰ στόμια τῶν πίθων ἐκαλύπτοντο γενικῶς μὲ κυκλικὰς σχιστολιθικὰς πλάκας αἱ ὁποῖαι

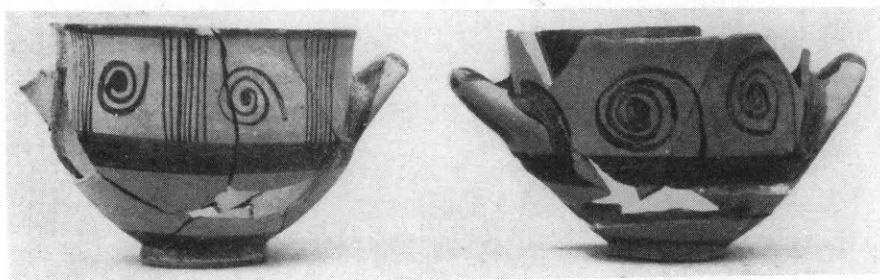

Εἰκ. 94. Πάρος. Ἡ ἀποθήκη θεωμένη ἀπὸ Βορρᾶ.

Εἰκ. 95. Στάμνος ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν Κουκουναριῶν Πάρου.

περιεσώθησαν, συμπεραίνεται ὅτι κατὰ τὴν καταστροφὴν ἡ ἀποθήκη περιεῖχε πέρα τῶν 40 πίθων. Μεταξὺ τῶν λοιπῶν εὕρημάτων συγκαταλέγονται σφονδύλια ἐκ πηλοῦ ἢ ἐκ λίθου, κωνικά «κομβία» ἐκ στεατίτου ποικίλων ἀποχρώσεων, χάνδρες ἐκ στεατίτου ἢ φαγεντιανῆς καὶ ἄφθονοι λεπίδες ὀψιανοῦ. Ἐπίσης ἀνευρέθη συντεθλιμμένον ἀγγεῖον ἐκ μολύβδου ὡς καὶ ποικίλα ἀντικείμενα

Εἰκ. 96. Πάρος, Σκύφοι.

μενα ἐκ χαλκοῦ, δηλαδὴ ξυριστική λεπίς, σμίλαι, αἰχμαὶ βελῶν καὶ τέλος πέλεκυς ἀπλοῦς μονόστομος ἀνευ τμήματος διὰ στελεόν. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ΒΑ. γωνίας ἀπεκάλυψε μακρὰν χαλκίνην λόγχην σωζ. μήκους 0.40 μ. Ὅμως τὸ σημαντικώτερον εὕρημα τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ὁ εὐμεγέθης κρατὴρ τῆς εἰκ. 97, εὑρεθεὶς εἰς θραύσματα πλησίον τῆς λόγχης. Τὸ ἀγγεῖον κοσμεῖται εἰς τὴν μίαν πλευρὰν διὰ θαλασσίων ὀστρέων, εἰς δὲ τὴν ἐτέραν δι' ἀντωπῶν σπειρῶν. Ὁ κρατὴρ ἔχει ὕψος 0.335 μ.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεβεβαίωσε τὰ συμπεράσματα τοῦ προηγουμένου ἔτους, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀποθήκη κατεστράφη ὑπὸ ἰσχυρᾶς πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία ὠδήγησεν εἰς τὴν κατακρήμνισιν τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπὶ τοῦ ἰσογείου. Ἡ μελέτη τῆς στρωματογραφίας τῆς Δ. πλευρᾶς τοῦ μεταξὺ τῶν τάφρων C1 καὶ D1 διαδρόμου ὡς καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ δαπέδου συσσωρευθέντων ἐρειπίων ἔδειξεν ὁμοίως ὅτι τὸ ἀνώγειον ἐχρησίμευεν ὡσαύτως διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ποικίλων ἀντικειμένων.

Σταδιακὴ μελέτη τοῦ πρὸς Α. τῆς ἀποθήκης καὶ ἐσωτερικῶς τοῦ τείχους χώρου ἐβεβαίωσε τὴν ὑπαρξιν καὶ ἐτέρου δωματίου

διαστάσεων 4.55×3.20 μ., τὸ ὁποῖον πιστεύεται ὅτι ἐχρησί-
μευεν ὁμοίως ὡς ἀποθήκη. Εἰκάζεται ὅτι μετὰ ταύτης καὶ τοῦ
πρὸς Α. κατακορύφως κεκομμένου βράχου ὑπῆρχε καὶ τρίτος
θάλαμος (εἰκ. 93).

Πέντε εἰσέτι τετράγωνοι τάφροι διηνοίγησαν πρὸς Β., ἥτοι
κατὰ τὸ ὑψηλότερον τμήμα τοῦ πλατώματος (τάφροι C2, C3,

Εἰκ. 97. Πάρος. Κρατὴρ ἐκ τῆς ἀποθήκης.

D2, D3 καὶ E2). Αἱ κατώτεραι στρώσεις παρέσχον ἐνδείξεις
μυκηναϊκῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὑπολειμμάτων, ἀναμφιβόλως δω-
ματίων τὰ ὁποῖα μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν των θὰ ἀποτελέσουν ἐνι-
αῖον σύνολον μὲ τὰς προαναφερθείσας ἀποθήκας (εἰκ. 93).

Οὕτως, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Β. τμήματος τῆς τάφρου C2 ἔφερεν
εἰς φῶς δύο παραλλήλους τοίχους κατευθύνσεως Α. - Δ. Τρίτος

τοῖχος κατευθύνσεως Β. - Ν. συναντᾷ τὸν νοτιώτερον ἐξ αὐτῶν καθέτως, κατὰ τὸ μέσον τῆς τάφρου. Ἄλλος ἰσχυρὸς τοῖχος μὲ καλῶς γωνιασμένους λίθους διέρχεται ὑπὸ τὸν πρὸς Α. τοῦ λάκκου C2 διάδρομον. Ὁ τοῖχος κατευθύνεται πρὸς τὴν πρώτην ἀποθήκην, ἐνῶ πρὸς Β. διακρίνεται κατὰ τὴν Α. παρειὰν τοῦ λάκκου C3. Μικρὸν μαρμάρινον εἰδῶλιον ἀνευρεθὲν μεταξὺ τῶν ἐρείπιων τῆς καταστροφῆς τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων, πρὸς ΒΔ. τοῦ C2, ἀνάγεται εἰς τοὺς πρωτοκυκλαδικούς χρόνους (3η χιλιετ. π.Χ.). Τὸ ὕψος του ἀνέρχεται εἰς 0.155 μ. Τὸ ἔργον εἶναι ἡμιτελὲς καὶ παριστᾷ ἱσταμένην ἀνθρωπίνην μορφήν.

Ἐρείπια τοῦ συγκροτήματος εἶναι ὁμοίως ἐμφανῆ κατὰ τὸ Β. τμήμα τῆς γειτονικῆς τάφρου D2. Εἰς ἀπόστασιν 1.50 μ., πρὸς Ν. ἀπὸ τῆς βορείας παρειᾶς τῆς τάφρου ἀπεκαλύφθη τοῖχος κατευθύνσεως Α. - Δ., μὲ ἀνοιγμα θύρας πλάτους 1.20 μ., ἣτις συνέδεε τὰς ἀποθήκας μετὰ τοῦ πρὸς Β. ἐκτεινομένου συγκροτήματος. Ἐξ ἄλλου, ἰδιαίτερος σημαντικὴ λογίζεται ἡ ἀνεύρεσις μυκηναϊκοῦ τοίχου κατευθύνσεως Α. - Δ., διακρινομένου κατὰ τὴν Β. παρειὰν τῆς D2. Ὁ τοῖχος ἔχει ἀποκαλυφθῆ μέχρις ὕψους 2 μ., ὅμως τὸ πραγματικῶς σωζόμενον ὕψος θὰ καθορισθῇ διὰ τῆς κατὰ τὸ 1978 ἐρεῦνης. Ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς σημαντικὸν θάλαμον ἐκτεινόμενον πρὸς Β., ἀποτελοῦντα μέρος τοῦ πυρῆνος τοῦ συγκροτήματος. Ἀμέσως πρὸς Ν., ὑπὸ σωρὸν κρημνισμένων λίθων ἔκειντο συντετριμμένα εὐμεγέθη ἀγγεῖα ὡς καὶ μικρὰ σμίλη ἐκ χαλκοῦ. Ἐρείπια τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς τῆς τάφρου E2. Στενὸς διάδρομος κατευθύνσεως Α. - Δ. ἐκτείνεται πρὸς Β. τῆς δευτέρας ἀποθήκης. Ἄς σημειωθῇ ὅτι ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς περιέχων θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων καὶ ὀστᾶ ζώων, βαίνων ἐξ Α. πρὸς Δ., ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τοῖχον τέμνοντα καθέτως τὸν διάδρομον.

Ἡ τεχνοτροπικὴ ἀνάλυσις τῆς κεραμικῆς τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς ἐκ τῆς πρώτης ἀποθήκης δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ συγκρότημα κατεστράφη κατὰ τὴν μετὰ-βασιν ἀπὸ τοὺς ΥἼΕ ΠΙΒ εἰς τοὺς ΥἼΕ ΠΙΓ χρόνους. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν τοῦτο ἀπετεφρώθη κατὰ τὴν διάρκειαν ἐχθρικῆς εἰσβο-

λῆς, καίτοι τοῦτο δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἡ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως ἀνέγερσις τοῦ κτίσματος, αἱ ἐπιβλητικαὶ διαστάσεις τοῦ συναπτομένου τείχους, αἱ διαστάσεις τοῦ συγκροτήματος καὶ τέλος τὸ πλῆθος καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότης τῶν εὐρημάτων, ἅπαντα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς κατὰ τὸ 1976 διατυπωθείσης ὑποθέσεως, καθ' ἣν τὰ ἐρείπια ἀνήκουν εἰς τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον τῆς Πάρου.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν, ὁ χῶρος ἐκατοικήθη καὶ πάλιν, ὡς συναγεται ἐξ ὀστράκων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων καὶ ἐκ μεταγενεστέρων ἀρχιτεκτονικῶν ὑπολειμμάτων. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1977 προσέφερε νέα στοιχεῖα εἰς τὴν ἀνασύνθεσιν τῆς ἱστορίας τοῦ λόφου. Ἐντὸς τῆς τάφρου E2 ἀνευρέθη τοῖχος κατευθύνσεως BA. - ΝΔ., ἐκτισμένος διὰ σχιστολιθικῶν πλακῶν καὶ λίθων ἐπὶ τῶν μυκηναϊκῶν ἐρειπίων. Ὁ τοῖχος ἀνήκει εἰς οἰκοδόμημα τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν χρόνων, ὡς δεικνύουν τεθραυσμένος πίθος καὶ κύπελλον, εὑρεθέντα πρὸς Ν. τούτου καὶ χρονολογούμενα ἐντὸς τῆς περιόδου 750 - 700 π.Χ.

Ἐτερον σημαντικὸν κτίσμα ἀναγόμενον εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους εὑρέθη ἐντὸς τῶν τάφρων C3 καὶ D3. Πρόκειται περὶ ὀρθογωνίου θαλάμου, τοῦ ὁποίου τὸ μῆκος ἀνέρχεται εἰς τὰ 8 μ. Τὸ κτίριον ἐπεκτείνεται πρὸς Β., πέραν τοῦ βορείου τοίχου. Ἀνοιγμα θύρας δὲν ἔχει ἐντοπισθῇ μέχρι στιγμῆς. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐσώζοντο δύο ἐπάλληλα δάπεδα καὶ κατὰ τὸ Ν. μέρος παραλληλόγραμμος κατασκευὴ, συνισταμένη ἐκ πλακῶν τεθειμένων καθέτως, χρησιμεύουσα ὡς ἐστία ἢ ὡς χῶρος διὰ τὴν ἀποθήκευσιν ὀσπρίων. Τέλος, τρίτον σημαντικὸν κτίσμα ἀνευρέθη κατὰ τὸ Β. τμήμα τῶν λάκκων C2 καὶ Δ2, ἐπὶ τῆς στρώσεως τῶν μυκηναϊκῶν ἐρειπίων. Ἀπεκαλύφθη τὸ Β. τμήμα ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος μὲ προσεκτικῶς οἰκοδομημένην τοιχοδομίαν. Σώζεται ἡ ΒΑ. γωνία, ἐνῶ ὁ πρὸς Β. τοῖχος ἔχει ἀποκαλυφθῇ εἰς μῆκος 9 μ. Τὸ πρὸς Ν. τμήμα κατεκρημνίσθη πέραν τῶν νοτίων ὀρίων τοῦ πλατώματος. Δέον ὅπως σημειωθῇ ὅτι ἐντὸς τοῦ οἰκοδομήματος καὶ παραλλήλως πρὸς τὸν Β. τοῖχον εὑρέθη ἀγωγὸς ἐσωτ. διαστάσεων 0.25 μ. κατεσκευασμένος μὲ καλῶς συνηρμο-

σμένους λίθους. Ἐν ἐκ τῶν πλέον ἀξιολόγων εὕρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοδομήματος. Πρόκειται περὶ θραύσματος ἐκ τοῦ λαίμοῦ μεγάλου ἀναγλύφου ἀμφορέως μὲ παράστασιν μονομαχίας ἡρώων, πιστοποιοῦντος τὴν παραγωγὴν τοιούτων μνημειωδῶν ἀγγείων καὶ ἐπὶ τῆς Πάρου. Τὸ θραῦσμα ἀνάγεται εἰς τὸ β' τέταρτον τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 98).

Εἰκ. 98. Πάρος. Θραῦσμα ἀναγλύφου ἀμφορέως.

Πλὴν τῆς ἀνασκαφῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν τὸ ἀνασκαφικὸν κλιμάκιον εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ προβῇ εἰς προκαταρκτικὴν μελέτην τῶν ἐπιφανειακῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων ἀξιολογώτατου οἰκοδομήματος τῆς περιοχῆς «Καστράκι» ἢ «Χαλαρά», δεξιὰ τῆς ἀπὸ Ναούσης εἰς Μάρμαρα ὁδοῦ. Ἐπὶ ὑψώματος παρέχοντος θαυμασίαν θέαν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν παραλίαν τῆς Πάρου καὶ τὴν ἑναντι Νάξον διακρίνονται τὰ θεμέλια ὀρθογωνίου οἰκοδομήματος διαστάσεων 7×7 μ. Αἱ διαστάσεις τοῦ

ἀρχικοῦ κτίσματος ἀνέρχονται εἰς $7.40 \times 10.65 \mu.$, καθ' ὅσον τὸ πρὸς Α. τμήμα ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν προσθήκην. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι σαφές ἂν πρόκειται περὶ μικροῦ ἱεροῦ ἢ περὶ ὀρθογωνίου πύργου. Ἐν τούτοις, ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ καλῶς εἰργασμένους ὀγκολίθους ἐκ μαρμάρου μετρίας ποιότητος. Οἱ λίθοι παρουσιάζουν ἐπιμελῆ προσαρμογὴν. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Α. διακρίνεται παραλληλόγραμμος δεξαμενὴ διαστάσεων $2.33 \times 1.27 \mu.$ Ἐνδεικτικὴ ἴσως διὰ τὴν ταύτισιν τῶν ἐρειπίων μετὰ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος Καρποφόρου ἀποβαίνει ἡ παλαιότερον ἐκ τοῦ χώρου περισυλλεγεῖσα ὑπὸ τοῦ Ναουσίου ἀρχαιοδίφου κ. Ὁ. Κάπαρη ἐπιγραφή, ἡ ὁποία φυλάσσεται εἰς τὴν προσωρινὴν ἔκθεσιν τῆς συλλογῆς ἀρχαιοτήτων Ναούσης. Πρόκειται περὶ τοῦ ἄνω ἀποτμήματος ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς τῶν ἐλληνορρωμαϊκῶν χρόνων, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος Καρποφόρου. Τὸ περισωθὲν κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς:

*Δήμητρι Καρπο
φόρῳ ἰδρύσαντο
Πάρων Σωχάρμου
καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ
[Υ] πάτη Σελεύκου
[κα] ἰ τὰ τέκνα αὐτοῦ
--- οὔσα καὶ Σ ---*

24. ΠΑΡΟΣ. Δήλιον. Ἀνασυγκρότησις τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ βάθρου τῆς Ἀρτέμιδος

Ἡ ἐφετινὴ ἐπιχορήγησις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐκάλυψε τὰς δαπάνας διὰ τὴν περαιτέρω συμπλήρωσιν τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασυγκροτηθέντος διὰ τῆς ἐπιμελητρίας Αἰκ. Δεσποίνης ἀγάλματος τῆς Ἀρτέμιδος ἀπὸ τὸ Δήλιον τῆς Πάρου, καθὼς καὶ διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ βάθρου του. Κατὰ τὸν μῆνα Μάιον, διὰ ναυλωθέντος ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στρατιωτικοῦ ἐλικοπτέρου καὶ μὲ τὴν φροντίδα τοῦ

Χ. Σφακιανάκη, μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Παροικιᾶς τὰ δύο μεγάλα τεμάχια τοῦ βάθρου, τὰ ὅποια εἶχον ἐντοπισθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὀπισθεν τοῦ μικροῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Τὸ δύσβατον τῆς περιοχῆς τοῦ Δηλίου καὶ τὸ βάρος τῶν τεμαχίων αὐτῶν, ἀνερχόμενον εἰς ἓνα καὶ ἥμισυν περίπου τόννους, κατέστησαν ἀδύνατον τὴν μετακίνησίν των διὰ τῶν συνήθων μέσων.

Κατὰ τὸν μῆνα Αὐγούστου ἐπανελήφθη ἡ προσπάθεια ἀνευρέσεως νέων θραυσμάτων ἐντὸς τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τῶν πέριξ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἰδιωτικῶν κτημάτων. Τμήματα τῶν τοίχων τούτων κατηδαφίσθησαν, ἡρευνήθησαν καὶ ἐπανεκτίσθησαν. Ἀνεσύρθησαν ἀρκετὰ νέα θραύσματα τοῦ ἀγάλματος, ἐκ τῶν ὁποίων ἐν συμπληρῶναι σημαντικὸν κενὸν τῆς περὶ τὴν μέσσην δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ἀγάλματος καὶ ἕτερον τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τῆς πλίνθου.

Ἀνευρέθησαν ἐπίσης πολλὰ νέα τεμάχια ἐκ τοῦ μαρμαρίνου βάθρου τοῦ ἀγάλματος, τὰ ὅποια, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐντοπισθέντων εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ, ἀντιπροσωπεύουν τὰ 4/5 περίπου τοῦ συνόλου του. Μεταφερθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Παροικιᾶς συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐμπείρου τεχνίτου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Μ. Καλλέργη (εἰκ. 99). Ἐλλείπουν εἰσέτι ἀρκετὰ τμήματα καὶ ἰδίως τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς τοῦ βάθρου. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἐν τούτοις θραύσματα εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκατάστασις τῆς μορφῆς του. Κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς παρουσιάζει κυματιοφόρον ἐπίστεψιν καὶ κυματιοφόρον βάσιν. Ἡ τελευταία συνίσταται ἐξ ἀνεστραμμένου λεσβίου κυματίου βαίνοντος ἐπὶ κανόνος. Δυστυχῶς ἡ μορφή τῆς ἐπιστέψεως δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφὴς λόγῳ τῆς διαβρώσεως τῶν τεσσάρων θραυσμάτων, ποὺ διασώζουσιν λείψανα αὐτῆς. Πιθανὸν πρόκειται περὶ δωρικοῦ κυματίου. Ἡ τετάρτη πλευρὰ τοῦ βάθρου εἶναι λεία καὶ ἀδιακόσμητος· ἀποτελεῖ ἐπομένως τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους σώζεται ὁ πυθμὴν τῆς τραπεζιοσχῆμου βαθύνσεως, τῆς προοριζομένης διὰ τὴν ὑποδοχὴν τῆς πλίνθου τοῦ ἀγάλματος.

Τὸ βάθρον ἔχει ὕψος 0.60 μ., καθαρὸν πλάτος (ἄνευ κυματίων) 1.14 καὶ καθαρὸν βάθος 1.20 μ. Ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῶν ὀρθογωνίων μονολιθικῶν βάθρων καὶ ἀποτελεῖ πρωιμώτατον παράδειγμα τοῦ τύπου αὐτοῦ, κοσμημένον διὰ κυματίων. Εἶναι ἐπίσης

Εἰκ. 99. Δῆλιον Πάρου. Τὸ βάθρον τῆς Ἀρτέμιδος Δηλίας. Δεξιὰ καὶ ὀπισθία πλευρά.

σημαντικόν, διότι δίδει στοιχεῖα διὰ τὴν θέσιν, ὅπου ἦτο τοποθετημένον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος, δηλ. εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ. Κατ' ἀκολουθίαν συμπεραίνομεν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος τοῦ ναοῦ τούτου.

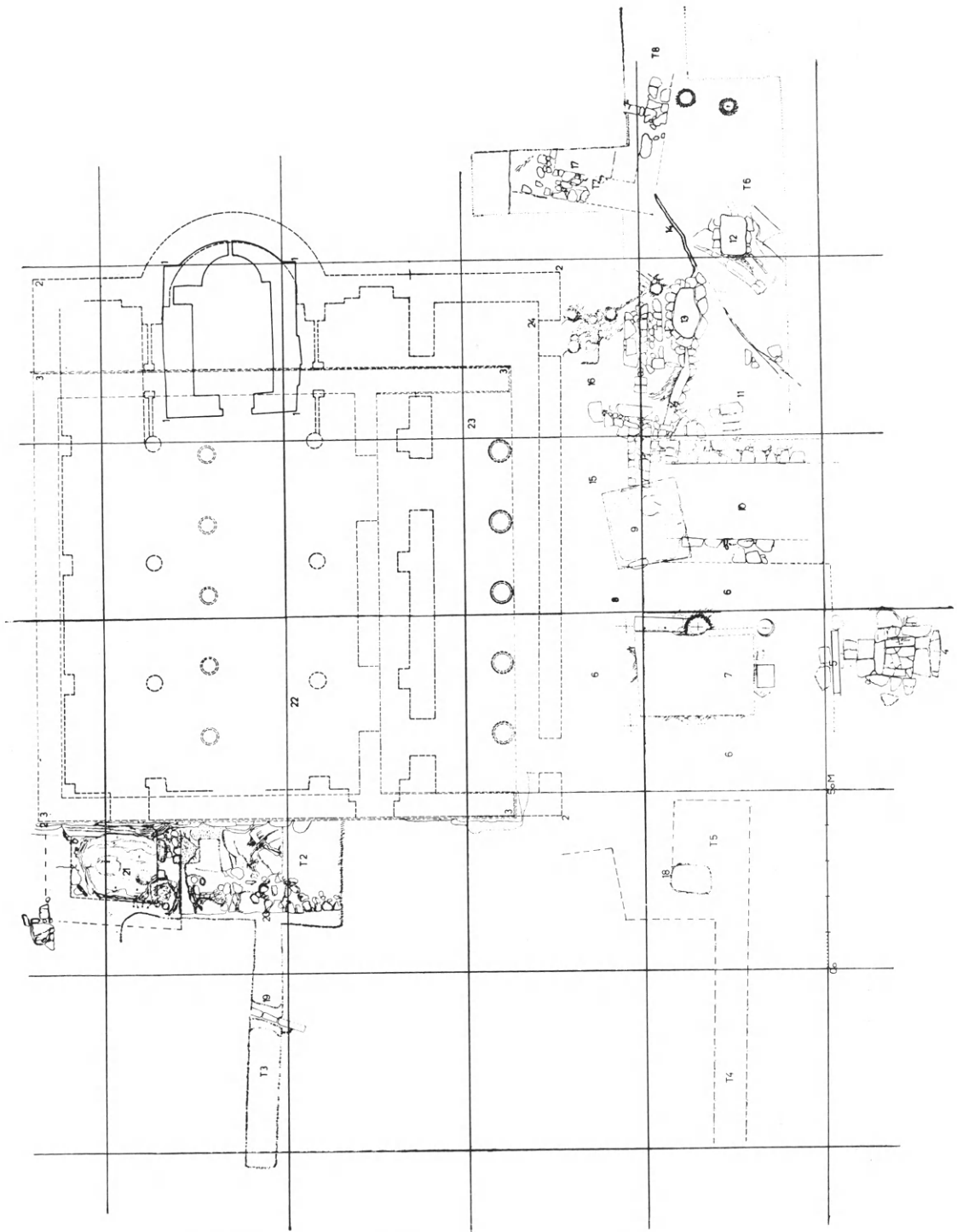
Εἰς τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον οὐσιαστικὴ ὑπῆρξεν ἡ βοήθεια τοῦ καθηγητοῦ Γ. Δεσποίνης, καθὼς καὶ τῆς βοηθοῦ τῆς ἑδρας του δ. Α. Παλαιοκρασᾶ.

Στὸ ἱερὸ τοῦ Γύρουλα κοντὰ στὸ χωριὸ Σαγκρὶ τῆς Νάξου συνέχισε ἐφέτος ὁ ἐπικ. καθηγητῆς Β. Λαμπρινουδάκης τὴ συμπληρωματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ κρίθηκε ἀπαραίτητη πρὶν ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ μνημείου. Παράλληλα καὶ μέσα σὲ μιὰ ἰδιαίτερα γόνιμη συνεργασία προχώρησε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τοῦ ἀρχαικοῦ ναοῦ καὶ τῆς βασιλικῆς, τὰ συμπεράσματα τῆς ὁποίας θὰ ἐκθέσουν στὰ Πρακτικὰ ὁ καθηγητῆς G. Gruben καὶ ὁ ἀρχιτέκτων M. Korrés.

Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ μνημείου ἀποκαλύφθηκαν ἀρκετὰ καλὰ διατηρημένα τὰ λείψανα ἀνδῆρου κατασκευασμένου μὲ μεγάλους σχιστολίθους, ποὺ εἶχε προφανῆ προορισμὸ τὴν ἰσοπέδωση τῆς περισσότερο ἀπότομης πρὸς τὰ ΒΔ. πλαγιᾶς (εἰκ. 100, ἀρ. 20). Τὸ ἀνώτερο μέρος τῆς κατασκευῆς αὐτῆς εἶχε ἴσως ἤδη καταστραφεῖ, ὅταν στρώθηκε, πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, τὸ δάπεδο τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐνῶ πρὸς τὰ βόρεια ὀλόκληρο τὸ ἄνδηρο ἔχει διαλυθεῖ ἀπὸ μιὰ μεγάλη σύγχρονη ἢ μεταγενέστερη τῆς βασιλικῆς δεξαμενὴ ποὺ ἀκουμπάει στὸ δυτικὸ θεμέλιο τοῦ ἀρχαικοῦ ναοῦ καὶ πατάει στὸν παρθένο βράχο (εἰκ. 100, ἀρ. 21). Ἀσφαλεῖς παρατηρήσεις ποὺ ἔγιναν στὰ σωζόμενα βαθύτερα στρώματα μέσα στὸ ἄνδηρο δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ στενὴ πλατεία ποὺ δημιουργήθηκε γιὰ νὰ δεχθεῖ πάνω της τὸν ἀρχαϊκὸ ναό.

Μὲ μακρὲς διερευνητικὲς τομὲς ποὺ ἔγιναν πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς γραμμῆς τοῦ ἀνδῆρου διαπιστώθηκε ὅτι καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτὴ δὲν ὑπάρχουν ἄλλες κατασκευὲς τοῦ ἱεροῦ. Παρὰ τὸ μεγαλύτερο βάθος της ἡ ἐπίχωση εἶναι κι ἐδῶ μέχρι τὸν μαλακὸ βράχο νεώτερη. Φαίνεται ὅτι τὸ ἱερὸ δὲν εἶχε οὔτε περίβολο καὶ τὰ ὅρια τοῦ τεμένου δῆλωναν ὄροι, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους βρέθηκε ἀπὸ τὸν Ν. Κοντολέοντα.

Στὸ χῶρο νότια τῆς βασιλικῆς καθαρίστηκαν τὰ γνωστὰ ἤδη καὶ ἀποκαλύφθηκαν νέα λείψανα κτισμάτων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ χρήσεως τῆς βασιλικῆς ἢ καὶ ἀκόμη μεταγενέστερους χρόνους.

Εικ. 100. Νάξος. Σχεδιογράφημα τῶν ἀποκαλυφθέντων θεμελίων γύρω ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον ναὸ καὶ τῇ βασιλικῇ τοῦ Γύρουλα.

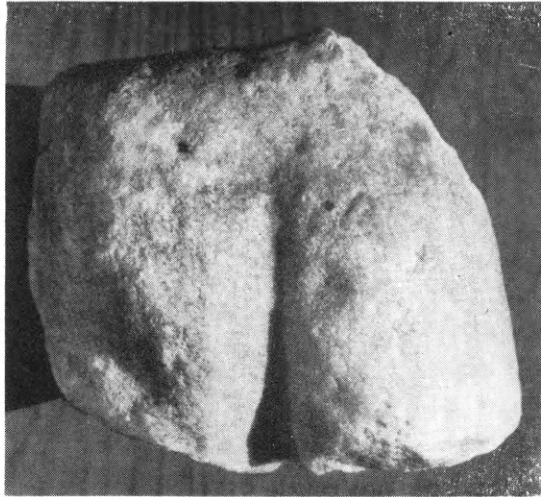
Ἡ διατήρησή τους εἶναι πολὺ κακὴ, διακρίνονται ὅμως ἀκόμη ὀρθογώνιοι χώροι (εἰκ. 100, ἀρ. 10, 11, 17) διαφορετικῶν ἐποχῶν (εἰκ. 100, πρβ. χώρους 10 καὶ 9), δάπεδα μὲ πλάκες ἢ ἀσβεστοκονίαμα, καθὼς καὶ ἐλλειψοειδεῖς ἢ ὀρθογώνιες μικρὲς δεξαμενὲς χτιστὲς μέσα στὸ βράχο καὶ ἐφοδιασμένες μὲ δυνατὸ ἀσβεστοκονίαμα (εἰκ. 100, ἀρ. 12, 13, 18), ἄλλες συνδεόμενες μὲ αὐλάκια σκαλισμένα στὸ βράχο καὶ ἄλλες ἀνεξάρτητες.

Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ χώρους οἰκιακῆς οἰκονομίας ποὺ εἴχαν ἀναπτυχθεῖ δίπλα στὴ βασιλική. Ἐνα τεσσαρακοντανούμιο τοῦ 13ου ἔτους (540 μ.Χ.) τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ποὺ βρέθηκε χαμηλὰ μέσα στὴν ταραγμένη ἐπίχωση δίπλα στὰ θεμέλια αὐτά, μᾶς ὁδηγεῖ ἴσως πολὺ κοντὰ στὴν ἐποχὴ ἐνάρξεως τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος γύρω ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ἱερὸ κατὰ τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς χρόνους.

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ συλλογὴ ἢ τὴν καταγραφὴ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἢ ἄλλων ἀντικειμένων τοῦ ἱεροῦ στοὺς τοίχους καὶ τὰ κτίσματα τῆς περιοχῆς συνεχίστηκε καὶ ἐφέτος συστηματικὰ καὶ σὲ μεγάλη ἀκτίνα μέσα στὴν κοιλάδα τοῦ Σαγκριοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ ἴδιο τὸ ἱερὸ ἢ ἀπὸ τὶς ἔρευνες στὴν περιοχὴ προέρχονται πάλι ἰδιαίτερα σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως κομμάτια ἀπὸ τὶς σπεῖρες στὶς βάσεις τῶν κιόνων, τμήματα κορμῶν τῶν κιόνων, πλάκες τῆς εὐθυντηρίας καὶ τοῦ τοιχοβάτη, ὀρθοστάτες, κυμάτια ἀπὸ τὸν πλαστικὸ διάκοσμο, τεμάχια τῶν κιλλιβάντων τῶν μεγάλων θυρωμάτων καὶ τῶν ἐλικοειδῶν ἀκρωτηρίων, καθὼς καὶ μαρμάρινες κεραμίδες τοῦ ἀρχαῖοῦ ναοῦ. Σὲ μερικὰ κυμάτια τὰ ἔχνη τῆς γραπτῆς διακοσμῆσεως τῶν φύλλων σώζονται πολὺ εὐδιάκριτα. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔδειξε ἄλλωστε ἐφέτος ὅτι οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τῶν μαρμαρίνων τοίχων τοῦ ἀρχαῖοῦ οἰκοδομήματος, ποὺ ἦταν τραχύτερα ἐπεξεργασμένες, ἦταν σκεπασμένες μὲ χρωματιστὸ κονίαμα. Τὸ σημαντικότερο αὐτὸ συμπέρασμα τεκμηριώθηκε μὲ κομμάτια ἀπὸ ἄσπρο, μπλε καὶ κόκκινο, ἰδιαίτερα λεῖο κονίαμα, ποὺ βρέθηκε δίπλα στὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ μέσα στὴν ἐπίχωση τὴ σφραγισμένη ἀπὸ τὶς πλάκες τοῦ δαπέδου τῆς βασιλικῆς.

Πλούσια ἦταν ἐπίσης ἐφέτος ἡ συλλογὴ λειψάνων ἀπὸ τὰ μαρμάρινα ἀνάθηματα τοῦ ἱεροῦ. Τρία κομμάτια ἀπὸ μέλη καὶ ὁ κάτω κορμὸς μαρμαρίνων κούρων διαφόρων μεγεθῶν ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ, δηλ. στὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ βου π.Χ. αἰ., καὶ ὑπογραμμίζουν, ὅπως καὶ τὰ παλιότερα εὐρήματα τοῦ ἱεροῦ, τὴ συνέχεια

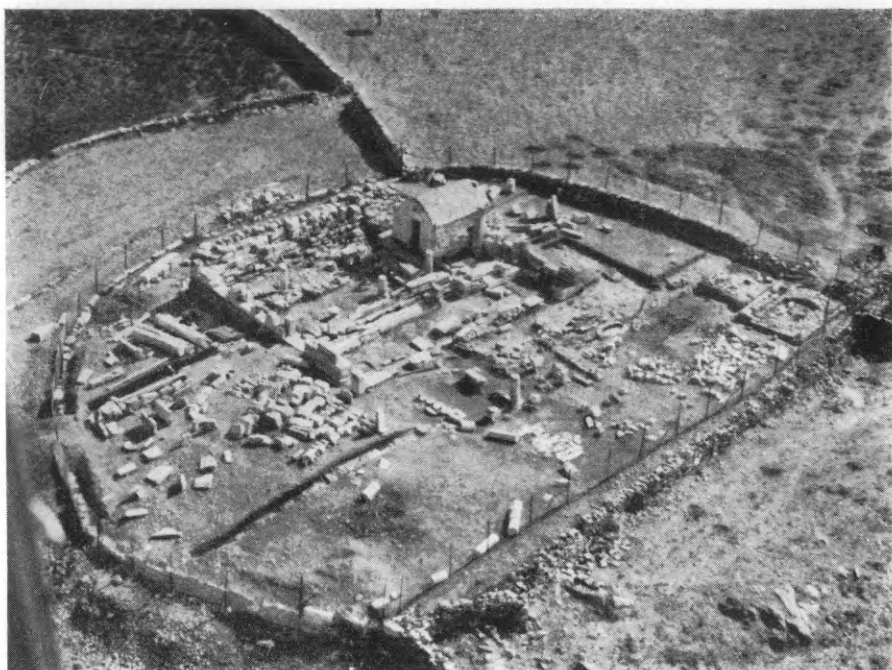
τῆς ναξιακῆς πλαστικῆς παραγωγῆς καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ βου αἰ. Ἀκόμη πολυτιμότερη εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ κάτω κορμοῦ γυμνοῦ ἀνδρικοῦ ἀγάλματος, μικρότερου ἀπὸ τὸ φυσικὸ μέγεθος, τῶν προχωρημένων χρόνων τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ (εἰκ. 101), ποὺ μαζὶ μὲ λίγα ἄλλα ἀδημοσίευτα εὐρήματα στὴ Νάξο μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν πρῶιμη

Εἰκ. 101. Νάξος. Τεμάχιο αὐστηρορυθμικοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν ἀγρῶν γύρω ἀπὸ τὸ ἱερό.

κλασσικὴ παραγωγὴ τοῦ νησιοῦ. Ἀπὸ ἐποχὴ τῆς λατρείας στὸ Γύρουλα προγενέστερη τοῦ μνημειώδους ναοῦ προέρχονται δυὸ ἀναθηματικὰ ἀρχαῖα κιονόκρανα, ἀνάλογα μὲ τὸ ἀκόμη παλιότερο ἀνάθημα τοῦ Ἀλεξιτίδου ποὺ βρῆκε ὁ Ν. Κοντολέων (ΠΑΕ 1954, σ. 338).

Θερμότατες εὐχαριστίες ὀφείλει ἡ ἀνασκαφὴ στὴν Ἑλληνικὴ Ἀεροπορία, ἡ ὁποία διαθέτοντας ἐλικόπτερο βοήθησε καίρια τὸ πρόγραμμα ἐπαναφορᾶς τοῦ κατάσπαρτου ἀρχιτεκτονικοῦ ὕλικου στὴν πηγὴ του, ἐν ὅψει τῆς ἀναστηλώσεως τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ μνημείου. Ἔτσι ξαναγύρισαν στὸ ἱερό ἀπὸ τὸ χωριὸ Σαγκρὶ 6 μαρμάρινοι κίονες τοῦ ναοῦ ποὺ εἶχαν ἐντοπισθεῖ μέσα στὰ λείψανα ἀπὸ τὸ διαλυμένο ἤδη μοναστήρι τῶν Ταξιαρχῶν (στὴ θέση τοῦ ὑπάρχει σήμερα μεγάλη ὁμώνυμη ἐκκλησία)

Εικ. 102. Νάξος. Ἀεροφωτογραφία τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὰ ΝΑ.

Εικ. 103. Νάξος. Ἐνέπιγραφο μέλος ἀρχαίου ἐπιτύμβιου μνημείου ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Σαγκριῶ.

ἢ σὲ τοίχους ἄλλων κοινοτικῶν χώρων. Μὲ τὴν ἴδια εὐκαιρία ἔγινε ἡ ἀεροφωτογράφηση τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 102) καὶ τῆς περιο-
χῆς του.

Ἡ ἔρευνα ὅμως στὴν περιοχὴ ἀπέδωσε καὶ μνημεῖα σημαντικὰ ποὺ δὲν προέρχονται ἀπὸ τὸ ἱερό. Ἐτσι ἀπὸ τὸ ναῦσκο τοῦ Χριστοῦ κοντὰ στὸ Γύρουλα προέρχεται μαρμάρينو κυλινδρικό μέ-
λος ἐπιτύμβιου μνημείου μὲ ἀρχαϊκὴ βουστροφηδὸν ἐπιγραφή
πάνω του ποὺ τὸ χαρακτηρίζει : Θεολιστέο μνηῆμα (εἰκ. 103), ἐνῶ
ἀπὸ ὑπόγειο σπιτιοῦ στὸ Κάστρο τῆς Νάξου ἀποτειχίσθηκε τμή-
μα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἰωνικὰ κυμάτια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος
στὰ Παλάτια.

26. ΘΗΡΑ. Ἀκρωτήρι

Διὰ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Χρ. Ντούμα συνεχίσθη ἡ
ἀνασκαφὴ εἰς τὸ Ἀκρωτήρι Θήρας. Αὕτη κατὰ τὸ 1977 διεξή-
χθη εἰς τρεῖς τομεῖς, ἥτοι τὴν Δυτικὴν Οἰκίαν, τὸ Συγκρότημα
Δ καὶ τὴν βορείαν προέκτασιν τῆς Ὀδοῦ Τελχίνων.

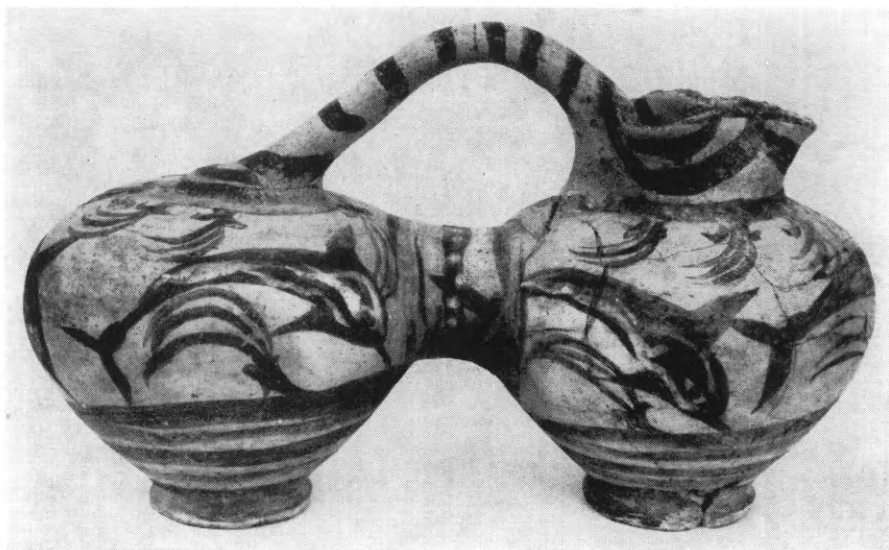
1. Δυτικὴ Οἰκία

Ὁλόκληρος ἡ βορεινὴ παρειὰ τοῦ ἰσογείου τοῦ δωματίου 5
ἀπεκαλύφθη ἀφαιρεθείσης τῆς ἐπιχώσεως, ἣτις εἶχεν ἀφεθῇ ἐκεῖ
καθ' ὅλον τὸ ὕψος της. Ὡς ἀνεμένετο, εὐρέθησαν καὶ περισυν-
ελέγησαν ἀξιόλογα τεμάχια τοιχογραφιῶν ἀνήκοντα εἰς τὴν τοι-
χογραφίαν τῶν ναυαγῶν. Ἐλπίζεται ὅτι μὲ τὴν συγκόλλησιν
των θὰ συμπληρωθοῦν σημαντικὰ ἀπὸ τὰ ἐλλείποντα τμήματα
τῆς συνθέσεως, τὰ ὅποια θὰ συμβάλουν εἰς τὴν πληρεστέραν κατα-
νόησιν της. Ὑπὲρ τὰ δεκαπέντε ἀγγεῖα εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου,
κυρίως πίθοι τῶν γνωστῶν τύπων. Παρὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ
δωματίου εὐρέθη χάλκινον ταψίον οὐχὶ καλῆς διατηρήσεως.

2. Συγκρότημα Δ

Συνεχίσθη καὶ ὠλοκληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ δωματίου Δ17
(βλ. Thera VII), τὸ ὁποῖον ἦτο κυριολεκτικῶς πληρὲς ἀγγείων

ποικίλων σχημάτων καὶ μεγεθῶν. Ὑπὲρ τὰ ὀγδοήκοντα ἀγγεῖα ἀπετέλεσαν τὴν συγκομιδὴν τοῦ Δ17 κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν. Μεταξὺ τούτων ἀξιόλογα εἶναι ρυτὸν εἰς σχῆμα κεφαλῆς κάπρου (τὸ δεύτερον ἐκ τοῦ Δ17), καὶ δίλοβος πρόχους φέρουσα γραπτὴν διακόσμησιν χελιδόνων (εἰκ. 104).

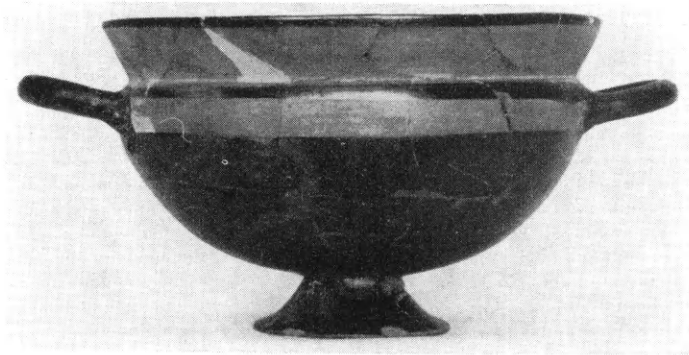
Εἰκ. 104. Θήρα, Ἀκρωτήρι. Δίλοβος πρόχους.

3. Ὁδὸς Τελχίνων

Κατὰ τὸ 1977 ἀνεσκάφη καὶ τὸ μεταξὺ Συγκροτήματος Δ καὶ Τομέως Α (Ἀποθήκης Πίθων) τμῆμα τῆς Ὁδοῦ Τελχίνων, ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς Οἰκίας τῶν Γυναικῶν. Ὁ νεώτερος χεῖμαρρος, ὅστις διέσχιζε τὸν χῶρον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἀνασκαφῆς, συνέπιπτε μὲ τὴν Ὁδὸν Τελχίνων κατὰ τὸ ἐν λόγῳ τμῆμα. Τοῦτο εἶχεν ὥς συνέπειαν νὰ καταστραφῇ ἐκ διαβρώσεως τόσον τὸ λιθόστρωτον κατὰστρωμα τῆς ὁδοῦ ὅσον καὶ σημαντικὸν τμῆμα τῆς Οἰκίας τῶν Γυναικῶν, τῆς ὁποίας ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μόνον ἐν θεμελίοις σώζεται. Τὸ βορειότατον τμῆμα τῆς ὁδοῦ πλησίον τοῦ Τομέως Α, μετὰ τῶν ἡφαιστειακῶν ἐπιχώσεων, ἀφέθη ἄσκαφον, διότι ἐντὸς τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζονται θραύσματα τοιχογραφιῶν.

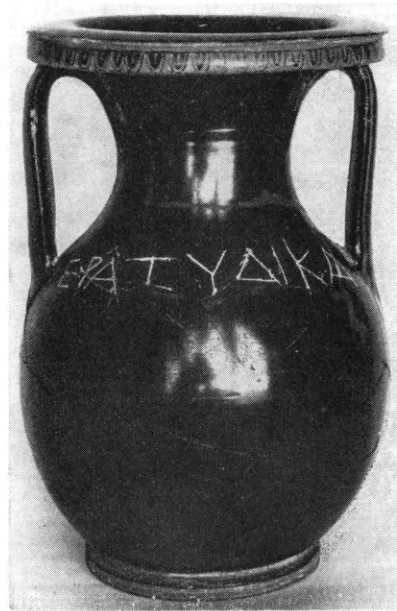
27. ΘΗΡΑ. Σελλάδα

Συνεχιζομένης διὰ τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων Νικ. Ζαφειροπούλου τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης τῶν ἀρχαῖκῶν νεκροταφείων

Εἰκ. 105. Σελλάδα Θήρας. Ἴωνικὴ κύλιξ.

τῆς Θήρας, εἰς τὴν ΒΑ. Σελλάδα ἤρχισεν ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ πρανοῦς μεταξὺ τῶν δύο πρώτων σκελῶν τῆς ἀρχαίας «σκυρωτᾶς» ὁδοῦ ὑψηλότερα ἀπὸ τὴν πρώτην σειρὰν τῶν ταφικῶν κατασκευῶν, αἵτινες εἶχον ἀποκαλυφθῇ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη. Εἰς μικρὰν ἑκτασιν 3×5 μ. ἐκαθαρίσθησαν πέντε πυραί, εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθησαν, πλὴν τῶν συνήθων μελαμβαφῶν, καὶ ἀρκετὰ Ἴωνικὰ ἀγγεῖα, τρεῖς κύλικες (εἰκ. 105), εἷς ἀμφορεὺς, δύο λεκανίδες, ἐπίσης δύο κορινθιακαὶ κοτύλαι καὶ ὀλίγα χαλκᾶ μικροαντικείμενα (περόναι, πόρπη, δακτύλιοι). Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Β. συνεπληρώθη ἡ σκαφὴ ἐνὸς ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, τὸ

Εἰκ. 106. Σελλάδα Θήρας. Μελαμβαφῆς πελίκη.

ὁποῖον ἐσχημάτιζον τοιχάρια ἐν εἵδει μικροῦ ἀνδῆρου. Διὰ τὴν πε-
ριλάβουν τὴν τέφραν δύο ταφῶν εἶχον χρησιμοποιηθῇ κυλινδρικὸν

Εἰκ. 107. Σελλάδα Θήρας. Μελαμβαφῆς σκύφος.

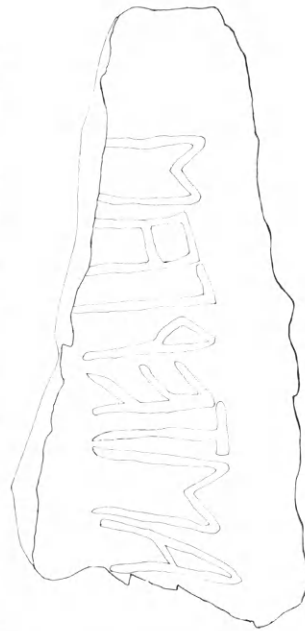
Εἰκ. 108. Σελλάδα Θήρας. Ροδιακὸν πινάκιον.

ἀγγεῖον (κάδος) καὶ μελαμβαφῆς πελίκη φέρουσα ἐγχάρακτον
ὄνομα Ἑρατυδῖκα (εἰκ. 106). Μεγαλυτέρας κλίμακος ἦτο ἡ ἐνε-
ργηθεῖσα ἀνασκαφὴ ἐπὶ τῆς κλιτύος τῆς ΝΔ. Σελλάδας. Εἰς τὸ

Εἰκ. 109. Σελλάδα Θήρας. «Εὐβοϊκοὶ» ἀμφορεῖς.

ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ βορείου τομέως διαμορφώνεται ἐπίπεδος ἑκτασίς πλάτους 7.50 μ. περίπου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκαλύφθησαν διάσπαρτοι ταφαὶ τοῦ βου αἰ. Εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ἐσώζετο κατὰ χώραν κυβόλιθος φέρων τὴν ἐπιγραφὴν Ἀστυτίμα. Ἄλλαι ταφαὶ ὑπῆρχον ἐν συνεχείᾳ εἰς χαμηλότερον κατὰ 1.70 μ. ἐπίπεδον. Ἐκαθαρίσθησαν συνολικῶς τέσσαρες πυραῖ, εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθησαν χαλκᾷ μικροαντικείμενα, πῆλινον εἰδώλιον καθημένης θεᾶς, ἀττική ταινιωτὴ κύλιξ, σκύφος τοῦ λεγομένου τύπου τῆς Κρακοβίας (εἰκ. 107) κ.ἄ. Εἰς μικρὸν κοίλωμα τοῦ ἐδάφους εἶχον ἀποτεθῆ συγκεντρωμένα ἐν ροδιακὸν πινάκιον τῆς ὁμάδος τῆς Νισύρου (εἰκ. 108), δύο πῆλινα ἰωνικὰ εἰδώλια καὶ ἄλλα μικρότερα ἀγγεῖα. Εἰς τὸ ἀντίστοιχον

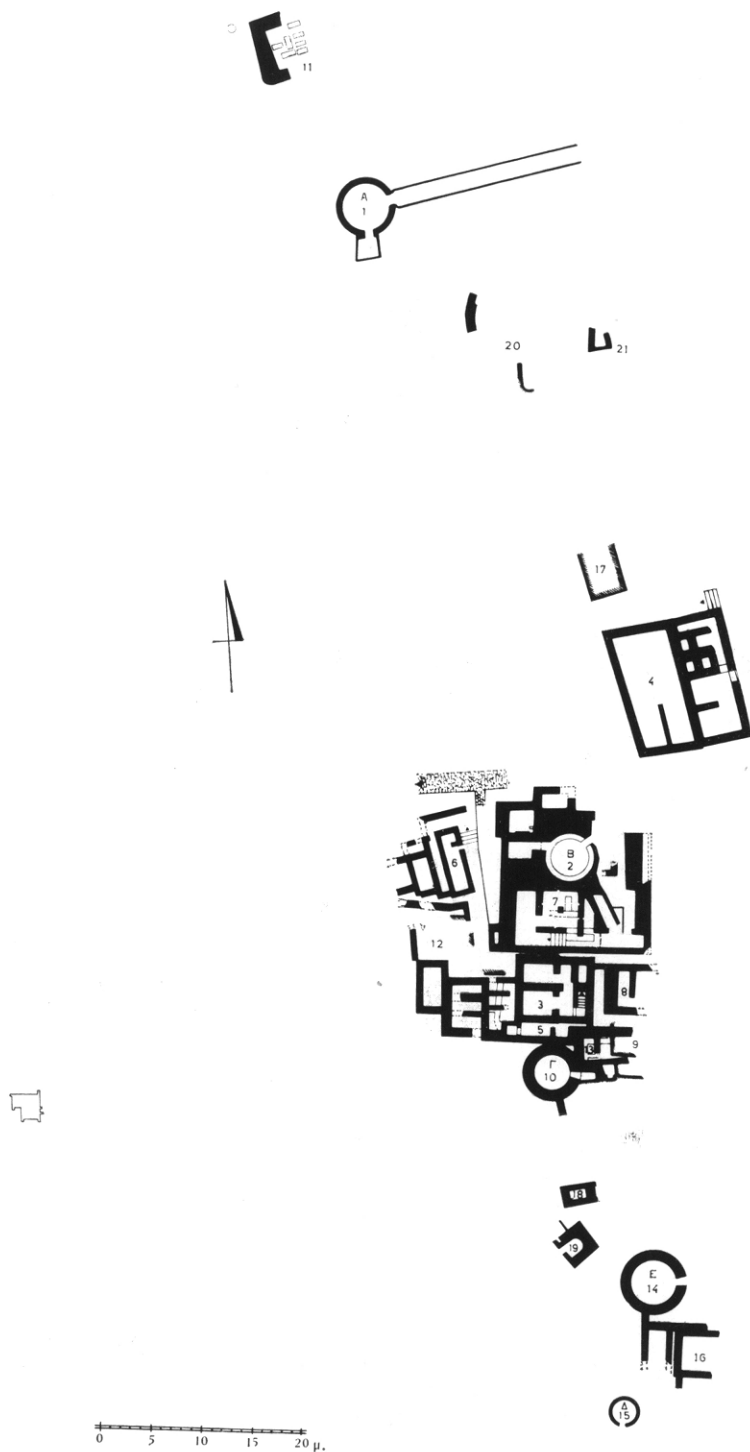
Εἰκ. 110. Σελλάδα Θήρας. Ἀρχαῖον ἐπιτύμβιον.

τμήμα τοῦ νοτίου τομέως, εἰς τὸ ὁποῖον μὲ ὑφομετρικὴν διαφορὰν 3.50 μ. σχηματίζονται τρία ἀλλεπάλληλα ἐπίπεδα, αἱ ταφαὶ εἶναι παλαιότεραι, ἀνάγονται εἰς τὸν 7ον αἰ., ἀλλὰ μετὰ αὐτῶν ἔχουν παρεμβληθῇ ρωμαῖκοὶ τάφοι. Ἐνταῦθα ἐκαθαρίσθησαν τρεῖς πυραῖ. Ἡ μία περιεῖχε ροδιακὴν ὑπογεωμετρικὴν κύλικα μὲ πτηνά· ὑπεράνω τοῦ λάκκου ἐπιμήκης ἀργὸς λίθος ἴστατο ὡς ἐπιτύμβιον σῆμα. Μετὰ τῶν πυρῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν τάφων εὐρέθησαν καὶ δύο «εὐβοῖκοι» ἀμφορεῖς, οἵτινες εἶχον χρησιμοποιοῦν διὰ παιδικὰς ταφάς (εἰκ. 109), καθὼς καὶ ἀρχαῖκὸν ἐπιτύμβιον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Ἀστεργής (εἰκ. 110).

28. ΚΡΗΤΗ. Φουρνὶ Ἀρχανῶν

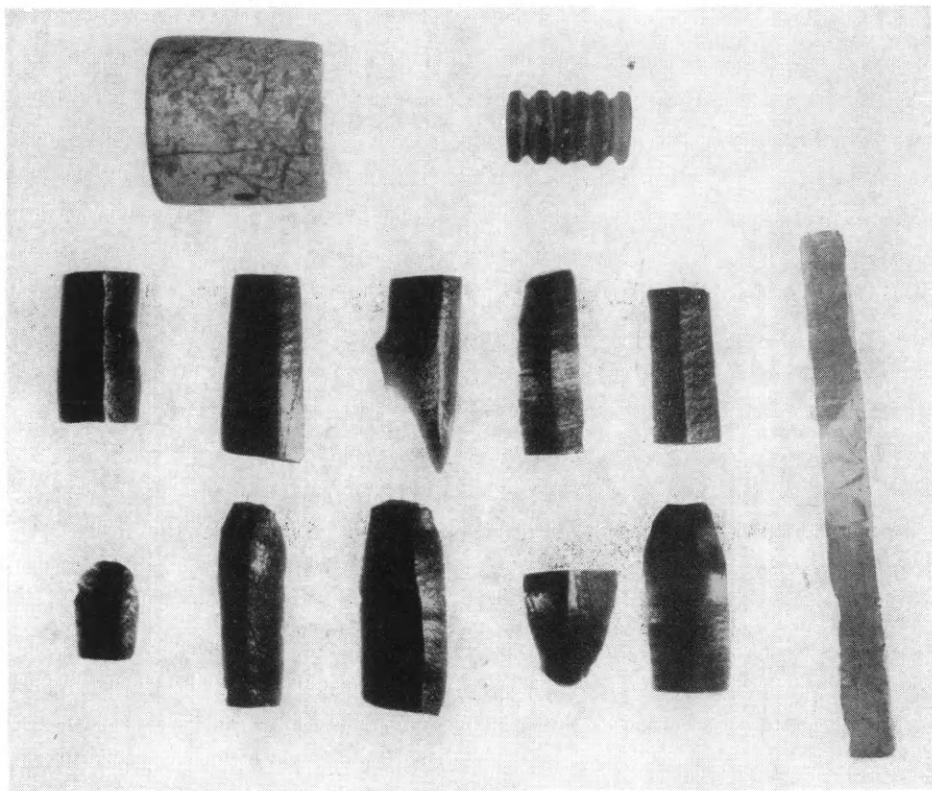
Μὲ λίαν, ὡς συνήθως, σημαντικὰ ἀποτελέσματα συνεχίσθη καὶ τὸ 1977 διὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ ἀρχαιοτήτων καὶ ἐντ/νου ὑφηγητοῦ Ἰ. Σακελλαράκη καὶ τῆς δρος τῆς ἀρχαιολογίας Ἑ. Σακελλαράκη, ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας εἰς τὸ μινωικὸν νεκροταφεῖον εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν, τὸ σπουδαιότερον νεκροταφεῖον τοῦ προϊστορικοῦ Αἰγαίου. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη ἐφέτος εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα τοῦ νεκροταφείου, ἔνθα ἐπεσημάνθησαν δύο νέα κτίρια, τὰ ὑπ' ἀρ. 20 καὶ 21, καὶ συνεχίσθη ἡ διερεύνησις τοῦ κτιρίου 4, τέλος δὲ εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ νεκροταφείου, ἔνθα ἔληξεν ἡ σκαφὴ τοῦ κτιρίου 19 (εἰκ. 111).

Εἰς τὸ μοναδικὸν διὰ τὴν Κρήτην ἀψιδωτὸν ταφικὸν κτίριον 19, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀνασκαφῇ πέρυσι καὶ τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίηθη ὡς γνωστὸν κατὰ τὸ τέλος τῶν προανακτορικῶν χρόνων, ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν παλαιοανακτορικῶν, δεικνύον τὴν ἀδιάκοπον χρῆσιν τοῦ νεκροταφείου, συνεπληρώθη ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ΒΔ. τμήματος, μετὰ τὴν μετακίνησιν μεγάλων βράχων, οἱ ὅποιοι εἶχον καταπέσει καὶ καλύψει τὸ τμήμα τοῦτο. Ἐνταῦθα ἀνευρέθησαν 14 συνολικῶς ταφαί, τρεῖς τῶν ὁποίων ἐγένοντο ἐντὸς ἐνὸς πίθου, ἐνσφηνωθέντος εἰς κοιλότητα τοῦ βράχου. Πλὴν τῶν ὀστῶν ζώων, πτηνῶν καὶ ἰχθύων, τὰς ταφὰς συνώδευσαν ἐπίσης μία χρυσὴ ταινία, ἐν περιήπτῳ ἐξ ἐλεφαντό-

Εἰκ. 111. Ἀρχάνες. Κάτοψις τοῦ μινωικοῦ νεκροταφείου εἰς Φουρνί.

δοντος, μία ψῆφος ἐκ στεατίτου, λεπίδες τινὲς ὀψιανοῦ (εἰκ. 112), κυρίως ὅμως λίαν ἐνδιαφέρουσα κεραμική. Τὰ νέα εὑρεθέντα ἀγγεῖα, κυρίως διαφόρων εἰδῶν πρόχοι καὶ κύπελλα, ἐπίσης ὅμως δίστα, τετράωτα καὶ γεφυρόστομα ἀγγεῖα, προστιθέμενα εἰς τὰ πέρυσιν ἀνευρεθέντα ἀπαρτίζουν μίαν μεγάλην καὶ σημαντικὴν διὰ τὴν ἔρευναν ὁμάδα.

Εἰκ. 112. Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Μικροαντικείμενα ἐκ τοῦ κτιρίου 19.

Εἰς τὸ κεντρικὸν τμῆμα τοῦ νεκροταφείου καὶ μεταξὺ τῶν θολωτῶν τάφων Α καὶ Β ἐπεσημάνθησαν δύο νέα κτίρια, τὰ κτίρια 20 καὶ 21. Καὶ τοῦ μὲν κτιρίου 21 ἐπεσημάνθησαν ἀπλῶς ἰσχυροὶ τινες τοῖχοι, ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως τοῦ κτιρίου 20 ὑπῆρξε πλέον σημαντικὴ. Ἐνταῦθα ἦλθεν εἰς φῶς διὰ δοκιμαστικῶν τάφων καὶ ἀμέσως ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον

ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἀμπέλου, πλήθος μέγα μικρῶν λίθων. Τὸ πρωτοφανὲς διὰ τὸ νεκροταφεῖον εἰς Φουρνὶ λιθολόγημα τοῦτο ἀπεκαλύφθη μέχρι τοῦδε ὅτι καλύπτει ἑκτασιν 35 τ. μ., εἰς πᾶχος 0.10 ἕως 0.50 μ. λόγῳ καὶ τῆς ἰσχυρᾶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατωφρείας τοῦ ἐδάφους. Ὀλίγα ἀνθρώπινα ὀστᾶ καὶ ὀστᾶ ζώων συνελέγησαν μεταξὺ τῶν λίθων, κυρίως ὅμως πλήθος ὀστράκων MM ΠΙΒ - ΥΜ ΙΑ χρόνων, ἀσφαλῶς συνανήκοντα εἰς τεθραυσμένα ἀγγεῖα, κύπελλα, ἀμοφορεῖς, τριποδικὰς χύτρας, προχοῖσκας καὶ πινάκια. Ἐνταῦθα ἦλθον ἐπίσης εἰς φῶς μεταξὺ πλήθους μικροαντικειμένων μία ἐνδιαφέρουσα ἀργυρᾷ ταινία καὶ τεμάχια δύο λιθίνων ἀγγείων, ἐξ ὧν ἓν ἀνήκει εἰς κέρνον. Ἐν μέσῳ τοῦ λιθοσωροῦ ἦλθεν εἰς φῶς ἐλλειψοειδὲς κτίσμα μήκ. 4.40 μ., εἶναι δὲ πιθανὴ ἢ ὑπαρξίς καὶ ἐτέρων, δυσκόλως ὅμως διακρινομένων λόγῳ τῆς κατασκευῆς των διὰ τῶν αὐτῶν μικρῶν λίθων, τῶν συναποτελούντων τὸν λιθοσωρόν. Ἡ χρῆσις τοῦ κτιρίου 20 θὰ παρέμενε σκοτεινὴ, ἐὰν διὰ τᾶφρων δὲν ἐπεσημαίνετο ἡ ὑπαρξίς ἰσχυροῦ κυκλικοῦ τοίχου, κατεσκευασμένου διὰ μεγάλων λίθων καὶ περικλείοντος τὸν λιθοσωρόν ἀπὸ ΒΔ. Εἶναι οὕτω πιθανόν ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα τὸν πρῶτον ἐν Κρήτῃ ταφικὸν τύμβον, τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος τύπου. Λόγῳ ὅμως τῶν ἐξαιρετικῶς μεγάλων δυσχερειῶν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆς μεγίστης σπουδαιότητος τοῦ πράγματος ἡ διερεύνησις ἀφέθη νὰ συμπληρωθῇ εἰς ἐπομένην ἀνασκαφικὴν περίοδον.

Ἀκόμη σημαντικώτερα ὑπῆρξεν ἡ συνέχισις τῆς ἐρέυνης τοῦ ΥΜ Ι χρόνων κτιρίου 4, ἡ ὑπαρξίς τοῦ ὁποίου ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τοῦ 1966, ἐπιφανειακῶς δὲ μόνον εἶχε διερευνηθῇ κατὰ τὸ 1974, λόγῳ δυσκολιῶν διὰ τὴν στερέωσίν του.

Κατὰ τὴν ἐφετινὴν σκαφὴν κατεφάνη ὅτι τὸ κτίριον 4 ἀποτελεῖται ἐκ δύο σαφῶς διακρινομένων τμημάτων, τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ δυτικοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον εἶναι προσθήκη εἰς τὸ πρῶτον. Ἡ δυτικὴ αὕτη προσθήκη περιέκλεισε δι' ἰσχυροῦ τοίχου ἓνα ὀρθογώνιον χῶρον, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιήθη προφανῶς ὡς χῶρος τελετῶν. Τούτου ἐσώθη ἡ διὰ μεγάλων λίθων πλακόστρωσις εἰς τὰ ὑψηλότερον κείμενα σημεῖα, ἀμέσως ἄνω-

θεν τοῦ βράχου. Ἐπὶ τοῦ πλακοστρώτου τούτου ἴσταντο ἴσως κίονες, αἱ λίθιναι βάσεις τῶν ὁποίων εἶχον ἀνευρεθῇ παλαιότερον. Διὰ τὴν στήριξιν πιθανῶς τοῦ πλακοστρώτου εἰς τὸ νότιον τμήμα, ἔνθα ὁ βράχος εὐρίσκεται βαθύτερον, ἰδρῦθη ταπεινὸς τοῦχος. Ἐνταῦθα ὑπῆρξε πλουσία καὶ ἡ ἐπίχωσις, ἀποτελουμένη κυρίως ἐκ χαλαρῶν μεμονωμένων λίθων ἢ σχηματιζόντων τοιχία, εἰς χάσματα παρὰ, ὑπὸ καὶ ἄνωθεν τῶν ὁποίων ἦλθον εἰς φῶς μέγα πλῆθος ἀποθέσεων ἀγγείων, κυρίως κυπέλλων (εἰκ. 113). Πλέον τῶν διακοσίων ἁώτων κωνικῶν κυπέλλων εὐρέθησαν ἐνταῦθα ἀκέραια, ἀποτεθειμένα καθ' ὁμάδας, πολλάκις ἀνάστροφα, ἐκ τῶν ὁστράκων ὅμως θὰ συγκολληθοῦν πολλαὶ δεκάδες προσέτι. Πλὴν τῶν κυπέλλων ἀνευρέθησαν ἐπίσης ἐνταῦθα ὀλίγαι μόνον προχοῖσαι, τοῦ τύπου τῶν λεγομένων γαλακτοδοχείων καὶ τεμάχια δύο λιθίνων ἀγγείων, τὸ ἐν τῶν ὁποίων ἀνήκει εἰς τράπεζαν προσφορῶν.

Διάφορος ὑπῆρξεν ἡ χρῆσις τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ κτιρίου 4, τὸ ὁποῖον ἐχωρίζετο εἰς πλείονα δωμάτια μετὰ δευτέρου ὀρόφου. Τὰ δωμάτια τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ ὀρόφου εἶχον ἀσφαλῶς δάπεδα ἐκ μεγάλων πλακῶν, ἐπεστρωμένων διὰ χαλικασβέστου, οἱ δὲ τοῖχοι των ἐκαλύπτοντο διὰ λευκοῦ κονιάματος, κεκοσμημένου διὰ ταινιῶν ἐρυθροῦ, κιτρίνου, πορτοκαλόχρου καὶ κυανοῦ χρώματος. Ἐκ τῆς παλαιότερας σκαφῆς ἤτο γνωστὸν ὅτι εἰς τὸν ὄροφον εὐρίσκετο εἷς ἱστός, 22 ὑφαντικὰ βάρη τοῦ ὁποίου εἶχον ἀνευρεθῇ κατὰ τὸ 1974. Ἐφέτος ἀνευρέθησαν ἕτερα 25, ὡς ἐπίσης πολλὰ τριβεῖα καὶ τριπτῆρες καὶ ἔχνη χρωμάτων, ἀνάλογα πρὸς τὰ καὶ παλαιότερον εὐρεθέντα καὶ τινες πίθοι, συλλεγέντες εἰς τεμάχια. Πλὴν τῆς κεραμεικῆς τοῦ ὀρόφου ἄξια μνείας προσέτι εἶναι οἱ συλλεγέντες πυρῆνες, λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ, μία σφραγὶς ἐκ στεατίτου μετὰ παραστάσεων δύο λεόντων (εἰκ. 114) καὶ ἐν μολύβδινον βάρος, ἅπαντα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ ὀρόφου.

Λίαν ἐνδιαφέροντα ὑπῆρξαν τὰ εὐρήματα τοῦ ἰσογείου τῶν δύο νοτιωτέρων δωματίων τοῦ κτιρίου 4. Εἰς τὸ δωμάτιον 1 εὐρέθη εἷς μέγας πίθος (εἰκ. 115) καὶ πλῆθος γραπτῆς ἐν πολλοῖς κερα-

μεικῆς, ἤτοι ἀμφορεῖς, κύπελλα καὶ καθοειδῆ ἀγγεῖα. Ἐν τῶν ἀγγείων τούτων περιεῖχε πυρῆνας ἐλαιῶν. Εἰς τὸ δωμάτιον 2

Εἰκ. 113. Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Ἀποθέσεις κυπέλλων εἰς τὸ κτίριον 4.

ἀνευρέθη ἐπίσης σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀγγείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἀναφέρονται δύο τριποδικαὶ χύτραι, τοποθετημέναι

κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν γωνίαν. Ἐνταῦθα ἦλθεν εἰς φῶς τέλος μία μοναδικὴ ἐγκατάστασις σταφυλοπιεστηρίου, διάφορος τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν μινωικῶν ἐπαύλεων. Ὁ εὐρύς καὶ βαθὺς πήλινος κάδος ἐκθλίψεως τῶν σταφυλῶν, τοῦ γνωστοῦ τύπου μετὰ λαβῶν καὶ κρουνοῦ εἰς τὸ κάτω μέρος (εἰκ. 115) εἶχε τοποθετηθῇ ὑψηλότερον, ἐπὶ βάσεως ἐκ λίθων, κειμένων ἐπὶ τοῦ βράχου. Τὸ γλεῦκος ἔρρεεν ἐντὸς κοιλοτήτος τοῦ βράχου, ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα ἐκλείετο διὰ τοιχείου. Λίαν ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ λάξευσις ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάλου τούτου συλλεκτῆρος δύο ἐτέρων κοιλοτήτων, προφανῶς διὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ τῶν τελευταίων σταγόνων τοῦ πολυτίμου ὕγρου, ὅμοιαι τῶν ὁποίων συναντῶνται καὶ εἰς τὰ παλαιὰ σωζόμενα σταφυλοπιεστήρια τῶν Ἀρχαίων, αἵτινες εἶναι ὡς γνωστὸν ἐν τῶν σημαντικωτέρων οἰνοπαραγωγικῶν κέντρων τῆς Κρήτης. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐσώθησαν προσέτι τὰ ἔχνη τοῦ γλεῦκους ἐπὶ τοῦ πυθμένος τοῦ συλλεκτῆρος τοῦ σταφυλοπιεστηρίου, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς σημερινοὺς ληνοὺς τῶν Ἀρχαίων.

Εἰκ. 114. Φουρνὶ Ἀρχαίων. Σφραγὶς ἐκ στεακίτου μετὰ παραστάσεως λεόντων ἐκ τοῦ κτίριου 4.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία λόγῳ τῆς διαπιστωθείσης κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἀπουσίας ὁστῶν, ὅτι τὸ κτίριον 4 εἶναι ἐν κοσμικὸν κτίριον, τὸ μόνον ἐν μέσῳ τῶν 20 ἐτέρων ταφικῶν κτιρίων τοῦ μινωικοῦ νεκροταφείου. Οὕτω ἡ ἐπισήμανσις διὰ πρώτην φορὰν ἐγκαταστάσεως ζώντων, ὅχι μόνον εἰς μινωικόν, ἀλλ' εἰς αἰγαιακὸν γενικώτερον νεκροταφεῖον, δὲν δύναται νὰ παρέλθῃ ἀπαράτητος. Τὸ κτίριον 4 δὲν δύναται βεβαίως νὰ εἶναι ἀπλῇ οἰκία ἀκόμη καὶ λόγῳ τῶν πολλαπλῶν βιοτεχνικῶν του ἐγκαταστάσεων, παρόμοιαι τῶν ὁποίων συναντῶνται μόνον εἰς τὰς λεγομένας μινωικὰς ἐπαύλεις. Ἡ ἀνίδρυσίς του ἐν μέσῳ τῶν ταφικῶν κτιρίων ὑποδηλοῖ κατὰ ταῦτα καὶ τὴν χρῆσιν του, ἡ ὁποία δὲν

Εἰκ. 115. Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Ὁ πίθος τοῦ δωματίου 1 καὶ ὁ κάδος συνθλίψεως σταφυλῶν τοῦ δωματίου 2 τοῦ κτιρίου 4 κατὰ χώραν.

δύναται νὰ εἶναι ἄλλη, ἢ ἡ τῆς βιοτεχνίας πρὸς χάριν τῶν νεκρῶν. Παρομοίας ἐγκαταστάσεις γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε μόνον ἐξ Αἰγύπτου, ἔνθα πλῆθος βιοτεχνιῶν, ὡς καὶ ἡ τῆς κατασκευῆς ὑφασμάτων, ἦνθησαν χάριν τῶν νεκρῶν καὶ μόνον εἰς τὰ ὀργανωμένα αἰγυπτιακὰ νεκροταφεῖα. Ἀλλ' ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε ἐρεύνης τοῦ νεκροταφείου εἰς Φουρνί, τοῦτο εἶναι οὐχὶ μόνον τὸ μεγαλύτερον τοῦ προϊστορικοῦ Αἰγαίου, ἀλλ' ἐπίσης ἐν συγκροτημένον νεκροταφεῖον, μὲ σαφεῖς ἐνδείξεις ὀργανώσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς χιλιετοῦς χρήσεώς του, ὡς καταφαίνεται καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του διάταξιν. Ἡ ἐγκατάστασις ἐπομένως ζώντων διὰ τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τῶν νεκρῶν ὁμοιάζει λίαν πιθανή. Ὁ παραγόμενος οἶνος ἴσως δὲν ἐχρησιμοποιήθη πρὸς πόσιν, ἀλλὰ διὰ χοάς, ὡς γνωρίζομεν καὶ ἐκ τοῦ Ὀμήρου (λ 24 - 8). Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι αἰγυπτιακαὶ βιοτεχνίαι ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ἱερατείου. Τοῦτο συμβαίνει ἴσως καὶ εἰς Ἀρχάνας, ἐφ' ὅσον τόσον στενῶς συνάπτονται τὰ δύο τμήματα τοῦ κτιρίου 4, τὸ λατρευτικὸν καὶ τὸ βιοτεχνικόν.

Ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς ἐφετινῆς σκαφῆς εἰς Φουρνί μένει μόνον νὰ σημειωθῇ ἡ ὑπαρξὶς θύρας κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ κτιρίου 4, ὡς καὶ πλατείας, ἐπισήμου κλίμακος ἐκ τριῶν βαθμίδων βορειοανατολικῶς τούτου, αἱ ὁποῖαι ὅχι μόνον ὑποδηλοῦν τὴν ἐξ Ἀνατολῶν πρόσβασιν τοῦ νεκροταφείου, ἀλλ' ἴσως προσέτι τὴν ὑπαρξὶν κτισμάτων καὶ εἰς τὸ κατώτερον ἄνδρον τοῦ νῦν ἀνασκαπτομένου χώρου. Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἀνασκαφὴν εἰς Φουρνί συνεχίσθη ἡ συγκόλλησις τῶν πολλαπλῶν κεραμεικῶν κυρίως εὐρημάτων εἰς τὴν οἰκίαν ἀνασκαφῆς Ἀρχανῶν καὶ ἡ ἐν γένει δελτιοποίησις καὶ μελέτη τούτων. Τέλος εἰς τὴν ἐκπονηθεῖσαν κάτοψιν τῶν ΥΜ Ι ὁρατῶν λειψάνων τῆς κωμοπόλεως προσετέθησαν τὰ σημαντικώτατα λείψανα «θεατρικοῦ χώρου», ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν εἰς οἰκόπεδον ἰδιοκτησίας Ν. Παχάκη, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἀπαλλοτριωθῇ.

29. ΚΡΗΤΗ. Ἱερὸ Σύμης Βιάννου

Σημαντικὰ ἦταν καὶ φέτος τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ συνεχίστηκε γιὰ 60 χρόνο, στὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου μὲ τὴ διεύθυνση τῆς ἐπιμελήτριας ἀρχαιοτήτων Ἀγγελικῆς Λεμπέση. Ἡ ἔρευνα προχώρησε σὲ βάθος 1-2 μ., ἀνάλογα μὲ τὴ μορφολογία τοῦ ἐδάφους, Ν. καὶ Α. τοῦ βωμοῦ ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ κέντρο τῆς λατρείας ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ ὡς καὶ τὸν 5ο π.Χ. αἰ. Δυτικὰ τοῦ βωμοῦ σκάφτηκε μικρὴ ἔκταση σὲ περιορισμένο βάθος.

Σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχε διαπιστωθῇ ὅτι κάτω ἀπὸ τὸ βωμὸ καὶ τὰ σύγχρονα τρία ἀνδῆρα, ποὺ μὲ κλιμακωτὴ διάταξη ἐκτείνονται Ν. καὶ Α. τοῦ λατρευτικοῦ αὐτοῦ πυρήνα, ὑπάρχει ἓνα μεγάλο, λατρευτικὸ ἐπίσης, οἰκοδόμημα τῆς MM ΠΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἐποχῆς. Τοῦ οἰκοδομήματος ἔχουν ἀποκαλυφθῇ τμῆμα πλακόστρωτης αὐλῆς καὶ τμήματα ἐπτὰ δωματίων, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δύο ἐξυπηρετοῦσαν τὶς ἀνάγκες τῆς λατρείας. Τὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ δωμάτια εἶχαν ἐπισημανθῇ Ν. τοῦ βωμοῦ καὶ τὰ τρία ΒΑ. Σκοπὸς τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἡ ἔρευνα πρῶτα τοῦ χώρου, ποὺ μεσολαβοῦσε ἀνάμεσά τους καὶ ὁ καθαρισμὸς ὕστερα τῶν ἀνασκαμμένων δωματίων. Τὰ ἀποτελέσματα ξεπέρασαν τὶς προσδοκίες μας.

Ἀποκαλύφθηκαν τέσσερα δωμάτια καὶ δύο στενοί, ὡς διάδρομοι, χώροι ποὺ παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στὰ ἤδη γνωστὰ καὶ ἐκτείνονται πρὸς τὰ δυτικὰ (εἰκ. 116). Τὸ μεγάλο λοιπὸν MM ΠΙΒ/ΥΜ ΙΑ ἱερὸ ἔχει γιὰ τὴν ὥρα 11 δωμάτια συνολικῆς ἐκτάσεως 270 τ.μ. καὶ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀκόμα μεγαλύτερο, γιὰ τὸ τοῖχοι νέων δωματίων διαφαίνονται Ν. καὶ Δ. τῶν ἀνασκαμμένων. Ἡ πρὸς τὰ Α. ἔκτασή του ὀρίζεται ἴσως ἀπὸ τὸ τμῆμα τῆς πλακόστρωτης αὐλῆς, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1975 καὶ τοῦ ὁποίου ἐπισημάνσαμε φέτος τὴν πρὸς Β. συνέχεια. Ἡ συνολικὴ ἔκταση τῆς αὐλῆς θὰ φανεῖ ἴσως στὶς ἐπόμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους, κατὰ τὶς ὁποῖες θὰ ἀκολουθήσει ἡ διάλυση καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῶν τριῶν ἐκτεταμένων ἀνδῆρων.

Σε δύο ἀπὸ τὰ τέσσερα δωμάτια τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς σώζονται τὰ δάπεδα ἀπὸ λευκὸ κονίαμα καὶ σὲ δύο ἄλλα ἀπὸ μικρὲς πλάκες. Τὰ δάπεδα δύο δωματίων ἔχουν ἐπισκευασθῇ καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ χώροι τριῶν ἄλλων ἔχουν τροποποιηθῇ. Τὰ δωμάτια αὐτὰ χαρακτηρίζονται γενικὰ ὡς βοηθητικοὶ χώροι τοῦ λατρευτι-

Εἰκ. 116. Σύμη Βιάννου. Τὰ ἀνατολικὰ καὶ κεντρικὰ δωμάτια τοῦ MM IIIB/YM IA λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος. Ἀριστερὰ τμήμα τῶν ἀνδρῶν καὶ ἔμπρὸς σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο τὰ νότια ἄκρα τοῦ βωμοῦ.

κοῦ οἰκοδομήματος, γιατί δὲν ἔδωσαν στοιχεῖα ποὺ νὰ καθορίζουν σαφέστερα τὴ λειτουργία τους. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι βρέθηκαν καὶ φέτος τμήματα ἀπὸ λίθινες κυλινδρικές βάσεις κιόνων, ἐνσωματωμένα στοὺς τοίχους τους. Τὰ πολλὰ αὐτὰ καὶ σημαντικά, ὡς πρὸς τὴν ποιότητά τους, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ποὺ βρίσκονται ἐντοιχισμένα σὲ δεύτερη χρήση, δείχνουν ὅτι θὰ ὑπῆρχε στὸν ὅρο τοῦ ἱεροῦ κάποιο παλαιότερο οἰκοδόμημα. Ἐπισημάνθηκε πράγματι παλαιότερος τοῖχος βαθύτερα ἀπὸ τὴ θεμελίωση τῶν τοίχων ἐνὸς δωματίου. Ἡ χρονολόγησή του εἶναι

για τὴν ὥρα προβληματική, γιατί δὲν ἔχει ὀλοκληρωθῇ ἡ ἐργαστηριακὴ ἐπεξεργασία τῆς κεραμεικῆς.

Στὸν δυτικὸ τομέα τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκαν πλακόστρωτος χῶρος (διαστ. 4.15 μ. ἀπὸ Δ. πρὸς Α. καὶ 1.50 μ. ἀπὸ Β. πρὸς Ν.) ποὺ ἦταν πιθανότατα ὑπαίθριος, ὅπως καὶ τοῖχοι κτιρίων μεταγενέστερων τοῦ μεγάλου λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος τῆς MM IIIB/ΥΜ ΙΑ ἐποχῆς. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ λείψανά, ἐνδεικτικὰ τῆς οἰκοδομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ στὴν ΥΜ ΙΙΙ ἐποχή, καλύπτουν τὸ τμήμα τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος ποὺ φαίνεται ὅτι ἐκτείνεται πρὸς τὰ Δ. Γιὰ νὰ προσδιορισθεῖ τὸ εἶδος τῶν νεώτερων κτιρίων καὶ ἡ χρονολόγησή τους χρειάζεται νὰ συνεχισθεῖ ἡ ἔρευνα στὸ σημεῖο αὐτό.

Τὰ τέσσερα δωμάτια καὶ οἱ δύο διάδρομοι ποὺ ἀποκαλύφθηκαν φέτος στὸν κεντρικὸ καὶ ἀνατολικὸ τομέα τῆς ἀνασκαφῆς καλύπτονταν μὲ παχύτατο στρώμα πυρᾶς θυσιῶν, τὸ ὁποῖο περιεῖχε πολλοὺς λίθους, κόκκαλα θυσιασμένων ζώων καὶ πλῆθος ἀπὸ πήλινα καὶ λίθινα λατρευτικὰ ἀγγεῖα καὶ σκεύη, χάλκινα καὶ πήλινα ἀναθήματα. Τὸ στρώμα αὐτό, χρονολογούμενο ἀπὸ τὴ MM IIIB/ΥΜ ΙΑ ἐποχή ὡς καὶ τὸν 7ο αἰῶνα π.Χ., δείχνει ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ λατρευτικοῦ οἰκοδομήματος χρησιμοποιήθηκε ὁ χῶρος τοῦ γιὰ τὴν ἄσκηση ὑπαίθριας λατρείας μὲ πυρές, θυσίες ζώων καὶ προσφορὲς ταμάτων. Τὸ ἀνάμεικτο αὐτὸ στρώμα θυσιῶν ἀποτελέσει τὴν ὑποδομὴ τῶν τριῶν ἀνδρῶν, ποὺ διαμορφώθηκαν ἀρχιτεκτονικὰ στὰ πρώιμα ἑλληνικὰ χρόνια.

Τοῦτο τὸ στρώμα ἔδωσε καὶ τὰ πιὸ ἀξιόλογα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀναθήματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα καὶ ἀναφέρουμε μὲ συντομία.

Ἐνα μοναδικὸ χάλκινο εἰδώλιο, ποὺ εἰκονίζει γυμνὸ ἄνδρα νὰ κρατεῖ στὸ χέρι κωνικὸ κύπελλο καὶ νὰ στέκει σὲ βάση, ἡ ὁποία ἔχει σχῆμα ταλάντου, χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τοῦ στὸν 8ο π.Χ. αἰ. (εἰκ. 117). Ἡ ὕστερη χρονολόγησις τοῦ ἔργου σὲ σχέσι μὲ τὴ φόρμα τοῦ κυπέλλου, ποὺ εἶναι καθαρὰ μινωική, καὶ τὸ σχῆμα τῆς βάσεως ποὺ ἀπαντᾷ σὲ δύο κυπριακὰ μόνον χάλ-

κινα ειδώλια τοῦ 12ου π.Χ. αἰ., ἀποκαλύπτουν τὶς δυνατὲς ἐπιβιώσεις τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ στὴ λατρεία καὶ τὴν τέχνη τῆς πρώιμης ἑλληνικῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 117. Σύμη Βιάννου.
Χάλκινο γεωμετρικὸ
εἶδωλο.

Δύο πανομοιότυπες γυμνὲς ἀνδρικές μορφές ἀπὸ χαλκό, μοναδικές ἐπίσης γιὰ τὴ λατρευτικὴ τους χειρονομία (εἰκ. 118), συνδέονται ἄμεσα ὡς πρὸς τὸ ρυθμὸ καὶ τὴν ἐποχὴ μὲ τοὺς χρυσοὺς κριοφόρους ἀπὸ τὸν Τεχέ, ποὺ χρονολογοῦμε στὸ τρίτο τέταρτο τοῦ 8ου π.Χ. αἰώνα.

Στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 8ου αἰώνα χρονολογεῖται ἓνα ἀκόμα χάλκινο εἶδωλο γυμνῆς ἀνδρικής μορφῆς, τῆς ὁποίας ὁ τύπος τοῦ προσώπου ἀπαντᾷ στὶς σφυρήλατες μορφές τῆς ζώνης καὶ τῆς φαρέτρας ἀπὸ τὴ Φορτέτσα. Ἡ βάση ὅπου στέκει ἡ μορφή εἶναι ἐνὸς τύπου γνωστοῦ ἀπὸ χάλκινα μινωικά εἶδωλια.

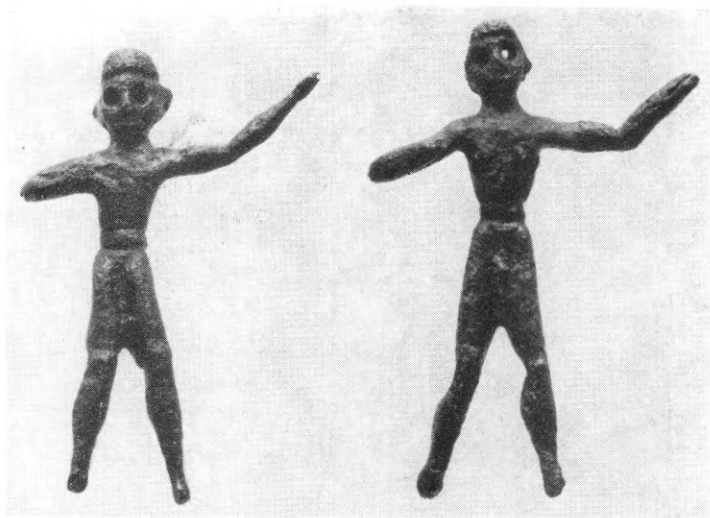
Ἡ μινωικὴ παράδοση εἶναι φανερὴ καὶ στὸ πλάσιμο μιᾶς πῆλινης μορφῆς, ποὺ εἰκονίζει λατρευτή. Τὰ κοσμήματα ὅμως, ποὺ καλύπτουν τὸ σῶμα του μὲ μία «πρωτόγονη» διακοσμητικὴ ἀντίληψη, χρονολογοῦν τὸ εἶδωλο μὲ ἀσφάλεια στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχὴ. Τὴν παράλληλη πορεία διαφορετικοῦ τρόπου καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως ἀντιπροσωπεύει ἓνα δεύτερο πῆλινο εἶδωλο

ἀνδρικής μορφῆς μὲ ἐπίπεδο, σανιδόμορφο σχεδόν, σῶμα.

Ἐνα πῆλινο εἶδωλο γυναικείας μορφῆς, ποὺ στέκει σὲ ὑψηλὴ ὀρθογώνια βάση καὶ χρονολογεῖται στὸν πρώιμο 7ο π.Χ. αἰ., ἀποτελεῖ προβαθμίδα τοῦ μικροῦ ἀγάλματος τῆς κυρίας ἀπὸ τὴν Auxerre ὡς πρὸς τὸν τύπο καὶ τὴ γραπτὴ κόσμηση τοῦ χιτῶνα.

Τὸ θαυμάσιο ὡς πρὸς τὴν ποιότητα κεφάλι πῆλινου εἰδωλίου (εἰκ. 119), ποὺ χρονολογοῦμε πρὸς τὸ τέλος τοῦ α' τετάρτου τοῦ 7ου

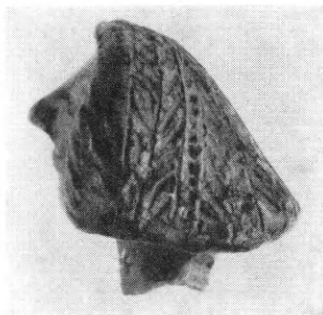
αἰώνα, ἀποτελεῖ γιὰ τὴν ιδιότυπη, ὡς φενάκη, κόμη τοῦ σπάνιο παραδείγμα σὲ τόσο πρόωμα χρόνια.

Εἰκ. 118. Σύμη Βιάννου. Χάλκινα γεωμετρικά εἰδώλια.

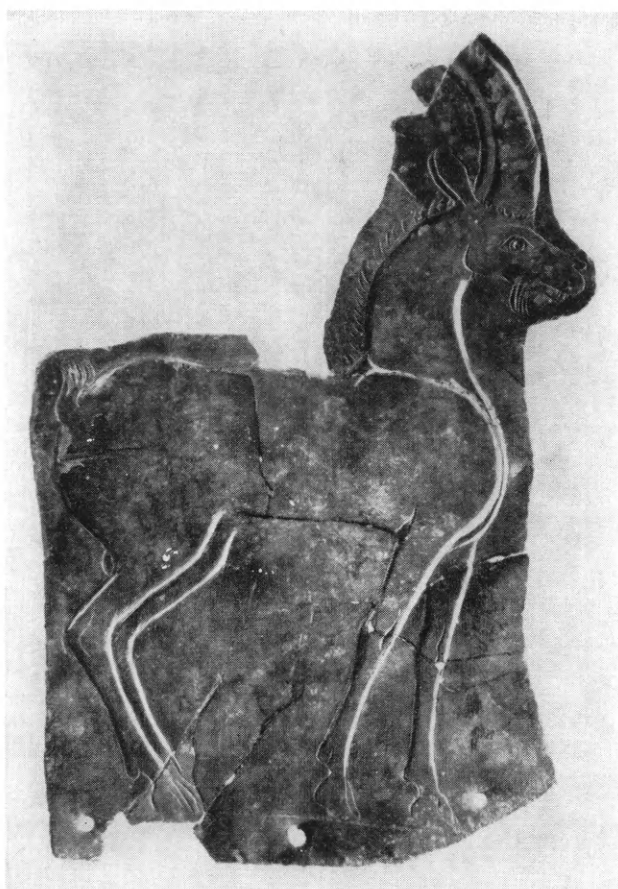
Τέλος στὸν μεγάλου ἀριθμὸ τῶν χάλκινων περίτμητων ἐλασμάτων, ποὺ ἔδωσε τὸ ἱερὸ ἀπὸ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ περίοδο, προστίθεται ἓνα ἀκόμα παράδειγμα τοῦ γ' τετάρτου τοῦ 7ου π.Χ. αἰώνα, στὸ ὁποῖο εἰκονίζεται ἀγρίμι νὰ κοντοστέκει, στραμμένο πρὸς δεξιὰ (εἰκ. 120).

Ἡ εἰκόνα τῶν ἀναθημάτων ἀπὸ τὸ ἀνάμεικτο στρῶμα τῆς πυρᾶς συμπληρώνεται μὲ 54 χάλκινα ζώδια, ποὺ καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν προαναφερθέντων εὐρημάτων. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν, σπάνια παραδείγματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ, ἓνα λιοντάρι, ἓνας σκύλος ποὺ κοιμᾶται μὲ ἀναδιπλωμένα σκέλη, καὶ ἓνα ἄλογο, τὸ ὁποῖο μὲ ἓνα δεύτερο ποὺ δὲν βρέθηκε ἀκόμα, εἶναι ζευγμένο σὲ ἄρμα.

Εἰκ. 119. Κεφαλὴ εἰδωλίου τοῦ πρώτου 7ου π.Χ. αἰ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χάλκινα ζώδια βρέθηκαν καὶ 47 πήλινα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τὰ τμήματα τῶν τροχήλατων μεγάλων ζώων τῆς ΥἹΜ ΙΙΒ-Γ ἐποχῆς ἀποτελοῦν ἰδιαίτερη κατηγορία. Ἀπὸ τὶς 95 πέτρινες τράπεζες προσφορῶν, ἀκέραιες καὶ ἀποσπασματικές

Εἰκ. 120. Σύμη Βιάννου. Χάλκινο ἔλασμα τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

καὶ τὰ 19, ἀποσπασματικά κυρίως διατηρημένα, πέτρινα ἀγγεῖα μινωικῶν χρόνων ἀναφέρομε μία ὑψηλὴ κυλινδρική βάση κοσμημένη με ἀνάγλυφες σπεῖρες, ἓνα κωνικὸ κύπελλο πανομοιότυπο με γνωστὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ πήλινα κύπελλα κοινωνίας καὶ μία πυξί-

δα σὲ σχῆμα λουτήρος. Ἐνδεικτικὰ τέλος τοῦ πλούτου καὶ τῆς ποικιλίας τῶν ἀναθημάτων τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἐπίσης δύο παπυρόσχημα κοσμήματα ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο πού θὰ ἀποτελοῦσαν ἔνθετη κόσμησις κάποιου μινωικοῦ σκεύους, καὶ πολλὰ θραύσματα λεπτῶν χρυσῶν ἐλασμάτων ἀπὸ ταινίες.

30. ΚΡΗΤΗ. Ἱερὸ κορυφῆς Γιούχτα

Συνεχίστηκε γιὰ τέταρτο χρόνο ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἐπιμελήτριας Ἀλ. Καρέτσου τοῦ σημαντικοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στὸ Γιούχτα, ὅπου ἡ παράδοση τοποθετεῖ τὸν τάφο τοῦ Διός. Στὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ δύο ἐπ'ἀλλήλα ἀνδῆρα πού πλαισιώνουν στὶς τρεῖς πλευρὲς τοῦ ἑνα χαμηλὸ κτιστὸ βωμό, ὁ ὁποῖος εἶναι θεμελιωμένος κοντὰ στὴν ἀπόκρημνη πλευρὰ τοῦ βουνοῦ. Στὸ χῶρο τοῦ μεγάλου ἀνδῆρου ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ἕνα βαθὺ σπηλαιῶδες χάσμα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἔρευνα δὲν ἔχει ἀκόμη τελειώσει. Στὴν ἀνατολική πλευρὰ τοῦ ἴδιου ἀνδῆρου βρέθηκαν προσκτισμένα τρία συνεχόμενα δωμάτια μὲ κοινὸ τὸν ἰσχυρότατο ἀνατολικό τους τοῖχο.

Φέτος ὁλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα δύο δωματίων καὶ ἀνασκάφηκαν νέοι χῶροι πρὸς Β. καὶ Α. Στὰ δύο νοτιότερα δωμάτια ἀφαιρέθηκε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιχώσεως, ἕως τὸν φυσικὸ βράχο. Διατηρήθηκε μόνο μία λωρίδα τῶν δαπέδων ἀπὸ κονίαμα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῶν δωματίων. Παρὰ τὴν ταραγμένη ἐπίχωση ἐξακριβώθηκε ὅτι τὰ δωμάτια αὐτὰ κτίστηκαν τῇ ΜΜ III - ΥΜ I περίοδῳ πάνω σὲ ἐπίχωση τῆς ΜΜ I - II περιόδου πού εἶχε καλύψει τὸν φυσικὸ βράχο. Πρὸς τὰ βόρεια ἀποκαλύφθηκε τέταρτο συνεχόμενο δωμάτιο ἐνῶ διαφαίνεται τμῆμα καὶ πέμπτου μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση.

Ἔτσι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή πού ἕως τώρα δὲν ἔχει ἀντίστοιχο παράδειγμα ἀνάμεσα στὰ γνωστὰ ἱερὰ κορυφῆς, ἀποσαφηνίζεται καὶ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ἀνάλογη μὲ τὶς λιγοστὲς σχετικὲς εἰκονογραφικὲς παραστάσεις πού ἔχουν διασωθεῖ.

Ἡ ἔρευνα ἐπεκτάθηκε ἀνατολικά τοῦ κοινοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῶν δωματίων (εἰκ. 121). Ὁ ἰσχυρότατος αὐτὸς τοῖχος ποὺ ἤδη ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 17 μ., ὕψος 2.30 μ. καὶ συνεχίζεται ἀκόμα πρὸς τὰ βόρεια, γίνεται πλατύτερος στὸ κάτω μέρος του σχηματίζοντας ἔτσι ἓνα πεζούλι πλάτους 0.50 μ. στὴν ἐξωτερικὴ (ἀνατολική) ὄψη του. Τὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ ἰσχυροῦ ἀναλήμ-

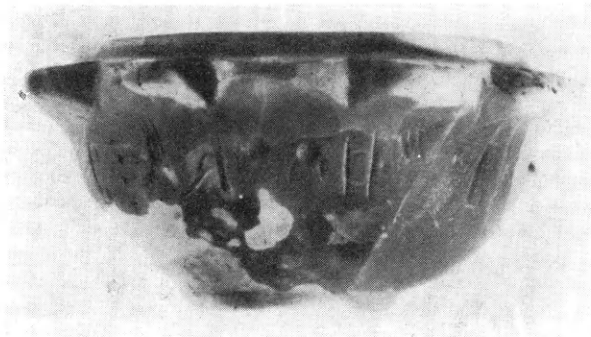

Εἰκ. 121. Γιούχτας. Τμήμα τῶν ἀποκαλυφθέντων δωματίων καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μετὰ τὴν ἰσχυρὴν βάση του (ἀπὸ ΝΑ.).

ματος, καθόρισε ἀσφαλῶς ἡ ἀπότομη κλίση καὶ οἱ βαθιὲς ρωγμὲς τοῦ βράχου. Ἐμπρὸς στὸν τοῖχο αὐτὸν καὶ σὲ ὅλο τὸ μῆκος του ἐρευνήθηκε ἓνα παχὺ ἀνάμεικτο στρώμα πυρᾶς, ποὺ ἀπέδωσε ἄφθονη κεραμεικὴ καὶ πλούσια ἀφιερώματα.

Γενικὰ τὰ εὐρήματα ἀπ' ὅλους τοὺς χώρους τῆς ἔρευνας ἦταν καὶ φέτος ἰδιαίτερα ἀξιόλογα. Ἀπὸ τὸ πρῶτο νοτιότερο δωμάτιο προέρχεται ἓνα μοναδικὸ μικρὸ κύπελλο ἀπὸ ὄνυχα με κυματοειδὲς περιχέλιωμα ποὺ ἔχει χαραγμένα 18 σύμβολα τῆς Γραμμικῆς γραφῆς Α (εἰκ. 122). Τὸ σχῆμα καὶ ἡ θαυμάσια χάραξη τῶν συμβό-

λων τὸ ἐντάσσουν στὰ ἔξοχα παραδείγματα τῆς μινωικῆς λιθοτεχνίας. Ἀπὸ τὸ δωμάτιο IV ἐπίσης προέρχεται ἓνα χάλκινο εἰδώλιο λατρευτῆ τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων.

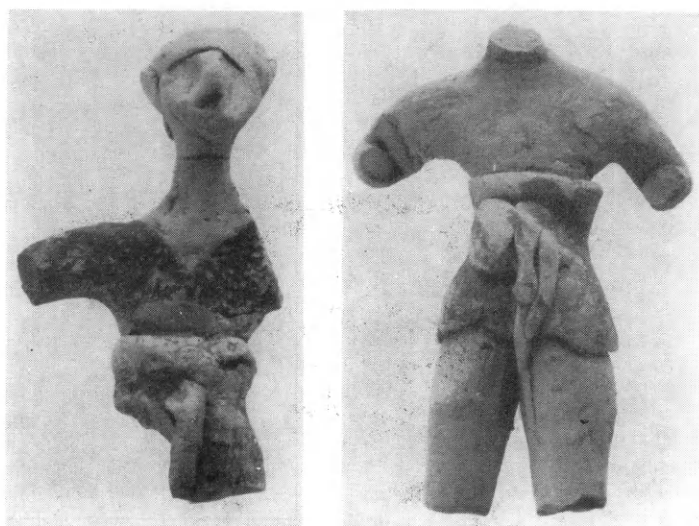

Εἰκ. 122. Γιούχτας. Ἄωτο ἐνεπίγραφο κύπελλο ἀπὸ ὄνυχας.

Ἀπὸ τὸ στρῶμα τῆς πυρᾶς προέρχεται ἓνα ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον χρυσὸ σταγονόσχημο φυλαχτὸ μὲ ἔκκρουστη παράσταση σκορπιοῦ, ἐντόμου καὶ φιδιοῦ μὲ συρματοτεχνική (εἰκ. 123). Τὸ φυλαχτὸ εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογο μὲ τὸ μοναδικὸ γνωστὸ περίαπτο τῆς Ἀγίας Τριάδας. Ἀπὸ τὴν ἴδια πυρὰ συγκεντρώθηκαν ἑκατοντάδες πήλινων ζωδίων διαφόρων μεγεθῶν, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι τροχήλατα μὲ γραπτὴ κόσμηση. Βρέθηκαν ἐπίσης πάνω ἀπὸ 150 πολὺ ἐνδιαφέροντα πήλινα ἀνθρώπινα εἰδώλια (εἰκ. 124,125) τῶν παλαιοανακτορικῶν καὶ νεοανακτορικῶν χρόνων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι γραπτὰ. Ἰδιαίτερα ἀναφέρεται τμῆμα πήλινου συμπλέγματος ταύρου καὶ ἀνθρώπινης μορφῆς ποὺ ἔχει ἀρπαχτεῖ ἀπὸ τὰ κέρατα τοῦ ζώου. Τὸ ὁμοίωμα θυμίζει τὰ πήλινα ρυτὰ ἀπὸ τὴν Κουμάσσα καὶ τὸ Πορτί, πράγμα ποὺ προσφέρει χρήσιμες χρονολογικὲς συγκρίσεις.

Εἰκ. 123. Γιούχτας. Χρυσὸ σταγονόσχημο φυλαχτὸ μὲ παράσταση φιδιοῦ, σκορπιοῦ καὶ ἐντόμου.

Εἰκ. 124. Γιούχτας. Παλαιονεολιθικά ἀνθρώπινα εἰδώλια.

Εἰκ. 125. Πῆλινο εἰδώλιο λατρευτῆ παλαιονεολιθικῆς ἐποχῆς.

Γιὰ μιὰ ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα κατηγορία λατρευτικῶν σκευῶν δὲν ὑπάρχουν ἐπίσης ἀνάλογα παραδείγματα. Τὰ σκεύη αὐτὰ εἶναι ὀρθογώνια χωρὶς πυθμένα μὲ ἢ χωρὶς λαβές, καμιὰ φορὰ μὲ ἴχνη ἀπὸ πλαστικὲς ἐπιστέψεις καὶ γραπτὴ κόσμηση τῆς ΥΜ I κυρίως περιόδου. Σὲ σκεῦος τῆς ἴδιας σειρᾶς ποὺ διατηρεῖται ἀποσπασματικὰ ὑπάρχει ἐγγράρακτη ἐπιγραφή τῆς Γραμμικῆς Α γραφῆς, στοιχεῖο ποὺ ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν γιὰ λατρευτικὴ χρῆσιν. Σύμβολα Γραμμικῆς Α γραφῆς, σώζουν καὶ τμήματα ἀπὸ δύο λίθινες τράπεζες προσφορῶν, ἐνῶ ἀξιόλογη εἶναι ὅλη ἡ σειρά ἀπὸ τὶς τράπεζες προσφορῶν μικροῦ ἢ μεγάλου μεγέθους ἀπὸ πολύχρωμο κροκαλοπαγὴ λίθο καὶ ὀφείτῃ συνήθως.

Ἀναφέρονται τέλος ὀχτώσχημη ψῆφος καὶ ἄλλη σὲ σχῆμα ἀχιβάδας ἀπὸ

στεατίτη, χάλκινος ρόδακας με χρυσή επένδυση και πολλά χάλκινα ελάσματα από μικροσκοπικά αναθηματικά αντικείμενα (γλυφίδες, μαχαιρίδια κ.ά.) και πλήθος από μικρά κομμάτια φύλλου χρυσού που μάλλον προέρχονται από επένδυση διαφόρων αντικειμένων.

Ἡ ποιότητα τῶν εὐρημάτων και κυρίως ἡ ἀρχιτεκτονική μορφή τοῦ ἱεροῦ, ἐπιβεβαιώνουν με τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφῆς, τὴν ἐξαιρετική σημασία του. Τοῦτο ἄλλωστε ὑπογραμμίζει ἡ ἀρχαία και μεσαιωνική παράδοση ἀλλὰ και ἡ θέση τοῦ ἱεροῦ ποὺ τὸ συνδέει με τὸ ἀνακτορικό κέντρο τῆς Κνωσοῦ και τὴ μινωική ἐγκατάσταση τῶν Ἀρχαίων.

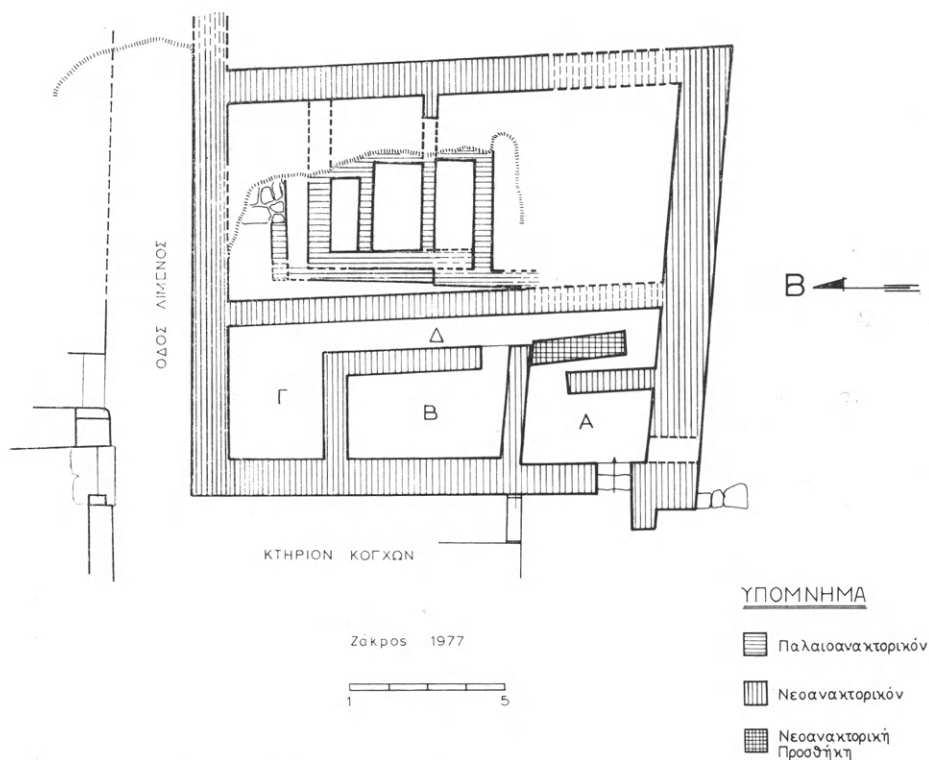
31. ΖΑΚΡΟΣ

Διὰ δεκάτην πέμπτην περίοδον, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962, συνεχίσθη διὰ τοῦ καθηγητοῦ Ν. Πλάτωνος και τῶν ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν του ἡ εἰς Κάτω Ζάκρον ἀνασκαφή πρὸς περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ μινωικοῦ ἀνακτόρου, τῶν παραρτημάτων του και τῶν ἀμέσως συνορευόντων κτηρίων. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν και τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων προστασίας και ἀποκαταστάσεως τῶν ἀποκαλυπτομένων κτηρίων συνέβαλεν ἡ Γενικὴ Διεύθυνσις Ἀρχαιοτήτων και Ἀναστηλώσεως διὰ χορηγήσεως ἰδιαιτέρων κονδυλίων. Τὰ ἀποτελέσματα συνοπτικῶς εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ἡ κυρία προσπάθεια κατεβλήθη διὰ τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τῶν πλευριζόντων τὴν Ὀδὸν λιμένος κτηρίων, ἰδιαιτέρως τοῦ ἀμέσως μετὰ τὸ Κτήριον τῶν κογχῶν Ἀνατολικοῦ κτηρίου και τῶν κατέναντι τούτου οἰκιῶν, ἀμέσως βορείως τῆς Ὀδοῦ λιμένος, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον. Ἐπίσης εἰς τὴν περαιτέρω παρακολούθησιν τῆς Ὀδοῦ λιμένος κατὰ τὴν πρὸς Α. πορείαν της τέλος εἰς τὴν περαιτέρω ἀποκάλυψιν τοῦ Νοτίου περιβόλου τοῦ ἀνακτόρου.

Α. Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν κτήριον (εἰκ. 126) ἡρευνήθησαν με ἐπιμέλειαν τὰ δύο τμήματά του, δυτικὸν και ἀνατολικόν, χωρίζο-

μενα ὑπὸ μακροῦ διαχωριστικοῦ τοίχου ἀπὸ Β. πρὸς Ν. (εἰκ. 127). Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα ὑπὸ στιβακτὰ δάπεδα ἀνήκοντα εἰς τὴν τελικὴν φάσιν ΥΜ ΙΒ καὶ κείμενα εἰς πολὺ μικρὸν βάθος ἀνεκαλύ-

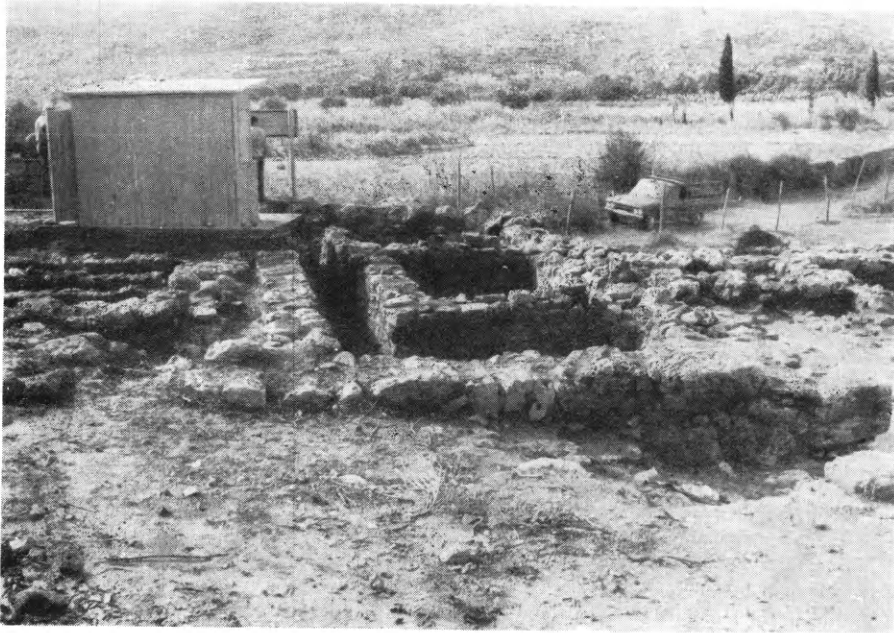

Εἰκ. 126. Ζάκρος. Τὸ Ἀνατολικὸν κτήριον. Κάτοψις.

φθησαν τέσσαρα δωμάτια — Α, Β, Γ καὶ Ε —, ἐπικοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα διὰ στενοῦ διαδρόμου Δ. Τὸ μόνον ἀναχρησιμοποιηθὲν κατὰ τὴν τελικὴν φάσιν δωμάτιον ἦτο τὸ Α, εἰς τὸ ὁποῖον κατεσκευάσθη νέα εἴσοδος με δύο βαθμίδας ἐκ Δυσμῶν, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ εἴσοδος ἦτο κατὰ τὴν γωνίαν τῆς νοτίας προσόψεως· κατεσκευάσθη τότε νέον πρόχειρον διαχώρισμα, τὸ ὁποῖον προεξέτεινε τὸν διαδρομίσκον Δ μέχρι τῆς νοτίας προσόψεως. Οὕτω τὸ περιεχόμενον τοῦ δωματίου Α καὶ τοῦ διαδρομίσκου Δ ἀνήκει

εἰς δύο φάσεις, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ τῶν δωματίων Β καὶ Γ εἰς μίαν, τὴν ἀρχικὴν ΥΜ ΙΑ.

Τὸ δωμάτιον Α ἀπέδωσε μέγαν ἀριθμὸν κοινῶν ἀώτων κω-
νικῶν κυπέλλων, ὅχι ὀλιγωτέρων τῶν 130, ὡς φαίνεται διαφυ-
λαχθέντων εἰς ἐρμάριον τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἀνευρέθησαν ἐπίσης

Εἰκ. 127. Ζάκρος. Γενικὴ ὄψις τῶν δύο τμημάτων τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου, ἀπὸ Βορρᾶ.

ἐκεῖ πολλὰ ἄλλα σκεύη, μικροῦ μεγέθους, ὡς προχοῖδια, ἡθμοί, λοπάδια, κύαθοι καὶ κύπελλα, μικρότατοι ἄσκοι, ἀμφορίσκοι, λεκανίδια διαφόρων εἰδῶν, καλύμματα δισκοειδῆ ποικίλων δια-
μέτρων κλπ., ἄλλα ἀγγεῖα μέσου καὶ μεγάλου μεγέθους, ὡς πι-
θίσκος καὶ κάδος, πολλὰ κοινῆς χρήσεως σκεύη, ὡς χύτραι, κάλ-
παι, κυλινδρικὰ ἀγγεῖα, γεφυρόστομοι σκύφοι, ποικίλα δισκοειδῆ
καλύμματα κ.ἄ. Ἐπίσης ἀνεκαλύφθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγνύθων
ποικίλων σχημάτων, ἰδίᾳ ἀμφικύρτων δισκοειδῶν καὶ παραλλη-
λεπιπέδων. Ὀλίγα καὶ ἀπλᾶ ἦσαν τὰ ἐκ λίθου σκεύη καὶ ἐργαλεῖα,
τὰ ἐκ μετάλλου καὶ ὅστοῦ ἀντικείμενα.

Εἰς τὸν διαδρομίσκον Δ, ὡς οὗτος ἐπεξετάθη καὶ εἰς μέρος τοῦ δωματίου Ε, ἀνεκαλύφθησαν πολλὰ πῆλινα σκεύη, προχοῖδια, ἡθμοί, πρόχοι, σκύφοι, χύτραι, στάμνοι, τμήματα κάδων καὶ πιθίσκων, ὡς καὶ πῶμα μὲ θολούμενον καὶ τρητὸν κάτωθεν διαχώρισμα. Σειρὰ εὐμεγέθων σκευῶν ἐχρησιμοποιήθησαν διὰ συστηματικὴν ἀποθήκευσιν. Ἀπροσδόκητος ὑπῆρξεν ἡ ἀνακάλυψις διακοσμῆτου λιθίνου κέρνου τοῦ προανακτορικοῦ τύπου τῆς ἀλατοδόχης (εἰκ. 128), ἥσως προερχομένου ἐκ τινος τῶν ταφικῶν σπηλαίων τῆς Φάραγγος τῶν νεκρῶν. Τὰ λοιπὰ λίθινα ἀντικείμενα ἦσαν τμήμα φωλεοσχήμου, μέρος τραπέζης προσφορῶν μὲ πόδα, τμήματα μικρῶν ἀγγείων, τριπτῆρες, τριβεῖα, μύλαι στρόφιγγος θύρας, στάθμαι. Δὲν ἐλλείπουν καὶ ἀγνῶτες, τοῦ παραλληλεπιπέδου τύπου. Πολὺ ὀλίγα ἀντικείμενα ἀπέδωσε τὸ δωμάτιον Γ, ἰδίᾳ κύπελλα καὶ τμήματα λεκανιδίων. Ὅστ᾽ αὖ ζῶων, ἀπληθρακωμένα ξύλα, μικρὰ τεμάχια χυτῆς μάζης ἀνευρέθησαν εἰς ὅλα τὰ δωμάτια. Εἰς τὸ δωμάτιον Γ ὅμως, ὅπως καὶ εἰς τὸ Β, εἶχον καταπέσει πολλαὶ πλίνθοι, κονιάματα, τεμάχια δαπέδου ἐκ χαλिकासβέστου μεγάλοι πωρόλιθοι ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἅπαντα ἰσχυρῶς κεκαυμένα.

Ἰδιαιτέρως ἰσχυρὰ ἦσαν τὰ ἀποτελέσματα τῆς πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὸ κτήριον τῆς ΥΜ ΙΑ φάσεως εἰς τὸ δωμάτιον Β, μάλιστα εἰς τὸ δυτικὸν αὐτοῦ τμήμα, ὅπου τὰ ὑλικά ἀπετέλεσαν μᾶζαν ἐκ τῆς ὁποίας δυσκόλως ἀπεσπάρσθησαν τὰ παμπληθῆ ἀντικείμενα. Τὰ πλεῖστα τούτων εἶχον καταπέσει ἐκ τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ ἀνῆκον εἰς τὴν κατηγορίαν εἰδῶν καλλωπιστηρίου γυναικῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἐγκατεστημένον εἰς τὸν ὀροφον τοῦτον. Χαρακτηριστικὰ ἦσαν τὰ τμήματα ποικίλων μικροῦ μεγέθους ἀγγείων, διακοσμημένων μὲ φυτικὰ θέματα, συνεχομένης σπείρας, κυματιστὰς ταινίας, σπειρορρόδακας μὲ ἐσωτερικοὺς κυκλίσκους, διπλοῦς πελέκεις κλπ. Τὰ κύρια σχήματα ἀγγείων ἦσαν : προχοῖσται καὶ ἀμφορίσκοι, κύαθοι, κύπελλα καὶ λοπάδια, ἄσκοι καὶ ἡθμοί, γεφυρόστομοι σκύφοι καὶ σφαιρικά πυξίδες, δισκοειδῆ πώματα πάσης μορφῆς, μεγαλύτεραι πρόχοι καὶ ἀμφορεῖς, στάμνοι, κάδοι, λέβητες καὶ τριποδικαὶ χύτραι,

τέλος λύχνοι καὶ πύραυνα. Εἰς τὴν ἐπίχωσιν ὑπῆρχον συνανάμικτα καὶ τμήματα παλαιοανακτορικῶν ἀγγείων, καμαραϊκῶν κυπέλλων καὶ ἄλλων τύπου tumblers. Λίαν ἀξιόλογα ἦσαν τὰ λίθινα σκεύη καὶ ἐργαλεῖα. Εὐμεγέθη λεκανοειδῆ ἢ κυλινδρικὰ σκεύη ὑπερύθρου μαρμαρολίθου καὶ τεφροῦ λίθου, τμήματα ρυτῶν κωνικῶν ἢ ὠσειδῶν, μέρη μικρῶν ἀγγείων ἐκ φλεβωτῶν μαρμάρων καὶ κοινῶν λίθων, κομψότατον σκυφίδιον ἐκ πορφυρίτου (εἰκ. 129), τμήμα ὀλμοειδοῦς καλυκτοσχήμου σκεύους, τμήμα λοπαδίου, πωμάτια καὶ τροχοειδῆ περιχειλώματα, κυρτεπίπεδον δισκίον, προσέτι ὀρθογώνια ναξία ἀκόνη, ὀρθογώνιοι χρωστικοὶ πίνακες, κυρτὰ τριβεῖα καὶ τριπτῆρες ποικίλων τύπων, ὡς καὶ μύλη ἄξονος θύρας.

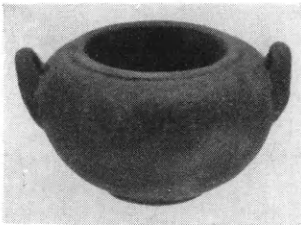
Τὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα ἀνῆκον ἐπίσης εἰς τὸ εἶδος τῶν συνέργων καλλωπιστηρίου : περόναι μὲ καμπτόμενον ἄκρον, τριχολαβίδες, χαλκοῦν κάτοπτρον, χαλκῇ γλυφίς — spatula — λαβὴ ὑδρίας μὲ ὀρθογωνίους ἀπολήξεις. Μετ' αὐτῶν ἀνευρέθη ἥμισυς ἀναθηματικὸς ἀργυροῦς διπλοῦς πέλεκυς. Τὰ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ φαγεντιανῆς ἀντικείμενα συνεπλήρωναν τὸ σύνολον τῶν εἰδῶν καλλωπιστηρίου : τμήματα καὶ ἐνθέματα πυξίδων ἐξ ἐλεφαντοστοῦ μὲ παραστάσεις — γυναικεία πτερωτὴ μορφή ἐν μέσῳ βραχῶδους τοπίου —, διακοσμητικὰς ραβδώσεις, ἀρχιτεκτονικὰς ἀποδόσεις δισκίων μεταξὺ ταινιῶν κλπ., τμήματα μικρῶν κτενίων μὲ ἀπεσπασμένους τοὺς ὀδόντας, δισκίον μὲ χαρακτὸν πλαίσιον, ὁστέιναι περόναι ἢ αἰχμαὶ κλπ., εἷτα δισκία ἢ πλακίδια φαγεντιανῆς, ὀρθογώνιον καὶ ὠσειδὲς περίαπτον ἐκ φαγεντιανῆς, μὲ ἐσωτερικὴν κοιλότητα, τέλος κομψότατον ἀγγεΐδιον μορφῆς πρόχου μὲ ὠσειδὲς σῶμα καὶ ἐπίπεδα χεῖλη καὶ σχοινίνην ταινίαν κατὰ τὸ μέσον (εἰκ. 130), διασωθὲν ἄθικτον πλὴν τῆς ἴσως ὑπερυψουμένης τοῦ στομίου λαβῆς. Ἀπηνθρακωμένα ἐπεξεργασμένα ξύλα καὶ μακρὰ κονιορτοποιηθεῖσα ξυλίνη δοκὸς ἔδωσαν ὕλικόν δι' ἐξέτασιν μὲ τὴν μέθοδον τοῦ ἀνθρακος 14.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ αὐτοῦ κτηρίου (εἰκ. 126), διαχωριζόμενον διὰ συνεχοῦς τοίχου ἀπὸ Βορρᾶ πρὸς Νότον, τὰ νεοανακτορικὰ διαμερίσματα κατεστράφησαν, ὡς ἐπιφανειακά, πλὴν

μιάς γωνίας, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸν προθάλαμον — ἡ εἴσοδος, φαίνεται, ἦτο κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν Ὁδὸν λιμένος — τοῦ ἰσχυροῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς πρὸς τὴν Ὁδὸν λιμένος προσόψεως, ἡ ὁποία ἐν μέρει ἦτο ἐκ πελεκητῶν πωρολίθων. Ὀλίγα

Εἰκ. 128. Ζάκρος. Κέρνος - «ἀλατοδόχη» ἐκ τοῦ διαδρόμου Δ τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου.

Εἰκ. 129. Κομπὸν σκυφίδιον ἐκ πορφυρίτου. Δωμάτιον Β τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου.

Εἰκ. 130. Κομπὸν ἀγγεῖον ἐκ φαγεντιαλῆς με διακόσμησιν σχοινίνης ταινίας. Δωμάτιον Β τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου.

Εἰκ. 131. Λίμυξος λύχνος ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου. Δωμάτιον Γ κτηρίου βορείως τῆς Ὁδοῦ λιμένος, μέσου ἀνδῆρου.

σκεύη διεσώθησαν εἰς ὅχι ἱκανοποιητικὴν κατάστασιν κατὰ μῆκος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου, ἔνθα παραστάς με κατώφλιον : κύπελλα καὶ κύαθοι, τμῆμα ἀμφορέως με ἑλλειπτικὸν στόμιον, τμῆμα πρόχου κλπ., ὡς ἐπίσης πολλὰ λίθινα ἐργαλεῖα, ἰδίᾳ μέγας ἀριθμὸς τριπτήρων ἐκ θαλασσίων χαλίκων καὶ πολλὰ ἄγνῳθες

ποικίλων σχημάτων. Καλύτερον διεσώθη εἰς τὸ τμήμα τοῦτο παλαιοανακτορικὸν κτήριον συγκείμενον ἐκ πολλῶν στενεπιμήκων ἀνίσου μήκους παραλλήλων δωματίων. Ἡ ἐπὶ τόπου κεραμεική, ἐν μέρει ὑπὸ τὸ ὑπόστρωμα θαλαστῶν χαλίκων, ἦτο παλαιοανακτορική.

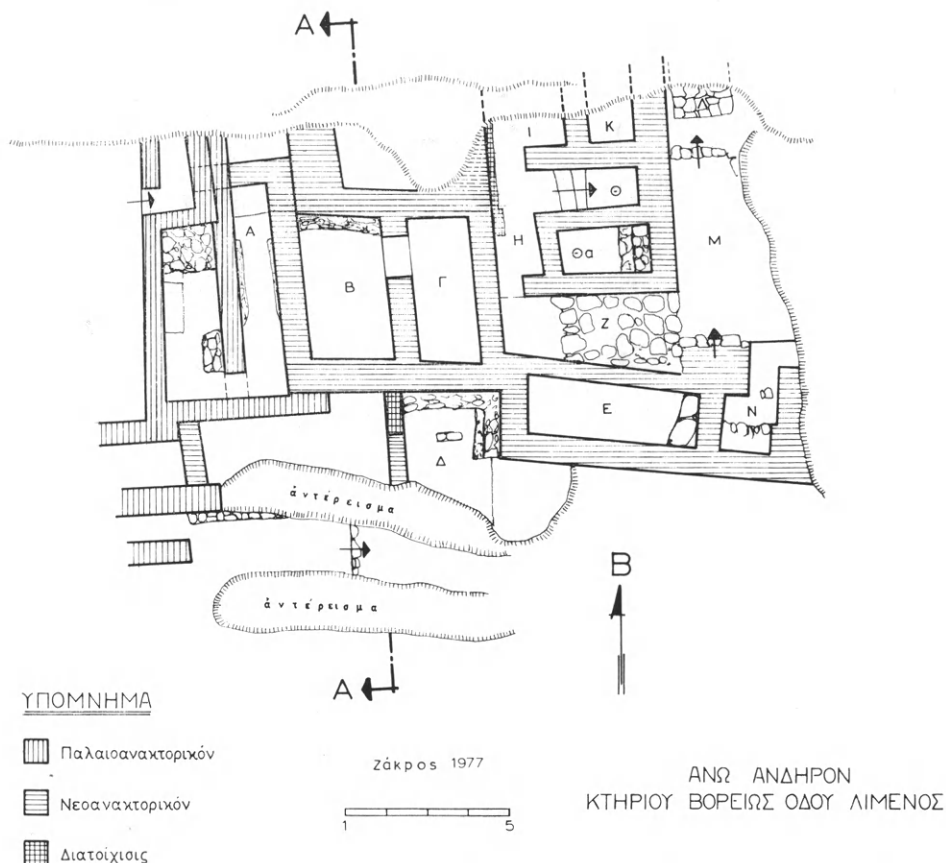

Εἰκ. 132. Ζάκρος. Ἡ Ὁδὸς λιμένος διερχομένη πρὸ τοῦ Κτηρίου τῶν κογχῶν καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου, ἀπὸ ΝΔ.

Β. Ἀπεκαλύφθη νέον τμήμα τῆς Ὁδοῦ λιμένος (εἰκ. 132), πέραν τοῦ βαθμιδωτοῦ τμήματος, βαῖνον ἐλαφρῶς ἀνηφορικῶς καὶ πέραν τοῦ Ἀνατολικοῦ κτηρίου· ἐκαθαρίσθη τὸ πλακόστρωτον, τὸ ρεῖθρον καὶ τὸ σημεῖον ἐνθα διασχίζει διαγωνίως ὀχετὸς μετὰ καλύμματος. Τὰ εὐρήματα ἦσαν ὀλίγα, μέρος πυριατηρίου, φωλεόσχημον, κυρτὸν τριβεῖον καὶ τριπτήρ.

Γ. Συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῶν κτηρίων βορείως τῆς Ὁδοῦ λιμένος, αὐτὴν τὴν φορὰν εἰς τὸ μεσαῖον ἄνδηρον τοῦ λόφου (εἰκ. 133). Ἐκαθαρίσθη ἡ σειρὰ τῶν ἀντερεισματικῶν τοί-

χων μεταξύ τοῦ κατωτέρου καὶ τοῦ μέσου, καὶ μεταξύ τοῦ μέσου καὶ ἀνωτάτου ἀνδῆρου. Ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ οἱ τοῖχοι τῶν κτηρίων συνεχίζονται ὑπ' αὐτούς. Τοῦ ἐκτεταμένου νεοανακτορικοῦ κτηρίου ἡρευνήθησαν τὰ παραλλήλως κείμενα

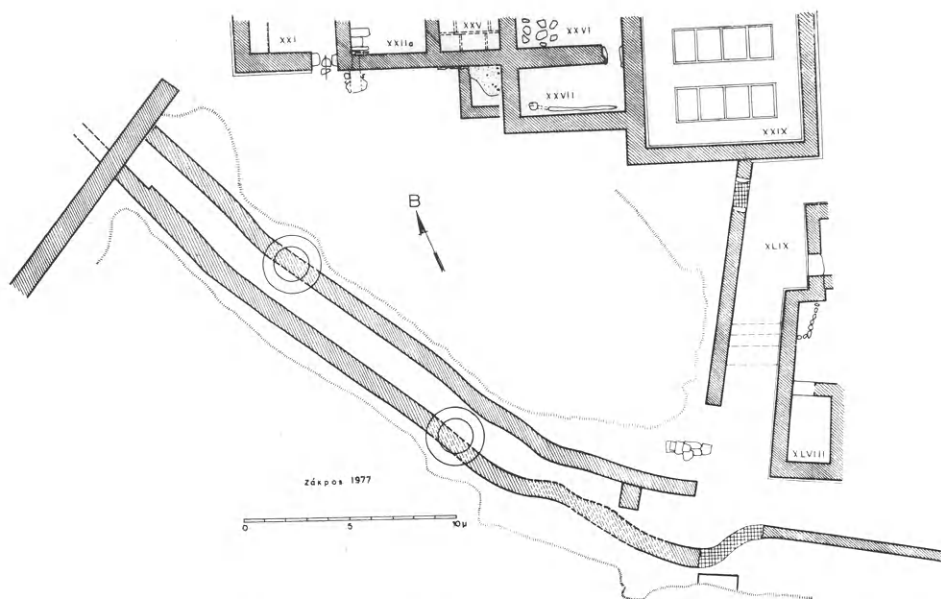
Εἰκ. 133. Ζάκρος. Κάτοψις τοῦ Κτηρίου βορείως τῆς Ὁδοῦ λιμένος. Μεσαῖον ἀνδῆρον.

δωμάτια Α — ἐν μέρει μόνον διασωζόμενον —, Β — μὲ κρηπῖδα κατὰ τὸν Β. τοῖχον — καὶ Γ, ὡς καὶ οἱ περιβάλλοντες χῶροι Δ — μὲ κρηπῖδα καὶ φραχθεῖσαν θύραν —, Ζ — πλακόστρωτος —, Η — στενεπιμήκης —, Θ — κλιμακοστάσιον μὲ δύο σκέλη, διατηρῆσαν τρεῖς βαθμίδας κατὰ χώραν — καὶ ἐν μέρει Ι, Κ καὶ Λ — ἴσως

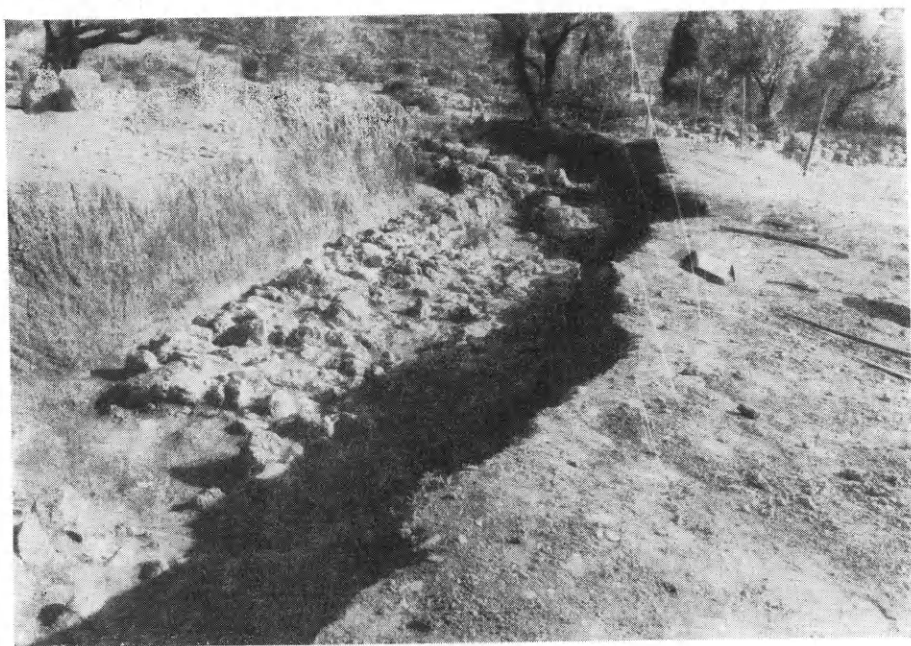
μικρὸν φρέαρ μὲ κατερχομένην εἰς αὐτὸ κλιμακίδα. Ὑπὸ τὰ δυτικὰ δωμάτια ἐκαθαρίσθησαν δύο στρώματα παλαιοανακτορικῶν κτηρίων, τὰ ὅποια ἔδωσαν χαρακτηριστικὴν κεραμεικὴν, ἐν μέρει τοῦ μεταβατικοῦ MM ΠΙΒ τύπου καὶ ἐν μέρει παλαιοανακτορικὴν. Τοιοῦτου εἵδους κεραμεικὴ ἀνευρέθη καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῆς sotto scala τοῦ κλιμακοστασίου Θ. Τὰ ἐπὶ τῶν ἐκ στιβακτοῦ πηλοχώματος δαπέδων καὶ εἰς τὴν ἐπίχωσιν τῶν δωματίων τοῦ νεοανακτορικοῦ κτηρίου σκευὴ ἦσαν παμπληθῆ καὶ χαρακτηριστικά, ὅχι πάντοτε ὅμως καλῶς διατηρούμενα: "Αῶτα κωνικὰ κύπελλα, μόνωτα κύπελλα καὶ κύαθοι, λεκανίδες, εὐμεγέθη σκευὴ μαγειρικῆς χρήσεως, χύτραι καὶ λέβητες, λοπάδια, ἀμφορεῖς καὶ πρόχοι, στάμνοι καὶ κάδοι — εἰς πολὺ μέγας εἰς τὸ δωμάτιον Δ—, πυριατήρια καὶ πύραυνα. Εἰς τὸ δωμάτιον Γ ἀνευρέθη τμήμα ὀρθογωνίου πηλίνου κιβωτίου - φωριαμοῦ. Ἐκ τῶν λιθίνων διακρίνεται διὰ τὴν κομψότητα δίμυξος λύχνος ἐκ φλεβωτοῦ μαρμάρου (εἰκ. 131). Πολλὰ ἦσαν τὰ τριβεῖα καὶ οἱ τριπτῆρες, τὰ λίθινα ἰγδία καὶ οἱ ὕπεροι, αἱ μύλαι ἀξόνων θύρας καὶ αἱ ἀγνῦθες καὶ στάθμαι ποικίλων τύπων καὶ σχημάτων. Ἀνευρέθησαν καὶ πέτρινοι δίσκοι διὰ τὴν στήριξιν ἀγγείων καὶ τμήμα ζεύγους λιθίνων διπλῶν κεράτων. Τρεῖς ἢ τέσσαρες θαλάσσιοι τρίτωνες, θαλάσσια ὄστρεα καὶ ἱκανὰ ὅστ᾽ αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἐντὸς τῶν δωματίων. Ἡ ἔρευνα τοῦ κτηρίου δὲν ἐτελείωσε.

Δ. Ἐντὸς ὁχετοῦ τοῦ ἐργαστηριακοῦ χώρου LXVIII τοῦ ἀνακτόρου περισυνελέγη χαρακτηριστικὴ κεραμεικὴ τῆς MM ΙΑ περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριλαμβάνεται γεφυρόστομος καὶ διευρυνομένη πρὸς τὰ κάτω γαλακτοδόχη καμαραϊκὴ μὲ ἐναλλασσόμενα εἰς χρῶμα σχηματικὰ κλαδία.

Ε. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Νοτίου περιβόλου τοῦ ἀνακτόρου συνεχίσθη ἡ παρακολούθησις τοῦ τοίχου τοῦ παλαιότερου περιβόλου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, σχηματίζοντας μετὰ τοῦ πρώτου διάβασιν, εἰς τὴν πρὸς ΒΔ. πορείαν των (βλ. εἰκ. 134 καὶ 135). Ἀμφότεροι διέρχονται ὑπὸ τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ νεωτέρου περιβόλου. Δύο νεωτερικὰ φρέατα, καταστρέψαντα μέρος τῶν τοίχων αὐτῶν, διελύθησαν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς

Είχ. 134. Ζάκρος. Κάτοψις τῶν τοίχων τοῦ περιβόλου καὶ τῆς διαβάσεως νοτίως τῆς Δυτικῆς πτέρυγος τοῦ Ἀνακτόρου.

Είχ. 135. Ζάκρος. Μέρος τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τῆς διαβάσεως νοτίως τῆς Δυτικῆς πτέρυγος τοῦ Ἀνακτόρου, ἀπὸ ΒΔ.

ἀρχικῆς καταστάσεως. Ἀφηρέθησαν μετὰ τὴν φωτογράφησιν οἱ μεταξὺ τῶν τοίχων κατὰ τὴν διάβασιν καταπεσόντες λίθοι. Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἐπιχώσεως εἶναι πάντοτε τῆς μεταβατικῆς MM ΠΙΒ-ΥΜ ΙΑ περιόδου, ὥς καὶ παλαιότερα, παλαιοανακτορικὴ καὶ προανακτορικὴ. Ἀξιόλογον εἶναι τμῆμα ὀλμοειδοῦς σκεύους μὲ σχισμάς, ἐκ τῶν χρησιμοποιηθέντων διὰ τὴν ἀναρρίπισιν τοῦ πυρὸς διὰ μεταλλουργικὰς ἐργασίας.

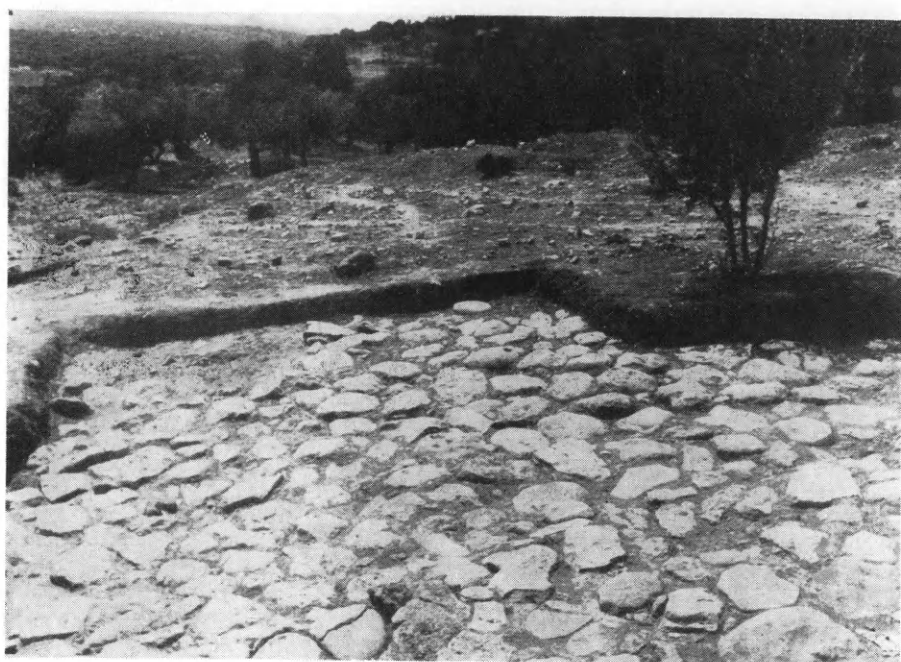
32. ΚΡΗΤΗ. Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας

Εἰς τὸ Κεφάλι Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ (6η ἀνασκαφικὴ περίοδος) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐντ/νου ὑψηγγοῦ Ἀντ. Ζώη, μὲ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα κυρίως ὥς πρὸς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατὰλοιπα.

Α. Ἡ ἔρευνα βορείως τῆς Ἐρυθρᾶς Οἰκίας καὶ τοῦ Κτίσματος 54 ἔφερεν εἰς φῶς νέα κτίσματα καὶ τμήματα λιθοστρώτων καὶ πλακοστρώτων. Τὸ Κτίσμα 56β εἶναι πρῶτον ΠΜ (μᾶλλον ΠΜ ΙΑ) καὶ ἔχει θεμελιωθῇ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου. Τὸ Κτίσμα 56α εἶναι ρωμαϊκὸν καὶ δὴ τὸ πρῶτον ἀσφαλῶς πιστοποιούμενον *in situ* κτίσμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Βασιλικῆς, ὅπου τὰ ρωμαϊκὰ κατὰλοιπα εὐρίσκονται διαλελυμένα καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τοῦ χώρου. Τὰ κτίσματα ταῦτα εὐρέθησαν ὑπὸ σκληρὰν ἀβαθῆ ἐπίχωσιν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐντὸς τῆς ὁποίας παρατηρήθησαν — εἰς ἐπικύρῳσιν καὶ παλαιότερων παρατηρήσεων τοῦ Seager — ἐλάχιστα λείψανα δύο παιδικῶν ρωμαϊκῶν ταφῶν ἀκτερίστων. Ἐντὸς τῶν ὑπερκειμένων χαλαρῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς Seager ὑπῆρχον λείψανα σκελετοῦ ἐνήλικος ἀτόμου, ἡ ἀρχαιότης τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστος. Ἐπειδὴ οἱ τραπεζῖται ὀδόντες τοῦ ἀτόμου τούτου παρουσιάζουν περίεργον ὀριζόντιον «τρόχισμα» δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται περὶ ἀρχαίου σκελετοῦ, τοῦ φαινομένου ὀφειλομένου εἰς τὴν περιεχομένην εἰς τὸν ἄρτον ἄμμον, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἤδη παρατηρηθῇ εἰς πρωιμωτάτους σκελετοὺς τῆς Μεσοποταμίας. Εἰς τὸ σημεῖον 55 ὑπάρχει ὀρθογώνιον λάξευμα τοῦ

βράχου, ὅμοιον πρὸς τὸ 1α, προφανῶς καὶ τοῦτο ὑπόλειμμα δωματίου ΠΜ οἰκίας. Ἀχρονολόγητος παραμένει ἀκόμη ὁ τοῦ-
χος 58.

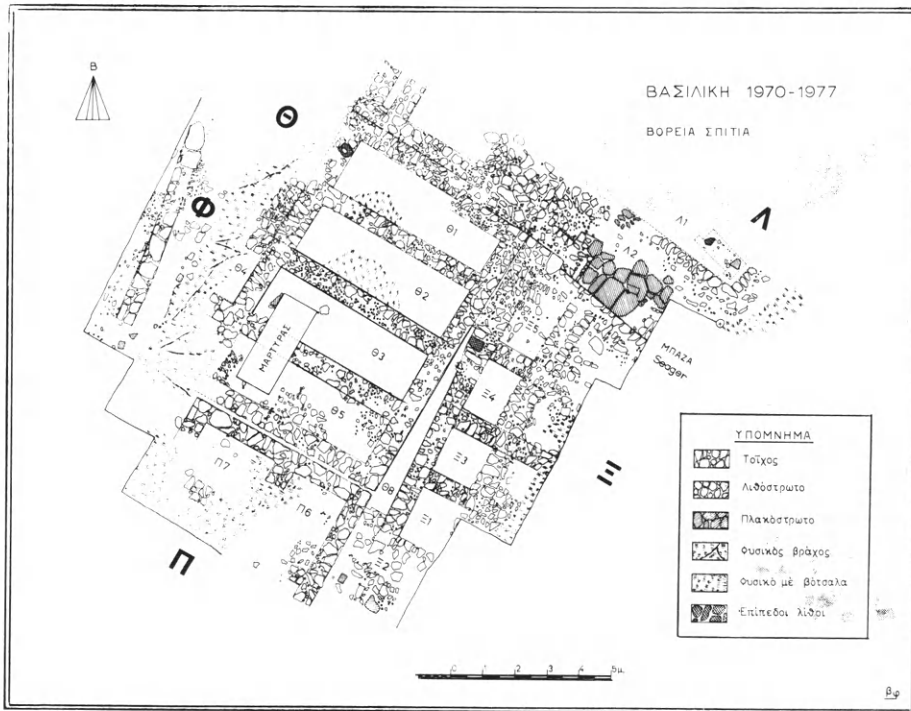
Β. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μεγάλης Δυτικῆς Αὐλῆς — ἡ «πλα-
τείας τοῦ οἰκισμοῦ» — ἔγινεν ἐπέκτασις τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς Δ.

Εἰκ. 136. Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας. Νέον — νότιον — τμήμα Μεγάλης Αὐλῆς.

καὶ Ν., ἀποκαλυφθέντων νέων, ἐν μέρει ἄριστα διατηρουμένων τμημάτων τοῦ πλακοστρώτου, ὥστε, διὰ τῆς ἐκτάσεως ἦν λαμβάνει τώρα ἡ αὐλή, νὰ καθίσταται πλέον βέβαιον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀπλῆς ἰδιωτικῆς κατασκευῆς (εἰκ. 136). Μεταξὺ τῆς Αὐλῆς καὶ τῶν Κτισμάτων Σ καὶ Κ ὑπάρχει ἐκτεταμένη σκληρὰ ἐπίχωσις ρωμαϊκῶν χρόνων, μᾶλλον τεχνητή, ὡς ὑποδεικνύει ἡ παρουσία τοῦ τοιχαρίου Ε, ἥτις κατὰ τόπους ἔφθανε μέχρι αὐτοῦ τοῦ πρωτομινωικοῦ πλακοστρώτου, ἐνῶ κατὰ τόπους ὑπῆρχον ἐπίσης καὶ ἀδιατάρακτα τμήματα τοῦ ἀρχικοῦ ΠΜ ΠΒ

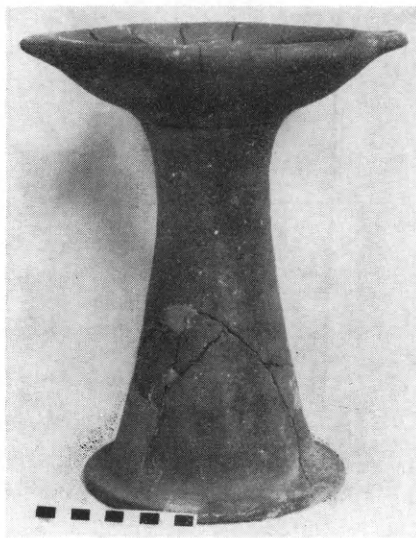
στρώματος καταστροφής. Ἡ ἀφθονος παρουσία — τόσοι εἰς τὰ ἀδιατάρακτα ὅσον καὶ εἰς τὰ ρωμαϊκὰ τμήματα τῶν ἐπιχώσεων — πλίνθων καὶ κονιαμάτων μινωικῶν ἐπιβεβαιοῖ τὴν ὑπὸ ἐκτεταμένης πυρκαϊᾶς καταστροφὴν τοῦ ΠΜ ΙΒ οἰκισμοῦ.

Εἰκ. 137. Σχέδιον τῆς ἀνασκαφῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ΠΜ ΙΑ Βορείων Οἰκιῶν.

Γ. Ἡ συνέχισις τῆς ἐρεῦνης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ΠΜ ΙΑ Βορείων Οἰκιῶν ἔφερεν εἰς φῶς σειρὰν μικρῶν «δωματίων» τοῦ Κτίσματος Ξ, κλειομένων κατὰ τὴν Α. πλευρὰν ὑπὸ προχειρότερον ἐκτισμένων τοίχων καὶ πυκνῆς λιθορριπῆς (εἰκ. 137). Ἡ τοιαύτη κατασκευὴ — ὀφειλομένη προφανῶς εἰς τὴν πρὸς Α. ἀνοδικὴν κλίσιν τοῦ βράχου — δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἐν μέγα ἰσχυρότατον «πέδιλον θεμελιώσεως» διευκολύνον τὴν οἰκοδόμησιν τῶν κατοικιδίων χώρων εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον.

Εἰς τὰς βαθείας τομὰς τόσον τοῦ Κτίσματος Θ ὅσον καὶ τοῦ Κτίσματος Ξ εὐρέθησαν ποικίλα κινητὰ εὐρήματα, ὅπως κεραμεικά — μὲ ἐπικράτησιν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν ρυθμῶν τοῦ ρυθμοῦ Κουμάσας —, λίθινα ἐργαλεῖα, ἐν οἷς πολλαὶ λεπίδες καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ, καὶ ἥμισυ χαλκῆς τριχολαβίδος, ἐν τῶν σπανιωτάτων ποτὲ ἐντὸς ΠΜ οἰκισμῶν εὐρεθέντων χαλκῶν ἀντικειμένων. Ἐκ τῶν κεραμεικῶν εὐρημάτων ἄξια σημειώσεως εἶναι νέα παραδείγματα τοῦ καὶ πέρυσι πιστοποιηθέντος νέου

Εἰκ. 138. Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας. Καρποδόχη ἐκ τῶν Βορείων Οἰκιῶν.

ρυθμοῦ τῶν ὠχροτέφρων ἐπιμελῶς ἐστιλβωμένων ἀγγείων, τὰ ὅποια κατὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ πηλοῦ ὁμοιάζουν πρὸς τὰ κλασσικὰ μινύεια, ἀλλ' εἶναι πολὺ ἀρχαιότερα ἐκείνων. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ καρποδόχη μετὰ ὑψηλοῦ ποδός (εἰκ. 138), τὸ μόνον μέχρι τοῦδε εὐρεθὲν ἐν Βασιλικῇ ἀκέραιον παράδειγμα τοῦ τύπου. Ἐντὸς ἀδιαταράκτων ἐπιχώσεων τῶν Κτισμάτων Θ καὶ Ξ παρατηρήθησαν ἐπίσης καὶ τινὰ ὅστρακα τοῦ καλοῦ ρυθμοῦ Βασιλικῆς, ὥστε φαίνεται πλέον ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Seager ὅτι ὁ ρυθμὸς οὗτος ἤρχισεν ἐμφανιζόμενος κατὰ

τὴν ΠΜ ΙΙΑ περίοδον. Συχνότερα εἶναι ἐν τούτοις τὰ παραδείγματα πρωιμωτέρων κατὰ τὴν τεχνικὴν ἀγγείων, ἀποτελούντων προφανεῖς προβαθμίδας τοῦ ἀνεπτυγμένου ρυθμοῦ Βασιλικῆς, χαρακτηριζομένου κυρίως ὑπὸ τοῦ λίαν καθαροῦ ροδίνου πηλοῦ καὶ τοῦ λαμπροῦ ἐστιλβωμένου καστανερύθρου ἐπιχρίσματος.

Κατὰ τὴν πρὸς Δ. ἐπέκτασιν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τομέως τῶν Βορείων Οἰκιῶν ἐπιστοποιήθη ρωμαϊκὸν «γέμισμα» ἀνάλογον πρὸς τὸ κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς Μεγάλης Αὐλῆς. Ὅθεν δυσχερὲς καθί-

σταται ή χρονολόγησις τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐνταῦθα νέου Κτίσματος Φ, τὸ ὁποῖον ὅμως, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομήσεως, καὶ τῶν σποραδικῶς ἀπαντώντων ὀστράκων φαίνεται νὰ εἶναι τοῦ τέλους τῆς ΜΜ ἢ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΜ περιόδου.

33. ΚΡΗΤΗ. Καστέλλι Χανίων

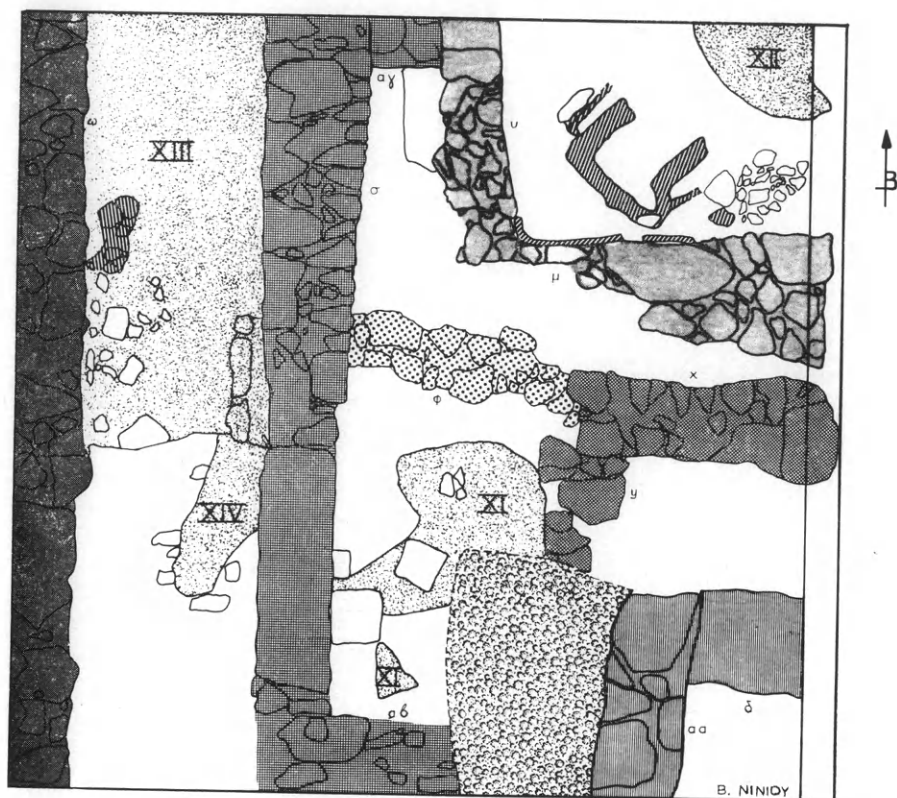
Συνεχίστηκε γιὰ δεύτερη χρονιά μὲ τὸν ἐπιμελητὴ Γιάννη Τζεδάκι ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ οἰκόμεδο Μαθιουδάκη (βλ. Ἔργον 1976, σ. 200 - 208, εἰκ. 171 - 178) στὴ συνοικία Καστέλλι τῆς πόλεως Χανίων (μινωικὴ Κυδωνία). Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἀνοίχτηκε μιὰ καινούργια τάφος, ἡ 6 (διαστ. 5×5), στὰ δυτικὰ τῆς περυσινῆς 5 (βλ. ΠΑΕ 1976 ὑπὸ ἐκδοσιν). Στὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας ἀποκαλύφθηκαν μόνο τὰ ψηλότερα στρώματα.

Στὴ ΒΑ. ἄκρη τῆς τάφρου ἤρθε στὸ φῶς τμήμα ἀπὸ ΥΜ ΙΙΑ/Β δωμάτιο (τοιχοὶ μ, υ) (εἰκ. 139), στὸ ὁποῖο εἶχαν στρωθεῖ τρία ἀλλεπάλληλα χωματένια πατώματα (VIII, IX, XII) ποὺ δηλώνουν μακρόχρονη χρῆση τοῦ δωματίου ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΥΜ ΙΙΑ ὡς τὴν ὥριμη ΥΜ ΙΙΒ περίοδο. Σὲ βάθος 0.64-0.73 μ., κοντὰ στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ δωματίου ἀποκαλύφθηκε κλίβανος (εἰκ. 140). Ἡ ἔρευνά του δὲν συμπληρώθηκε φέτος, φαίνεται ὅμως νὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ βαθύτερο ὡς τώρα πάτωμα XII. Ἐχει σχῆμα Π καὶ εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ σκληρό, κόκκινο πηλὸ μὲ μονωτικὴ ἐπίστρωση ἀπὸ κίτρινο πηλὸ στὶς ἄκρες. Κατὰ μῆκος τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν σώζονται τὰ λείψανα ἀπὸ δύο τοιχάρια. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν πλευρῶν σχηματίζονται δύο αὐλάκια, ἐπίσης ἀλειμμένα μὲ κίτρινο πηλὸ. Ἐπάλειψη κίτρινου πηλοῦ σώζεται καὶ στὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τῶν τοίχων τοῦ δωματίου, σὲ τμήμα τους κοντὰ στὸν κλίβανο (εἰκ. 139).

Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου εἶναι ἡ δυτικὴ συνέχεια τοῦ τοίχου μ τῆς τάφρου 5 (βλ. ΠΑΕ 1976 ὑπὸ ἐκδοσιν). σ' αὐτὴ δὲν σημειώθηκαν ἵχνη ἀπὸ τὰ παραπάνω πατώματα, ἀφοῦ τὸ στρῶμα βρέθηκε ταραγμένο (λάκκος Β, πεσμένες πέτρες).

Στὰ νότια τοῦ δωματίου ὁ χώρος ἔχει ταραχθεῖ ἀπὸ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς πρόχειρου λασπότοιχου, τοῦ ρ, ποὺ περιορίζει ἀπὸ τὰ

ΚΑΣΤΕΛΛΙ ΧΑΝΙΩΝ 1977
ΟΙΚΟΠΕΔΟ ΜΑΘΙΟΥΔΑΚΗ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

	ΤΟΙΧΟΙ ΥΜ III (μ, υ)		ΤΟΙΧΟΣ (ω)
	ΤΟΙΧΟΙ (α, σ, δ)		ΠΑΤΩΜΑΤΑ
	ΤΟΙΧΟΣ (φ)		ΛΑΚΚΟΣ Z
	ΤΟΙΧΟΙ α, κ, υ, σ, δ, α, γ		ΚΛΙΒΑΝΟΣ, ΑΓΓΕΙΑ

Είκ. 139. Κάτοψη άνασκαφής στο Καστέλλι Χανίων.

ΒΔ. στρώμα από καθαρή στάχτη και κάρβουνα, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ὁποίου σκάφτηκε πέρυσι (βλ. ΠΑΕ 1976 - Λάκκος Α). Ἡ ἀφαίρεση τοῦ τοίχου ρ, καθὼς καὶ ὁ πυθμένος τοῦ στρώμα-

τος δὲν ἔδωσαν κεραμεικὴ ὑστερότερη ἀπὸ ΥΜ ΙΙΒ. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτό (Λάκκος Α) (εἰκ. 139), σὲ βάθος 1.22 - 1.25 μ., ἄρχισε νὰ ξεχωρίζει ἡ δυτικὴ συνέχεια τοῦ τοίχου δ τῶν τάφρων 5 (Ἔργον 1976, εἰκ. 171) καὶ 1 (ΠΑΕ 1976), καθὼς καὶ ἓνας νέος τοῖχος, ὁ αα, σὲ ὀρθή γωνία μὲ τὸν δ, ἡ νότια ἄκρη τοῦ ὁποίου

Εἰκ. 140. Καστέλλι Χανίων. Τὸ ΥΜ ΙΙΑ/Β δωμάτιο μὲ τὸν κλίβανο.

εἶχε βρεθεῖ στὴν τάφρο 1 (ΠΑΕ 1976). Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ δωματίου μὲ τὸ πάτωμα ἀπὸ σπασμένο κονίαμα, τῆς τάφρου 1. Ὁ χώρος δυτικὰ ἀπὸ τὸν τοῖχο αα ἔχει ταραχθεῖ ἀπὸ τὸ λάκκο Ζ, ποὺ ἔδωσε ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι κεραμεικὴ. Ἡ ἔρευνα σταμάτησε στὸ σημεῖο αὐτό.

Ἀνάμεσα στὸ ΥΜ ΙΙΙ δωμάτιο μὲ τὸν κλίβανο καὶ στὸ ΥΜ Ι μὲ τὸ πάτωμα ἀπὸ σπασμένο κονίαμα, σώζεται μία γωνία (τοῖχοι χ, ψ) ἀπὸ ἓνα δωμάτιο ἄλλης οἰκοδομικῆς φάσης ποὺ καταστράφηκε ἀπὸ τὸν τοῖχο ρ καὶ τὸ λάκκο Α. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ φαί-

νεται νὰ εἶναι σύγχρονο μὲ τὸ πάτωμα V τῆς τάφρου 5 (ΠΑΕ 1976), πὺν ὀρίζοταν στὰ νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο χ καὶ πὺν χρονικὰ τοποθετοῦμε στὴν πρῶιμη ΥΜ IIIA φάση.

Δυτικότερα βρέθηκε χωματένιο πάτωμα, τὸ XI, σὲ βάθος 0.94 - 1.02 μ., μὲ πλάκες πάνω του καὶ ἔντονο κάψιμο στὸ βόρειο τμήμα. Πάνω σὲ πλάκα, δίπλα στὸν τοῖχο σ, βρέθηκε *in situ* κομματιασμένη ΥΜ IIB πρόχους. Τὸ πάτωμα φαίνεται νὰ

Εἰκ. 141. Καστέλλι Χανίων. Ἡ ΥΜ IIB πρόχους.

ἀνῆκε σὲ δωμάτιο πὺν δυτικὰ ὀρίζει ὁ τοῖχος σ, ἀνατολικὰ ὁ τοῖχος ψ, βόρεια ὁ τοῖχος χ (ἐδῶ πιθανῶς ὑπῆρχε εἴσοδος) καὶ νότια ὁ τοῖχος αβ, πὺν ἔχει καταστραφεῖ ἀπὸ τὸν ρ.

Ἐνας τοῖχος αγ, κάθετος στὸν σ (βάθος 0.36 μ.), στὴ βόρεια τομὴ τῆς τάφρου φαίνεται νὰ ἀποτελοῦσε τὸν βόρειο τοῖχο δεύτερου ΥΜ II δωματίου. Ἀκόμα τὸ δωμάτιο πὺν περι-κλείεται στοὺς τοίχους χ καὶ ψ μοιάζει σύγχρονο μὲ τὰ δύο τελευταῖα.

Ἡ ΥΜ ΙΒ πρόχους (εἰκ. 141), πού βρέθηκε *in situ*, χρονολογεῖ με ἀρκετὴ ἀκρίβεια τὸ κτίριο, στοιχεῖο ἰδιαίτερα σημαντικό γιὰ τὶς ἀνασκαφές στὸ λόφο τοῦ Καστελλιοῦ καὶ γιὰ τὴ δυτικὴ Κρήτη γενικὰ, ἀφοῦ εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού συναντᾶμε οἰκοδομικὰ ἔχνη τῆς περιόδου αὐτῆς, ἐνῶ ὡς σήμερα εἴχαμε μόνο κεραμεικὰ εὐρήματα ἀπὸ ταραγμένα στρώματα καὶ λάκκους. Ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα τόσο στὸ οἰκόπεδο αὐτὸ ὅσο καὶ στὸ χῶρο τοῦ Καστελλιοῦ θὰ δείξει τὴν ἔκταση τῆς κατοίκησης στὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο.

Ἀνάμεσα στοὺς τοίχους σ καὶ χ ἓνας τοῖχος φ με κατεύθυνση ἀπὸ ΒΔ. στὰ ΝΑ. (εἰκ. 139), φαίνεται νὰ ἀνήκει σὲ παλιότερη οἰκοδομικὴ φάση, καὶ ἴσως εἶναι σύγχρονος με τὸ πάτωμα ΙΙ τῆς τάφρου 5 (Ἔργον 1976, εἰκ. 171· ΠΑΕ 1976), πού τοποθετεῖται στὴν ΥΜ Ι περίοδο, ὑστερότερα ὅμως ἀπὸ τὰ δωμάτια με τὴν ἐλαφρόπετρα καὶ με τὸ πάτωμα με τὸ σπασμένο κονίαμα. Οἱ πέτρες μάλιστα στὰ νότια τοῦ πατώματος ΙΙ ἴσως ἀποτελοῦν τὴ συνέχεια τοῦ τοίχου φ πρὸς τὰ ἀνατολικά.

Στὴ δυτικὴ τομὴ τῆς τάφρου, σὲ βάθος 0.42-0.64 μ. ἀποκαλύφθηκε ὁ τοῖχος ω (εἰκ. 139) με κατεύθυνση ἀπὸ Β. πρὸς Ν., παράλληλος στὸν σ. Ὁ χῶρος ἀνάμεσα στοὺς δυὸ αὐτοὺς τοίχους δὲν ἔδωσε ἔχνη ΥΜ ΙΙ ἢ μεταγενέστερης κατοίκησης, ἀμέσως ὅμως κάτω ἀπὸ ἓνα λεπτὸ ἐπιφανειακὸ στρῶμα ἢ ὑστερότερη κεραμεικὴ ἦταν ΥΜ ΙΙΑ. Ὅλο τὸ βόρειο ἥμισυ ἀπὸ βάθος 0.47 - 0.60 μ. ἦταν καλυμμένο ἀπὸ πλάκες. Ἀκριβῶς κάτω ἀπ' αὐτές (βάθος 0.81 μ.) φανερώθηκαν ὑπολείμματα ἀπὸ καμένο χωματένιο πάτωμα Χ. Ἡ κεραμεικὴ πάνω καὶ μέσα στὸ πάτωμα ἀνήκει χρονικὰ στὴν πρώιμη ΥΜ ΙΙΑ φάση.

Βαθύτερα (0.98 μ.), ὅλο τὸ βόρειο χῶρο καλύπτει νέο πάτωμα, τὸ ΧΙΙΙ (εἰκ. 139), ἀπὸ ψιλὸ χαλίκι με μικρὰ κομματάκια ἀπὸ ὄστρακα καὶ πετραδάκια, ἐνῶ ἡ δυτικὴ του ἄκρη εἶναι ἀπὸ καμένο κόκκινο πηλόχωμα. Πάνω στὸ πάτωμα βρέθηκαν δύο ΥΜ Ι κύπελλα πεσμένα ἀνάποδα. Νοτιότερα, σὲ βάθος 1.13 μ. φάνηκε ἄλλο πάτωμα, τὸ ΧΙΥ, ὁμοίας σύστασης με τὸ ΧΙΙΙ. Ἡ ἔρευνα

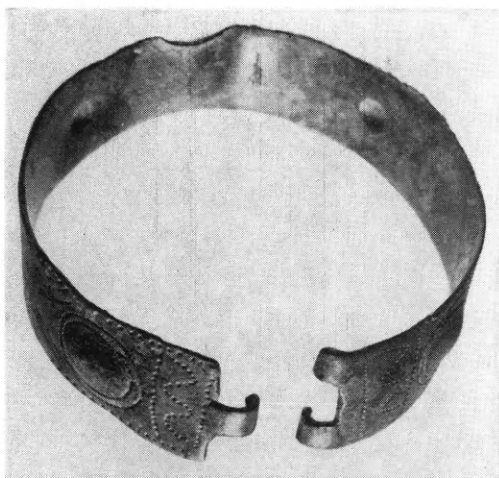
σταμάτησε στὸ σημεῖο αὐτό. Θὰ συνεχιστεῖ τὸν ἐπόμενο χρόνο μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ ΥΜ ΠΙΑ κλιβάνου, τῶν λειψάνων τοῦ ΥΜ ΠΒ κτιρίου καθὼς καὶ τῶν ΥΜ Ι δωματίων σ' ὅλη τὴν ἑκταση τοῦ οἰκοπέδου.

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Ι. Ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τοῦ Νομοῦ Αἰτωλοακαρνανίας παραδόθηκαν στὸν ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων Π. Θέμελη καὶ συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Ἀγρινίου ἀρχαῖα, ποὺ εἶχαν ἐπισημάνει οἱ ἀρχαιοφύλακες ἢ εἶχαν ὑποδείξει καὶ παραδώσει ἰδιώτες:

1. Ὁ δημοδιδάσκαλος Θεοφάνης Φ. Κωστῆς βρῆκε στὴν αὐλὴ τοῦ σχολείου στὸ Μαλεβρὸ Τριχωνίδος καὶ παρέδωσε ἓνα βραχιόλι ἀπὸ ταινιωτὸ χάλκινο ἔλασμα (πλάτ. 0.020 μ., περίμ. 0.21 μ.) μὲ ὠραία στιλπνὴ πράσινη πατίνα. Τὰ δύο ἄκρα θηλύκωναν ὅπως οἱ χάλκινοι ζωστῆρες. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια εἶναι διακοσμημένη μὲ τέσσερεις ἐμπίστες ἀσπιδίσκες, στιγμὲς καὶ ἐγγάρακτα γραμμίδια (εἰκ. 142). Ὑστερων γεωμετρικῶν χρόνων.

2. Ὁ Ζώης Στρατοῦλης παρέδωσε σιδερένια αἰχμὴ δόρατος, μήκ. 0.26 μ. ποὺ βρῆκε στὴν ἀκρόπολη Σκουρτοῦς Ἀστακοῦ.

Εἰκ. 142. Μαλεβρὸ Τριχωνίδος. Χάλκινο βραχιόλι.

3. Ἀπὸ τὸ Μαλεβρὸ προέρχεται καὶ ἓνα χάλκινο φίδι μήκ. 6 ἐκ.

Ἀπὸ τὴν περιοχὴ Θυρρείου συγκεντρώθηκαν στὸ τοπικὸ Μουσεῖο τὰ παρακάτω ἀρχαῖα :

4. Ἀπὸ τὴ θέση Πετρόπουλα Θυρρείου, μαρμάρινο ἀκέφαλο ἀγαλμάτιο γυναικείας μορφῆς μὲ ποδῆρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιο, ὕψ. μὲ τὴ συμφυῇ πλίνθο 32.5 μ. Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

5. Ἀπὸ τὴ θέση Πυργούλια Θυρρείου ἑλλιπὴς ἀσβεστολιθικὴ πλάκα, διαστ. 42.5 × 54.5 ἐκ., μὲ τὴν ἐξῆς δεκάστιχῃ ἑλληνιστικῇ ἐπιγραφῇ (εἰκ. 143) :

ΤΙΜΟΛΑΟΣ ΣΩΤΙΩΝΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒ[ΙΩΤΑΙ
ΛΥΚΟΣ ΠΑΥΣΩΝΟΣ (vacat) ΘΕΩΝ ΚΛΕ[- - -
ΔΕΩΝΤΙΜΟΚΛΕΟΣ (vacat) ΑΝΔΡΩΝ ΑΙΔ[- - -
ΑΔΚΙΣΤΡΑΤΟΣ ΖΩΓΡΙΟΥ (vacat) ΘΡΑΣΙΠΠΟΣ Α[- - -
ΣΩΣΑΝΔΡΟΣ ΙΡΥΝΟΥ (vacat) ΔΙΦΙΛΟΣ ΕΠΙΤ[- - -
ΣΩΤΙΩΝ ΣΩΤΕΛΕΟΣ (vacat) ΝΙΚΟΚΛΗΣ Μ[- - -
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΔΑΜΟΦΩΝΟΣ ΑΓΕΛΑΟΣ Σ[- - -
ΝΕΑΓΕΝΗΣ ΑΣΚΛΑΠΙΑΔΑ ΕΛΦΟΡΟΣ Κ[- - -
ΑΡΙΣΤΟΜΑΧΟΣ ΑΓΗΜΩΝΟΣ ΜΑΓΕΙΡΟΣ[- - -
ΗΡΑΚΛΕΙΔΑΣ ΑΡΧΕΛΑΜΟΥ ΔΙΑΚΟΝΟΣ Σ[- - -

6. Τρία θραύσματα μεγάλης ἐπιγράφῃς ἀποτειχίστηκαν ἀπὸ τὴν οἰκίαν τοῦ Δημοσθένη Κουμποτιάτη, ποὺ κατεδαφίστηκε :

α) Διαστ. 32.5 × 38 ἐκ., σώζει τὰ γράμματα : Ε Θ[- - -
β) Διαστ. 27 × 49 ἐκ., σώζει τὰ γράμματα : - - -] Α Ι Ρ[- - -
γ) Διαστ. 27 × 45 ἐκ., σώζει τὰ γράμματα : - - -] Ω Π[- - -
(πρβ. I.G. IX, II, ἀρ. 254, ὅπου μνημονεύονται δύο ἀκόμη θραύσματα τῆς ἰδίας ἐπιγραφῆς, μὲ ἓνα μόνον γράμμα τὸ καθένα, ποὺ ὅμως δὲν βρέθηκαν στὴν κατεδάφιση).

7. Ἀπὸ τίς ἄλλες ἀρχαιότητες, ποὺ συγκεντρώθηκαν στὸ Μουσεῖο Θυρρείου μνημονεύουμε ἐδῶ μόνον ἓνα χάλκινο ἀγαλμάτιο Ἑρμῆ, ποὺ βρέθηκε στὴ θέση Σωρὸς Θυρρείου.

Στὴν περιοχὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Καραοῦ στὸν Ἀστακὸ (Κ. Ρωμαῖος, ΑΔ 4, 1918, 117 κέ.), βρέθηκαν ἀπὸ τὸν δραστήριο ἀρχαιοφύλακα Ἀθανάσιο Σαμαντᾶ καὶ μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Ἀγρινίου οἱ παρακάτω ἐπιγραφές :

8. Διαστ. 43×48 ἐκ., λείπει τὸ πάνω τμήμα :

---] Ν Σ [---
 ---] Σ Ω Ν Π Ρ Α Υ Χ Ι Ω Ν Ο [Σ
 Τ] Υ Σ Ι Α Δ Α Π Ρ Α Υ Χ Ι Ω Ν Ο Σ
 Κ Ν Ε Φ Ι Ο Σ Η Ρ Α Κ Λ Ε Ι Τ Ο Υ
 Ν Ι Κ Ι Α Δ Α Α Ρ Ι Σ Τ Ω Ν Ο Σ

Εἰκ. 143. Πυργούλια Θυρρείου. Ἐνεπίγραφη ἀσβεστολιθική πλάκα.

9. Θραῦσμα, διαστ. 12×16 ἐκ. :

---] Ο [---
 ---] Ο Ε [---
 ---] Ο Υ Δ Δ [---
 ---] Π Ο Ν Α Ρ [---
 ---] Ρ Ι Τ Ε Α Ι [---
 ---] Π Ρ Φ Ο Ι Ν [---

Τὰ δύο Δ τοῦ στίχου 3 ἔχουν καμπύλη γραμμὴ ἀπὸ κάτω, καθὼς καὶ τὸ Π τοῦ στίχου 6 καμπύλη στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ δηλώνουν προφανῶς χρηματικὰ ποσὰ σὲ δραχμές. Πρβ. I.G. IV² I, 102-120. SEG XI 416, 417 (=Ἐπιδαύρου).

10. Θραῦσμα, διαστ. 17 × 26 ἐκ.

--- K A I T O I ---

II. Εἰς Μεσημβρίαν περισυνελέγησαν δώδεκα χαλκᾶ νομίσματα, τμῆμα πλίνθου ἀγαλματιδίου μετὰ συμφυοῦς δεξιοῦ ἄκρου ποδός (ἄγρὸς Τσαμπάζη), τμῆμα μηροῦ ἐξ ἀγαλματιδίου, μικρὸν ἀπότμημα γλυπτοῦ, ἅπαντα ἐκ τοπικοῦ μαρμάρου.

III. Στὴν Ἀχαΐα μετὸν ἐπιμελητὴ Ἴω. Παπαποστόλου : Κατὰ τὴ διάνοιξη ἀγροτικοῦ δρόμου στὰ ὑψώματα ΝΑ. τοῦ χωριοῦ Μονοδένδρι Πατρῶν, στὴ θέσῃ Στενωσιᾶ, μηχανικὸς ἐκσκαφέας ἔφερε στὸ φῶς καὶ κατὰστρεψε ἐν μέρει δύο ὑστερομυκηναϊκοὺς θαλαμοειδεῖς τάφους κατασκευασμένους στὴν κιμηλιά.

Ὁ πρῶτος τάφος εἶχε κυκλικὸ θάλαμο μὲ τοιχώματα συγκλίνοντα πρὸς τὰ ἔσω. Σώθηκαν ὑπόλοιπα ὀστῶν καὶ συγκεντρώθηκαν ἑπτὰ τρίωτα πιθοειδῆ μικρὰ ἀγγεῖα, ἀγγεῖο ἀρτόσχημο, ἀμφορίσκος, κυάθιο, ψευδόστομος ἀμφορέας, θυμιατήρι, δύο χάλκινα ἐγχειρίδια, λίθινο ὀρθογώνιο πλακίδιο, πιθανῶς ἀκόνι, πέντε σφραγιδόλιθοι ἀπὸ στεατίτη καὶ πολλὰ ψῆφοι ἀπὸ ὑαλόμαζα.

Ὁ δεῦτερος τάφος βρισκόταν 7 μ. νοτιότερα τοῦ πρώτου. Τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου, ποὺ εἶχαν ἐν μέρει καταστραφῆ, κατέρχονταν κλιμακωτά. Ξερολιθιά ἔφρασσε τὸν κυκλικὸ θάλαμο τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα σώζονταν μέχρις ὕψους 1.20 μ. καὶ εἶχαν κλίση πρὸς τὰ ἔσω. Ὁ τάφος εἶχε συληθῆ. Στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου βρέθηκαν ὀστᾶ, ψευδόστομος ἀμφορέας καὶ χάλκινο ξυράφι. Στὸ δρόμο βρέθηκαν ἀρτόσχημο ἀγγεῖο καὶ ἄσκός.

IV. Στὴν Ἀνατολική Κρήτη μετὸν ἔφορο Κ. Δαβάρια :

1. Στὴν περιοχὴ Σταυρός, ΝΔ. ἀπὸ τὸν Ἀγ. Νικόλαο, βρέθηκαν ἀπὸ τὸν Ν. Πεπόνη καὶ παραδόθηκαν στὸ Μουσεῖο Ἀγ. Νικολάου δύο ἐπιτύμβιες στήλεις :

α) Ἡ πρώτη στήλη, ἀπὸ σκληρὸ τιτανόλιθο, βρέθηκε στὸν ἀγρὸ Ν. Ἑμμ. Ἀλέξη. Ὅλ. ὕψος 0.51 μ., πλάτος 0.44 μ., πάχος κάτω 0.26 μ. καὶ πάνω 0.18 μ. Τὸ σχῆμα εἶναι ἀρκετὰ ἀκανόνιστο. Τὸ παχύτερο κάτω μέρος, ὕψους 0.20 μ., εἶναι ἀδρὰ κατεργασμένο. Περίπου τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν κορυφὴ τῆς στήλης. Ἡ πίσω ὄψη τῆς εἶναι ἀργή. Ἐπιγραφὴ δίστιχη. Ὑψος γραμμ. 0.045 μ. (τὸ Ρ), 0.09 μ. (τὸ Ο). Ἴσως τοῦ 1ου ἢ 2ου μ.Χ. αἰ. :

ΠΡΟΘΘΩΙ

ΠΟΔΑΙΘΩ[ΝΟΣ]

β) Ἡ δεύτερη στήλη, ἀπὸ μάρμαρο ὑπόλευκο, προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀγρὸ Ἑμμ. Θραψανιωτάκη. Ὑψος 0.555 μ., πλάτος πάνω 0.28 μ. καὶ κάτω 0.295 μ., πάχος 0.11 μ. Ἡ πάνω ἀριστερὴ γωνία σπασμένη. Στὸ κέντρο τῆς στήλης ὑπάρχει σὲ μετοποειδὲς ὀρθογώνιο βάθοςμα διαστάσεων 0.21 × 0.31 μ. — ποὺ ἀποδίδει μὲ πολὺ πρόχειρο τρόπο ναῖσκο — ἐγγλυφὴ γυναικεία μορφή, ὄρθια κατενώπιον, μὲ ποδὴρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιο. Ἡ μορφή εἶναι χτυπημένη παντοῦ μὲ σφυρί, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουν καταστραφεῖ ὅλες τῆς οἱ λεπτομέρειες. Ὅμως, ἡ τρίστιχη ἐπιγραφὴ δὲν ἐθίγη. Γράμματα ἄνισα: ὕψος γραμμ. 0.03 μ. στὴν πρώτη σειρὰ, καὶ στὴ δεύτερη 0.019 μ. (τὸ Ε), 0.009 μ. (τὸ Ο). Ἀμελὴς γραφὴ ἴσως τοῦ 1ου - 2ου μ.Χ. αἰῶνος :

ΑΜΥΡ

Α

ΘΕ[Ο.Η]Μ[Π]ΤΟΣ[ΧΑΙ]ΡΕ

2. α) Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ Ἱεραπέτρας ἀπέκτησε μία ὠραία μαρμάρινη κεφαλὴ ἐφήβου μεταδριανείων χρόνων (εἰκ. 144), ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀγρὸ Ἑμμ. Βογιατζῆ στὴ θέση Γέφυρα Ἀλμυροῦ, στὰ δυτικὰ τῆς πόλης, στὴν πε-

ριοχή Βιγλιά, όπου ή αρχαία Ίεράπτυνα. Η κεφαλή, ύψους 0.365 μ., είναι καλής τέχνης αλλά διάφορα μέρη της, όπως ή μύτη, τὰ χείλη, τὸ σαγόνι καὶ κάπως καὶ τὰ μάτια, ἔχουν χτυπηθεῖ πολὺ μὲ σφυρί.

β) Ἡ ἴδια Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ ἀπέκτησε ἓναν ἐνδιαφέροντα μαρμάρινο κορμὸ νεανίσκου (εἰκ. 145), σωζομένου ύψους 0.63 μ., ρωμαϊκῶν χρόνων. Βρέθηκε ἀπὸ ἐργάτες συνεργείου τῆς ΔΕΗ στὰ Βιγλιά, δίπλα στὴν παλαιὰ ὁδὸ πρὸς Μύρτο, στὸ οἰκόπεδο Ἑμμ. Σκουλούδη. Ὁ κορμός, ἀκέφαλος καὶ σχεδὸν χωρὶς μέλη, εἶναι γυμνὸς ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἱμάτιο ριγμένο στοὺς ὤμους.

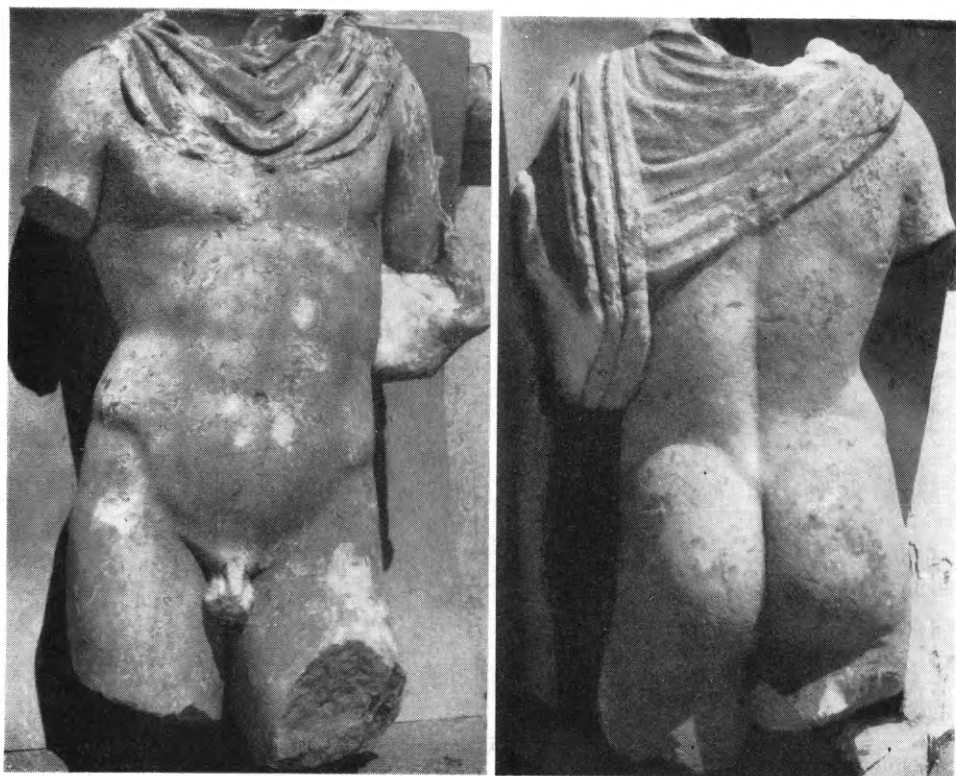
3. Ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἀνατολικὴ Κρήτη, τὴν περιοχὴ Ρουσόλακκος τοῦ Παλαικάστρου Σητείας, δηλαδὴ τὴ γενικὴν περιοχὴ τοῦ γνωστοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Παλαικάστρου, προέρχεται μία ὁμάδα ἀπὸ πήλινα βαρίδια. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ παραδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἑμμ. Ἰω. Τσαντάκη καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία πήλινα κυβικά-παραλληλεπίπεδα βαρίδια, διαστάσεων ἀντίστοιχα 0.07×0.036 μ., ὅπως καὶ δύο ἀγνύθες, μία φακοειδῆ διαμέτρου 0.07 μ. καὶ πάχους 0.021 μ., καὶ μία κυλινδρική ύψους 0.025 μ. καὶ διαμέτρου 0.038 μ.

Τελειῶς ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ βαρίδια. Στὴν πάνω του ὀψὴ ὑπάρχει ἓνα σφράγισμα τυπωμένο στὸ νωπὸ πηλό. Τὸ σφράγισμα αὐτὸ διατηρεῖται καλὰ. Εἶναι στρογγυλό, μὲ διάμετρο 0.018 μ., καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα πλοχμό.

Εἰκ. 144. Βιγλιά Ἱεραπέτρας. Κεφαλή ἐφήβου.

4. Ἀπὸ τῇ θέσῃ Μαρουλᾶς τῆς Κοινότητος Ἀγ. Στεφάνου Σητείας προέρχεται ἓνα μολυβένιο δισκοειδὲς σταθμίο πού παρέδωσε ὁ Μιχ. Ρουσάκης. Τὸ ἀντικείμενο ἔχει διάμετρο 0.048-0.045 μ., πάχος 0.008 μ. καὶ βάρος 94 γρ. Στὸ κέντρο περίπου

Εἰκ. 145. Βιγλιὰ Ἱεραπέτρας. Κορμὸς ἐφήβου.

τοῦ σταθμίου ὑπάρχει μία κυκλικὴ ἀκανόνιστη ἐκβάθυνση, ἐνῶ δίπλα στὴν κάπως ὑπερυψωμένη — καὶ ἀπὸ τὶς δύο ὄψεις — περιφέρεια τοῦ σταθμίου διακρίνονται δύο ἄνισες ταινιοειδεῖς ἐκβάθυνσεις, μήκους 0.022 μ. καὶ 0.018 μ. Διαμετρικὰ ἀντίθετα ὑπάρχουν καὶ δύο μικροσκοπικὲς ὀπές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἐξωτερικὴ εἶναι διαμπερὴς.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Δι' εἰδικῶν συνεργείων ἐξετελέσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1976 δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι ἀναστηλώσεως καὶ συντηρήσεως :

Ι. Εἰς Περιστεριὰν Τριφυλίας ἐγένετο διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας Χ. Σφακιανᾶκη ἡ ὑποστύλωσις τοῦ δυτικοῦ τμήμα-

Εἰκ. 146. Τὸ ὑποστυλωθὲν δυτικὸν τμήμα τοῦ «Κύκλου» Περιστεριᾶς.

τος τοῦ «Κύκλου» τῆς Περιστεριᾶς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ στομίου τοῦ θολωτοῦ τάφου 3 (εἰκ. 146), οὗτινος εἶχον ἀνασκαφῇ τὸ πρῶτον τῷ 1965 ὑπὸ τοῦ Μαρινάτου ὁ κυρίως ταφικὸς θάλαμος καὶ τὸ ἀκάλυπτον ἐσώτερον τμήμα τοῦ στομίου του μετὰ τῆς διπλῆς ἀνακομιδῆς. Οὕτως ἐπετεύχθη ἡ κατὰ μῆκος κοίλανσις τοῦ στομίου εἰς τὸ ἀνώτερόν του κατὰ τό

γε νῦν ἔχον σωζόμενον τμήμα, ὑπολειφθέντος κατὰ τὸ κέντρον εὐμεγέθους χωματίνου ὄγκου δίκην προσωρινῆς ὑποστυλώσεως. Χάρις, ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀνωτέρων δόμων τῶν πλευρικῶν ἐπενδύσεων τοῦ στομίου καὶ χάρις, εἰδικώτερον, εἰς τὴν ὑπαρξίν κενῶν τινων κατὰ τὰ ἀνώτερα τμήματα αὐτῶν, κατέστη δυνατὴ ἡ τοποθέτησις ἀλληλοδιαδόχως σιδηροδοκῶν ἐγκαρσίως πρὸς τὸ μῆκος τοῦ στομίου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ κρύπτονται αὐταί, σχεδὸν ἐν τῷ συνόλῳ των, ὑπὸ τὸν ὑπερκείμενον «Κύκλον». Κατέστησαν οὕτως ἐφικταὶ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἡ μελέτη τῶν ὑπὸ τὸ στόμιον τοῦ τάφου στρωμάτων μέχρις ἀποκαλύψεως καὶ τοῦ ἀνωμάλου κροκαλοπαγοῦς δαπέδου, ὅπερ, ἀκριβῶς, λόγῳ τῶν συνεχῶν ἀυξομειώσεων τῶν ἐπιπέδων τοῦ θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν εἴσοδον νεκρικοῦ ἄρματος ἢ ἄλλου διὰ τροχῶν κινουμένου νεκροφορείου.

II. Συντήρησις τοιχογραφιῶν καὶ εὐρημάτων ἐξ Ἀκρωτηρίου Θήρας καὶ λοιπαὶ ἐργασίαι εἰς τὸν χώρον τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἡ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν Θήρας εἰς τὰ ἐν Ἀθήναις ἐργαστήρια δὲν προχώρησε, δυστυχῶς, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαιούντων χώρων. Εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς ἀνασκαφῆς διηυθετήθησαν καὶ ἐστερεώθησαν αἱ τοιχογραφίαι, αἱ ὁποῖαι ἐξήχθησαν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 1974. Κατὰ τὰς ἐπ' αὐτῶν ἐνδείξεις προέρχονται ἐκ τῆς Ξεστῆς 4. Εἰς τινὰ τεμάχια εἰκονίζονται τμήματα ἀνδρικῶν μορφῶν εἰς ὑπερφυσικὸν μέγεθος. Ἡ συγκόλλησις καὶ συμπλήρωσις των ἀσφαλῶς ἐπιφυλάσσει ἐκπλήξεις.

Συνετηρήθησαν ἐπίσης ἅπαντα τὰ μετάλλινα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται εἰς τὰς ἀποθήκας τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁμοίως συνετηρήθησαν καὶ συνεκολλήθησαν σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀγγείων.

Διαμόρφωσις χώρου. Διὰ νὰ μὴ ὑπάρξῃ δυσχέρεια εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ χώρου καθὼς καὶ διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἐρειπίων ἐλήφθησαν τὰ κάτωθι μέτρα :

Ἡ ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ὁδοῦ Τελχίνων προελθοῦσα ἄμμος διηυθετήθη εἰς λεπτὸν στῶμα καθ' ὅλην τὴν διαδρομὴν τῆς ἐπισκέψεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον περιορίσθη σημαντικῶς ὁ

κονιορτός ὁ δημιουργούμενος ἐκ τοῦ βηματισμοῦ τῶν κατὰ ἑκατοντάδας ἐπισκεπτομένων τὸν χώρον. Ὑπεράνω τοῦ ἀνασκαφέντος τμήματος τῆς Ὁδοῦ Τελχίνων κατεσκευάσθη ξυλίνη γέφυρα διὰ τὴν ἄνετον κίνησιν τῶν ἐπισκεπτῶν χωρὶς νὰ φθείρεται ὁ χώρος.

Σημαντικὸν τμήμα τῆς νοτίας περιφράξεως τοῦ χώρου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὀξειδωθῇ καὶ καταστραφῇ λόγῳ γειτνιασεως πρὸς τὴν θάλασσαν ἀντικατεστάθη. Διὰ τὴν ἀποτελεσματικωτέραν προστασίαν τοῦ συρματοπλέγματος κατεσκευάσθη θεμέλιον ἐξ ἀργολιθοδομῆς ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστερεώθη ἡ περίφραξις. Ἐπίσης ἐπεκαλύφθησαν δι' ἐνισχυμένου πλαστικοῦ ἅπασαι αἱ ὑδρορροαὶ τοῦ στεγάστρου, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐπικινδύνως διαβρωθῇ.

Ὁργάνωσις ἀρχείου. Συνεχίσθη ἡ ὀργάνωσις τοῦ φωτογραφικοῦ ἀρχείου τῆς ἀνασκαφῆς διὰ τῆς φωτογραφήσεως ὑπερεπτακοσίων ἀντικειμένων. Μὲ συνεργεῖον φοιτητῶν καὶ τελειοφοίτων ἀρχαιολογίας τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ ἀποδελτίωσις τῶν εὕρημάτων, ἀρχῆς γενομένης ἐκ τῆς κεραμεικῆς μὲ τὴν ἀποδελτίωσιν ὑπερδισχιλίων ἀγγείων.

Συνεχίσθη ἐπίσης ἡ λεπτομερειακὴ ἀποτύπωσις τῶν ἐπὶ μέρους διαμερισμάτων ἐκάστου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἀρχείου σχεδίων. Σχεδὸν ὠλοκληρώθη ἡ ἀποτύπωσις τῶν ἀνεσκαμμένων χώρων τῆς Ξεστῆς 3.

III. Στὴ Ρόδο ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία μὲ τὴν ἐνίσχυση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου προέβη στὸν καθαρισμὸ καὶ τοποθέτηση σὲ εἰδικὸν χώρῳ τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελλεροφόντου στὸ Μουσεῖο τῆς Ρόδου. Ὁ καθαρισμὸς, ἡ συντήρησις καὶ ἡ τοποθέτησις τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Βελλεροφόντου, τοῦ ψηφιδωτοῦ μὲ τὸν Γρύπα, τοῦ ψηφιδωτοῦ τοῦ Τρίτωνος καὶ τοῦ Κενταύρου, ἔγιναν ἀπὸ συνεργεῖο εἰδικῶν συντηρητῶν καλλιτεχνῶν, φοιτητῶν τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ ζωγράφου καθηγητοῦ τῆς Α.Σ.Κ.Τ. Ἰωάννου Κολέφα.

Ὁ ἔφορος Ἀρχαιοτήτων Γρ. Κωνσταντινόπουλος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκτελέσει τὶς ἀνασκαφὰς ἐπέλεξε καὶ προπαρασκεύασε τὸ χῶρο ἐκθέσεως τῶν ψηφιδωτῶν στὴ στοὰ τοῦ κήπου τοῦ Μουσείου Ρόδου.

IV. Εἰς Μαστιχάρη τῆς νήσου Κῶ ἐγίναν ἐργασίαι περιφράξεως διὰ συρματοπλέγματος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου. Κατ' ἀρχὴν ἐγινε καθαρισμὸς τῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ πέριξ αὐτῆς χώρου ἐκ

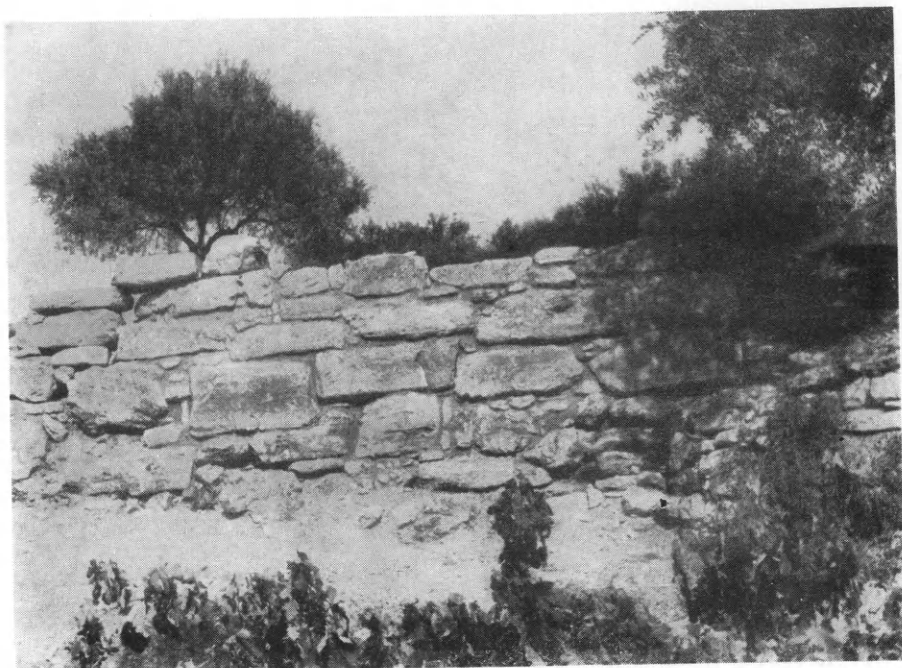

Εἰκ. 147. Κῶς, Μαστιχάρη. Βασιλικὴ Ἀγίου Ἰωάννου. Περίφραξις.

τῆς ἀγρίας βλαστήσεως. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Συνεργείου τῶν συντηρητῶν τῆς Ἐφορείας Δωδεκανήσου ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς τῶν ψηφιδωτῶν, ἐλήφθησαν δὲ μέτρα διὰ τὴν προστασίαν των ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν. Ἐγένετο διαμόρφωσις τοῦ χώρου πέριξ τῆς βασιλικῆς ἐπὶ περιμέτρου 120 μ. περίπου, διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς περιφράξεως (εἰκ. 147). Ἦνοίχθησαν λάκκοι διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν στηριγμάτων, ἐπὶ τῶν

ὁποίων ἐστηρίχθη συρματοπλέγμα δικτυωτόν (ὕψους 1.65 μ.). Παρηγγέλθη εἰδικῶς καὶ κατεσκευάσθη μεταλλικὴ θύρα, ἥ ὁποία ἐτοποθετήθη εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

V. Εἰς Φουρνὶ Ἀρχανῶν ἐστερεώθη διὰ τοῦ ἀρχιτεχνίτου τῆς Ἑταιρείας Χ. Σφακιανᾶκη ὁ εἰς μέγα ὕψος διατηρηθεὶς

Εἰκ. 148. Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου 4 μετὰ τὴν στερέωσιν.

καὶ ἐκ μεγάλων δόμων κατασκευασθεὶς ἀνατολικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου 4 (εἰκ. 148), οὕτω δὲ κατέστη δυνατὴ ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτιρίου.

VI. Εἰς Ζάκρον ἐξετελέσθησαν πολλὰ ἔργα διὰ τὴν στερέωσιν, ἀποκατάστασιν καὶ προφύλαξιν τῶν ἐρειπίων ὡς ἀκολούθως:

α) Κατεσκευάσθη ἐλαφρὸν στέγαστρον διὰ τὴν προστασίαν τοῦ λουτροῦ τῶν βασιλικῶν διαμερισμάτων τοῦ ἀνακτόρου, μετὰ

τοῦ προθαλάμου του, ἀποτελεσθὲν ἐξ ὀροφῆς φύλλων ἀτερνίτου στηριχθείσης ἐπὶ μεταλλικῶν σωληνωτῶν στηριγμάτων.

β) Ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι, τὰ δάπεδα, τὰ πλακόστρωτα, τὰ κατώφλια, αἱ βαθμίδες τοῦ Παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου βορρῶς τῆς Ὁδοῦ λιμένος.

γ) Ἐστερεώθησαν τὰ κεκλιμένα ἐπίπεδα καὶ ἡ κρητὶς προσβάσεως τῆς ὀδικῆς διακλαδώσεως μεταξὺ τοῦ προηγούμενου καὶ τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου.

δ) Ἐστερεώθησαν οἱ τοῖχοι, τὰ δάπεδα, τὰ πλακόστρωτα κλπ. τοῦ Ἰσχυροῦ κτηρίου καὶ συνεπληρώθησαν ἐν μέρει διαλυθέντες τινὲς τοῖχοι.

ε) Ἐστερεώθησαν τὰ πλακόστρωτα τῶν διακλαδώσεων ὁδῶν μεταξὺ τοῦ προηγούμενου κτηρίου καὶ τοῦ Κτηρίου τῶν ἀποθετῶν. Ἀπεδείχθη ἡ ὑπαρξὶς δύο διαδοχικῶν καταστάσεων τῶν πλακοστρώτων τῶν ὁδῶν.

Κατὰ τὰς ἐργασίας ταύτας ἀπεκαλύφθησαν πολλὰ ἀγγεῖα, ἀγνῦθες, ζῶδια καὶ ἄλλα πέτρινα ἢ ὀστεῖνα ἐργαλεῖα, τὰ περισσότερα ἀνήκοντα εἰς τὴν παλαιοανακτορικὴν περίοδον.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἐποπτεία τῆς Ἐπιτροπῆς Δημοσιευμάτων ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου καθηγητοῦ Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, τῆς Ἀντιπροέδρου Σέμνης Καρούζου καὶ τοῦ Συμβούλου Νικολάου Ζαφειροπούλου, συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ 1977 ἡ δημοσιευτικὴ δρᾶσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας διὰ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων αὐτῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχαιολόγου Ἀντωνίου Χριστοδούλου.

Περιοδικὰ Δημοσιεύματα

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη ὁ τόμος τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1975 (τεύχη Α' καὶ Β').

β) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφορήθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς τοῦ 1976.

γ) Ἦρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τῶν τόμων τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1976 καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1977.

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας»

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Β' τόμου (πρῶτον μέρος κειμένου) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 86 συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, «Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος».

β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ἡ ὑπ' ἀριθ. 87 ἐναίσιμος διατριβὴ τοῦ ἐπιμελητοῦ Ἰω. Παπαποστόλου, «Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων».

γ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη τὸ ὑπ' ἀριθ. 88 βιβλίον τῆς ἐπικ. καθηγητρίας Χρ. Καρδαῤῥ, «Ἀπλώματα Νάξου, εὐρήματα τάφων Α καὶ Β».

δ) Ἦρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ Γ' τόμου (δεύτερον μέρος κειμένου) τοῦ ὑπ' ἀριθ. 86 συγγράμματος τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, «Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος».

ε) Ἦρχισε καὶ ἐπερατώθη ἡ στοιχειοθεσία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 89 βιβλίου τῆς ἀρχαιολόγου Εὐγ. Γιούρη, «Ὁ κρατήρας τοῦ Δερβενίου».

στ') Ἦρχισεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ δαπάναις τῆς Ἑταιρείας ἐπανεκδιδομένου μετὰ προσθηκῶν καὶ μεταβολῶν τόμου III «Art et Archéologie» τῶν Πρακτικῶν τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν.

Φωτομηχανικαὶ ἀνατυπώσεις

Ἐξαντληθέντα, ἀνετυπώθησαν φωτομηχανικῶς ἐκ μὲν τῆς «Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας» τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου, «Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ μνημεῖα» (Α' καὶ Β' τόμοι), ἐκ δὲ τῶν «Ἀρχαίων τόπων καὶ Μουσείων τῆς Ἑλλάδος» τὰ τεύχη IV (κείμενον) καὶ VI (κείμενον καὶ λεύκωμα πινάκων) τῶν περὶ τῶν εἰς Ἀκρωτήρι Θήρας ἀνασκαφῶν τοῦ Σπ. Μαρρινάτου ἐκθέσεων.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω δημοσιεύματα ἐδαπάνησεν ἡ Ἑταιρεία τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 2.806.631.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἑταιρείας εἰσῆχθησαν κατὰ τὸ 1977 συνολικῶς 845 τόμοι, ἐξ ὧν 537 ἐξ ἀγορᾶς, 219 ἐξ ἀνταλλαγῆς καὶ 89 ἐκ δωρεᾶς.

Ἡ Ἑταιρεία συνέχισε καὶ κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἔτος δι' εἰδικῶν συντακτῶν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τοῦ Γεν. Γραμματέως αὐτῆς τὴν περαιτέρω σύνταξιν τῆς βιβλιογραφίας τῶν Μονῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Εὐρετηρίου τῆς Β' περιόδου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος, παραλλήλως δὲ συνέδραμεν εἰς τὴν ἐν διεθνῇ συνεργασίᾳ παρασκευαζομένην ἔκδοσιν τοῦ «Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασσικῆς Μυθολογίας».

Συμμετέσχεν ἐξ ἄλλου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἰς τὴν ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἀντιπροσωπευθεῖσα

εἰς τὸ εἰς Κωσταντζαν συνελθὸν 7ον Συνέδριον Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς διὰ τῆς ἐφόρου Κ. Πέππα - Δελμούζου, καταβαλοῦσα ὡς ἔξοδα δρχ. 15.000.

Ἡ Ἑταιρεία συνεχιζοῦσα καὶ κατὰ τὸ 1977 τὴν μορφωτικὴν τῆς δρᾶσιν ἦλθεν ἄρωγός εἰς τὸν ἐπιμελητὴν Εὐ. Πεντάζον διὰ ποσοῦ δρχ. 60.000 ὡς ὑποτροφίας διὰ μεταπτυχιακὰς σπουδὰς εἰς Ἀγγλίαν, ὡς καὶ εἰς τοὺς συντηρητάς ἀρχαίων Ν. Μπελογιάννην καὶ Χ. Σκόρδαν διὰ ποσῶν ἐκ δρχ. 11.200 ἀντιστοίχως ὡς ἐξόδων μεταβάσεώς των εἰς Βιέννην διὰ μετεκπαίδευσιν.

Ἡ ἐπιστημονικὴ δραστηριότης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1977 συνεπληρώθη ἐπίσης καὶ διὰ διαλέξεων ἐπιφανῶν ἡμεδαπῶν καὶ ξένων ἀρχαιολόγων. Συγκεκριμένως ἔδωσαν διαλέξεις ἐπὶ θεμάτων τῆς εἰδικότητός των οἱ καθηγηταὶ Ε. Kunze, R. Martin, M. Robertson καὶ P. Demargne, ὡς καὶ ὁ Γεν. Ἐπιθεωρητὴς Ἀρχαίων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων Δ. Λαζαρίδης. Ὡς ἔξοδα τῶν ἄλλοδαπῶν ἀρχαιολόγων ἔδαπηνεν ἡ Ἑταιρεία δρχ. 90.433.

Ἀλλὰ καὶ τὰς βιβλιοθήκας τῶν κατὰ τόπους Ἐφορειῶν καὶ Μουσείων συνέχισεν ἐνισχύουσα καὶ ἐφέτος ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τόσον διὰ τῶν ἐκδόσεων αὐτῆς ἐσταχωμένων, ὅσον καὶ δι' ἀγορᾶς εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων.

Εἰς τὸν ξενῶνα τῆς, τέλος, ἐφιλοξένησεν ἡ Ἑταιρεία κατὰ τὸ 1977 τοὺς κάτωθι Ἑλλήνας ἀρχαιολόγους, καθηγητάς, ἐφόρους καὶ ἐπιμελητάς ἀρχαιοτήτων ὡς καὶ ἄλλοδαποὺς καθηγητάς καὶ σπουδαστάς τῆς ἀρχαιολογίας. Ἑλλήνας: Χρ. Χρήστου, Φ. Πέτσαν, Αἰκ. Ρωμιοπούλου, Εὐ. Κουρκουτίδου - Νικολαΐδου, Στ. Παρλαμᾶ, Εὐ. Ἰατρίδου, Χ. Κουκούλη - Χρυσανθάκη, Κ. Γαλλῆν, Κ. Τσάκον, Δ. Τριαντάφυλλον, Χ. Κριτζᾶν, Θ. Παζαράν, Ἰ. Παπαχριστοδούλου, Χ. Μπακιρτζῆν, Ἐμ. Μπορμπουδάκη, Δ. Γραμμένον, Σ. Καδᾶν, Μ. Καμπούρη - Βαμβοῦκου, Κ. Μαυριγιαννάκη, Ε. Λύτον. Ἀλλοδαπούς: Η. - Μ. Salehi, I. Tegyei, J. Szirmai, N. Marin, I. Andreescu, E. Oberländer - Târnoveanu, R. Vasič.

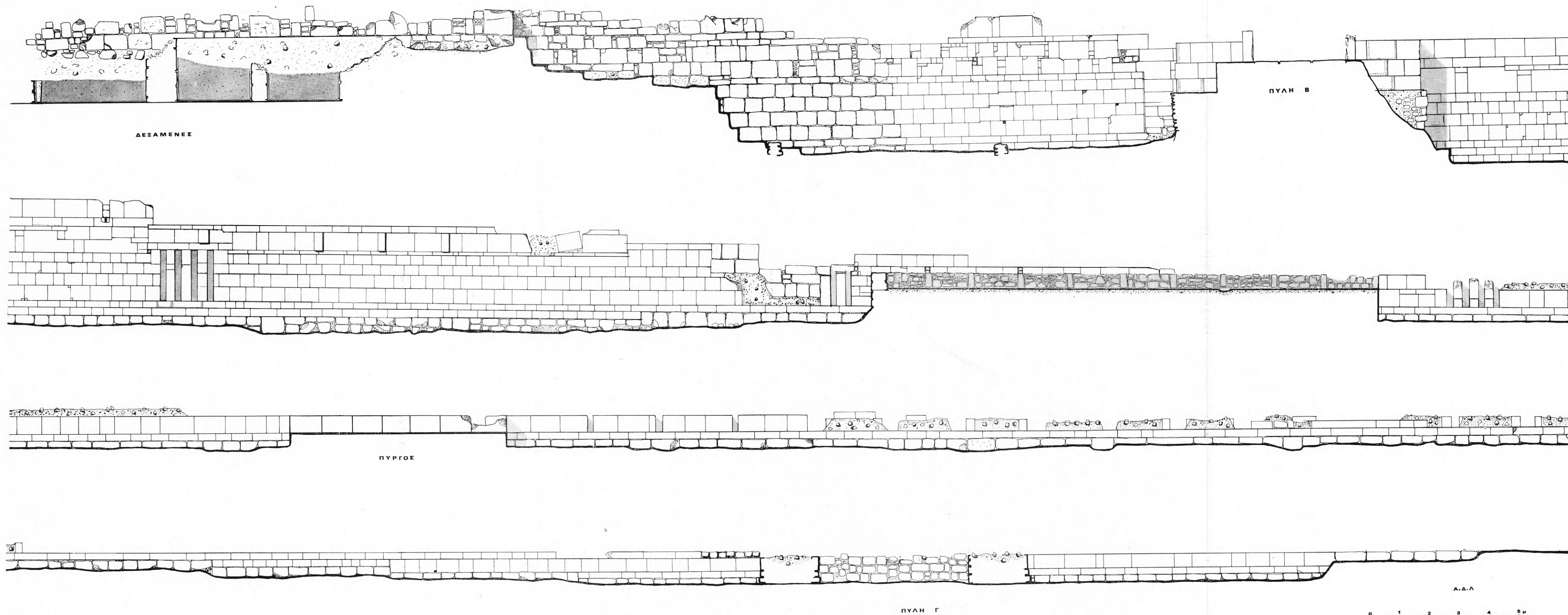
Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	Σελίς
Πρόλογος	5-6
Α'. Ἀνασκαφαὶ	
1. Ραμνοῦς. Ἀνασκαφή	7-12
2. Ραμνοῦς. Ἀγαλμα Νεμέσεως	12-14
3. Τάναγρα	14-19
4. Ἐρέτρια	19-25
5. Ἀμφίπολις (ἀρχαία)	26-38
6. Ἀμφίπολις (χριστιανική)	38-46
7. Φθιώτιδες Θῆβαι (Νέα Ἀγχίαλος)	46-52
8. Μακεδονία	53-54
9. Φίλιπποι	54-63
10. Μεσημβρία	63-68
11. Ἀχέρων - Ἐφυρα - Κασσώπη	68-77
12. Φιλιππιάς. Παντάνασσα	77-81
13. Κέρκυρα. Καρδάκι	81-88
14. Σέσκλο	88-93
15. Κόρινθος. Κράνειον	93-96
16. Πάτραι. Καλλιθέα	96-98
17. Ἐπίδαυρος. Ἱερό Ἀπόλλωνος Μαλεάτα	98-105
18. Ἡλις	105-112
19. Μάνη	112-118
20. Τριφυλία. Περιστεριά	118-127
21. Μεσσηνία. Πυλία	127-139

	Σελίς
22. Σίφνος	139-144
23. Πάρος. Κουκουναριές	144-153
24. Πάρος. Δήλιον. Ἀνασυγκρότησις τοῦ ἀγάλματος καὶ τοῦ βάθρου τῆς Ἀρτέμιδος	153-155
25. Νάξος	156-161
26. Θήρα. Ἀκρωτήρι	161-162
27. Θήρα. Σελλάδα	163-166
28. Κρήτη. Φουρνὶ Ἀρχανῶν	166-174
29. Κρήτη. Ἱερὸ Σύμης Βιάννου	175-181
30. Κρήτη. Ἱερὸ κορυφῆς Γιούχτα	181-185
31. Ζάκρος	185-195
32. Κρήτη. Βασιλικὴ Ἱεραπέτρας	195-199
33. Κρήτη. Καστέλλι Χανίων	199-204
Β'. Περισυλλογὴ ἀρχαίων	205-211
Γ'. Ἀναστήλωσις καὶ συντήρησις μνημείων	212-217
Δ'. Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δρᾷσις	218-220

Τύποις ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Μ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ - Δερβενίων 7, Τηλ. 3631-298 Ἀθήναι
Μεταλλογραφήματα ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ε. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ Ἀγίου Μάρκου 14

Δυτικός τομέας βορείου τείχους. Ἡ βόρεια ὕψη σὲ τέσσερα διαδοχικά τμήματα.

